

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

224

Egyed Emese

Levevék fejemről Múzsák sisakomat

Barcsay Ábrahám költészete

**Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása
Kolozsvár, 1998**

**Megjelent
a Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium
támogatásával**

**A sorozatot szerkeszti:
Dávid Gyula**

ISBN 973-98092-9-4

TARTALOM

Bevezető

I. Elméleti kérdések

1. A jel az irodalmi kultúrában
2. A kutatási minta megtervezése
3. Módszerek

II. Hatás- és kultusztörténeti mozzanat: Barcsay utóélete

1. A rokonszenv ideje
2. Elidegenedés

III. A versek filológiai számbavétele

1. A rendszerjellegű életmű
2. Kísérlet a szöveg hagyaték rendezésére
3. Verskronológia-rekonstrukció

IV. Barcsay poétikája

1. A vers megértés és tanítás
2. A vers dialógus
3. A vers társalgás
4. Fordítások
5. Filológiai talányok
6. Poétikai elvek
7. Árkádizmus?
8. Szövegtípusok
9. Stílustörténeti megközelítés
10. Verstörténeti megközelítés
11. Kép és nyelv a versben
12. Szerep és jelhasználat

V. Konklúziók

Függelék

- Kiadatlan versek
- Életrajzi emlékeztető
- Rövidítések
- Irodalom

Bevezető

*Nem élek köztetek, de minden részeim
E világban léznek.*

(Barcsay)

A felvilágosodás korszakának gazdag magyar költészetéből Barcsay Ábrahám verseit ma már kevesen ismerik. Pedig eredeti hang az övé; nem látványosan új, de vállalt hagyományosságában is érezhető a (szövegekben megnyilvánuló) személyiségnek valamiféle hiteles önállósága.

E költemények kötetbe rendezve Orczy Lőrinc verseivel együtt jelentek meg Révai Miklós szerkesztésében 1789-ben (*Két nagyságos elmének Költeményes Szüleményei*), illetőleg 1933-ban a Vajthó László szerkesztette Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatban, Szira Béla jegyzeteivel. Az előbbi a szövegfilológiai pontosság és a szerzőség kérdéseit veti fel (Révai szerzőpárost jelölt meg, nem pontosította, mely versek tulajdoníthatók Barcsaynak, melyek az Orczyéi), a XX. századi kiadvány pedig tovább aktualizálja a szövegek helyesírását és nem is jelzi a versek verslevél-válaszvers voltát.

A fenti könyvek ma már ritkaságnak számítanak. Az antológiák általában tartalmazzák Barcsaynak *A kávéra* írott versét, illetve azokat, amelyek *A télnek közelgetése; Bacchus s a tokaji bornak eredete* vagy *Lakodalom módja az oláhoknál* címmel váltak ismertté. Ennél többet aligha olvasott Barcsaytól a mai magyar kíváncsi.

Az értelmezést megelőzően tehát a kutatónak valamiképpen rendszereznie kell Barcsay Ábrahám hatalmasnak nem nevezhető szöveg hagyatékát; végre együtt kell látnunk verseit, sőt körük kell rendeznünk a valaha egyetlen poétai társalkodásként működött baráti episztolákat (Bessenyei, Orczy, Ányos versleveleit, illetőleg válaszait). A versek értelmezését meg is könnyíti az olvasó és verselő kör ízlésének, értékrendjének ismerete. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a valaha e versek keretét szolgáló *próza* *bevezetéseket és folytatásokat* (valóságos *keretszövegeket*) sem. Ezek nemcsak a jelentést tették egyértelműbbé valaha, hanem könnyed áthajlást is képeztek a kétféle (poétikusnak szánt és köznapi) közlésmód között. Leginkább a – szándéka szerint – nem tudós alkotásmódnak volt sajátja ez a kétféle (egymást kiegészítő) közlésmód az elmúlt háromszáz esztendőben, de nem idegen a mai, a művészet fogalmát a köznapi *élményvilág* felé elmozdító elméletektől sem.

Fontos az értékek strukturálódása a kor értelmiségi mentalitásán belül, és ezzel összefüggésben a Barcsay által képviselt poéta-magatartás értéktartalma is. A versek ma hozzáférhető gyűjteményét ugyan mintaként kezeljük, de nem tartjuk egynemű és keletkezésük alkalmától elidegenedett sorozatnak. A ma versnek tekintett szövegeket időnként a köznapi gyakorlatban érvényesülő (jelentéssel telítődő) tárgyak-alkalmak ihlették; a vers (általában az irodalmi közlésmód) eszköz volta a szépség elvontságát és az egyéni vagy csoportérdek célulvételét egybekapcsolhatta a vizsgált időben is.

Barcsay Ábrahám verses életművét a *szerepteória* alapján építhetjük fel legkönnyebben: rendre formálhatjuk meg – nyilván a fantáziát sem nélkülöző, bár szándékunk szerint nem túlzó feltételezések alapján – a költő, a testőr, a katona, a politikus, a barát, a férj, a szerelmes, a birtokos nemes alakját. De megközelíthetjük ezt a lírát a levélgyűjtemények (a címzettek) alapján is: akkor a legnagyobb baráti levélüzenetsor az Orczy-versek címkét, a kisebbek az Ányos-, Bessenyei-, (Radvánszky) Éva-, (Radvánszky) János-, Báróczy-versek címkét kaphatják. Nyilván olyan versre is akadunk, amelynek címzettje rejtett: a Rozália-vers tartozhatik ide; a nyilvánosság számára szerzett költemények nem férnének ebbe a modellbe...

Mintát nevezünk meg, amely nem más, mint a kísérletek gondolati műveletei által behatárolt terület, felelevenített vagy névvel tételezett *locusok* gyűjteménye, amelynek topográfiája közelebb visz a világról való – nemzeti nyelvű – gondolkodás programszerű és spontán eseteihez. Mintánk forrásértékű kéziratokból és nyomtatványokból áll, nagyjából a XVIII. század második felének szövegeiből.

Módszereket keresünk, amelyek a szöveggel együtt a szöveg használatát is érthetőbbé teszik. Módszereinket nem határozzuk meg minden esetben még a kísérlet elvégzése előtt, bízva abban, hogy időnként maga a művelet vagy az anyag (például szöveg, jelenség, helyzet) természete fogja sugallni a legígéretesebb filológiai eljárást. Így a szerző gyakran hangoztatott természetesség-elvét is tiszteletben tarthatjuk. A módszerek elsődleges célja a szövegek révén a történetiségében vizsgált szépség jobb ismerete. Eljárásaink szerencsés esetben a konkrét szövegek értelmezésén túl is hatékonyak bizonyulhatnak; ellenőrzés után vagy ugyanazon korszak hasonló jellegű szövegeire, vagy általában a rokon természetű szövegek kutatására alkalmasak lehetnek.

Mindezeket a megértés köztes fázisainak tekintjük, mert legkíváncsibbak mégiscsak azokra a dolgokra, módokra, formákra, alkalmakra vagyunk, amelyek az ént a nem énnel alkalmilag vagy folyamatosan *összekapcsolják*; de a szövegeket is a szövegen kívüli világgal, a poézist is az életvitel konkrétumaival. Kategóriát és viszonyt egyaránt kívánunk e tanulmányban felmutatni, a Barcsay-szövegeknek jelentést, az irodalmi alaknak embert megillető személyiség-értéket adni.

Dolgozatunknak lesz tehát *rekonstruktív-rendszerező* (az *Enciklopédia* korától ilyenképpen jellegében nem idegen) része, és lesz *hipotetikus-integratív, értelmező* része: és ezek reményeink szerint lényegileg összefüggenek majd.

I. Elméleti kérdések

Azért lúd tollához eresztem kezemet.

(Barcsay)

Amikor egyszerre kívánunk szólni az emberről és írásairól, a globalitást érzékeljük mint a létezés egységben felfogott természetét. E globalitás elemeit csak a megértési mechanizmus kényszerű konvenciója jegyében különítjük el egymástól. A tagolás többszöri és szűkséggéppen többféle; a tagolást megvalósító nyelv maga is képlékeny, és sem jelként (terminus, nomen)¹, sem megállapításként (reláció, evidencia) nem végleges.

Az életmű (ezzel a szóval jelöljük együtt a *vita* és a *textus* jelentéseket) kissé kopott, de még így is gazdag jelentéstartalma kifejezés; szívesen élünk vele, mert összetett nyelvi formája, a szóelemek életképessége alkalmasnak ígérkezik tárgyunk szervességének érzékeltetésére; annak jelölésére, hogy a figyelmetlenül végzett részekre bontás viviszekció, és az értelmezési kísérlethez minden esetben a figyelem erőterébe került tárgy együttműködésére is szükség van.

Előre kell bocsátanunk, hogy az életpályát is olyan szerkesztménynek tekintjük, amelynek az eleven ember maga is alakítója, a *beállításban* neki magának is része van, éppúgy, mint ahogy (szövegszerű) alkotásai is legalább részben tudatosak (részben pedig nyilván a nem-én közvetett megvalósulásai). A beállítás alig észrevehető, de feltétlenül tudatos döntések révén érvényesülő irányításával a költő a nyilvánosságnak az intimszférát (és közvetve a személyiség szabadságát) veszélyeztető hatását érezte meg; ennek leírásában nem nélkülözhetjük az individuálpszichológia módszereit és terminusait, különösen a szerepteória kínálta kísérleti eljárásokat és jelöléseket.

Gondolatmenetünk alaptétele, hogy a társadalomban élő ember a *kultúra* egyszeri együttesének eleven hordozója és használója, így mind a lélektani, mind a kommunikációs szabályszerűségek (amelyek nyelvi és nem nyelvi viselkedésében formát öltenek) egyszerre önmagukat is jelentik, meg valami mást is az *utalás* és *szimbolizáció* civilizációs konvenciói révén. Az általános jelelmélet és a kapcsolat kutatás szempontjait érdemben érvényesíthetjük egy, a humán tudományok határterületén elhelyezkedő (mert úgy meghatározott) tudományos tárgy szemlélésekor. Ha a szövegekre (irodalmi értékű, irodalomként létrehozott vagy akként ható művekre) gondolunk csupán, egyrészt történetetlen lesz közelítésünk a lényegileg *polihisztor eszményű* korszak íráshagyatékához, másrészt szinte semmi sem állja ki majd a művészi próbáját, tekintve, hogy az eltelt kétszáz évben a művészi jelentés az alkotási szituációtól egyre függetlenebb tartalmakat jelent, és ebben a vonatkozásban az elvileg egymás ellenében létrejött strukturalista és strukturalizmus utáni értelmező szempontok igen hasonlóak egymáshoz.

Nemcsak a mitológiát fogjuk fel úgy, mint a kultúra nyelvi kifejeződését, hanem az irodalmat is. Nem kerülhetjük meg az irodalom mibenlétének kérdését sem: ezt a dolgot során több alkalommal próbáljuk majd meg körülhatárolni, sőt újrafogalmazni, tudva, hogy az irodalmiság (a jeltudomány nyelvén szólva) nem alaktani, még csak nem is jelentéstani, hanem pragmatikai kérdés. Az esztétikai hatásfunkciók megvilágítását és a történeti irodalom-

¹ Hadd utaljunk itt a *Kratülosz* név-dialógusának záró részére: „Azt hiszem, ha valaki akarná, sok ilyent találhatna, amelyekből arra lehetne következtetni, hogy a névadó a dolgokat nem mint mozgásban, hanem éppen ellenkezőleg, mint nyugalmi állapotban levőket akarta kifejezésre juttatni.” (Platón I. 845.)

értelmezést együtt teszi majd lehetővé az előzetes ismeretek által nyilván irányított, de jobb kifejezéssel élve mégis: a kulturált *fantázia*. A kutató kíváncsiságán túl tehát a gondolkodónak (az olvasónak, bárkinek, aki a kultúra folyamattermészetét vallja, sőt saját szerepét is hiszi az időben megvalósuló kultúrában) a rendező tudatát, jelentéstulajdonító kényszerét (vagy késztetését) is mozgósítja, ha a múlt műveltségbeli összefüggéseit (akár csak a maga számára is) meg kívánja fogalmazni.

Verseket fogunk értelmezni, és ebben mind a retorikai, mind a mágikus, mind a pragmatikus (szociokulturális) szempontot érvényesíteni szeretnők, tekintve, hogy a nem túl nagy, bár változatos Barcsay-versörökség *jelentősége*, de *jelentése* is csak mindhárom szempont alkalmazásával mutatkozik meg.

Ha kísérletünk premisszái személyességük ellenére is legalább részben hitelesnek bizonyulnak (és ehhez nyilván ellenőrző módszert is be kell iktatnunk), remélhetjük, hogy tartalmas szellemi szerkesztmény kereteit határozzuk meg, amely a maga módján *rendszerként* működik. Ennek egységét a teremtő figyelem középpontjába került *figura*² adja, maga a testőríró Barcsay Ábrahám mint sajátos szellemiség valamikor eleven hordozója és mint a csoportviszonyok történeti változásainak megbízható jelzője, sőt jelölője. A csoport megnevezése, jellegének, működésének, történetének megközelítése abba a kutatási típusba tartozik, amelyhez a XVIII. század irodalmi jelenségeivel foglalkozók többsége általában előbb-utóbb eljut, ha egy mű egyszeri (nem csak egykori) jelentésére, egy írástudó tevékenységének történeti értelmére kíváncsi.

Ami a rendszerben érvényesülő *elveket* illeti, elsőrendű fontosságúnak tekintjük a *szöveg-hűség* elvét, amely az irodalmi szövegek esetében filológiai pontosságot, a feldolgozó szövegek esetében pedig a szövegösszefüggés tiszteletben tartását jelenti. Kiemelnők továbbá az értékek *relativitásának* elvét, amely segít megérteni a kulturális jelenségek iránti változó társadalmi és esztétikai fogékonyságot is.

Munkánk a kultúrakutatás körébe illik, és mint ilyen, a megfigyelés, a modellálás és a komparáció egyaránt lényegi módszerének kínálkozik.

A *megfigyelés* számunkra a múltképzetek részleteinek értelmezését jelenti majd, ez alapján véve mentalitástörténeti és nyelvi természetű kérdés.

A *modellteremtés* az időben kibontakozó összefüggések fölvázolásából áll, a fantázia itt a művészi alkotásból ismerős jelentőséggel bír.

A *komparáció* belső és külső, ha a kultúrát egyneműségek és kapcsolatok sajátos képződményének tekintjük; az összehasonlítás egyetlen feltétele az azonos minőségekkel való művelet: sort kerítünk mind filológiai, mind magatartáslélektani vagy kritikátörténeti egybevetésekre. Az egybevetés külön értéke lehet a tárgy és a tárgykritika egyidejűsége, a kulturális jelenségek közötti fesztelen fantáziamozgás.

A tudományos eredményt nem tekintjük abszolútumnak.

² A figura szóval a szövegek és a kollektív tudatformák által absztrahálódott, esetleg sematizálódott alakmást jelöljük, remélve, hogy sikerül a kifejezés köznyelvi, lekicsinylő jelentésárnyalatát kizárnunk a szándékunk szerint mítoszkritikát szövegfilológiával ötvöző új (aktuális) jelentésszerkezetből.

1. A jel az irodalmi kultúrában

Számunkra a jel a másik világ legkisebb egysége. A másik világnak csak az énhez való viszonyában van jelentése. Ezek szerint jel lehet minden, ami az én számára jelentést képes hordozni. A jel a jelhasználók beavatottságától is függő eszmei összefüggéseket fejez ki. Normák és érdekek hatnak benne; esetünkben a folyamatosan létrejövő szöveg (és a szöveg szerzőjének tekintett személy) éppen a normákhoz való viszonyulása, illetve a csoportérdekekhez való alkalmazkodása révén értékelődik fel vagy le; a jel pragmatikai aspektusa az irodalmi szöveg hatását (fogadtatását), a mentális környezet képlékenységét is minősíti. „Ahhoz, hogy legyenek ideáink, melyekre reflektálni tudunk, jeleket szükséges elképzelnünk”³ – előzte meg kijelentésével Condillac a kommunikáció jeltermészetére vonatkozó modern elméleteket; munkásságának ebben a korai szakaszában még a nyelv társadalmiságában is hitt.⁴

A jel tagoltsága (alkalmi műfaj esetén) lehet mellékes: a jel *természete* nem. Minden jel a helyzet (a kontextus) függvénye: minden jelentés érték, és mint ilyen, konkrét *helyzeti értéke* a legfontosabb jelentésteremtő erő. A baráti kapcsolatban a levél éppúgy jel, mint a levél elmaradása; a verses levél *jel a jelben*, akárcsak az intertextualitás elvét megvalósító vendég-szövegek alkalmazása a folyó beszédből szerkesztett episztolában.

Retorikai szempontból jelzések és nyomok töltik be a jel szerepét egy szövegben: ezt mi főképpen az eszmék, érzelmek és stílus kategóriák történetiségének érzékeltetésére használjuk fel (a szövegek viszonyítása a stílus történeti jelenségeihez, a kép toposzá válásának, mint jel használatának tanulmányozásakor vagy éppen a jel jelentésvesztésének folyamatában). Számunkra a fenti kategóriapár felbomlik a szövegek kapcsolatának időbeliségét is sugalló hármas modellt: a *jelzés–jel–nyom* együttesre, amely összhangban áll a preromantika magyar költőinek organikus nyelv- és történelemszemléletével.

A jelek zárt világában a szövegek cseréje és egymást értelmező jelenléte újabb jelentéseket (irodalmi vonatkozásban olvasatokat) eredményez; hogy mi viselkedik jelként (valójában, hogy minek van a beszélők számára jelentése), azt *a címzett kultúrája* határozza meg, és bármennyire is szűkíti ez a megértők körét egy-egy mű vagy irodalmi jelenség esetében, el kell fogadnunk, hogy az irodalom iránt érdeklődők szférája kisebb-nagyobb értő (beavatott) csoportokra bomlik (és bomlott vizsgált korszakunkban is).

Jel a hallgatás és a megszólalás (magatartásválasz); tünet akár, ha a jelhasználó motívumai felől vizsgáljuk a gesztust; rámutatás; vagy esetleg valami elvont közlendő megfogalmazása. Jel a jelrendszer kiválasztása, elhagyása vagy folyamatos használata, jel az összefüggések keresése, az összefüggések lehetőségének elutasítása.

Az irodalmi szöveg és az irodalmi élet *konvenciók* sorozata; a jelhasználat során a kulturális csoportok társadalmi és esztétikai konvenciók érvényesítésével határozzák meg a jelszerű jelenségek – például az irodalmi művek – tényleges (aktuális) jelentését. A konkrétumaiban vizsgált kultúra mindig tartalmaz részeket valami korábbi vagy máshol kiteljesedő egészből: a versszerűség és irodalmiság, a rendi, nemzeti vagy európai kulturális értékek jelenléte Barcsay szöveges hagyatékában a jelenlét, a nyomszerűség és a hiány kategóriájával nevezhető meg.

³ Étienne Bonnot de Condillac: *Essai sur l'origine des connoissances humaines*. Oeuvres Philosophiques de Condillac I. Éd. Le Roy, PUF Paris 1948. 43.

⁴ Kelemen János a XVIII. századi nyelvfilozófiai értekezéseket vizsgálva különösen a *nyelv–gondolkodás, nyelv–társadalmi viselkedés* összefüggések érzékeny elemzésével szünteti meg a nyelvtudomány és az általános bölcsélet közötti, erőszakolt diszciplináris határokat. (Kelemen 1990)

2. A kutatási minta megtervezése

Mintának nevezzük a modellként működő adategyüttest, amely többféleképpen is kapcsolatban áll azzal az adott világgal, amelyre vonatkozóan érvényes következtetéseket kívánunk megfogalmazni. Mintánk így mind a kortársi, mind a ma jelennek tekintett idő előtti világgal kapcsolatban áll, és ez a kapcsolat lényegileg ontologikus, bár (mint esetünkben is) megismerő szerepeket is elláthat. Az, hogy mit tekintünk adatnak a gondolkodási folyamatban, tudományelméleti hagyományoknak és a létrehozandó szövegre vonatkozó társadalmi elvárásoknak is függvénye. Mintánk elsősorban szövegek sokasága, ahol a klasszikus primer/szekunder (vagy irodalom/metairódalom) felosztást fenntartásokkal kezeltük vagy el is vetettük; hiszen a szaktekintélyként elismert filológus tanulmányában a szépirodalmi szövegekre jellemző eljárások éppúgy fellelhetők (kultusz, ideologizált értékvilág, külső formai szempontok), mint amennyire egy-egy szándékai szerint is szerfölött alanyi (szépirodalmi) írás a fantázia tudományosan értékelhető munkáját serkentheti.

Mintánkba azonos szemantikai térbe sorolható szövegek tartoznak, ezt a teret a metonimikus kohézió révén akár erőternek is tekinthetjük. A minimális szövegmenyiség itt, ama nélkülözhetetlen *hívóminta* az egyértelműen Barcsaytól származónak tekintett szövegcsoporthoz, aztán pedig az, ami a vele mintegy azonos periódusban és az övéhez hasonló életformát élők műve: magyar testőröké, középnemesi származású katonáké, erdélyi születésű kancelláriai vagy guberniumi tisztségviselőké.

Ezért olvassuk figyelemmel Barcsay művein kívül nemcsak Bessenyei György verseit, leveleit, hanem azokat is, amelyeket egy Baranyi László vagy Báróczy Sándor írt; érdemleges adat lehet mintánkban Czirjék Mihály levele Kazinczy Ferencnek vagy a Gvadányi, Fekete János, Kisfaludy Sándor-szerű művelt katonatisztek verses vagy prózai öröksége. Ha a Barcsay-versek, sőt a versbe hajló Barcsay-levelek *szövegtörténetét* komolyan vesszük, nem is elegendő csak magyar nyelvű korabeli irodalmat olvasnunk, a jelenség párhuzamait (esetleg éppen tudatosan követett mintáit) Európa más régióiban is feltételeznünk kell: ilyen módon bukkantunk a francia katonák verselő csoportjára (mint *A Bessenyei Társasága* francia változatára) és az érzékenyek német nyelvterületi, az Árkádiába vágók német és olasz társaságára. Barcsay Ábrahám szabadkőműves elkötelezettségében baráti kapcsolatok és irodalmi formakultúra lehetőségét sejtettük, így jutottunk el a Blumauer-vershagyományig, mint ami nemcsak a férfibarátság kultuszának tanúbizonysága, hanem közvetlen európai irodalmi kapcsolatok igazolása is. Barcsaynak az elvárásokhoz való viszonyulását tette egyértelműbbé a katonáskodásnak mint *életvezetési irány*nak a tanulmányozása. A romantikus élmény és mentalitás keresését indokolta – a kutatás elején nem is remélt intenzitással – az a felismerés, hogy van összefüggés Ligne hercegnek a császári hadsereg átalakítására tett javaslatai, a katona érzelmi motiváltságát illető szigora, irodalmi alkotásainak jellege, illetőleg Barcsay Ábrahám magatartás- és írásmódja között.

Kutatástörténeti adaléknál több, szinte a pozitív adatgyűjtés fetisizálása az, ahogyan tiszteletre méltó elődünk a Barcsay-kutatásban, Ferenczy Sándor saját élete fontos éveit kívánta a tárgy végleges megértésének, tudományos feldolgozásának szentelni: a korszak tudományelméleti felfogása szerint bízott a megismerő szándék határtalanságában: „az én szándékom nem valami szalmatűz akar lenni, s úgy számítottam, hogy egyelőre legalább 5–6 évig, ha pedig ez nem elég, kétszer annyi ideig kutatom a levéltárakat Sepsiszentgyörgytől el tova Wienig, vagy amerre a kutatás közben észlelt jelenségek elvezetnek”.⁵ „Azt hiszem, jó lenne, ha a Barcsay-

⁵ KÁL, *Kristóf György gyűjtemény* 133. 1. Ferenczy Sándor levele Márki Sándornak (1912. IX. 20.).

kutatók egymással szövetségre lépve, rendszeresen kutathatnák át a levéltárakat, böngésznek át a poros kéziratokat, tudósítanak egymást a nyert eredményekről. Azt hiszem, hogy így sokkal könnyebben boldogulnánk!”⁶ Ebből az ábrándból nem lett kutatócsoport, de a forrásfeltárás és a közlés nyújtotta érzelmi elégtételt, a múlt és a jelen emberi világának ismételt egybevetéséből származó létészlelés személyiségépítő energiáit jól sejtette meg a lelkesült tudós!

3. Módszerek

a. A szöveg feltárása

A szerzőtlen szövegnek szerzőhöz rendelését nevezzük így, a rámutatás: a kiválasztás gesztusát. Georges Duby kultúrakutató ötletét felhasználva alakítottuk ki alább részletezett kereső módszereinket.

Biográfia. Ha nem hiszünk valamilyen adatsorrá alakítható, előhívható, más emberek életvezetésébe kapcsolódó életrajzban, kockáztatjuk, hogy nem egy szöveg nem is kerül a szemünk elé. Kevésbé valószínű (tekintve az utóbbi kétszáz évben végbement politikai és társadalmi változások egész sorát), hogy a költő íráshagyatéka abban a helységben legyen, ahol élt a szerző. Mire az autográf kézirat kultusza elkezdődött (évekkel Kazinczy magán-szenvedélye után), Barcsay kéziratai már elkallódtak (a Döbrenteihez kerültek és a másoknál maradt levélgyűjteményeket kivéve). Kristóf György azért a csórai Barcsayaknál még a század elején is talált iratokat, a Károlyi nemzetség levéltárából felbukkant levelek is az életrajzból ismert kapcsolat ellenőrzése rendjén kerültek elő. A biográfia filológiai távlatú rekonstrukciója tehát nem elavult módszer; a genetikus kritika kéziratkiadási eredményei igazán meggyőzőek (például francia nyelvterületen Diderot, Stendhal – Magyarországon Batsányi, Bessenyei, Csokonai szövegegyüttesének rendszerezése az életrajzi kronológia szerint).⁷

Pszichológiai ötlet. Nemcsak a jeleknek, fogalmaknak, értékeknek: az érzelmeknek, indulatoknak is megvan a történetük. Az alkotás indítékait az anakronizmus kockázatával fogalmazhatjuk meg. Éppen ezért óvatosan állítjuk, hogy lelki társasága számára Barcsay mindig megtette a szükséges versbéli gesztusokat; így nemcsak versválaszai születtek, hanem kezdők, ötletadók, a beszélgetés fonálát fölvevők is: Ányos szerzetessé szentelésére (nem örömdát írt ekkor, hanem a gyászdal felé hajló elégiát), Bessenyei filozófusi fordulatára, barátai névnapjára (Éva, János, Lőrinc, Rozália napra), Cserey Farkas nyugdíjba vonulására, az egyetem Budára költöztetésére. Magától kínálkozik a feltételezés, hogy több versnek kellett születnie. Vajon nem is készültek el vagy lappanganak?

Mentalitástörténet. A csoporttudat eszméje mind az egyéni viselkedésmódokat, mind a csoport szimbólumait a társadalom időbeli állapotához viszonyítja. A csoport számára fontos eseményeknek itt verssel illik adózni; el is készül az ősi (nemesi) szabadságról szóló óda, a honfoglalás meséje, az egyetem Budára költöztetésének dicsérete, a nagyhatalmak békekötésének üdvözlése; Mária Teréziát magasztaló panegyricus helyett van egy Barcsay-sor, II. József-köszöntő, vagy gyászdal helyett van egy latin nyelvű satirikus epitáfium; nem tudunk a Korona vagy a Szent Jobb hazahozatalát ünneplő versei létezéséről. (Levélben ugyan reflektál mindkét eseményre.) Ha nem törődünk a közgondolkodás változásával a vizsgált

⁶ Uo. 133. 4–5. (1912. IX. 24.).

⁷ A kérdéstről bővebben lásd például Duby 1967. 937–968.

periódusban (a jozefinizmus változatai, a felekezeti oktatás megzavarása, az elemi oktatás kiszélesítése, a felvilágosodás európai eszméinek terjedése, sőt átalakulása), nehéz volna megértenünk, miért változik meg a kritika és a közönség viszonya ugyanazon költőegységhez igen rövid idő alatt.

Szociálpszichológiai irány. A viselkedés ilyen aspektusát az én és a társadalmi környezet interakciója alakítja. Barcsay alkalmazkodásai és elhajlásai a társadalmi elvárástól ide tartoznak. A farsang, a háború, a vásár, mint jellegzetes emberi környezet és benne az érző szubjektum: több vers is szól erről. A szertartásokban és rítusokban való részvétel vagy annak elutasítása: inkább ez utóbbi volt jellemző Barcsayra, bár az önként megalkotott rítusok, az ismerős csoportok általában pozitív hatással voltak alkotó kedvére. „Bécsi palotáról”, „Örs mellyékéről”, „szentpétervári szugolyokról” ír, amikor a közvélemény mellőzhetetlen jelentésére kíván utalni, a „mondják, mesélik”-féle hírekre. Személyiségének alakulását nagymértékben befolyásolta az otthoninál sokkal változatosabb emberi környezet.

Csoportvizsgálat. Barcsay több csoporthoz tartozott, és ezek jó része örzi szövegszerű nyomait a kapcsolatnak. Ilyen volt a testőrök csoportja (Károlyi Antal, a Bessenyeiek, Báróczy, Harsányi, Danczkay); a katonáké (Bessenyei Sándor, Fekete János, Gvadányi József, Boér Sándor, Orczy Lőrinc); a hazafias érzelmű magyar főrangúak és titkárai csoportja (Forgách Miklós és Batsányi János, Széchényi Ferenc és Hajnóczy József, Orczy László és Szentjóni Szabó László, Fekete János és Koppi Károly⁸). Koppit maga ajánlotta Orczy Lőrinc pártfogásába; Koppit aztán Dessewfy József nevelője lett; nem lehetetlen, hogy ebben a csoportban még lappang Barcsay-nyom. De van más típusú csoport is, bécsi, pesti, vidéki, erdélyi; a Radvánszky-, illetve az Orczy-hagyaték ilyen regionális természetű kapcsolódás terméke. Az erdélyi ismerősök köre sem reménytelen szövegkutatási terület; az életrajzra vonatkozó megdöbbentő peres akták a Malomvizi és Gyerőmonostori Kemény család irattárában találhatóak, nem a Barcsayakéban.

Ritmus. Braudel háromféle ritmus alkalmazását javasolja a durée (a tartam) vizsgálatára, e három: a rövid idő (az egyén, az eset, a dráma ideje); a közepes hosszúságú idő (az egyén és a csoport viszonyideje, az eseménynek és hatásának együttes ideje) és végül a hosszú idő, a folyamatoké. Ha Barcsay verseire gondolunk, azok beleilleszthetők különböző folyamatokba (a műfaj átalakulásának, megjelenésének vagy eltűnésének történetébe, a magyar irodalmi szövegek vagy a magyar nyelvű toposzok stb. történetébe). A közepes hosszúságú idő talán a témakörök szerinti verscsoportosításnak feleltethető meg: Barcsay Ábrahám verstermésében nem érdemes az Orczy-barátság versidejét kijelölnünk, mert a többi már csak maradéknak tűnik; érdekesebb a nagyhatalmi politikára, az olvasmányokra, a csoportproblémákra reagáló versek tematikus vagy nyelvhasználati ritmusára figyelni. És persze a rövid idő verseire, a verssé lett ötletkre: a lírai költeményeknek erre a korai sorozatára.

Mentális tár. A nyelv kérdése a megismeréssel kapcsolódik össze, a gondolkodás a tapasztalati világgal és a művészi észlelés aspektusaival. A mentális tár felől közelítve a szövegek feltárásához, Barcsay szóhasználati-képhasználati, versmondattani szokásait kell valamilyen eljárással megállapítanunk, hogy felismerhessük például egy hasonló jellegű szövegekből álló együttesben Barcsay írásait, hogy megkülönböztethessük a hasonló jellegű Orczy- vagy Fekete János-szövegektől. Bármennyire is meglepő, a mentális tár a gazdasági helyzetnek is függvénye, félő, hogy Barcsay titokzatos elhallgatása a csórai években ingerszegény életmódjának, rendszeresebb, polgárosultabb életvitelének következménye, ahol már valóban hívságnak, fölösleges időtöltésnek tetszhetett a

⁸ Koppit köréről szólva Poór János nem említi Barcsayt.

verslevél-fogalmazás és tisztázás. Nagy veszteség, hogy visszavonultsága éveinek olvasmányairól nem tudunk, sőt ebből az időből olyan folyamatos levelezésről sem, mint amilyen az Orczy-hagyatékban a korábbi évtizedekből fennmaradt. A költő mentális tárának vizsgálata elválaszthatatlan az életforma (életrajz) kutatásától.

Információ. A hírközlés tanulmányozása is segítheti a szövegfeltárást, amennyiben a gyors vagy lassú levélcsere, a késleltetett hírek különös fantáziajáték jeleinek tűnhettek, további szövegbújócskára ösztönözhetek. Intézményt is pótolnak – adott esetben a hírlapot és a szépirodalmi folyóiratot –, ami a versszöveg kialakítására (személyes jellegének csökkentése irányában) hatott. Itt a korban kialakuló új információfogyasztási szokásokra is gondolnunk kell, mint amilyen az újságolvasás, a könyvtár (olvasókabinét) használata – és az ott való eszme- és hírcsere. A testőrök Bécsben tanulták meg értékelni a jólérsültséget; Barcsay az udvarnál tervezett vagy végbement, a magyarság érdekeire nézve hírértékű eseményeket – például a hivatali előléptetéseket, cseréket – mint felbecsülhetetlen ajándékot közvetítette, és általában igen hamar, a nyugdíjas katona, a Tarnaörsön gazdálkodó Orczy vagy Széchényi Ferenc felé.

Az információk átadása szempontjából a **nevelésnek** kiemelt szerepe van; elvárhatnók, hogy a nevelő intézményekben Barcsay irodalmi hajlamainak nyomuk legyen; a Nagyenyedi Református Kollégiumban azonban, ahova (feltehetőleg externistaként) járt, nem sikerült kéziratára lelnünk, a testőrség tanulmányi adattára csupán egy hivatkozással szolgál: francia nyelvtanulását igazolja. A testőrök nevelődése az udvar tapasztalható világában zárult le, ez számukra nem egy esetben nemcsak váratlan helyzeteket jelentett, hanem nehéz utazásokat, valóságos tanulnivalókat is.

Annál eredményesebbnek látszik hírek és irodalmi szövegek cseréjének (és így a szövegek tulajdonképpeni felbukkanásának érdekében) a **találkozások** kutatása, amelyre több ízben sort is kerítünk majd e tanulmány folyamán. Éppen e találkozások léte vagy hiánya, sűrűbb vagy ritkább alkalmi látszanak közvetlenül alakítani a költő versíró készletét. Anyos számára ő volt a nagy találkozás, Batsányi és mások szerint is a kötelező elismerő-beavató rítus megtestesítője; az ő számára ezt a szerepet töltötte be Bessenyei Sándor, Orczy és talán Prónay Éva. A szövegekkel (könyvekkel) való találkozásnak is van ilyen *gerjesztő* szerepe, csakhogy mint forrásfeltáró helyet aligha tételezhetjük a könyvet (hacsak a kolligátumot nem). A találkozások vizsgálata kiterjedhet a szöveggel való szembesülés eseteire vagy maguknak a szövegeknek együtthatására: arra, amit intertextualitásnak, (a tudatban) együtt jelentkező, jelentéssel együtt bíró szövegek párbeszédének is nevezhetünk.

Mítoszok, hiedelmek. Ha Barcsayt a lovagi erények és a humanista értelemben vett erudíció alapján azonosította eszményeivel az 1770-es 1780-as évek magyarul olvasó, nem is túl népes közönsége, szabad nekünk a korabeli óda- és a panegyricus-költészet vagy egyéb versek ilyen jellegű szövegrészei között kutatnunk Barcsay-mondás vagy vendégszöveg reményében. Ugyanide tartozik, hogy a kor szöveghagyatékában feltehetőleg az anekdotakincs is jelzi a személyt pozitív vagy ironikus jelentésárnyalatú parabolában. A szöveghagyatékra vonatkozó utalásokat, rögzült szólásokat nem közhelynek, hanem jelzésnek tekintjük, ami éppúgy bizonyulhat szöveghely-jelnek, mint hiedelemnek. Az életrajzok általában (Döbrentei Erdélyi Múzeum-beli közleményétől Szinnyei József magyar írólexikonáig és Császár Elemér Barcsay-bibliográfiájáig⁹) Barcsayt jelölik meg, mint a kiadatlan versek féltékeny őrzőjét, a Haller családot pedig, mint a francia

⁹ Császár Elemér írja: „Több hátramaradt verse özvegyénél maradt, ugyanott egypár tréfás francia verse: mindezek jelenleg lappanganak. Haller Gáborhoz írt levelei állítólag a Haller családnál maradtak; ma ismeretlenek” (Császár 1916. 150.).

nyelvű vershagyaték és értékes levelezés letéteményesét. Van olyan utalás is, amely Barcsay Ábrahámot a francia királyi udvar bizalmasaként emlegeti, ezt a hírt is nyomnak tekintjük a franciaországi diplomáciai vagy magánjellegű irattárak irányában.

b. A szövegkritika műveletei

A szövegkritika klasszikus problémáit vonatkoztatva a Barcsay-hagyományra, mivel ez a munka nem a szövegörökség szándék- vagy betűhű újrakiadására tett kísérlet, módszereink a *helyreállítás, a nyilvánosság tétele, a textus-kontextus* körébe tartoznak. Nem a hibák keresése fogja munkánkat jellemezni, hanem a gondolkodás olyan formáinak megelérése és alkalmazása, amelyeknek segítségével *hiteles* szövegeket rendezünk egy sorba, amely előre megnevezett szempontok szerint jött létre (időrend, tipológia, stiláris összefüggés); hiteles szövegeket, amelyek tehát azonos szerzőre, esetünkben Barcsay Ábrahámra vezethetők vissza.¹⁰

Az, hogy a szerző életében nyomtatták ki valamely művét (Barcsay esetében a Kassai Magyar Múzeum és a *Két Nagyságos Elmének Költeményes Szüleményei* című könyv lehet a példa), még nem jelenti, garantálja a szöveg szerzői hitelességét; Barcsay Ábrahám például életformája és alkata szerint sem kísérte figyelemmel közlő azokat a nyomdai termékeket, amelyekben szöveggel volt jelen. A *Költeményes Szülemények* különösen magán viseli a szerkesztő keze nyomát.

Figyelembe vesszük szövegforrásaink természetét: a véletlenszerű szöveghordozók, a (feltételezett) másolatok vizsgálatokor több tényező együttes jelenlétével tulajdonítjuk csak a művet a sejtett szerzőnek. A szerzőség kérdése az utóbbi tíz évben különösen izgalmas kérdése lett az irodalomtudománynak, hiszen a szövegközpontú irodalomolvasás magát a szöveg létrehozóját mint egzisztenciális véletlent érdeklődési körének határára utalta; a szövegkritika azonban a minimális minták (corpusok) létrehozásában minden későbbi vizsgálódás előfeltételének tekinti a szövegalkotó és a szöveg kapcsolatának egyértelmű megnevezését.

A közvetett szöveghagyomány sem lebecsülendő a szövegek korabeli állapotának és hatásának újraalkotásakor: Barcsaytól származó vendégsorokat nemcsak Orczy- és Ányos-, hanem Batsányi-, illetőleg Kis János-szövegekben is felfedezhetünk.

A XX. század közepén érvényes szövegkritikai gyakorlat szerint az invariáns, az eredeti szöveg megelérése volna a filológiai feladat; esetünkben ez azért probléma, mert a kéziratban (gyakran levélbe illesztett irodalmi szövegben) megvalósuló, nyilvánosságra kerülő, sőt terjedő mű részleteit nem vette körül az a már-már kultikus szerzői jogtisztelet, amely a szótagnyi változásokat is az esztétikai érték megszűnésének tekintette.

Itt említjük meg, milyen tetszetős hamisítványt eredményezhet a szöveg kritikátlan kezelése. 1993-ban látott napvilágot az az episztolagyűjtemény, amely végre (Arany sugallatát kívánva megvalósítani) „helyreteszi” Barcsay és Orczy episztoláit.¹¹ Kazinczy a szisztematikus rendet, Arany a jó elrendezést hiányolta a *Költeményes Szülemények* verseiben; „ezt a rendezést végeztük el” – írja Simor András bevezetőjében. Azonban az *Árkádia leírata* címmel elhíresült költemény kivételével (amelyet Arany nyomán Barcsayénak tekint) pusztán a *Költeményes Szülemények* és a *Barcsay Ábrahám költeményei* alapján magabiztosan rakosgatja – mint a dominó köveit – egymás után a költeményeket, bízva a szövegek

¹⁰ „A szövegkritikus feladata az, hogy – a szerzők szándékával összhangban – a szöveg invariáns jellegét megőrizze, illetőleg az eredeti szöveget helyreállítsa”. Stoll 1987. 6.

¹¹ Kovács–Marton–Simor 1993. Az *Előszó* Simor András munkája (uo. 5–6.).

referenciális jegyeiben. Mellőznie kell azonban a formulákat, és zavarba jön a hasonló attitűdöt, hasonló vershelyzetet kifejező költeményektől. Így aztán mintegy a második tucat vers esetében le kell mondania az egy Orczy-vers – egy Barcsay-vers elvről, és csak a kommunikációs jelleg alapján csoportosít három-négy Barcsay után két Orczyt vagy fordítva. Szövegtani kísérletnek nem is rossz ez az eljárás (lám, könyv lett belőle és nem is utal a tendenciózusság veszélyére). Filológiai megbízhatósága azonban ugyancsak kérdéses.

II. Hatás- és kultusztörténeti mozzanat: Barcsay utóélete

A múltnak, szűkebben véve irodalmunk múltjának kritikus vizsgálata hozzátartozik a kultúra egyéni átéléséhez és ezen belül kulturális identitásunk időélményéhez.

Barcsay kora (1742–1806) már sokszor értelmezett és átértelmezett irodalomtörténeti periódus; mentális formák sokfélesége jellemzi barokk és romantika határán. Az utókor viszonyulása a Barcsay-jelenséghez tanulságos változatosságot mutat, ez az ízléskategória és az emberi (költői) magatartási szokások változó jellegéből következik.

Mű és személyiség fogadtatását, az irántuk való fogékonyság alakulását kívánjuk elemezni. Ez ugyan az immanens irodalmiság szűkebb tárgykörébe nem tartozik (lévén szó például az író személyiségképéről), de az eljárás jelen esetben kétféleképpen is indokolt. Egyrészt Barcsay (vers)szövegei lassan ismeretlenekké s így a kapitány mítosszá szublimálódó alakjánál érdektelenebbekké váltak (tulajdonképpen hipotézisünk éppen ez); másrészt nem újdonság, hogy irodalomfogalmunk a mainál differenciálatlanabb volt (hadd utaljunk itt egyedül a Barcsay-kutatásban megkerülhetetlen tudós, Révai szójavaslatára: *deák*ság).

A költőbarátok támogató jelenlétének megszűntével elfogyott Barcsay költői elevenségének minden vonzóereje (csökkent, majd elenyésző lett ismertsége); a szövegeknek maguknak kellett volna valamiféle olvasóközönséget megtartaniuk vagy kialakítaniuk, mintegy önerőből, csupán az irodalmiság által közvetített módon. A szövegek élete nem jött létre; jelentésük, létmódjuk szerint erősen kapcsolódtak a szerző szubjektumához.

Ennek ellenére figyelniük kell máris a szövegek jelentésvilágára, mint ami részleteiben azért felismerhető, mégpedig más szerzők alkotásaiban, a költői attitűdök vagy hangulatok bonyolultságában.

Olyan költészet hatásával foglalkozunk, amelyben a paradigmaticus viszonyok az uralkodók. Ezek a versek a legtöbbször egy, az olvasói tudatban már meglevő szövegre, szövegrészre utalnak vissza. Feltételezzük, hogy a romantika kezdetén ezek a referenciák már ismeretlenek vagy semleges érzelmi töltetűek voltak; az egyénnek önmaga felé irányuló kíváncsisága fölöslegessé tette a szövegszerűen megidézett (a konstrukció jelentésegészének viszont szerves részét képező) toposzok egész jelentéskörét. Pragmatikus szempontok is befolyásolták az előző kor szövegeihez való viszonyulást: elfogadva a konvenciót, hogy amit irodalomnak mondtak, megőrizte azonosságát – vagy pedig előítélettel, amely eleve megghiúsította a (rég) szöveg irodalmi alkotásként való „viselkedését”, működését.

A XX. század kutatója már felfedezte Barcsayt, az olvasó még nem. Ez a fejezet a miértek megfogalmazása.

1. A rokonszenv ideje

a. Az ideális poéta

*Nézd Vitéz Bartsait, kit hadi dandárok
Közt is fényesítnek Pindusi Sugárok.*

(Kreskay)

A szerző kortársi megítélésével minden korban összefügg a szövegek sorsa. A Barcsay Ábrahám nevű *poéta* megszületése bizonyára korábbi, de első nyilvános szereplésének régebbi adat híján mégiscsak azt a költeményt kell tartanunk, amelyet barátja és erdélyi honfitársa, a prózafordító Báróczy Sándor illesztett kötete elé (Marmontel *Erkölcsei meséi*, Bécs 1775), igaz, hogy a szerző feltüntetése nélkül. A vers zárlata egyértelműen utal a szerző értékrendjére, amely aztán elvárásként bele is épül a kor magyar irodalmi tudatába; ebben első helyen áll a nemzet, illetőleg a magyarság, a másodikon a tudás: a humanista értékrend átrendeződésének lehetünk tanúi; a költőnek ki kell tudnia fejezni és alkotásaival elő kell mozdítania a csoport (etnikai, társadalmi, kulturális alakulat) fejlődését.” Örömmel könnyei folyják el szememet, / Midőn virágozni látom nemzetemet”, „Ti pedig, Barátim, kik a magyarságnak / Szeretői vagytok s a szép tanulságnak” – Barcsay köszöntő költeményének kiemelt helyzetben való megjelentetése (könyv elején) a tekintély elismerését jelenti.

Rövid idő múlva prózai előszóban is népszerűsíti Báróczy valamikori testtársát; költői érdemeit a magas fokú retorizáltságban, a könnyed, kifinomult nyelvhasználatban jelöli meg, és mint erényt leplezi le a szerzői önrejtést, a túlzott szerénységet: „az ékesen szollásnak nem kevésbé bírod erejét, mint kellemetességgel írod Verseidet. Bár magad is úgy érezvén Irásaidnak édességét, mint a' kik már némelly részét olvasták, ne rejténéd el azokat leveles táskádban!”¹². Ugyanez a nyilvánosság vállalását sürgető szándék nyilvánul meg később Barcsay viselkedésében, amikor Orczyt régóta elkészült szabadság-poémájának közreadására kéri több ízben is. Mintha a szerzői szemérmesség nagyobb érdem volna ebben a korban, mint a nyilvánossá lett *szerepménnyel* létrehozandó közerkölcsei haszon.¹³

Barcsayhoz szóló levél szolgál bevezető ajánlásul Bessenyei *Lukánus első könyve* című társadalombölcseleti magyarításának (a fordítás Marmontel 1766-ban megjelent művéből készült); „Mikor Lukánusnak fordítását nekem annyira javaslottad, nem kételkedsz vala már akkor benne, hogy Magyar nyelvünk egyedül pompájával és méltóságával emelkedhetik fel”; elsősorban Barcsay kritikai észrevételeire kíváncsi – ezektől teszi függővé a munka folytatását –; a misszilis záró formulájában pedig „emberséges igaz Hazafinak ‘s nemes Polgárnak” nevezi Barcsayt, barátját¹⁴. A humanista ízű üdvözlés kifejezéseire azonban egyenként érdemes odafigyelnünk, mivel a nyelv jelentésárnyalataival is számoló, művelt ember él

¹² Báróczy 1786. IX.

¹³ „Mond meg Te Nékem miért akarod késleltetni a Szabadságról irt verseidet? Nem értem. György Ur csak négy verset talált benne mellyek az ő értelme szerint igen érdeklik a Papokat – ezen könnyű segíteni ha akarod – Egyéb aránt arra a szent barátsággra mellyre kénszeritesz esküszöm titkodat meg tartom – Siess ird meg nekem mitsoda munkát akarsz előre botsátani” (OGY 2. 119 verso). György úr Richwaldszky György lehet.

¹⁴ *Barátom!* Barcsay Ábrahámnak. Lukánus első könyve. Bessenyei György: *Társadalombölcseleti írások 1771–1778*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Péter. Argumentum K. – Akadémiai K. Bp. 1992. 337–338.

velük: a tekintély feltétlen elismerése mellett Bessenyei társadalmilag-érzelmileg-erkölcsileg azonosítja barátját; motívumaira is utal a *Hazafi* és a *Polgár* megnevezésekkel; valamennyi név pedig, amelyekkel Barcsayt megszólítja, pozitív értéktartalmú.

A magyar nyelv használata program és érdem abban a körben, amelynek Barcsay is tagja, és amely valójában a testőrírókéhoz hasonló más érdekcsoportokat is jelent, olvasóköröket, baráti társaságokat, amelyek legtöbbször nem is egy közös tag révén könnyen kommunikáltak egymással. Így a hír és a megítélés, mint ízlés- és ítéletalakító tényező az intézmények kialakulása előtt is könnyen terjedt. *A Bessenyei György Társasága* című kiadvány 1777-ben antológia formában teszi közzé a baráti társaság közelmúltbeli, irodalomnak tekintett, gyakran ugyancsak személyes, sőt alkalmi vonatkozású szövegtermését. *Cselekvési forma* a magyar társalgás, az állampolgári hasznosság jegyében szorgalmazza Bessenyeieket; fontos az is, hogy a nyilvánosság előtt zajlik: a nyelvi-érzelmi-poétikai viselkedést *kifejezve*, mintegy a lelkiismereti intimitásról lemondva.

A kultusz kialakulását a görögös apoteózis gyakorlatának meghonosítására tett kísérletek segítik elő: ehhez nyilván emfaticus kifejezések egész tárára szükség volt. Lásd Báróczy magasztalását Batsányitól¹⁵, Orczyét Bessenyeitől, majd Barcsaytól, Révaitól (KSZ), Gyöngyösi Istvánét pedig valamennyiüktől.

Barcsay mozgékony életformájához a művelődés nagyobb lehetőségeit társítják barátai, és nem is alaptalanul, hiszen több levelében hivatkozik külföldön beszerzett új könyveire, sőt azokra is, amelyeket ismerősei számára ajánlott vagy vásárolt. Olvasottságáról szűkebb környezete tudott, az pedig valóságos nimbuszt vont köréje, hogy híres külföldi írókkal állt valamilyen kapcsolatban (nyilván nemcsak életvitele, diplomáciai megbízatásai, hanem amiatt is, hogy idegen nyelveken jól beszélt és írt).

A Bessenyei György Társasága két olyan verset is tartalmaz Bessenyei tollából, amelyek kifejezetten Barcsayhoz szólnak, és amelyek a költészet indítékait és célját, lényegét és határait tárgyalják. Közben mintegy párhuzamot teremtenek a divatos külföldi poétamagatartás- és a két magyar testőr saját poétaszerep-formálása között. Egymásról a hiperbola és az eufemizmus használatával azonosítható, válogatott szólamokkal nyilatkoznak: „az ég és föld között elméd repítettik”, „engemet Lorenzó, tégedet Jung üldöz” – ilyen magasztos helyzetbe és metaforikus társaságba illeszti barátját és önmagát Bessenyei ebben az episztolai sorsanalízisben. Egyebütt „harcról, szerelemről sokat énekelvén” látja a fantázia képei révén sikeres költőjövendőjüket¹⁶. 1772-ben keletkeztek ezek a versek, még Báróczy ódai jellegű ajánlása előtt; szűkebb körben bizonyára ismertek is voltak. Igen későre váltak könyvvé. (Pálóczi Horváth Ádám a költőséghez a nyilvánosság vállalását társítja, a barátság intimitásába zárt versíró szokást szinte az ellenségességig menő bosszús kíváncsisággal – a körön kívül rekedtek sértettségével – követi. Ez annál meglepőbb, mivelhogy sok közös barátjuk volt és költői gyakorlatukban is sok rokon vonás fedezhető fel:

Ír, de csak egy társsal s ha talám kettővel akarja
Bartsai, verseinek közleni néha sorát.¹⁷

¹⁵ Batsányi *Barátságos levél* című prózai episztolájának versbetétje (BÖM II. 89.) magasztalja Báróczyt:
Felfedezvén nyelvünk fényes méltóságát
Elűzted sok Magyar előbbi vakságát.

¹⁶ BGYT 15–28.

¹⁷ Révai Miklósnak, a Hazáját szerető Horvát Ádám Füredről. II. (Révai Miklós *elegyes versei*. Pozsonyban, Loewe Antal betűivel 1787. 265.).

Az a XIX. század eleji angol munka, amely a nyelv fejlesztésében és általában a szépírói versengésben jeles magyar szerzőkről ad hírt, a testőrírók és a legjelentősebb poéták közé sorolja Barcsay Ábrahámot; meglepő, hogy olyan korszakban teszi ezt, amikor Barcsay emléke, értéke a magyar irodalomtörténeti tudatban már elenyésző. „E nyelv ereje először Mária Terézia áldásos uralma alatt tétetett próbára. Midőn az uralkodónő megalakította Magyar Testőrségét, sok nemzeti származású ifjút szólítottak Magyarországból és Erdélyből Bécsbe. Elégséges szabad idejük volt itt, és találtak bőséges alkalmat a művelődésre, valamint ösztönzést a versengésre. Közülük emelkedtek ki a magyar nyelv legünnepelebb költői és szépírói. Az idősebb költők közül legkiválóbbak talán az 1778 táján meghalt Bessenyei, az a Barcsay, aki velük körülbelül egy időben élt.”¹⁸

Kreskay Imre, a Révai–Ányos–Bessenyei kör művelt tagja úgy vélte, hogy a vitézi étellel hagyományosan összeegyeztethető a poétaság, mintegy fel is mentve minden lehetséges vád alól a humanista értékvédő világvélemény szempontjából barbár életvitelre kényszerült embert. Ugyanakkor könnyedén alkalmazta a formulaköltészetnek a poétát illető sablonjait: Barcsay kapitányt, „kit hadi dandárok / Közt is feltalálnak Pindusi sugárok”, a Lantos Istennek Kedvesse névvel illeti 1778-ban.¹⁹ Erre a kettősségre, a két szerep egyeztetésének lélekölő nehézségeire utal id. Cserey Farkas barátságos hangú levelében, amely szerint Barcsay *a fegyverek zörgése közt is törődik hazája nyelvével*²⁰. A magyarnyelvűség és a költészet gyakorlása ezekben az értékelésekben általában egybemosódik.

Barcsaytól a leggazdagabb versgyűjtemény életében éppen *mint egy poétabarátság szövegmarása* jelent meg, a nyelvész könyvszerkesztő, piarista Révai Miklós (és az anyagi támogatást nyújtó Károlyi család) jóvoltából 1789-ben.

A *Két nagyságos elmének Költeményes Szüleményei* Pozsonyban látott napvilágot Loewe Antal betűivel. A kiadvány különben egy tiszteletre méltó könyvkiadási program részét képezte, amelynek anyagi fedezetéhez Révai folyamatosan gyűjtötte a támogatókat (a sorozat Faludi Ferenc verseivel indult, után következtek volna a magyar nyelvű költői hagyomány régebbi szerzői, köztük Balassi Bálint és Rimay János; ezt követte volna a legértékesebb hagyománynak tekintett Zrínyi-Gyöngyösi páros – kiadásukra sor is került –, aztán a jelen két költőnagysága, Orczy és Barcsay). „Mert érdemesek is arra, azután ezen tisztelet megadás ösztönül is leszen, mind nékiek, mind másoknak a jelesebb irogatásra” – indokolja Révai elképzelését.²¹

Ez a kiadási koncepció arra utal, hogy Révai számára (mintegy a kéturalkodós ősmagyar hagyomány költészetbeli megvalósulásaként) a nemzeti szövegkincs szerzőpárosok szerint csoportosítva foglalható meggyőző rendszerbe. A könyvsorozat itt felvillantott terve narratív háttérével alapvetően különbözik az enciklopédikus rendszerező elvtől; inkább Kazinczy és Toldy irodalomfelfogásának előzményeként vizsgálható. Hogy a kortársak közül éppen

¹⁸ Bright, Richard: *Travels from Vienna to Lower Hungary*. Edinburgh, 1818. Ismerteti Czigány Lóránt 1976. 213–214.

¹⁹ Hattyuffy 1906. 37–38. Lásd még Révai Miklós *Elegyes verseit* (Pozsony, Loewe Antal kiad. 1787), amelyben nemcsak Révaitól származó, hanem hozzá intézett költemények is vannak, itt a következő változata jelenik meg a sablonnak:

Nézd vitéz Bartsayt, kit hadi dandárok
Közt is fényesítnek Pindusi Sugárok.

²⁰ Erdélyi Muzéum III–IV. 1815. 170.

²¹ Révai: *A magyar Költeményes Gyűjtemény kinyomatására való újonabb segedelemkérés*. Győrött, 1796. 1–4.

Orczyra és Barcsayra esett Révai Miklós választása, annak nemcsak az az oka, hogy valamennyien (Orczy, Révai, Barcsay) a Károlyi-ház familiárisai voltak, hanem bizonyára már létező literátusi hírnevük is. Mellesleg mint költészeti értékre hívja fel az olvasók figyelmét a külföldiekben általánosan csodált, de a magyar szerzőkben (Barcsayékban is) fellelhető „finom ízt, gyenge érzést, szép lelket és a Magyar Nyelvnek is nagy erejét”.²² A szentimentalizmus ízléskövetését – az irodalmi nyelvújításnak nyelvi kifejezőerőre vonatkozó elképzelését – ismerhetjük fel Révai könyvajánlásában.

Az időszaki sajtóban való jelenlét a poétaság elismerésének számított. Barcsaytól már 1790-ben közölt verset a Kassai Magyar Museum (Ányosnak címzett episztolát, az *Elhagytam már régen Elbe forrásait* kezdetűt 1778. dec. elsejei keltezéssel; illetve *A magyarországi tudományoknak fő gyülekezetihez* címűt 1780-ból). Ez utóbbi egyéb szövegekkel mint felforgató tartalmú írás került két feljelentésnek is illusztrációs anyagába, és siettetta a Museum megszűnését.²³ A költő monográfusai Barcsayra, a katonatisztre és testőrezredesre (később irgalmas szívű erdélyi földbirtokosra) vonatkozó kishíreket is gyűjtöttek az 1776–1804 közötti idő újságjaiból, de Barcsay Ábrahámnak, a költőnek értékelése Batsányiék lapja (a Kassai Magyar Múzeum) után tudomásunk szerint 1818-ig, az Erdélyi Múzeum reprezentatív kezdőszámáig késett.

A kortársak tehát mint a *Bessenyei György Társasága* egyik tagját ismerték Barcsayt. Révai Miklós kétszerzős kiadványa pedig ehhez hozzátette a másik, csoporttudatbeli képletet is, amely a nemzedékek összefogását, a státusbeli különbségek áthidalhatóságát hivatott jelképezni; hiszen egyrészt Barcsay huszonhat évvel volt fiatalabb Orczynál; másrészt pedig egyikük mint a vitézli rend, a másikuk mint a birtokos nemesség magyar poézist művelő tagja rögzült a közvéleményben. (Noha Barcsayról nem rendelkezünk megbízható ábrázolással, érdemes a Batsányi első művét díszítő tézislapra odafigyelnünk: gazdálkodó nemes köszönt a háza előtt a seregéből rövid látogatásra kivált magyar katonatisztet; az allegorikus jelentés mellett a korszak nyelvi sztereo-típiáira gondolva – meg arra, hogy maga Batsányi a plebejus sorból emelkedett a magántitkársáig, a hivatalviselésig; nem volt sem birtokos, sem vitézli rendből való nemes – nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy Barcsayt és Orczyt ábrázolja a metszet.²⁴)

A verselő kortársak többsége együtt emlegette őket minden lehető alkalommal, erről majd szólunk *A vers dialógus* című alfejezetben. Sokkal inkább összeforrott a kettejük poézise a korabeli irodalmi köztudatban, mint azoké, akiket *A Bessenyei György Társasága* című kiadvány – vagy a testőrírók megnevezés – általában jelöl. Hadd próbáljuk itt elkülöníteni a Barcsayra vonatkozó pozitív *megítélés* jelentéselemeit.

Batsányi, a felvilágosodás esztétikai tudatának Kazinczy mellett meghatározó személyisége, a jelentős olvasótábort érdeklő Kassai Magyar Museum szerkesztője, a magyar társadalom polgári fejlődésének elképzelt fokozatai között a *szelidítés, az előkészítés* szerepét szánta a gyönyörködtető múzsának. Erre a szerepre a Barcsay képviselte *érzékeny poézist* kiválóan alkalmasnak vélte (ugyanazt a helyet jelölte ki a prózai szövegtípusban Báróczynak); a nyelv „pallérozására, szépítésére” ezáltal az olvasásra szoktatásra, majd az erkölcsök javítására (ez a Csokonai-esztétika lényege is) egyelőre a gyönyörködtető jellegű írások megfelelnek, később sort lehet keríteni a hasznosakra is – fejt ki Batsányi programját a Magyar Museum III. negyedéhez fűzött *Toldalékban*, mégpedig Barcsay versével, amelyet a szerző megjelölésével idéz is; „addig tsak ama szelíd Szűzek által kell ötet »a népet« ketsegtetnünk:

²² Révai *i. m.* 4.

²³ Mályuszné 1985. 111–121.

²⁴ BÖM II. 65.

Kik rég Pindarusnak mennyei lantjával
A szót eggyeztetvén Halandók szavával,
Új útat leltenek szívek rablására,
A vad indulatok meghódítására.

BARCSAY²⁵

Ezt a Batsányi által idézett szakaszt a Budára költöztetett egyetemet köszöntő Barcsay-óda elején olvashatjuk, olyan szövegben, amelyet bátran tekinthetünk a modern idők erőközpontját jelentő nemzeti felsőoktatás apológiájának. Maga a budai egyetem felavatása baráti költői versengés alkalma lehetett, hiszen Barcsay neheztelő hangon jegyzi meg Nagymartonból keltezt levelében (mintha tanítványokat marasztalna el alig öt nappal az ünnepélyes tanévnyitó után): „Ti azomban nagy pompával bészállítátok a Musákat Budára – Ezen napra irt versekből még egy sem jutott kezemhez.”²⁶ A megjegyzés hangvétele, szűkszavúsága azt sejteti, hogy ebben az időben már Barcsay elvárhatta a költői kör rendszeres híradásait, számított a művek elkészültére, de arra is, hogy a legrövidebb időn belül tanulmányozhatja, egybevetetheti – mint egy fókuszba, összegyűjtheti őket.

Az, hogy Révai Miklós nem pusztán a laikust, hanem általában az *erény poétáját* látta benne, bizonyos; Barcsaynak ilyen maximái erősíthették meg értékítéletét:

„Így van, mert gazdagság van tsak betsületbenn.”²⁷

Révai több versében emlegette magasztalólag, szorgalmazta és meg is valósította az Orczy–Barcsay kiadványt. Ezek előtt azonban *programvers*ként használta Barcsay egyik, *A Bessenyei György Társaságában* megjelent költeménye részletét akkor, amikor Rát Mátyástól átvette a Magyar Hírmondó szerkesztését; a hajviseletben is Bécset majmoló magyar ifjúságot ostorozva, de valójában a nemzeti öntudat felkeltéséért érvel a poéta – a másik, a népszerűbb poéta soraival: „meg nem állhatom – utánok kiáltom, talám használ még, egy hazáját szerető, s hadidandárok között is a tudományoknak anyanyelvén áldozó igaz magyarnak gyönyörű és érdeklő verseit – talám használ még: Ó, szegény úrfiak! kik azt gondoljátok, / Hogy boldogtalan volt üstökös atyátok: / És imádván cifra poros fejeteket / Hivásra költitek minden pénzeteket / Hova visz vakságtok? ó ti szabad majmok! – Édes B. bizony, csak nem hallják igaz magyar szívből fakadott intésedet a maszlagosak –”²⁸

1792-ben megjelent irodalmi lexikonában, a *Nova Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum quam excitat...* első részében Horányi Elek már külön szócikket szentel Barcsaynak, itt írja: „Modo Bartsaius noster in turma Preatotiam Locumtenentis primarii dignitate cum caractere tribuni emicat.”²⁹ Horányi az előkelő magyar család, a Károlyiak pártfogása által magát kitüntetett, illetőleg a testőrség tagjai között becsülettel helytállt személyiségként méltatja Barcsayt, költeményeinek érdembeli értelmezésére nem vállalkozik.

Ugyanebben az évben Barcsayra mint a magyar nyelven való tanulmányok *klasszikusára* hivatkozott Nyitraszerdahelyi József szintaxista, mégpedig a Besztercebányára érkezett kinevezett magyar tanár előtt másfél évi tanulmányaikról bizonyoságot tevő diákok nevében. A

²⁵ BÖM II. 187.

²⁶ OGY 2. 156.

²⁷ KSZ 108.

²⁸ BGYT 22.

²⁹ Horányi 1792. 311–313

tudósítás a Bétsi Magyar Hirmondó című időszaki kiadványban olvasható, és a testőr tényleges költői hírnevének bizonyítéka: „A Magyar Nyelvben tett előmenetelünknek Megítélői, Nagyságos Tekintetes Nagy Jó Uraim! Ez előtt is voltak ugyan már olly jó Magyar Hazafiak, a kik, Hazájokhoz és Nemzetekhez viseltető hiv szeretetekből a’ Magyar Nyelvnek jó lábra való állításán szívesen igyekeztek, s a nyomtatásban kiadott sok szép munkáik által, mintegy támogató válakat vetettek alája, dülő félben volt Magyarorságnak. Esmeretesek a Magyar Világ előtt *Bárótzai Sándornak, Bartsai Ábrahámnak, Bessenyei Györgynek*, és, hogy egyébeket el ne hallgassak, ama’ minden erőltetés nélkül együgyü verseszetben nyájaskodó, és ártatlanul enyelgő Faludi Ferentznek munkájik.”³⁰

Barcsay Ábrahámot tehát a Kassai Magyar Museum, a Magyar Hirmondó költőként említi, ezt a megnevezést erősíti meg Révai Miklós szöveggyűjteménye, esküvői ajándéka, a *Költeményes Szülemények*. Legtöbbször Orczyval összefüggésben emlegetik személyét és költészetét is, bár az alkotmányos jogra vonatkozó szöveghelyek, a morális jellegű idézetek műveikből inkább csak rá vonatkoznak. A harcos és békeszerető (katona és poéta) kettősséget is szívesebben vonatkoztatják egyedül az erdélyi származású versszerzőre.

(Hírneve Erdélyben)

A kitekintés, a kulturális elmaradottságból való kitörés lehetőségét valósítja meg Barcsay Ábrahám a másik honfitárs költő, az erdélyi hazában maradt Aranka György szemében. Barcsay személyisége *az egy szerepkörből, egy tartományból való látványos kifejlés példája*, az is lehet, hogy a francia kultúrához való vonzódása közelíti Arankát hozzá (a Barcsay típusú frankofil poéta hadfi, Fekete János gróf ténylegesen is barátja lesz élete utolsó éveiben Arankának, művelődésbeli és poétai eszménye haláláig). Nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy szabadkőműves kapcsolatok révén váltak népszerűvé a magyar írók a XVIII–XIX. század fordulóján. (Barcsay sem lehetett próféta saját hazájában.) Aranka György Csereyt Kazinczy erdélyi megfelelőjének tartja, mestereinek nevezi a valaha azonos bécsi szabadkőműves páholyba tartozókat; azért kedveli a nagyság, szépség, jóság fent említett bajnokait, mert „Barcsayt és Báróczyt az én nagy / Mesterimet Báró Orczyval ők szeretik”.³¹

A kultuszteremtésben nálunk különösen nagy szerepe volt az *érzékenység* jegyében létrejött, de értelmiségi felelősséggel is telítődő férfibarátságoknak; az, amire Barcsay úgy hivatkozik gyakran hogy „majd Pesty homokon szólhatunk ezekről”, a nemzeti kibontakozás, politikai függetlenedés perspektívája, amelyben az írástudóknak is szerep jut s így a költészet is színhelyeket keresett magának, alkalmat (időt); bár persze a sorozatban elmaradó diétákat is pótolni próbálta egy-egy baráti körben elköltött vacsora a Pesten fenntartott Orczy-házban vagy valamelyik fogadóban. *A baráti körök tagjai egymás irodalmi teljesítményének, antik minták szerint tételezett erényeinek népszerűsítésével járultak hozzá a csoportok nézeteinek elfogadtatásához, az általuk képviselt szépírói értékek kanonizálásához.* (Ligne hercegnek a

³⁰ 1792. 614.

³¹ Cserey Farkas 1811. január 22-én közli Krasznáról Kazinczyval Aranka lelkesítő disztichonjait (KazLev VIII 285–286):

Én szeretek nagyot, és szépet, s jó nemzeti szívet:
A Nagy, s a Szép, Jó mind az a mit szeretek.
Kit szeretek? Csereyt, s a párját a Nagyba Kazinczyt,
A Haza lelke kötet a kiket egybe velem.
Mért szeretem? Mert Barcsayt és Báróczyt az én Nagy
Mestereimet Báró Orczyval ők szeretik...

testőrírók szellemi környezetében jelen levő, irodalmi jellegű elmeszüleményei is tartalmazták politikai vagy kulturális nagyságok társalgását; ez nem a pásztori ekloga hadfiakra való alkalmazása volt, hanem az antikvitás nagyságélményének újraélesztése. *Mes conversations avec Mr. de Voltaire; Mes conversations avec Jean-Jacques* címmel közli is irodalmiasított párbeszédeit a XVIII. század tudós különceivel).³²

Sombory László közelebbről a költő erdélyi tekintélyét ismerhette, akárcsak Aranka. Hunyad megye követe, a Marosvásárhelyen, Déván bírói hivatalt viselt köznemes a *regionális értékek lehetséges szimbólumát* látta Barcsayban; ő sem a poézis rejtettebb értékeit kutatja a versekben, hanem magát a magyar nyelven való literátorkodást értékeli rajongással teli (már-már tréfás) hangvételű ódájában:

Az árva Musák gyámola Bartsai!
Magyar Poéták Angyala Bartsai! [...]
Hát áldani már mégse lehessen egy
Házi kis Istent? nem szabadittya fel
Szemérmetességed? Fedezzék
Fellegek a Nap arany világát?³³

³² Ligne 1795. 10. 257–267., ill. 268–277. Barcsayék is Jean-Jacques-nak nevezték Rousseau-t maguk között, de ennél sokkal beszédesebb az a tény, hogy Fekete János gróf (Barcsay közeli ismerőse, időnként társa a császári katonai alakulatban) Ligne rajongója volt, és irodalmi próbálkozásában buzgó követője, például Bécs leírásában; Ligne: *Mémoire sur Vienne* (uo. 23–235.); Fekete: *Tableau mouvant de Vienne. Par un Cosmopolite*.

³³ Valójában két teljes költeményben magasztalja Barcsayt Sombori László. OSZKK Quart. Hung. 222. *Sombori László verseinek Gyűjteménye*:

1. „Nagy méltóságú N. Bartsai, Bartsai Ábrahám Gárda Obester Ur eo Ngához, mint a Musakat apolgato

Kegyess Atyához

Válto Versek

Tiszteletedre tüzem lobogob, mint versbe ne fűzzem
Bartsai drága neved! rossz neven azt te ne vedd!
Partyai Sojmosnak! mit szótalán öblei mosnak
Viznek mej facsaros andalodásu Maros.
Hitre keyességed teszen által Bartsai téged;
Áldani fog menedék két felöl álló vidék.

2. *Dall*

Az árva Musák gyámola Bartsai!
Magyar Poéták Angyala Bartsai!
Szentelte méltan Ábrahám
Nagy neved is maga szent keresztség.
Mert mint örülnek mennyei szent karok
Istennek áldott szive szerint valo
Egy emberének, boldogultak
A' kinek a' kebelibe mennek -
Ugy éltetődnek drága szined körül
Örvendezőleg vig amaz észbeli
Földi csudák, kik szent Malasztal
Telve, vizit Helikonnak izlik.

Az a költemény, amelyben a filozófus Sipos Pál valamikori támogatója emlékét idézi (feltehetőleg az özvegy Barcsayné kérésére) a költő udvari karrierjét is értékeli, de az írásművészetét tartja igazán maradandónak, amelyben az idegen nyelvek ismerete, a francia nyelv szellemének (mint modernizációnak) a magyarban való megvalósítása, a prózai és versbeszéd poétikus duktusa jelentkezik:

A szép munka segélője volt
idegen Nyelvek ismeretében,
gazdag lévén hazáját gazdagítani
minden írásiban
főképp a francia Nyelv Szépsége
s bájai
általszivárga.
A' Múzsák hunyorogva mosolygák
mind folyó, mind versre fűzött
beszédét.³⁴

A vers 1806-ban *latinul* készült el: a magyar változat emelkedett hangulatú, de némileg nehézkes szófűzésű óda. Az epitáfium latin nyelve mégis a veszteség nagyságát, az elhunyt közéleti jelentőségét kívánta jelezni. Ennél visszafogottsága miatt hitelesebb elégikumú Siposnak az a verse, amely nem kívánja eltúlozni a költő érdemeit, de klasszikus voltát, eredeti hangját hangsúlyozza egy (Vajda János csillagverseit méltó módon megelőző) képben:

Tisztelve látjuk, Barcsay, képedet
Fennen ragyogni nem lobogó, de szép,
De tiszta fénnel, mint nagy álló
Csillagot egy gyönyörű csoportban.³⁵

Aranka György foglalkozott először (*Elme játékaiban*) a költő verselési módjával, ő nem a később elterjedt *franciás költő* besorolást szorgalmazza, hanem – a versek egyik részének

Hát áldani már mégse lehessen egy
Házi kis Istent? nem szabadittya fel
Szemérmességéd? Fedezzék
Fellegek a Nap arany világát?
Igaz: ditséret poltza felett valo
Vagy érdemmeddel: és ez az egy ok a'
Mej tilthat: a' Nap vig futása
Hasznairol ki fejezhetetlen.
Egész temérdek nem de kelésének
Szokkal, szinekkal áldozik? és ez az
Örvendező leg' főbb ditséret
Ég nevető szeme fénnye langján.
Enged' meg aszt bár, o mi Napunk, mi is
Hogy vigadozzunk mert ha valoba kék
Magasztalást merni fejedre
Szent vize majd kimerülne Pindnek.

Le iratott Néhai B. E. Tekintetes Zombori László Ur Manuscriptumából. Januáriusnak 31ikén
1815dik Esztendőben.”

³⁴ OSZKK Analecta Litteraria.

³⁵ A verset Kristóf György idézi (1911. 268.); sajnos, a forrás megjelölése nélkül.

strófaképletéből és a többször hangoztatott költőeszményekből kiindulva – a négysorú strófa érdemdús művelőjeként említi Barcsayt (Zrínyivel, Gyöngyösivel, Orczyval egy csoportban). Hadd tegyük hozzá, hogy nála ez dicséret, hiszen szerinte ezekben a tizenkét szótagú sorokban, négysorú strófákban lehet „a magas gondolatokat leg-pompásabban kifesteni”³⁶.

Kortársai még általános műveltségénél és verssorainál is többet tudtak Barcsaynak Orczyval folytatott, folyamatosságában rítusszerű *levelezéséről*. Költői megítélését mindenképpen befolyásolta a tudatokban mindig vele együtt felbukkanó, költőként hamarabb hírnevesült, de politikai és kulturális egyéniségként is jelentős Orczy Lőrinc alakja. Bessenyei Györgyöt irritálta is ez a számára érthetetlenül szoros barátság, amely a jelek szerint Barcsay szerzői viselkedését több ízben meghatározta: „Meddig kell még, barátom, Generális Báró Orczy után loposkodnunk, hogy el-rejtett munkájit kezéből ki-lophassuk, s’ nyomtatás alá adhassuk?”³⁷ – írja Barcsaynak barátságuk elején. Visszatér még ez a poéta-bosszúság tíz esztendő múlva: Horváth Ádám panasolja be Révainál a szinte kizárólag csak Orczyval verslevelező Barcsayt!³⁸

Bizonyára népszerű költő volt Barcsay Ábrahám (nem túlozunk, ha kis körében abszolút tekintélynek számítjuk); összeszámlálhatjuk néhány, a kor értékes versterméséhez érdemben hozzájáruló szerző neki szóló vagy őt idéző költeményeit: Bessenyei György 2, Orczy Lőrinc 30, Ányos Pál 19, Batsányi János 2, Sipos Pál 2, Sombory László 2, Trintsényi Sala Mihály 1 és Vitkovics Mihály szintén 1 verset intézett hozzá; és ezek a költemények a költő vállalt ízléssugalló szerepén túl arra is utalnak, hogy (a dicséretetek emfátiikus szólamainak konkrét tartalmától most eltekintve) az írásra-olvasásra, elmélkedésre, tényleges tette való *buzdításban* volt utolérhetetlen mester.

(1806 után)

Barcsayt mint a Gyöngyösi után „csaknem kihalt” magyar költészet egyik feltámasztóját értékeli Pápay Sámuel is *A magyar literatura esméretében*; a sor, amelybe illeszti, Teleky Ádám-tól Bessenyeiig tart, Barcsay Ábrahám helyét Orczy, Ráday, Faludi, Molnár között jelöli ki, mintegy sugallva műfaji és hangvételi preferenciáit.³⁹

A prozódiai vitákból szándékosan kimaradó Barcsayt mindenütt mégis mint a nyelv elkötelezett hívét és alakítóját emlegetik, valami olyan érdemekre hivatkozva, amelyek *A Bessenyei György Társaságában* és a *Költeményes Szüleményekben* nyilvánossá lett néhány tucat költeménnyel aligha azonosíthatók. Tekintélyt ébreszthetett *francia* poézise is (ezt mint kipattant titkot magyarázza Orczynak még levelezésük elején, és küldi is engesztelésül a *Du Centre de Chaos* kezdetű költeményt).

Erre a francianyelvűségre utalhat Haller Gábor gyászbeszéde is, amely ugyan mai szemmel nézve retorikus sablonok gyűjteménye, de amelyben mégiscsak elhangzik az, hogy Barcsay jó költő volt; az már Kazinczy írói ambícióira vall, hogy a nekrológ lefordítását ígérte, de teljesen átírta a szöveget, hogy abban végtére szinte minden konkrét műre vagy a valamikor eleven emberre való hivatkozás elsikkadt.

³⁶ Aranka 1804. XII.

³⁷ BGYT 17.

³⁸ Révai 1787. 265.

³⁹ *A magyar literatura esmérete*. 1808. 402.

Barcsaynak ez a – Kazinczy klasszicista műgondja által „átigazított” – személyiség- és pályarajza lett közismertté, nem a Haller által franciául előadott eredeti búcsúbeszéd. Ez és Döbrentei szerény laudációja képezte azt a keretet, amelyben az Erdélyi Muzéum első számának közönsége mint rég várt irodalmi csemegét olvashatta a hagyatékból előkerült, addig publikálatlan Barcsay-költeményeket, a következőket (kezdősor szerint): *Rab szerezsen véres veríték-gyümölcse, Mosolyogva szalad zúgó habok között; Mely nagy kár a bornak! Itt fekszik Csúz János; Papiroszon ugró rendek koholói; Áldott pásztor! jól hallottam.*

A költemények közül az egyiket (*A jámbor evező* címűt, a 30. oldalról) Döbrentei Voltaire-magyarításnak tekinti; az *Henriade* költemény *Loin du faste humain* című darabjára vezeti vissza (ezzel csökkenti is értékét, hiszen az egész Erdélyi Muzéum az eredetiség apológiája). Különbösen a verselésben szokványosnak, újításra képtelennek tekintette, a poézisben megnyilatkozó fantáziáját azonban a kortársakénál hangsúlyosabbnak ítélte, és őszinte elismeréssel nyilatkozott róla (a nyelvezet klasszicista és barokk vonásait, a tisztaságot és a képes beszédbeli könnyedséget, mint e képzelőerő hordozóit szintén értékelve): „Mint poéta, a jelesebbekhez tartozik. A virágos, tiszta nyelv, mellyel ragyogó képzelődésének életet ad, nagyon kitetsző az ő idejében. Verseit az akkori szokás szerint, a’ Zrínyi nemből írta, majd négyes, majd kettős rímekben. A négyesnek monotoniját úgy látszik maga is érezte.”⁴⁰

Barcsay írásmódjának *prozódiai* értékelésére az erdélyi honfitárson kívül szinte csak Batsányi János gondol: ő saját ízléseszményéhez közel állónak tünteti fel a testőrírót, nem a Gyöngyösi-hagyomány folytatóját keresi benne, hanem annak megújítóját, mai szóval élve: a modern verselőt. *Érdemeit három tényezőre bontja: egyik az elsőség a kétsorú franciás periódus meghonosításában; a másik a kétsorú modern forma tényleges használata; a harmadik pedig a támogató-közvetítő szerep felvállalása Ányos Pál poétai indulásában.* „(Ezen munkáját Bessenyei a Frantziák’ példájára mind két-sorú versben készítette.) Barcsay Ábrahám talán még előbb kezdett olyanokkal élni, de az ő kellemetes Verseit még akkor csak egynéhány jó barátjai esmérhették. Ő volt Ányosnak is kalauzza a’ M. Helikonnak kellős tetejére.”⁴¹

Az utókor viszonyulása a szöveghagyományhoz és a felidézhető életmózzanatokhoz nagyobb szabadságot jelent az alakteremtésben, illetőleg az életmű kialakításában, mint a kortársi tudat, hiszen a modell már csak más modellekkel vethető egybe (ellenőrizhető), és nem az eleven versíró képviselte viselkedéssel, szövegértelmezéssel. Az utókor hol hatalmasra növelte Barcsay alakját (jelentőségét), hol teljesen megfeledezett róla.

Imitáció és eredetiség egymáshoz viszonyított arányát vizsgálja a XIX. század irodalomtörténete Barcsay poézisében. Kazinczy maga meg sem kísérelte megérteni, magyarázni Barcsay költészetét. Ahogyan Berzsenyiről, Csokonairól Kölcseyvel íratott kritikát, úgy fedezte fel Barcsayt, rögtön annak halála után, mint valami piaci sikert ígérő irodalmi-kulturális tárgyat. Az, hogy Barcsay-monográfia megírására biztatta sorban Haller Gábort (bővítse ki a nekrológot), Sipos Pált (hiszen Barcsayék familiárisa és erdélyi filozófus: rá várna a megtisztelő feladat!), Döbrentei Gábort, majd Cserey Farkast, azt sejteti, hogy a század első évtizedében és kicsit azon túl is lehetett még számítani annak a közönségnek a kedvező viselkedésére, amely Barcsay emlékét, a szövegeire vonatkozó pozitív élményeket őrizte. Ilyesmiben Kazinczy kivételes érzékkel bírt, érdekes, hogy nem a pesti irodalmi élet divatjaiban tájékozódott könnyedén, hanem a vidék meghatározó értelmiségének ízlésében, abban a korszakban, korízlésben, amelyet irodalomföldrajzilag egy Kis János, egy Kisfaludy Sándor, Aranka György vagy Dessewffy József névvel jelölhetünk.

⁴⁰ 1814. 25.

⁴¹ Batsányi 1953–1967. II. 137, 149.

Úgy tűnik, a reformkor hagyománykincséből már hiányoznak Barcsay költeményei, és szerzőjük költő mivoltát sem emlegetik, kivéve az egy Kis János superintendenst, Kazinczy barátját, Berzsényi felfedezőjét; emlékirataiban Barcsay kapcsán legszívesebben a versekben kifejeződő rousseau-i magatartásra, az ezt megjelenítő eredeti képekre emlékszik, mintegy felidézve a katonaköltőt a tanulóifjúság részéről körülvevő egyértelmű, már-már a rajongásig fokozott szimpátiát („Akkor szívem érzéseivel egészen összehangzóttak Barcsay ezen versei: Magamban nevetek nagyoknak pompáin / Kiket hívság hordoz bolond taligáin”). Azok közé sorolja Barcsayt, akik „már magyar nyelven beszéltek a múzsákkal”, és akik „sokakkal megkedveltették francia ízlésű írásaikat”: soproni tanulóéveinek meghatározó olvasmányai között emlegeti Faludi, Orczy és Barcsay verseit (a tanuló társaság igényességére vall, hogy a divatos francia és német szerzők mellett eredetiben olvastak és elemeztek olasz és angol irodalmat is). Ugyanennek a Kis Jánosnak a másolatában (állítása szerint az Ányos-hagyatékából) több Barcsay-költemény is fennmaradt, a gyűjtemény címe: *Poétai kalászkok Ányos Pálnak, Barcsay Ábrahámnak és Bessenyei Györgynek verseiből*, bizonyítva a költő és köre iránti rokonszenvet.⁴²

Selmecbánya és Sopron, Pozsony és Közép-Erdély: néhány pontját említettük a költő korabeli kultuszának vagy legalábbis ismertségének.

Nem is a költőt, hanem a levélszerzőt veszi fel Kazinczy a magyar nyelv védelmére és életképességének bizonyítására írott historia litterariájába, az úgynevezett *Tübingai pályairatba* (elkészítésének ideje: 1808–1809). Az erdélyi testőrnek Orczyval való barátságát ő is érdemleges irodalomtörténeti jelenségnek tekinti, és versei közül is éppen egy episztolát sorol a pályairatba „Itt adjuk Barcsay egy levelét Orczy barátához, midőn ez a mádi szüretre ment” (ennek külön érdekessége, hogy a kéziratból maga a Barcsay-szöveg hiányzik („két lapi hézag!” jelzi riadtan a kései szerkesztő, Heinrich 1916. 174.), a német pályázatvariánsban megvan a prózai fordítása (eddig ismereteink szerint Koppi műve): „Hier eine Epistel von Barcsay an seinen Orczy da er auf seiner Reise nach Mád, bei Tokaj, zog” (uo.120.). Orczyval vagy nélküle, de mégis jelentős magyar szerzőnek tartotta őt Kazinczy, ha már a reprezentatívnak szánt pályamunkába felveendőnek ítélte. *Orthológus és Neológus nálunk és más nemzeteknél* című értekezésében mint a honi kultúrára üdvöt hozó felvilágosult íróközösség jelentős tagját említi (bár a jelenséghez való viszonyulás közönségmegosztó jellegére is utal): „Így senyvedénk a még így is örök áldást érdemlő Haller után a világ és a setét derengési között, midőn végre (1772–75) Báróczy, Barcsay, Bessenyei előállanak, s majd osztán Baróti Szabó Dávid (1777), Révai Miklós (1778), Rájnis József (1781), ezek a Deákok, azok a Francziák és Németek tanítványai, s olvasóink ítéleteik erántok megvalának osztva.”⁴³

A már idézett Erdélyi Múzeum-beli méltatásban a Kazinczy-tanítvány Döbrentei is igyekszik megfogalmazni a verses levelezés érték voltát: igaz, itt már a prozódiai elmarasztalásra emlékeztető elnéző hangnemet használja ismét, a romantikus különöség kategóriájára

⁴² A gyűjteményben meglevő Barcsay-episztolák mind Ányoshoz szólnak; kezdősorok szerint a következők: *Honnyod kiességét festő verseidből; Havas Dáciának egyik falujában; Él még az, kinek te szép verset küldöttél; Ha jól megvizsgálod ember boldogságát; Jól van ültess jázmin s borókát rózsával; Elhagytad hát immár Minerva szállását; Szünnyetek már ércből ordító mennykövek.* Kis János jegyzete a kézirat végén: „Ezen egynéhány darabokat, mellyek tudtommal még eddig nyomtatásban nem jelentek meg, magának Ányosnak keze írásából szedtem ki, mellyet egy már hasonlóképpen megholt jó barátjától kinyerni szerencsém volt.” Lelőhelye: MTAK M. Ir. 4rét 31.

⁴³ Tudományos Gyűjtemény 1819. XI. 8.

szomjas ízlését zavarja a köznyelvi jelleg túlzott érvényre juttatása (a tudatosan választékos nyelvhasználat helyett): „A’ magyar episztola vele, Orczyval és Ányóssal kezdődik. De ők úgy látszik nem tették volt fel magokban, hogy úgy írják az episztolát, mint annak regulája megkívánja, hanem *versekben leveleztek*. Innen vagyon sok helytt a’ csak egy barátságos társaság prózai tónusa, ‘s ollyasmi, a’mit csak egymásnak kellett volna együtt-lételkor megmondani.”⁴⁴ Az irodalmiság szabályainak az akadémizmus felé mutató rögzítése ilyen kritikai ízű kommentárokkal kezdődött.

A Hasznos Multságok egyik 1821-beli számának ismeretlen jegyzetírója a magyar poétaság nemzeti értéktartalmait hangoztatja, és azt, hogy a társadalom részéről nem veszi körül elismerés (I.18.141.), ugyanakkor a legnagyobbakat is elősorolja Zrínyitől Csokonaiig. Ebben a sorban még ott olvashatjuk a már fél évtizede halott Barcsay nevét is: „A magyar poétákról: Zrínyi, Gyöngyösi, Fehér Ant[al], Faludi, Molnár Ján[os], Rájnis, Révai, Szabó, Orczy, Barcsay, Bessenyeiek, Cziriék, Szilágyi [Sámuel], Pézeli, [Vályi] Nagy Fer[enc], Csokonai, kik meghaltak, mondhatjuk ugyan, hogy sánták nem voltak, de azt nem mondhatjuk, hogy tiszteletökre emlékjelek állítottak volna. Talán 100 esztendő múlva gondolkozik valaki ezekről is, mint most Angliában Shakespeare-ről.”⁴⁵ A kultusz igénye – a tényleges irodalmi kultuszélmények hiánya – érezhető a szövegben.

Toldy Ferenc a közelmúlt költészettörténetét és irodalomtörténetét megkonstruálva fokozatosan kedvelte meg Kazinczy versbeszédét és magát az eredeti jelenségnek érzékelt alakot. Ha figyelembe vesszük, hogy *A magyar nemzeti irodalom történetében* (1851) még nem is említi Barcsayt, a *Kazinczy Ferenc és korában* pedig (igaz, már Kazinczy Gábor friss közleményének ismeretében, 1869-ben) az ízlés döntőbírájának tekinti a testőrgárda írói között, érzékelhető a véleményében beállt változás. 1867-es költészettörténetében aztán többször említi; mint a francia iskola íróját, mint a jelentős irodalmi hatású testőrsereg tagját és mint Bessenyeivel és Orczyval egynemű eszmei-költői magatartás képviselőjét. „Sűrűbben az agg Orczyval folytatta kedélyes költői levelezését, melyben változatos élete külön helyzeteiben felvett benyomásait kellemes csevegéssel adja vissza. Benne nem bélyegzi ki magát az a határozott körvonalú egyéniség, mely a filozófus Orczy verseiben; de viszont élénkebb képzelemmel bír, mihez képest érzékibb, képesebb nyelven játszik: s kényesebb ízléssel, minélfogva előadása nem oly terjedékeny, s verseit szabályosabb, könnyebb folyamat, tisztább nyelv tüntetik ki.”⁴⁶ Ez a munkája (jelezve, hogy megjelenés előtt álló *Magyar Irodalmi Berke* kiadatlan első kötetébe Toldy hat Ányoshoz írt kiadatlan Barcsay-episztolát vett fel) hét költeményt tartalmaz Barcsaytól és egy rövid, főleg Döbrentei Erdélyi Muzéumbeli megállapításain alapuló költői kisportrét. A megfogalmazása szerint „francia könnyűségű és kellemű” versek a következők (az általa használt cím után zárójelben emlékeztetünk a kezdősorra): *Bessenyei Györgyhez* (Nem tudom, mit gondolsz, Gyuri levelemről), *A télnek közelgetése* (Éjszaki szeleknek süvöltő zúgása), *Báróczy Sándor és Bessenyei György barátimhoz* (Barátim! tí, kiket bölcs Minerva szível), *Egy nagys. asszonynak intésére* (Vettem, drága néném! kedves leveledet), *Újlag való ébresztés a versírásra* (Músám! kitől immár Mars biztatására), *Bacchus, s a tokaji bor eredete* (Ott hagyád hát Örsön görbe csoroszlyádat), *Elválása után társától vigasztaltatni akar* (Mit mívelsz, boldog agg! Örsi kertecskédben?). A válogatás arra az elképzelésre utal, amely szerint Barcsay költészetének lényege a

⁴⁴ Döbrentei 1814. 29.

⁴⁵ A cikk címe: *Sánta poéták*. A Hasznos Multságok a Hazai Tudósítások melléklapja.

⁴⁶ Toldy 1867. 261.

levélszerűség; hogy a különböző címzettek és változatos levélíró alkalmak határozzák meg a költemény hangvételét.

Mindenesetre Toldyé az érdem, hogy miközben az irodalom alkotóit, tényeit és intézményeit egy egyre összefüggőbbé váló rendszerré, ugyanakkor lineáris folyamatossággá szerkesztette, helyet adott Barcsay alakjának, költészetének is a nemzeti igények visszavetítéséből is adódó történeti képletben.

A következő évtizedben kezdődik a *pozitív adatfeltárás* kora a Barcsay-kutatásban, egy rekonstruálható múlt optimista tudományelméleti meggyőződésével. Amennyivel több adat (akár versszöveg is) nyilvánossá lesz, annyiival tűnik korában és az egész magyar irodalomkincsben fontosabbnak Barcsay élete és szöveghagyatéka, a század eleje mítoszát az ismeretek sokaságával kívánják lebontani és tudományos feldolgozás eredményeként létrehozott életrajz- és irodalmi mű-szerkesztménnyel helyettesíteni.

Egyszerre végzett Barcsay költészetére vonatkozó kutatásokat Dézsi Lajos, Széchy Károly, Császár Elemér, Ferenczy Sándor, Gálos Rezső és Kristóf György.

Az „olvasmányos” vagy tudományos időszaki sajtóban közöletlen verstörédek, levelek jelennek meg a Barcsay életműből, portrékíséletek születnek a katonaköltőről. A Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia egy-egy elismert kutatója valósággal irányítja a költőre vonatkozó forrásfeltáró és elemző munkát. Gyulai Pál javaslatára Zombory Izidor János életrajzot és költészeti értékelést ad ki Barcsayról, bevallása szerint gyűjteményes verskötetet is összeállított (megjelenéséről azonban nincs tudomásunk).⁴⁷ Az Erdélyi Múzeum kéziratállományába iktatják a Barcsay család levéltárának el nem kallódott részét; mind adatgazdagabbá lesz a Barcsay-életrajz is.

A költő ekkor nem kap új címkéket, ellenben az erdélyi származású testőr, a politikai áldozat, a magánember szerepköre bővül és lesz tárgya történeti vitáknak is. A monográfiák egész sora készül róla; egyik a versek addig legértelmesebb gyűjteményét ígéri mellékletként, de eltűnik a rendszerváltás, a háborús romokból nehezen felépülő magyar ügyintézés – tulajdonképpen a Magyar Tudományos Akadémia – labirintusában. Amikor 1907-ben Kristóf György felajánlotta Dézsi Lajosnak, a *Történeti Életrajzok* szerkesztőjének monográfiáját, a válasz ugyan elutasító volt, de a magyarázatba a testőriről alakjáról való sommás értékelés is bekerült: „újabb irodalomtörténetünk kedvelt alakja Barcsay”.⁴⁸

(Tegyük hozzá, nemcsak az irodalomtörténet fedezte fel Barcsayt mint a régi századvég európai nagypolitikájának egyik értő tanúját, hanem a történetírás is. Márki Sándor 1914-ben valósággal felrója a francia forradalom magyar történetírójának, hogy felületes volt a magyar vonatkozások bemutatásában, hiszen „használnia kellett volna azt a levelet, melyet a költő Barcsay a nyakláncz-botrány első híreinek hatása alatt írt”; a történész érdemként fogalmazza meg a sorsfordító jelentőségűnek ígérkező esetre való reagálásnak, a hír továbbításának gyorsaságát.⁴⁹)

⁴⁷ „Barcsay összes költői és prózai leveleit összegyűjtöttem, melyek a mostani helyesírás szerint leírva, Gyulai Pál dr. szívesége folytán az *Olcsó könyvtárban* a költő életrajzával és jegyzetekkel ellátva meg fognak jelenni.” Zombory 1895. 6.

⁴⁸ K L, Kristóf György-gyűjtemény. Levelek. 112. (Dézsi Lajos levele Kristófnak. Kolozsvár, 1907. III. 10.)

⁴⁹ Márki Sándor könyvismertetőjét Farkas Pálnak *A francia forradalom* címmel (Singer és Wolfner, Budapest 1913-ban) megjelent könyvéről lásd: Századok XLVIII. évf. 1914. 2. 128–131.

Végül, ha nem is a legszorgalmasabb Barcsay-kutatók, Gálos Rezső vagy Kristóf György tollából, de világot látott az első önálló és jegyzetelt Barcsay-verseskönyv: a Vajthó László szerkesztette *Magyar irodalmi ritkaságok* sorozat XXVII. darabjaként, a Berzsényi Dániel Gimnázium végzős osztálya, különösen a szerkesztési munka dandárját végző Szira Béla jóvoltából é. n. (1933) Budapesten, a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda betűivel: *Barcsay Ábrahám költeményei*.

A versek töredékessége, a két hazához kapcsolódás, az idegen kultúrákban való jártasság és a magyar verselő program, illetve a versekben megsejtett, titokzatosnak vélt ember: mindez joggal kelthette föl a századelő és a két világháború közötti irodalomkutatók érdeklődését, bár nyilván a hagyományban nem rögzített helyű, politikus alkatú poétában is láttak a modern korban aktualizálható vonást.

(Az utolsó fél évszázad)

A II. világháború óta eltelt időben a Barcsay-versekre nem járt jó világ. Az iskolák szerint való költészetrendszerzés nem kedvezett nekik: a prózai levelekből kiszaggatott, versként gyakran befejezetlen vagy utalásos strófák sem Ányos szentimentális elégiáival, sem a kerek és ezáltal is meggyőző republikánus Batsányi-ódákkal, sem a tételes filozófiákkal egybevethető Bessenyei-poémákkal nem vehették fel a versenyt önálló és önelvű esztétikum tekintetében. Azok, akik Barcsayra hivatkoztak, még leginkább mint a Bessenyei György testőrtársaságához tartozó, a gyarmatosítást ellenző, józan erkölcsi érzékű, régi vágású költőre gondoltak.

A monográfia- és életműkiadásról máig ismeretlen okból önként lemondó Kristóf György Barcsay Ábrahám költészetének *politikai tartalmait* próbálta több ízben megfejteni, és felfigyelt a költő témái között a román vonatkozásokra: a néprajzi kuriózumként máig élő geinai leányvásár szokását megörökítő költeményre (*Lakodalom módja az oláhoknál*), illetve az *Árkádia leírására*. Kristóf helyzetéből és tudománypolitikai stratégiájából is következhetett ez a tudományos téma. Barcsay verseivel a mikrofilológia szintjén is foglalkozott, s ezt az is bizonyítja, hogy hagyatékában hosszú Barcsay-versmások vannak ismeretlen kéz írásával, illetve, hogy hagyatékában vaskos levelezést tartalmaz ebben a tárgykörben Dézsi Lajossal, Császár Elemérrrel, Gálos Rezsővel, Vajthó Lászlóval, tulajdonképpen a testőrírkat kutató kortárs kutatókkal.

A továbbiakban meg kell különböztetnünk a *forrásközlő* és az *interpretatív jellegű recepciót*. Az első azt jelzi, hogy a versszerző beleszámít valamilyen irodalmi kánonba, szövegszerű öröksége egy csoport (esetünkben nyelvi-kulturális csoport) kollektív írásos értékének számít.

A forrásközlemények a század harmincas évei óta megcsappantak (ekkor közölte Gálos Rezső Barcsaynak Danczkay Józsefhez írott és a bűnvádi eljárás részévé lett tizenhét levelét). Szilágyi Márton egy (Luxemburgból Born Ignácnak⁵⁰), Egyed Emese több (a Bánffy, illetve a Károlyi család tagjainak) címzett levelet publikált a kilencvenes években: verset ugyanő tett közzé.⁵¹

Barcsaynak a *költői teljesítménye* azonban az utóbbi fél évszázadban kissé felértékelődött. Ez a pozitív átminősítés – valójában a közöny megszűnése – egy eszme- és művelődéstörténeti szempontú, meggyőzően alapos tanulmánnyal kezdődött, Szőke Györgynek az *Irodalom és*

⁵⁰ ItK 1993.

⁵¹ ItK 1995. 5–6. 760–762.

felvilágosodás című tanulmánykötetben olvasható verselemzésével (1974-ből): *A kávéra. Egy költemény eszmetörténeti háttere*. Az értelmező a kortársi eszmerendszerben keresi a mű rokon darabjait, magyar vonatkozásban a felelősség protestáló verseihez kapcsolja: Berzsenyi *Napoleonra* írt ódájához, Batsányinak *A franciaországi változásokra* című jóslatához, a jólét világához való ellentmondásos viszonyulás révén pedig Herder, Goethe, Ragyiscsev műveire. Szőke György értékeli a költemény „megszólító” jellegét is, valamint a versstruktúra tömörségét, tudatos bonyolultságát.

Ugyanebben a kötetben Horváth János Orczy-tanulmánya a verslevelet az *essay* magyar változataként mutatja fel, és Barcsay reflexív hajlamait is értékeli, bár nem tartja titokban véleményét, mely szerint az ifjabb (testőr) költői érdemeit minden esetben le lehet vezetni Orczy hatásából.

A korszak egészének magyar irodalmát vizsgáló XX. századi szerzők már nemcsak mint a testőrség verselő tagját, Orczy neveltjét és Ányos biztatóját emlegetik, hanem egy irodalmi ízlésváltozat *autonóm* képviselőjét, jól megírt verssorok, sőt versszakok szerzőjét is.

Bíró Ferenc külön fejezetben foglalkozott Barcsay lírájával mind az 1967-ben, mind az 1994-ben megjelent *felvilágosodás-monográfiájában*, és értékelté költészetének korszerű eszmevilágát, választékos nyelvezetét, az élőbeszéd ritmusához közelítő, könnyed versmondait. Szerinte, mint verslevelek címzettje valóságos alkotói ihletet adott a kis körnek, amelyet érzékenység és politikum együttesével jellemezhetünk. De ennél tovább is megy Bíró a következtetésben: egyrészt Barcsay Ábrahám költészetének komolyságát, másrészt derűt sugárzó lényének korabeli lenyomatát hangsúlyozza.⁵² Tarnai Andor is több ízben utalt arra a hatásra, amelyet Barcsay költészete, értelmiségi szemléletmódja képviselt a fiatal Batsányi gondolkodásmódjának, poétikájának alakulásában.⁵³

Ami Barcsay verselési kultúrájának értékelését illeti, Orosz László *A magyar verstan eszmélkedés kezdetei* című 1980-as verselmélet-történeti traktátusában idézi a költő posztumusz epigrammáját (*Papiroson ugró versek koholói*). Éppen az olvasói elvárások és a természetes nyelvérzék (sőt „versérzék!”) jelentőségének felismerését tekinti Barcsay érdemének a prozódiai vita elvek fölötti indulatkitöréseinek korában. Kecskés András (1991) a hagyományteremtők (Orczy, Bessenyei) között említi, mint a négyes rím ellenében a páros rím tényleges meghonosítóját, bár ennél nagyobb fontosságot nem tulajdonít verselő tevékenységének.

Több fantáziát lát a költő személyiségében és verselési módjában Mezei Márta. *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt* című líratörténetében a franciás iskola versmodorát elemezve az egész magyar testőrirő csoport közös vonásaként nevezi meg a „féldilettáns költőattitűdöt”, amely a verselést nem egyetlen megnyilatkozási lehetőségnek tekinti. Mezei Márta Barcsay esetében különösen a hangvételt eredetiségre figyel fel, találó és újszerű képalkotására, a levélversek műfaji sajátosságaira. A Barcsay-episztolákat is a tanköltemény kategóriába sorolja, szabad formának tekinti a költői levelet, olyannak, amely akár a legszemélyesebb hangvételt is megtűri. Barcsay költészetében az egyszerűség és természetesség poétikájának sokoldalú kifejtését értékeli, de a hasonlat gyakoriságára és a metafora hiányára is rámutat, mint ami a klasszicizmus szövegkezeléséből szükséggéppen következik. „Alkotásmódjának

⁵² „A levelekből úgy tetszik, hogy Barcsay barátai számára az élet valamely örömteli oldalának a képviselője és hírnöke volt. A különös azonban az, hogy költészete – ennek ellenére – nem az életöröm szolgálatában állt” – írja Bíró 1994. 91.

⁵³ Lásd például BÖM II. 47.

»könnyelműségéről« a versek szerkezetlensége árulkodik: gondolatai, képei a képzettársítás bősége szerint sorakoznak egymás után: eszmék szentenciás rögzítéssel, bizonyító példatár a történelemből és a mitológiából, leíró részletek élményszerű elevenséggel, személyes mondanivaló és erkölcsi summázatok tarka egyvelegben követik egymást, csak nagy vonalakban alkalmazkodva az előírt poétikai szabályokhoz.⁵⁴ Közben pedig úgy lesz a modern lírai költészet előfutára, Csokonai közvetlen elődje Barcsay (Mezei Márta szerint), hogy leíró objektíválás, személytelenség, laza szerkezet jellemzi. Ezt a komparációt nem a költői pályaképek vagy az írói személyiségképek felületes egybevetése sugallta, hanem a versek jelentésvilágának és értékrendjének, a szerzők irodalomban megnyilvánuló ízlésének ihletett vizsgálata.

Az utóbbi évtizedekben készült, a versíró Barcsayra vonatkozó tudományos közlemények és megállapítások sorában történeti-poétikai gondolatmenete miatt külön értéket képvisel Szegedy-Maszák Mihály észrevétele Barcsay *képhasználatáról* egy, a korszak költői termését szellemtörténetet a műfaj történettel, stilisztikai képtant az ikonológiával ötvöző tanulmányban (*A magyar költészet főbb típusai a kései XVIII. és a korai XIX. században*). A periódus más költői által is kifejezett történetfelfogásban Szegedy-Maszák éppen Barcsay Ábrahámtól számítja azt a lírikusi hagyományt, amely a nemzet és a haladás kérdéseinek kifejezésekor (a történetfilozófiai megalapozású, egységes) *nemzetkarakterológia* valamilyen modelljéből indul ki.⁵⁵ Továbbá a külvilág és a szubjektum közötti összhang keresésében a Sturm und Drang utáni Goethével rokon; Szegedy-Maszák szerint első egy költői toposz alkalmazásában is: „a magyar költészetben hihetileg ő nyitja meg azoknak a sorát, akik az emberi ént a nem-én tengerén hajózó sajkásnak ábrázolják”⁵⁶.

A költő tehát 1775 és 1790, 1806 és 1814, 1867 és 1937 között volt igazán népszerű a magyar kritika számára. Mai fogalmaink szerinti irodalmi értékeit csak a huszadik századi értelmezők kísérelték meg elemezni. Arról, hogy az olvasóközönség mennyire tartotta számon kedvencei között, kevés tudomásunk van; az említett két iskolai tanulókör önként olvasta, mégpedig ékes magyar nyelven, illetőleg a versekben tapasztalt kulturált és hitelesen ábrázolt érzelmei, folyamatos világértelmező szándéka miatt. A korból kevés adatunk van az olvasási szokásokra, de a néhány 1775 és 1794, illetve 1800 és 1830 között működő olvasókabinét gyűjteményében megvolt Barcsaynak Orczyval közös kötete, és a *Költeményes Szüleményeket* a korszak hozzáférhető magánkönyvtár-katalógusai is jelzik állományukban.

A jelenkor irodalomolvasói értékrendjének bizonyára éppúgy megfelelnek a XVIII. századi szerelmes katonaversek, mint a korabeli, egyházi műveltségű szerzők költészete (Ányos, Dayka, Kalmár, Szentjóni Szabó, Versegthy) vagy éppen a széplelkű nemesasszonyok emlékirása. Ehhez azonban szükség van az ismeretlenségbe süllyedt versek felmutatására, hiszen a jelek szerint az emberélet (Barcsay Ábrahámnak a Balassiéhoz, a Kisfaludy Sándoréhoz vagy a Berzsenyi Dánieléhez egyaránt hasonló élettörténete) csak annyira érdekli majd az olvasót, amennyire a versek felkeltették a kíváncsiságát a szerző iránt is, különben nem túl magas társadalmi pozíciója, nem igazán látványos bukása, nem eléggé különös életvitele nem ígér az erőteljes hatásokra vágyó, meglepetés-esztétikán nevelődött mai embernek figyelemre érdemes tárgyat.⁵⁷

⁵⁴ Mezei 1974. 119.

⁵⁵ Szegedy-Maszák Mihály 1980. 54–55.

⁵⁶ Uo. 42.

⁵⁷ Függelékben közöljük Barcsay életének eddig ismert jelentősebb mozzanatait.

b. Az érzékeny magyar értelmiségi

Igen nehéz elválasztani egymástól a versek és a hadi-, illetve politikai tettek alapján a nyilvánosságban hírértékű Barcsay-kép vonásait. *Legtöbb esetben ugyanannak az erény jellegű patrióta érzésnek és meggyőződésnek a kifejeződéseként értékelik hírlapok és íróársak Barcsay verseit és cselekedeteit.* Pozitív megítélés kíséri életében; az ellenszenv közvetlen környezetében vagy jelentéktelen, vagy nem nyer írásos formát.

Eleven eszményként viszonyul hozzá köszöntő szövegében Báróczy;⁵⁸ úgy tekinthetjük ezt a az ajánlást, mint igen hatásos hangütést Barcsay megítélésében, mint valamiféle mítosz kezdetét. Szerénynek, noha fejedelmek utódjának, műveltnek, jó barátoknak és (Báróczyval együtt) a nemzet hasznát kereső császári seregbeli katonatisztnak ismerjük meg őt a köszöntőből.

Mitől lehetett alakja annyira népszerű, hamar sematizálódó, de a kollektív emlékezetbe is hamar szervesülő?

A *vitéz* szerepkörét töltötte be mindenekelőtt, ezt a középkor óta egyre ismertebb, egyre sokoldalúbb figurát telíthette egyéni élettartalmakkal. Patrióta érzései a közönség számára egyértelműbben válhattak (volna) cselekedetté; nem rajta múlt, hogy végül egyetlen napig sem lehetett a magyar nemzetörserég tisztje. Különben maga a katonai életforma egyre kevésbé vonzotta és politikai öntudatosodásával egyre nehezebben fogadta el saját helyzetét. A császár katonájaként letett esküjével kétszeresen került lelkiismereti konfliktusba: a *Márs katonája* állapot a meditatív és a személyes szabadság iránt vonzódó alkatú ember számára ifjú fejjel vállalt és személyiségromboló megalkuvásnak tűnt immár. Az pedig, hogy ez a katonai kötelék egy csoporttudatával is ellenkező táborba kényszeríti, szinte törvényszerűen vezette Barcsayt a rebellis irányba. Magyarsága a nagyközönség számára egyszerre jelentette a programszerűen magyar nyelvű megnyilatkozásokat (írásban, de szóban is), a magyar történelmi és szépirodalmi íráshagyomány értékelését, sőt *imitációját*, a magyar törvények, sőt a magyar államiság érvényre juttatásának kiszivárogtatott igényét. A legtöbb Barcsayra vonatkozó híradás (már ami nem a nemzeti mitológia alakulásának a fikciót is pontosan ábrázoló mozzanata) jelzésszerű, utalásszerű. A teljességgel magyar érzelmű, a teljesen hazája fiaként gondolkodó emberről való, gyakran az elhallgatás retorikai fogásával élő szövegek idézik és szublimálják alakját.

Amikor Révai előszavazta a *Költeményes Szüleményeket*, Barcsayról nem mint egyéni hangú vagy más módon értékes verselőről beszélt, hanem mint mellékesen a poézisban is kiváló vitézről, magyar érzelmű, ragyogó születése ellenére sem csak egyéni karrierjét építő *katonáról* (kiemelések – E. E.):

‘S a vitéz Bartsai, társa e’ Bölts Aggnak,
Kit jeles tettei Fejedelmi Magnak,
Bár mint rejtse magát, olyly nyilván mutatnak,
Hogy tsodálására a’ szivek vonatnak.⁵⁹

A korszak elismert poétái közül először Batsányi nyilatkozott a hazájáról politikai felelősséggel gondolkodó Barcsayról, a poéta-értelmiségiről.

⁵⁸ *Erkölcsei Levelek* 1775, ill. 1786. Ez utóbbi kiadásban a Kapitány Barcsaynak ajánlott *Barátam!* című ajánlás előzéklapokon olvasható: *3–*5.

⁵⁹ KSZ, számozatlan előzéklapok.

Batsányi lapja közölte azt az 1780-as Barcsay-verset is (egy lapszámban⁶⁰ Batsányinak *A franciaországi változásokra* írott 1789-es epigrammájával), amelyre hivatkozva Sáros vármegye, majd a cenzor följelentette a Kassai Magyar Museumot, mint amiben „több felháborító írás van”, és amelyek között „nem is lehet mentegetni” a X. költeményt; ez nem más, mint a *Mely szózat hallatik Dunának partjain?* kezdetű (a korábbi helyeken *A magyarországi tudományoknak fő gyülekezetihez* című) vers.⁶¹ A feljelentés ugyan Barcsayra nem, csak a versre hivatkozik, de az elmarasztalt vers szerzője a korban feltehetőleg ismert személy volt. A királyság lehet szerződésnek és lehet önkényes hatalmi gesztusnak is következménye e vers szerint (rousseau-i gondolatmenettel: az önkény nem kötelezi feltétlen tekintélytisztelőre a jogfosztott társadalmi csoportokat; ő persze mindenekelőtt a nemességre gondolt az alkotmány problematikájában). Nem véletlen, hogy Riethaller Mátyás éppen a társadalmi szerződés gondolatára építő, a királyi felség sérthetetlenségét kétségbe vonó versszakot ragadta ki a vers egészéből a reális politikai veszély illusztrálására:

„Vesszen el a karddal erőszak munkája,
Mellynek ember nyakát nyomja vas igája;
Kegyetlen törvénynek büszkeség láncai
Mellyeket forrasztanak világ *bálvánnyai*,
Ollyanok, mint viasz gyermeknek kezében,
Ha nincs az Igazság szabad erejében:
Ha nincs a Hatalom és a nemzet között
Oly szövetség, mellyet mind a kettő kötött.”

A népfelség rousseau-i elve Barcsay körében másnál is előfordul; Koppi Károlynál például (akinek a számára a magyar nemesi ellenzékiek táborában egzisztenciát is jelentő pártfogókat keresett Barcsay az 1780-as években), annak az anonim röpiratnak a szerzőjénél, amely valóságos alkotmánytervezet *Ad inclitos et amplissimos status et ordines regni Hungarici libera civis patriae suae devoti paraenesis* címmel, és amely Hajnóczy lefoglalt iratai között maradt fenn.⁶² Magának a *Contrat Social*nak a magyar fordítása is csaknem kész volt már, amikor Szentmarjay Ferencet, a *Szerződés* magyarítóját elfogták; de a francia szöveget jól ismerte az 1790-es évek politikailag aktivizálódó magyar értelmisége. Barcsay verse tehát mintegy a korabeli magyar társadalomtudományi gondolkodás jelensége, és a röpirat-irodalom költészetbeli (képes beszédre épülő) változatát képviseli.

A *magyarság* szó jelentése lassan alakult ki a XVIII. század második felében, és gyakran a hungárusság, a jó alattvalóság, hű polgárság fogalmak ellenében. Bessenyei György korai röpiratában, a *Magyarságban* (1778) nyelv-tanulás-polgári nemzet problémakörben gondolkodik, és művét bizonyára nemcsak magányos meditáció, hanem barátaival, köztük a testőrseregtől elkerült Barcsayval folytatott társalgás is megelőzte.

A tudományos és politikai kapcsolatkeresés rendjén nem mellékes adat, hogy Barcsay neve mint tiszteletbeli tagé szerepel Révai Miklós első tudományos társaság-tervezetén. Révai Győrben 1791-ben teszi közzé tervezetét egy tudós társaság létrehozására (*Candidati erigendi eruditae Societatis Hungaricae et ratio facti in ea promovenda progressus*), ebben külön csoportba sorolja a tiszteletbeli tagságot vállaló világi, és külön az egyházi tagokat. Itt is jelen van (nyilván a világiak

⁶⁰ II. kötet, I. negyedévi füzet, 50.

⁶¹ Mályuszné 1985. 114.

⁶² Koppi röpiratában a nemzet és az uralkodó közti hatalom különválasztásának elveiről a szöveg II. 2. része szól. Benda 1952. I. 90.

között) Barcsay neve, és a tényleges jelöltek névsorában is; Orczy volt a választott elnök, Barcsayt Báróczyval, Bessenyei Györggyel, Hatvani Istvánnal, Mészáros Ignáccal és másokkal a *belső tagok* közé sorolták (sajnos a Társaság nem kapott működési engedélyt). Ez a Révai-féle kísérlet folytatása volt a pesti pálos könyvtárban szerveződött tudományos csoportnak, a *Hazaifüi Magyar Társaságnak*, amelyben a tervek szerint „legfőbb és legelső érdem lesz a Magyarság”; itt Barcsaynak is – akit pedig a vitélő rendből elsőként jelöltek – meg kellett felelnie a fölvétel feltételének, hiszen tag csak az lehetett, „akiben Istenéhez, Királyához, Nemzetéhez, Anyanyelvéhez mint magyar, buzgóság találtatik”⁶³, és okkal feltételezhető: Barcsaynak is része volt abban, hogy ez a társaság nem zárkózott el az együttműködéstől a homburgi *Société Patriotique de Hesse Homburg* nevű akadémiai típusú egyesülettel.⁶⁴

Az 1770-es, 1780-as években országos hírnév volt a Barcsay kapitányé; az időszaki sajtó első eredményei közé számíthatjuk az általános szimpátiának örvendő személyiség gyakori szerepeltetését a „hónapos írások”, az „újságlevelék” harctéri híreiben. Az eseménykrónikák gyakori szereplője volt, poétasága toposzként olvadt egybe katona mivoltával. Magyar Kurír: „az eddig Leopold Toskana dragonos regementjében major Bartsai Ábrahám úr, magától Feldmarsal Lascitól a maga karabinos regementjébe oberstlajdinántnak választatott”⁶⁵; Hadi és Más Nevezetes Történetek: „Finta Ő Nagysága, ki a ns. magyar testőrzőknél obersteri ranggal szolgált volt: generális titulussal s 1500 for. esztendei fizetéssel kívánsága szerint nyugalomra tétetett; helyébe lépett a Leopold Tosk. Dragonosai között oberstlieut.-ságot viselt Bartsai Ő Nagysága – ez a nemcsak Márznak; hanem a Magyar Pallásnak egy nevezetes vitéze”⁶⁶. Újsághír az is, hogy a budai koronázásra indulóban magyar beszédet tartott a vezénylete alatt útra kelő testőrseregnek: „Az el indulás előtt való nap az az tegnap öszve hivatta *Bartsai* oberster Ur a Nemes Sereget, s egy szép Magyar Beszédben rajzolta le előtte, mihez kellyen magát *Budán* tartani.”⁶⁷

Barcsay népszerűségének egyik jele, hogy Hajnóczy (akinek a 80-as években tréfás üzenetet küldött a testőríró Széchényi Ferencnek címzett levelében) *Valedictionéjába* Barcsayt elsőnek írja fel a B-vel kezdődő ismerősök sorába.⁶⁸

Meggondolkodtató, hogy a pesti írók többsége által legendás szimpátiának örvendő Vitkovics Mihály is gyászdalban siratta el Barcsayt: korábbi kapcsolatukról nincsen tudomásunk, és mégis a költemény hangvétele, utalásmódja az emelkedettségen, ódai feszességen túl figyelemreméltó emberi értékeket sejtet; ismét csak a vitézi és költői (sőt emberbaráti) szerep összebékítésének jegyében:

díszét nemzetünknek,
Dicsőségét, fényét látod Erdélyünknek.
E fátyolok között a bús árvaságnak
Gyámolát és atyját a magyar múzsáknak;

⁶³ Csaplár, ItK 1899. 1–14, 168–203. Lásd még a kérdés összefüggéseiről Szelestei N. László kandidátusi értekezését: *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a XVIII. századi Magyarországon 1690–1790*. Bp. 1989.

⁶⁴ Silagi 1961. 204–224.

⁶⁵ 1778–1779. okt. 3. 648.

⁶⁶ 1779. III. évf. dec. 411.

⁶⁷ Bétsi Magyar Hírmondó 1792. máj. 4.

⁶⁸ Benda 1952. II. 779–780.

Egy vitézt, ki védte haza boldogságát
Erős fegyverével, s nemes szabadságát...⁶⁹

A hazafisággal az anyanyelven való alkotást vagy az idegen nyelven létező ismeretek, érzékenység anyanyelvre való átültetését tartotta Barcsay leginkább összeegyeztethetőnek; németül is olvasott, de a németül írást szemére veti legjobb barátjának is; Báróczynak felrótta az „Abélar és Eloise németre által tett verseit”⁷⁰. Az is igaz viszont, hogy az érzékenység, a bölcsesség elmélyítésére s az újdonságok ismeretére törekedve ő maga szívesen olvasott idegen nyelveken, ezt közölte is közeli barátaival: „Sovány ábrázatú és száraz testű Voltair pajtásunk munkáit olvasgatom [...] nem régen költ ki pennája alól egy rendes gondolat illy név alatt, *Jean qui rit Jean qui pleure*.”⁷¹

A nemcsak nyelvapolásra, hanem nemzeti okmányok kiadására is szerveződő erdélyi Kéziratkiadó Társaság egyik névsorában is ott találjuk a nevét, Bánffy György, Bruckenthal Mihály, Zeyk Dániel, Szegedi József főrangú tisztségviselők után, a Haller Gáboréval, id. Wesselényi Miklóssal együtt („a magyar meglett dolgokról még csak kézírásban heverő munkáknak világ eleibe való terjesztésére nézve egybeállott nagyérdemű Társaság tagjainak neveik”); rendelt is a Társaság megjelenendő munkáiból, mint a magyar kultúra tényleges pártfogójához illik.⁷² (Máig sem tudjuk, miért éppen a Kővár vidéki prenumeránsok között.)

Nem zárhatjuk ki a lehetőséget, hogy Barcsay csaknem bekerült a (nemzeti kánon értékű) klasszikus irodalmi Pantheonba. Hírneve *a magyar kultúráért való feltétlen lelkesedésének köszönhető*, hiszen nemzetének hasznos valóságos tetteiről azok titkossága vagy a költő szerénysége miatt valóban nem szerezhettek tudomást a nagyközönség. Arról, hogy az ő közbenjárására jelenhetett meg Báróczynak mind regénymagyarítása, a *Cassándra*, mind *A védelmezett magyar nyelv* című alkotmányjogi-nyelvvédő röpirata; s hogy ez utóbbinak erdélyi terjesztéséről személyesen gondoskodott, éppúgy nem sokan tudtak, mint csöppet sem jelentéktelen szerepéről a nemesi ellenállás szereplőinek állandó *tájékoztatójában* az udvar politikai terveit és módszereit illetően.

Kazinczy Ferenc mégis ott jelölte ki Barcsay helyét a megálmodott magyar nemzeti héroszok sorozatában, akiknek az arcképével műveinek tervezett gyűjteményes kiadását díszíteni akarta. A Hazai és Külföldi Tudósítások (tulajdonképpen Helmecezi) számára írott jegyzetei szerint ilyen szavak illetik meg a választott nagyságokat: „nyelvünknek és literaturánknak egy bajnok vagy barátja”. A híradás az életmű sorozat 8. kötete előzéklapjára szánt „vignettet”

⁶⁹ Lásd *Vitkovics Mihály válogatott művei*. Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1980. 101–102. A teljes tisztelet hangja annál is meggyőzőbb, hogy ugyanaz a Vitkovics egyebütt a feltétel nélküli tekintélytisztelet, a cím- és nagyságmánia ellen félreérthetetlen iróniájú epigrammában kel ki *A biographusok* című epigrammájában (uo. 180.):

„Hol volt, hol nem volt, volt egykoron egy Geczy bajnok,
Itt született, s ekkor, drága szüléi ezek --
Káplár lett, azután több, több, míg végre vezér lón;
Meghala, eltemeték. Jó vala, érte be kár!
Hajdan időbe szokás volt ilyen módra regézni;
Igy sok biographus már ma mesezni szokott.”

⁷⁰ OGY 2. 15.

⁷¹ OGY 2. 25.

⁷² A Kéziratkiadó Társaság tagjainak névsora *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai* között található. Jancsó 1955. 15.

Barcsayról; vagyis Orczy után és Bessenyei elé szándékozta őt a nagyságok sorába illeszteni;⁷³ vajon Kazinczy költői értékrendjét fejezné ki ez a sorrend? Kazinczy maga is ír erről a tervéről Döbrenteinek 1814. november 6-án.⁷⁴

Ez az Erdélyi Muzéum indulásának éve, szinte egyszerre „kerül piacra” a Királyhágón innen és túl Barcsay szövegszerű vagy kollektív memóriabeli hagyatéka: *a mítosz kellékei kéznél vannak*. A pozitív értékítélet (franciabarátsággal, bonapartizmussal színezett) emberbaráti gesztusban nyilvánul meg egy Barcsay-anekdotában, amely a kapitányt a fogoly francia tisztek önzetlen jótevőjeként foglalja történetbe; hiúságánál, nemesi gögijénél erősebb volt a szorult helyzetben levő idegen katonák iránti szimpátiája – ezt sugallja a történet.⁷⁵

A kiegyezés éve Barcsay recepciójában kiemelkedően fontos esztendő. Nemcsak a már komoly tanári tekintéllyel rendelkező és egyre több évjárat ízlését befolyásoló Toldy egyetemi előadásai jelzik ezt, hanem a pozitív Barcsay-olvasatok egy újabb, eredetinek számító változata is: Erdélyi Jánosnak a Budapesti Szemlében megjelent állásfoglalására gondolunk (*Pályák és pálmák*).

Erdélyi filozófiájának mind a népszellem, mind az életközelség és tett szavakban megfogalmazható elve felismerhető az itt kialakított Barcsay-portréban. Nem érzi ugyan Barcsay eszmevilágát idegennek (mint a Horatiusszá alakult Berzsenyiét), de nem is rajong érte, mint Berzsenyiért a nyelvhasználat okán. *Kultúrhérosz*nak tartja; az udvarhoz közel, de nem annak érdekében vagy annak ízlése jegyében kiművelődött magyar testőrök egyikének; akik mellesleg európai szellemben gondolkodtak. Erdélyi valójában a magyarul írás programját értékeli bennük, az irodalmi cselekvésben a tettet: „politikuskok és humanisták voltak inkább, mint költők” – állítja, nem prozódiai állásfoglalásukat firtatva, hanem magát a politikailag is értékelhető tettet mint étellejesítményt.

Barcsayt egyenesen *néptribunnak* nevezi látomásáért a tudomány szerepéről az igazságos társadalom létrehozásában. De megkísérli néhány szóban minősíteni költészetét is. Felismer benne némi – politikai felvilágosításra törekvő – didaxist; értékeli a tanultság nyelvének

⁷³ „Minden kötet előtt nyelvünknek s literaturánknak egy bajnoka vagy barátja, egy a legügyesb művész által készülendő rezen fog megjelenni, és ugyan a Szép literatura kötetei mellett; 1. Pászthory fiumei Gubernátor. 2. Báróczy Sándor. 3. Prof. Révai Miklós. 4. Ráth Mátyás. 5. Gróf Haller László a Telemach fordítója. 6. Gróf Rádai Gedeon. 7. Generális Orczy. 8. **Obester Barcsay**. 9. Bessenyei. 10 és 11. A két Teleki grófok, József és Ádám. 12. Wesselényi. 13. Spisics. 14. Gróf Török a Referendár. 15. Referendár Cserei.” *Jelentés Kazinczy Ferenc munkáinak nyomtatásokról*. Hazai és Külföldi Tudósítások 1814. márc. 26. 25. sz. Melléklet. (Kiemelés – E. E.)

⁷⁴ KazLev XII. 152.

⁷⁵ „A sok szokatlanág között az vala egyik cselekedete, hogy előtalálván egy csoport francia hadifoglyokat, s látván, hogy egyike ezeknek ing nélkül meyen, leveté a magáét, s ennek adá, maga ing nélkül vette magára posztóruháját. Más visszafordult volna útjából, s hazulról küldött volna a meztelennek egy-két inget. De a szép lélek olykor szeret siket lenni a hideg ész tanácsára s tetszik magának különösségeiben, mint az áldozatokban” – írja róla Kazinczy nem minden él nélkül. 16. *Erdélyi levelében* (Kazinczy 1979. 672–673.), bár maga az anekdota másoknál is előfordul. Itt jegyezzük meg, hogy a francia hadifoglyokkal való találkozás nem is számított lehetetlenségnek; egy kancelláriai leirathoz csatolt kimutatás szerint 21 francia hadifoglytábor volt (a határörvidéket és Erdélyt is beleszámítva) Magyarországon: Pozsony, Óbuda-Máriacell, Pest (Újépület), Kassa, Győr, Temesvár, Csákóvár, Pétervárad, Eszék, Szeged, Arad, Munkács, Nagyvárad, Ratsche, Bród, Gradisce, Fogaras, Gyulafehérvár, Brassó, Kolozsvár. (Benda 1952. III. 137.)

összekapcsolását olyan gondolatokkal, amelyek „nem esnek messze a néptől”, a köznapi tudat megnyilvánulásai. Összességében véve (megteremtve a költő apoteózisát) Erdélyi saját népnemzeti eszményéhez talált történeti előképet Barcsayban.

c. A meghurcolt hazafi

Igen kevesen utalnak Barcsay száműzetésére, sőt vizsgálati fogságára. Azok, akik megkísérelték összefüggő életrajzát elkészíteni, századunkig nem is ismerték tragikus sorsfordulatát.

Még a költő első monográfusa, Zombory Izidor János is kétkedéssel olvassa Kazinczy pletykaizú és sommás utalását valamiféle kegyvesztettségére. „Miben állott e szerencsétlenség, nem is sejthetjük. Meglehet, hogy csak az uralkodó kegyét veszítette el, de azt sem olyan mértékben, hogy tovább ne szolgálhatott volna, mert csak két évvel Lipót halála után saját kérelmére ment nyugalomba”⁷⁶ – vonja le kissé fanyalogva a tények nem ismeréséből adódó következtetéseit Zombory.

Barcsay meghurcoltatása, részleteiben, úgy tűnik, valóban nem szivárgott ki. Barátai már a vérmezei megtorlások ismeretében valamennyien tudták, hogy veszélyben az életük, és Barcsay visszavonulása a jelek szerint a magánélet abszolút primátusán kívül a számonkérésről, a jogi elégtételről való teljes lemondást is jelentette. Kazinczy tudhatott volna többet is, bár az ő letartóztatása korábbi (1794. december 14.); ismeretes azonban, hogy szabadulása fejében esküt kellett tennie a titoktartásról fogsága körülményeit illetően; és bizonyára a hasonló helyzetek értelmezésében is ajánlatosabbnak tekintette a hallgatást; másképpen magát a *Fogságom naplóját* is közreadta volna életében. Hogy Kazinczy mégis tudhatott valamit Barcsay meghurcoltatásáról, arra elejtett szavai, a kimondatlan események helyett érezhető feltétlen tisztelet, sőt együttérzés hangja utal; mind Csereynek írott levélrészletei, mind az *Erdélyi leveleknek* a csórai Barcsay-portai látogatásra vonatkozó passzusai a mártírnak kijáró főhajtás gesztusát tartalmazzák.⁷⁷ „Elöttem lebege a nagyvilág emberének képe, ki valaha királyi szobákban járt, s megöregedvén e csendes szögbe talál fel amott hiába keresett nyugodalmát. [...] Ó bizonyosan nemeslelkű ember volt. Bántásiban legalább ész szikrázott és érzés. Versei ezt kiáltják, s ismert és nem ismert tettei még inkább”⁷⁸ (kiemelés – E. E.).

A korábban Batsányi iránt is némi részvétet tanúsító reformkori irodalmi köztudat a bécsi udvar közelében öntudatra ébredt, de nemzeti érzelmeit politikai cselekedetre nem váltó értelmiségi magyarságot nem érezte rokonszenvesnek.⁷⁹

⁷⁶ Zombory 1895. 32–33.

⁷⁷ Dávidházi Péter hívja fel a figyelmet a *Mindenek Gyűjtemény* szerepére az irodalmi kultuszok, például a Shakespeare-kultusz magyarországi meghonosodásában. Ugyanő győz meg arról is, hogy a tekintélynek elismert Anglia mintaként szerepelt a pallérozás változatait propagáló Magyarországon; az erkölcsök pallérozására szolgáló irodalmias rajongás ötlete például bizonyítottan angliai eredetű; „egy Nemzet is a Hazának hasznára született bölts Férjfiakat úgy meg nem tiszteli mint Anglia” (Dávidházi 1989. 96.; *Mindenek Gyűjtemény* 1790. IV. negyed. VIII. Levél 114–119.).

⁷⁸ Kazinczy 1979. 16. levél.

⁷⁹ Abaffy Ferenc (meghalt 1817-ben) sorsa hasonlít némiképp a Barcsayéra; Abaffy, Árva megyei alispán és országgyűlési követ fél évig volt vizsgálati fogságban, aztán végleg szabadlábra került, de a közügyek gyakorlásától teljesen vissza is vonult. Hajnóczy a *Valedictione* tanúsága szerint tőle is búcsúzni kívánt a halál előtt.

2. Elidegenedés

a. A versek érvénytelenedése

*Átkozott rossz versek, de a szemét között
gyöngy van elrejtve. (Kazinczy)*

*Költészete csak nagyon relatív értékű.
(Császár Elemér)*

A versek fő értékét sokáig magyar nyelvükben (a választékosságban, árnyaltságban: „eleganciában”, illetőleg a bennük kifejeződő egyértelmű magyarságtudatban) vélték felismerni Barcsay olvasói. A szerzőt egyszerre kedvelték egyénként, a sajtó révén is ismert személyes életviteléért és azért, mert köztudottan több csoportnak is tagja volt. Ezek a tudáselemek nyilván befolyásolták a költő megítélését is, de az biztos, hogy általában dicsérő jelzőkkel illették költészetét.

Az értékelésen és a (szövegek és szerzőjük ismeretének hiányából származó) közömbösségen kívül a Barcsay-recepció tartalmazza a negatív értékítéletet is, mind a versekre, mind a szerzőjükre mint értelmiségi emberre vonatkozóan.

Döbrentei, Kazinczy, Arany János, Horváth János, Németh László. Ez a Barcsay Ábrahám költői színvonalával valamilyen okból elégedetlenek névsora.

Döbrentei hosszas készülődés és szervező munka után adta közre a Bethlen Zsuzsannától nehezen „kinyert” verseket és Kazinczy nekrológfordítását. Az ő Barcsay-képe a már kialakult kánon szelíd bírálatát is tartalmazza. Hangoztatja ugyan, hogy Orczyval, Ányossal és Barcsayval kezdődik a magyar episztola, de kifogásolja a műfaji szabályok mellőzését, az esztétikai szövegtípus alárendelését az alkalmi kommunikációnak, az emelkedett hangvétel feladását a kapcsolat bizalmas jellegének fenntartása érdekében, az apoetikus közlendőket: „úgy látszik, nem tették volt fel magokban, hogy úgy írják az episztolát, mint annak regulája megkívánja, hanem *versekben leveleztek*. Innen van sok helytt a ’ csak egy barátságos társaság’ prózai tónusa, ‘s ollyasmi, a’ mit csak egymásnak kellett volna együtt-lételkor mondani”.⁸⁰ Ne felejtjük el, hogy Döbrentei a húszas évektől kezdve az akadémiai mozgalom elkötelezettje, majd tulajdonképpen titoknok volt, nagy tekintélynek örvendett és a *Conversations-Lexicon* magyar változatának előkészítésével nem lebecsülendő súllyal nyilatkozott esztétikai kérdésekben; tudomásunk szerint ezekben az években nem emlegette Barcsayt (hacsak a *Halottak beszélgetése* sorozat idevágó részét nem tekintjük).⁸¹

Ha a népszerűsítés gyakorlati módozatait, a szóbeli vagy írásos gesztusokat keressük a Barcsay halála körüli periódusban, a család lekötelezettjeitől eltekintve nem sokan foglalkoztak a költő poézisével; felmerül a kérdés, hogy hova lettek a Barcsay-versek valamikori hívei, korábbi értékelői. Orczy nem élt, Ányos sem, Bessenyei Sándor abbahagyta az írást, Bessenyei György honismereti tanulmányokba süppedt vidéken, Báróczy a szabadkőművesek mágikus tükrével foglalkozott, Batsányi francia és német kulturális kapcsolataira koncentrált

⁸⁰ Erdélyi Muzéum 1814. 29.

⁸¹ *A Magyar Írás-mód mostani állapotjáról* értekezik a *Halottak beszélgetése* című rovatban Döbrentei Gábor; Ligne herceg emlékirataiból is ismert találkoztatás ez, nagyságok szembesítése zajlik: Báróczy és Verseghy, majd Révai és Barcsay beszélget; vitájuk tartalmát Barcsay foglalja össze: „Eredetiek írása fogja csak a Magyar Írókat a nyelvből magából való meritésre utasítani. A ki mindég csak fordít, nyelv el forgatáshoz szokik. Alkotó elme a természet útján jár, ez fejti ki a nyelv természetének arányát.” Tudományos Gyűjtemény 1824. XII. 119–120.

(valójában a nem magyar közönség meghódításán fáradozott), Aranka maga is sértett dilettánsnak bélyegzett költőnek számított visszhangtalanul maradt *Elme játéka* után, az öreg Baróti Szabó Dávid *Énéssén* dolgozott, Révai 1802 óta betegeskedett és a Verseggyel folytatott nyelvszemléleti vitára összpontosított.

Ifj. Cserey Farkas apjától örökölte a Barcsay-legendát, és baráti gesztusként kedveskedett a kéziratgyűjtő Kazinczynak Barcsay verskéziratával; erre válaszul két levélben is kioktatásban részesült a testőr tulajdonképpeni költői érdemeit illetőleg; ezek a versek a *kidolgozatlanság* miatt „gáncsot érdemelnek”, hiszen a tudatos elme és a művészi igényesség ismérve a gondosság; ez alól a széphalmi mester credója szerint még az alkalomhoz kötöttség vagy az ihletett idő kényszerű rövidsége sem oldozhat fel: „Barátunkhoz és sietve írt verseink mentséget érdemelnek: de a kiadott verseknek azt kell mutatni, hogy nem kerültük a munkát, s mind megadtuk nekik azt a tökéletességet, a melyre a Nyelv a mellyen írunk, alkalmas, és amely erőnkben állott”.⁸²

A másik levél már magát az Orczyval közös kötetet támadja: azt szerinte csak a régi ereje révén poétikus *nyelvért* (mintegy a szerző tévedései ellenében) érdemes olvasni: „Átkozott rossz versek, de a szemet közt gyöngy van elrejtve” (1807. május 17.).⁸³ Figyelembe véve az első levél keltét, csodálkozhatunk Kazinczy bírálatán: igaz ugyan, hogy ezeket alig néhány nappal Barcsay halála után írta, de ő maga volt az, aki a Haller-nekrológ lefordítására mégiscsak vállalkozott, és aki hathatósan hozzájárult a pozitív Barcsay-kép kialakításához a hagyaték összegyűjtésére és monográfia megírására biztatva erdélyi ismerőseit.

A *Tübingai pályairat* példája mutatja, hogy az irodalmat folyamatként leképező modelljében mégsem becsülte le teljesen Barcsay szerepét. Az ellentmondásosság a Barcsay-jelenség megítélésében nem előzmény nélküli Kazinczy kritikusi-irodalomtörténeti pályáján; valami ilyesmi jellemezte Berzsenyihez és Csokonaihoz való viszonyulását is.

Barcsayt mint külhoni jó hírünk előmozdítóját, francia verseit mint a magyar nemzet intellektuális és kulturális képességeinek bizonyítékát ugyan értékelte (lásd feljebb), a versekről azonban bizalmas körben gúnyosan nyilatkozott, nem is a bennük megnyilvánuló érzelmentartalmak vagy eszmék miatt, hanem a francia *prozódiai norma figyelmen kívül hagyása* – tulajdonképpen a gyarló verselés – miatt. Mintha saját prozódiai-poétikai tévedhetetlenségét népszerűsítette volna a francia verselésig merészkedő Barcsay bírálatával; többek között Dessewffynek és Rumynak kívánt tetszeni azzal, hogy elverte a port az akadémiai (valójában akkorra már avulófélben levő) vershangzás ellenében az élőnyelvi dikciót előnyben részesítő poésie-ken: „Miért fog az olyan, francia versek írásába, a’ ki a’ *voilà*-t két syllabának nem veszi és a’ ki a Gaule-ban az *e*-t elugratja, holott utána consonans jó? ‘s így a *limites*-ben az utolsó tagot – *Certe furit*.”⁸⁴ Miközben ugyanazokat a prozódiai kifogásokat németül is megfogalmazta Rummy Károly Györgynek (ismét csak lecsípve valamit

⁸² KazLev IV. 122. és 132.; 1806. ápr. 21. és ápr. 29.

⁸³ KazLev V. 21. (1807. május 17.). Kísértetiesen hasonlít ez a Kazinczy-ítélet Voltaire Shakespeare-ről szóló véleményének metaforájához: „Én mutattam meg elsőként a franciáknak azt a néhány gyöngyöt, amelyet [Shakespeare] hatalmas szemétdombján találtam.” Voltaire-nek d’Argentalhoz írott levelére (1776. július 19.) Dávidházi Péter hivatkozik (1989. 81.).

⁸⁴ „Novemb. 12dikén egy szeretetre méltó leányka nekem Barcsay Ábrahámnak három levélkéjét (az az *feuille*, nem *lettre*) küldé. Ketteje francia vers, a harmadik magyar.” Az idézett bíráló passzus az első francia vers kommentárja. KazLev VII. 25. (1568. levél, gr. Dessewffy Józsefnek). A francia versek azonosak a Leipziger *Intelligenzblatt*-ban megjelentekkel, a magyarok kezdősora: *Két kies mezeje van Magyar Musának és Az embernek adott a kegyes természet.*

a néhai Barcsay költői tekintélyéből; „schade, dass diese Verse Schlecht scandiert sind”), a második francia vers ürügyén saját személyiségképét szépíti – Barcsayé rovására: „Für mich ist es ganz unverständlich, weil ich kein Kartenspiel kenne.”⁸⁵

Bár – mint jeleztük – Kazinczy azt tervezte 1814-ben, hogy Barcsay képét életmű-sorozatának egyik kötete vignettjére metszeti, s ezt a hírt a sajtóban is közzétette, végül másokra esett a választása; tehát alig egy év múlva már Barcsay nem tartozott kedvencei – a magyar közönség ízlésének, érzelmeinek alakítására szánt nagyságok – közé: Buczy Emilnek 1815. március 3-án Széphalomról keltezt levelében a kiadásban még hátralevő kötetek portréi között nem említi Barcsayt (igaz, hogy már Bessenyeit sem).

Arany János Orczyról írott pályaképében a magyarul verselő, de magyar érzelmeiben vagy inkább – francia szellemi hatások révén – erkölcsében szerinte már megrendült Barcsayt mindenestől lefokozza. Szinte módszeresen zúzza szét azt, ami a Barcsay-mítoszból a XIX. század utolsó harmadára megmaradt. Vérbeli filológusként felhívja a figyelmet a *Költeményes Szülemények* rosszul elhelyezett (tévesen Orczynek tulajdonított) verseire.

Ennél azonban jobban érdekli a szövegekbe kódolt és kora számára nemzeti östípusként kijelölhető *személyiség*. (A magyar nemzeti karakter problémája egyre jobban foglalkoztatta mind a történelem értelmezése, mind individuálpszichológiai érdeklődése miatt.) Romantikus eszménykeresése mint ellentéppárt fedezte fel a *Költeményes Szülemények* szerzőpárját: Orczyban látta a zsenialitás – Barcsayban pedig az eredetiséget nélkülöző, imitativ szabályosság jegyeit: „tanultabbnak, simábbnak, szabályosabbnak” tekinti Barcsay Ábrahám költészetét a kedvérevalóbb Orczyénál; jól érezhető fenntartása a fiatalabbik költővel szemben, nem csak azért, mert a Nyugat felé való tájékozódásra serkenti nemzetét, hanem főleg izgágának érzékelt *szabadelvűségéért*: „Barcsay, francia iskolánk modorában, szeret egy csomó, leginkább újkori francia nevet és eseményt összehordani: Orczy ez ostentatiót többször finom gúnnyal fogadja.”⁸⁶

Az elfelejtett zsenik, félreismert műveltek iránt érdeklődő Weöres Sándor a *Három veréb hat szemmel* antológiában egy vers erejéig érdemesnek tartja felfedezni Barcsayt is (*A télnek közelgetése*); de ő is csak literátor-társaival ellentétbe szerkesztve tudja a költő irodalomtörténeti jelentőségét megfogalmazni; őt tekinti „az ösztönös, a józan, a viszonylag konzervatív” figurának (a „kísérletező” Báróczyval és a „töprengő” Bessenyeivel szemben); ebben a sorban az újítás, a reflexió hiányának hangoztatása érezhetően nem az érzelmek spontán erejét, hanem az apoetikusságot hivatott kifejezni. Ugyanígy nem túl modern a verskezelése sem Weöres szerint, elvégre kortársai már mozgékonyá oldották a magyar tizenkettést a páros rímelés bevezetésével, ő pedig – mondja ki Weöres a szentenciát – gyakran „a hagyományos, nehézkes négyes rímmel használta”.⁸⁷

Meglepő, hogy miközben Császár Elemérnek van közleménye Barcsayról, és neki köszönhető a máig leggazdagabb *Barcsay-bibliográfia*,⁸⁸ sőt mintegy féltékenyen vigyáz a kutatás alaposágára, a véghezvitt terepmunkára (alapos a gyanúnk, hogy Kristóf Györgyöt

⁸⁵ Az első idézet folytatása: „Conqué / rire / l’Égypte / et l’offrir / au Sultan.” A bírálat jelentése: kár, hogy ezek az ütemek rosszul skandáltak. (KazLev VII. 62.; Széphalom, 1809. nov. 12.) A második megállapítás: „Ez teljességgel érthetetlen a számomra, mert egyáltalán nem tudok kártyázni”. (Uo. 63.)

⁸⁶ Arany 1907. 201, 202.

⁸⁷ Weöres Sándor 1982. 186–187.

⁸⁸ ItK 1916. 149–152.

fontoskodásával és fővárosi „helyzeti előnyét” kihasználva ő bátortalanította el Barcsay-kutatásaiban), visszautasítja a költő szélesebb körben való népszerűsítését: nem fogadja el a Kisfaludy Társaság meghívását, hogy a többnyire nőkből álló közönségnek egy már elkészült dolgozatát ismertesse; a visszautasítást pedig nemcsak a tanulmány beavatatlanok számára élvezhetetlen, szárazan tudományos természetével indokolja; „a mi nagyobb baj, Barcsay Ábrahám *költészete csak nagyon relatív értékű*”⁸⁹. Az eufemizmus nem téveszthet meg: Barcsay költészetének történeti, nem pedig esztétikai jellegű értéket tulajdonít a nagy tekintélyű kutató.

Nem gondoljuk, hogy a feledés csak a megőrzés következménye: a művek, jelenségek iránti csoportos figyelem sokkal több tényezőtől függ, semhogy azt fél tucatnál kevesebb kritikus és irodalomtörténész vélekedéséből levezethetnők. Az érdeklődés hiánya, a közönyösség mentalitástörténeti, csoportpszichológiai kérdés.

b. A politikai-kulturális attitűd megőrzése

Mondottuk már, hogy Barcsay kálváriájáról kevesen tudtak, s azok sem mertek a ferenci reakció idején szólni. A Barcsay-mítosz inkább az érthetetlen költői elnémulásnak, a közéletből való látványos elmaradásnak lett eredménye, nem pedig a hőstettekről való suttogásnak.

Maga a *franciás iskola* mint irodalomtörténeti terminus szenvedett előbb értékcsökkenést – az eredeti/magyar/nemzeti/népi címkével jelölt fogalmak ellenében. A *franciás* megnevezés a szerző olvasmánypreferenciái, a strófa (sorpáronként rímelő) jellege alapján irodalmunkban mintegy véletlenül rögzült. Annál meglepőbb, hogy ez rövidesen már a hazafiatlan, a külföldet majmoló jelentés kifejezése lett, anélkül hogy maguk a „franciások” megváltoztak volna közben; nem is tehették; az autochton értékekre esküvő reformkor idejére már nagyobb részük nem is volt az élők sorában. Mikor következett be ez a jelentésváltozás, mi is történt, ami ehhez a költői-értelmiségi devalválódáshoz vezetett?

Már József nádor Budára költözésével hangossá válhatott a magyarság bécsi életformájának bírálata, egyfajta metonimikus jellegű morális szennyeződés és az ebből következő, önkéntes politikai kompromisszumra való hajlandóság felismerése. Mind nemzeti hőrosszá lett, aki nem tudott a bürokrácia, a nagyváros, az idegenség kihívásaival megbirkózni; az utókor ugyan legendás fényel övezte a Bécsből birtokaira kényszerült Bessenyei Györgyöt (ettől számítja az irodalomtörténeti legendárium a „bihari remete” önérzetes magányveit), mégsem bocsátotta meg neki bécsi éveit pusztán *szemlélődő alapállását*. A romantika több nemzedéke a tekintélyektől a nyilvánosság vállalását kérte számon a patrióta érzelmekben is, a kockázat vállalását a verbális politikai magatartásban.

Élünk a gyanúperrel, hogy a Barcsayról szóló életrajzoknak a felekezettváltoztatásról szóló kitétele magának a korábban kultikussá növesztett figurának a leértékelődését jelzi; miközben az életút olyan mozzanatai maradnak homályban vagy teljes ismeretlenségben, mint a költő életének első húsz és utolsó tíz esztendeje, vagy maga az előállítás, a fegyelmi beosztás, a vádlott szökése, házi őrizete majd fölmentése. A lexikonok és tanulmányok Barcsay katolizálásának tényét és idejét (ilyenkor mintegy oldásképpen a Bessenyei György nevét is hangoztatva) minden esetben megemlítik; ennek viszont a *jellemegységre*, a pszichikai következetességre, a születéskor adott csoporthoz való *hűségre* apelláló romantika korában csakis negatív morális megítélése lehetett.

⁸⁹ MTAK *A Kisfaludy Társaság Iratai* 1915/94. Császár Elemér levele ismeretlennek. Bp. 1915. XI. 4. (kiemelés – E. E.).

Berzsenyi-tanulmányában Németh László gyakorlatilag egy egész nemzedéket bélyegez meg ily módon. Bessenyeit ugyan fölmenti, Ányost is, de a többieket mind Kazinczy uszálya alá sorolja, félröva nekik a nemzeti eredetiség jelenségeinek tudatos sorvasztását: „Barcsayt tulajdonképpen csak a barátság és a páros rím fűzte az egész új iskolához; nem újító, inkább elkésett Balassi-ivadék, aki legjobb színeit a kóbor katonaeletben találja meg, előbbi lakásától búcsúzva, a borókaág után kapaszkodó, kesztyűs tótot nézve ablakából”⁹⁰. Németh László történelem-koncepciója a felvilágosodás vonatkozásában sok hasonlóságot mutat az Aranyéval, valamivel még a szintén egyszerűsítő Horváth János felvilágosodásmodelljét is túlszárnyalja.

Azok a diplomáciai manőverek, amelyek segítségével a „franciás” Barcsay francia és porosz szövetségesek ígéreteiben bízva az Erdéllyel egyesült, gazdaságilag, politikailag függetlenné vált, modern (alkotmányos rendszerű) Magyarország létrehozásán munkálkodott, bírálói (tulajdonképpen az egész nemzedék vádlói) számára ismeretlenek voltak. Maga a korszak teljesen idegennek és eszménytelennek tűnt a romantika politikai ambíciójú írói számára; olyan tehetséges és művelt történész, mint Kemény Zsigmond, kevés akadt közöttük: ő maga az erdélyi nemesi ellenállás érzékeny elemzésekor éppen az eszményvesztés motívumait tárja fel, és nála nem az arányérzék hiányából származik, hogy nem figyel eléggé az „összekötőkre”, a Habsburg Monarchia fővárosi politikáját és a vidék jelenségeit egyaránt ismerő, a régióból származó tisztségviselőkre.

⁹⁰Németh 1986. 12.

III. A versek filológiai számbavétele

1. A rendszerjellegetű életmű

*Barátság öröme meglepé szívemet,
Ki nyitá, s fel osztá érzékenységemet.*

(Barcsay)

Barcsay Ábrahám írásai egymásra utalnak, egymást folytatják és magyarázzák. Az újonnan előkerült szövegek újabb jelentésvonatkozásait teszik nyilvánvalóvá az egésznek, mint a valamikor eleven személyiség jegyeit hordozó szövegegyüttesnek. Hogy a tartalom vagy a forma retorikájáról van-e szó,⁹¹ vagy még inkább a verbális és nem verbális viselkedés poétikájáról, amikor a hagyományt működő szerkezetként vizsgáljuk, vita tárgyát képezheti, az viszont kétségtelen, hogy egy-egy részem kiemelése a Barcsay-jelenségből nem csupán a jelentés szűkülésével és a szerkezet megbomlásával jár, hanem a *globális jelentéstől* való lényegi *elidegenedéssel* is.

Ezért tekintünk el több ízben a szövegezési módok szerint egynemű csoportok létrehozásától, vagy értelmezünk a tárgyszöveg szűken vett kereteiből is kilépve. Ha mégis valamiféle előzetes számbavételre vállalkozunk, erre a kirakodásra, sorba tevésre inkább csak az *észlelés* tisztasága, teljessége miatt kerül sor, a szövegrészek előbb-utóbb úgyis visszaalakulnak a megtartó és spontánul létrejött, a kultúra homályában tenyésző nagyformává.

2. Kísérlet a szöveghagyaték rendezésére

Ennek a rendezésnek a során a felvilágosodásnak a rend iránti nosztalgiáját érvényesítjük (az *Enciklopédiát* megálmodó Diderot, illetve az erre reflektáló Adorno elveinek jegyében). Jelezzük az írásos hagyaték szövegtípusait, az eddig nem közölt anyagból szövegmintát adunk. Jelezzük a rendszerezés néhány lehetséges szempontját és kísérletet teszünk (a Barcsay-kutatás történetében nem elsőként, de az eddigi legterjedelmesebb autográf anyag ismeretében) a versek keletkezési sorrendjének megállapítására.

Reméljük, hogy ebből mint újabb jellegű (szándékai szerint értéksemleges) rendből a költő verselési kedvére, én-képére vonatkozó észrevételek is születhetnek, annál is inkább, hogy igazán érdekel a költő megítélésének alakulása, mint ami a Barcsay korát a miénkkel összekötő időszakasz gondolkodásmódjára általában és irodalmi ízlésére különösen utal.

a. Magyar versek (címadás)

Mindaddig nem készülhet érdemleges értelmezés Barcsay lírájáról, amíg egy kötetben nem olvashatók versei. Filológiai kérdés, hogy szabad-e ezeket a verseket a prózai levéltestről lenyelve vagy éppenséggel a versválaszok (Bessenyeié, Orczyé, Ányosé) nélkül közölni; de még így, a levélegészből kiemelve sem olvashatók együtt sehol, noha Szira antológiája óta mégiscsak felbukkantak publikálatlan versek, közöttük igen szépek is.

⁹¹ Kibédi-Varga 1995.

„**Közös nevezőre hozás**”. Egy szöveg sok címe között eltéved a figyelem. A mintához tartozik a versek egyértelmű megnevezése. A következőkben *a kezdő sorról nevezzük el a verseket* (később majd ezt a sort használjuk verscímként). Ha ennek a versnek rendelkezünk autográf kéziratával, annak a helyesírásával adjuk a címszerepbe emelt kezdő sort. E címsor (kezdő sor) után megjelöljük a korábban (Révai Miklós, Sándor István, Szira Béla, Berkeszi István és mások által) használt címeket, ezek között is van olyan, amelyet a szerkesztő maga adott, ezt az alábbiakban zárójelbe tesszük. Feltüntetjük a költemények lelőhelyét is, a publikációbeli címükkel és a cím után a szöveg címettjével együtt (*A Bessenyei György Társasága* című kiadványban és az *Orczy-gyűjteményben* a versek legtöbbször címtelenek):

1. *Ajándék, ereklye, alamizsna, szentség*
– (Fejtésre való mese) Szira 19.
2. *Akkor sohajtással rólad emlékezem*
– OGY 2. 35. verso
3. *Áldott pásztor, jól hallottam*
– (Válasz Mártonfi József püspök versére) Szira 47.
4. *Alig indultanak el hozzád rendeim*
– (A háborúskodás ellen) Ányos Pálnak. Szira 81–84.
5. *Álmos Morfeusnak Tündér országában*
– OGY 146.
6. *Arra Buda táján láttam egy csillagot*
– OGY 2. 53. verso
7. *Atyám! bűnös vagyok, szép verseket loptam*
– OGY 2. 53. verso
8. *Az Éjtszaki szelek fújnak süvöltéssel*
– Lengyel, török, moska háború kezdetén. KSZ 70–72.
– Lengyel, török, moszka háború kezdetén. Szira 26–28.
– Ezer hét száz hetven kettődik Esztendőbéli történetek *. *. *. OGY 2. 29.
9. *Az embernek adott a kegyes természet*
– Sándor István 93.
10. *Az én életemet a magánosságnak*
– Élete módjának változása. KSZ 148.
– Élete módjának változása. Szira 43.
11. *Azért, kedves Gyurim, ne vegyed rossz néven*
– BGYT 16–17.
– Gazdálkodva élünk. Bessenyei Györgynek. Szira 65–66.

12. *Az örökös hideg napnak ellensége*
– Pest városának árvizekből származott veszedelme. BGYT 31–33.
– Pest városának árvizekből származott veszedelme. Szira 25–26.
13. *Barátim! ha egyszer az én orám eljön*
– Barátimhoz. BGYT 67–68.
– A magyar Marmontel hová kívánkozik temetkezni. KSZ 77–78.
– (Testamentum) Szira 51–52.
– OGY 2. 22.
14. *Barátim ti kiket bölcs Minerva szível*
– A fordítóhoz. Báróczy Sándor Marmontel-fordítása elé. Szira 70–72.
15. *Barátom! hozzád írt soraim kedvelled*
– OGY 2. 293.
16. *Barátom! Im el mult Szent György holdozattya*
– OGY 2. 254.
17. *Bezzeg! láttam én is a Rigó sereget*
– Ártatlan gyönyörködés, s igaz barátok. KSZ 90–91.
– Ártatlan gyönyörködés s igaz barátok. Orczy Lőrincnek. Szira 100–101.
– OGY 2. 30.
18. *De már légyen elég barátod sorsáról*
– OGY 2. 147 verso
19. *De messze Parnasszus zöldellő hegyétől*
– (Visszaemlékezés) Radvánszky Jánosnénak. Szira 62.
20. *Dobzódó Farsangnak álorcás leányi*
– Lakadalom módja az oláhoknál. KSZ 117–121.
– Lakodalom módja az oláhoknál. Szira 31–34.
– OGY 2. 115.
21. *Egy árva hazának kedves jövevénye*
– Midőn B. H. a Dunát és Balatont általúsztá volna. Szira 47.
22. *Éjtszaki szeleknek süvöltő zúgása*
– A télnek közelgetése. BGYT 28.
– A télnek közelgetése. Szira 20–21.
23. *Elhagytad hát immár Minerva szállását*
– (Biztatja bús barátját). Ányos Pálnak. Szira 80.
24. *Elhagytam már régen Elbe forrásait*
– Felelet. Ányos Pálnak. Szira 74–76.

25. *Él még az, kinek te szép verset küldöttél*
– (Hallgatnak a múzsák) Ányos Pálnak. Szira 73–74.
26. *Elmúlt Lőrinc napja s még dinnyét nem ettem*
– A táborból. KSZ 136–137.
– A táborból. Orczy Lőrincnek. Szira 115.
– OGY 2. 127.
27. *Emberek barátja s Istennek szolgálja*
– Richvaldszki György apátúrnak neve napjára. KSZ 219–222.
– Egy jó Barátnak neve napjára 771dikben. OGY 2. 6.
28. *Engedd, hogy már egyszer, gyönyörű Évácskám*
– Szerelmes Vitéz egy tudós magyar fő asszonyságnak. KSZ 130–132.
– Szerelmes vitéz egy tudós magyar főasszonyságnak. Radvánszky Jánosnének. Szira 55–57.
– OGY 2. 196.
29. *Engem strázsa helyről immár fel váltának*
– OGY 2. 106.
30. *Ez egy kövér gyermek, borzos s nehéz fejű*
– (Unalom) Szira 19.
31. *Ez már régi kérdés s rendes feszegetés*
– Az Éva almájának eredete s értelme. Szira 49.
32. *Fényes országoknak hamviból származott*
– MTAK M. Irod. Levelezés 4r 55. sz. Levelek Döbrenteihez 45–50.
33. *Gyalog fenyő fáknak barna gyümölcsei*
– Előbbi lakásától bútsúzik. KSZ 100–101.
– Előbbi lakásától búcsúzik. Szira 29–30.
34. *Ha jól megvizsgálod ember boldogságát*
– (Scytháknak védelmök). Ányos Pálnak. Szira 78.
35. *Hallám, hív társ! Pesti Bacchusnak kínjait*
– Farsanggal történt verekedés Pesten. KSZ 115–117.
– Farsanggal történt verekedés Pesten. Orczy Lőrincnek. Szira 111–112.
36. *Hallom Aquilónak fagyos süvöltését*
– A boldog vénség. Szira 118–119.
– OGY 2. 173.

37. *Hasztalan ébreszgetsz Társ! Vigabb nótára*
– A szerző élete módját változtatja. KSZ 93–96.
– A szerző élete módját változtatja. Orczy Lőrincnek. Szira 101–103.
– OGY 2. 50.
38. *Hát el hagyád Bécsett – el hagyád Hazádat?*
– Cserey Farkas Jegyzőkönyv. Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár Ms 77/17–18.
39. *Hát én temessem el Orczynak Múzsáját?*
– Berkeszi 280–281.
– (Koporsóra való jegyzés) Szira 20.
– OGY 2. 25.
40. *Hát már megint indúlsz Neptún szigonyával*
– A fősvénysegről a Tiszának méregetésekor. KSZ 138–141.
– A fősvénysegről a Tiszának méregetésekor. Szira 116–117.
– OGY 2. 157.
41. *Hát ti lator János elmés gyermekei*
– (Budai zsinat után). Radvánszky Jánosnak. Szira 54–55.
42. *Havas Dáciának egyik falujában*
– (Harcba indul). Ányos Pálnak. Szira 73.
43. *Hol Máro, Tassus, Póp koszorút kötöttek*
– BGYT 33–35.
– (Az igazság sorsáról). Bessenyei György hadnagynak. Szira 69.
44. *Hódító szép szemek, rabló tekintetek!*
– Radvánszky Jánosnéhoz. Berkeszi 275–277.
– Furcsa verseiért bocsánatot kér. Radvánszky Jánosnéhoz Szira 57–59.
45. *Honnod kiességét festő verseidből*
– (Üdvözlés) Ányos Pálnak. Szira 72–73.
46. *Hozd hát Pestre kérlek drága szekrénykédet*
– OGY 2. 59.
47. *Igaz ugyan, mondják, hogy a szegény török*
– (Elmélkedés a háborúról). Radvánszky Jánosnak. Berkeszi 260–261.
48. *Írjunk mi ha lehet s ha szabad verseket*
– OGY 2. 105. verso
49. *István! Istennel van – nincs velünk! Melly eset!*
– OGY 2. 208.

50. *Itt a tompa csehek országa széléről*
– Táborból írt levélnek az eleje. Orczy Lőrincnek. KSZ 110.
– Táborból írt levélnek az eleje. Szira 110.
– OGY 2. 95.
51. *Itt mondom Barátom Terka udvarába*
– OGY 2. 76.
52. *Itt vagyok, hol hajdant zokogó Múzsával*
– Tudományok nevelkedeséről, budai ferdőbenn. KSZ 206–209.
– Tudományok nevelkedéséről, budai ferdőben. Szira 119.
53. *Jól mondod, Mecenás! Én is azt állítom*
– Árkádia leírása. Orczy Lőrincnek. Szira 121–124.
– OGY 2. 7. és 24.
54. *Jól van, ültess jázmint s borókát rózsával*
– (Ültess jázmint). Ányos Pálnak. Szira 46.
55. *Kápolnák! templomok! Felszentelt oltárok*
– (Foszlány). Szira 46.
57. *Kassárol botsátott kedves leveledet*
– OGY 2. 102.
58. *Két kies mezeje van magyar Músának*
– Sándor István 92.
58. *Látlak Neptunusnak tündér szigonyával*
– OGY 2. 77.
59. *Macsák udvarának felső szakaszába*
– OGY 2. 179.
60. *Magyar birodalom felsőbb oszlopai*
– (Biztatja bús barátját). Szira 81.
61. *Ma reggel álmodván Édennek kertyéről*
– HKR 195/44/536.
62. *Már azt véltem hív társ Bécsben enyvesedtél*
– OGY 2. 290.
63. *Meddig késel mégis sértődett Magyarság*
– OGY 2. Sz. n.

64. *Megint nem hagysz békét, ébreszted tüzemet*
- Válasz. KSZ. 135–136.
 - (Újabb) válasz Orczy Lőrincnek. Szira 114–115.
 - OGY 2. 139.
65. *Megjárd, megjárd Bécset s a Bánságot*
- Az igaz boldogságot hol leli meg az ember. Orczy Lőrincnek. Szira 117–119.
 - OGY 2. 158.
66. *Megromlott világnak szennyes szugoljában*
- Hívság látásakor gerjedett jámbor érzés. KSZ 122–126.
 - Hívság látásakor gerjedett jámbor érzés. Szira 34–40.
 - OGY 2. 118.
67. *Mély álmomból felébredtél*
- OGY 2. 47.
68. *Mely nagy kár a bornak! Itt fekszik Csúz János*
- Az iszákos prókátor. Szira 46.
69. *Mely szent csipet hamu szállott homlokodra?*
- Hamvazó szerdára. KSZ 101–105.
 - Hamvazószerdára Orczy Lőrincnek. Szira 105–108.
 - OGY 2. 54.
70. *Mely szózat hallatik Dunának partjain?*
- A magyarországi tudományoknak fő gyülekezetihez. Szira 22–24.
71. *Mennyei szép Hajnal*
- Ének a Hajnalhoz. OGY 2. 58.
72. *Midőn havas Kárpát jeges fellegein*
- Bodrog s Tisza vizsgáltatásakor. BGYT 64.
 - Bodrog s Tisza vizsgáltatásakor. KSZ 107–109.
 - Barcsay báró Orczynak midőn a vizek folyásának egyengetésére rendeltetett volt. Szira 84–85.
 - OGY 2. 80.
73. *Mire kénszerítél Barátom verseddel*
- (Barátja fölszentelésére). Ányos Pálnak. Szira 79–80.
74. *Mit hallok Magyarok! Pindus tetejéről*
- Midőn erdői gróf Pálfi Károly Budán Ő felsége Mária Theresia hagyásából a tudomány mindenességnek erősítő levelét hirdetné. Szira 21–22.

75. *Mit mívelsz, Boldog Agg! Őrsi kertecskédben*

- El válása után társától vigasztaltatni akar. KSZ. 132–133.
- OGY 2. 124.

76. *Mosolyogva szalad zúgó habok között*

- A jámbor evező. Szira 45–46.

77. *Múlt éjjel nyugovám csendes nyoszolyámban*

- (Álomfejtés). N. Prónay Éva asszonynak. Szira 52–54.

78. *Múzsák! Az árnyékos Zobor tetejéről*

- Egy jó barát beteg barátjának. KSZ 73–77.
- Egy jó barát beteg barátjának. Orczy Lőrincnek. Szira 88–91.
- OGY 2. 17.

79. *Múzsám! Kitől immár Márs biztatására*

- Újlag való ébresztés a vers írásra. KSZ 105–107.
- Újlag való ébresztés vers írásra. Szira 108–110.
- OGY 2. 87.

80. *Nem tudom mit gondolsz, Gyuri, levelemről*

- BGYT 19–22.
- Kedvezzenek mások a Muzsának. Bessenyei Györgynek. Szira 66–69.

81. *Nem tudom, mit gondolsz ilyly hallgatásomról*

- Sorsát átkozza, hogy el kellett válni barátjától. KSZ 114–115.
- Sorsát átkozza, hogy el kellett válni barátjától. Orczy Lőrincnek. KSZ 110–111.
- OGY 2. 14.

82. *Nem tudom, Moecenas! Kilenc szüzek közzül*

- Egy hadi ember jó barátjának. KSZ. 67–70.
- Egy hadi ember jó barátjának. Orczy Lőrincnek. Szira 86–88.
- OGY 2. 17.

83. *Nyájas házasságnak lobogó fáklyái*

- OGY 2. 52.

84. *Nyugodalom helye csonka Caesaroknak*

- Egy sebes katonának sohajtása a meg törődött vitezeknek számokra épült pesti nagyházra. KSZ 143–147.
- Egy sebes katonának sohajtása a megtörődött vitezeknek számokra épült pesti nagy házra. Szira 40–43.

85. *Ohajtott békesség! ki nyájas orcáddal*
– A Békességhez. KSZ 127–130.
– A Békességhez. Szira 38–40.
– OGY 2. 297.
86. *Óriás hegyeknek híves oldalában*
– Táborból írt levél. Jó barátnak. KSZ 134–135.
– Táborból írt levél jóbarátunk. Orczy Lőrincnek. Szira 113–114.
– OGY 2. 126.
87. *Orphé régen, halál vizének partyáról*
– OSZK Quart. Hung. 222.
88. *Ott hagyád hát Örsön görbe csoroszlyádat*
– Bacchus, s a tokaji bor eredete. KSZ 84–90.
– Bacchus s a tokaji bor eredete. Orczy Lőrincnek. Szira 95–100.
– OGY 2. 26.
89. *Pajtás! A gyöngyösi papok kriptájában*
– OGY 2. 120.
90. *Pali! Ha kívánod látni barátodat*
– Üzenet (Ányos Pálnak). Szira 76.
91. *Papiroson ugró rendek koholói*
– A Poétákhoz. Szira 46.
92. *Pásztor, szántóvető és katona voltam*
– (Koporsóra való jegyzés). Szira 19.
– OGY 2. 25.
93. *Pusztán maradott már Esztergom temploma*
– OGY 2. 147.
94. *Rab szerecsen véres veríték gyümölcse*
– A kávéra. Szira 45.
95. *Rákos mezejére küldött leveledet*
– Tábori Gyakorlás Rákos mezején. KSZ 96–99.
– Tábori gyakorlás Rákos mezején. Szira 103–105.
– OGY 2. 71.
96. *Siralom az élet, ínség, nyomorúság*
– Egy nagy aszonyságnak halálát siratja. KSZ 91–93.
– Egy nagy-asszonyságnak halálát siratja. Szira 28–29.
– OGY 2. 35.

97. *Szából százat tenni Trézsia próbálta*

– OGY 2. 254.

98. *Szűnjetek már ércből ordító mennykövek*

– (Gondolatok a békéről). Ányos Pálnak. Szira 24–25.

99. *Társ! újra gerjeszted pislogó tüzemet*

– Válasz. KSZ 81–83.

– Válasz. Orczy Lőrincnek. Szira 93–95.

– OGY 2. 30.

100. *Tündér Ilonának híres országában*

– Együgyü életnek ditsérete. KSZ 226–228.

– Együgyü életnek dícsérete. Szira 43–45.

101. *Ugyan György mit mívelsz, mibe töröd fejed*

– BGYT 26.

– (Eltelik az idő). Bessenyei Györgynek. Szira 69–70.

102. *Valamint a kulacs, János is kétféle*

– (Köszöntő). Radvánszky Jánosnak. Szira 48–49.

103. *Vége van, Barátom! már a gyakorlásnak*

– A hadi gyakorlás végén Orczy Lőrincnek. KSZ 78–81.

– A hadi gyakorlás végén Orczy Lőrincnek. Szira 91–93.

– OGY 2. 298.

104. *Vettem drága néném! Kedves leveledet*

– Egy nagyságos asszonynak intésére. KSZ 110–114.

– Egy nagyságos asszonynak intésére. Szira 59–62.

– OGY 2. 90.

105. *Vettem Piladesem! Múzsádnak zsengejét*

– Magyar vers írásra való ösztönözés. A Comminge fordítójának. KSZ 63–67.

– Magyar vers-írásra való ösztönzés. A Comminge fordítójának. Szira 63–66.

– OGY 2. 299.

A címadás kényszere helyzetünkben a versekre való hivatkozás megkönnyítésének szándékából fakadt. Barcsay a legtöbb esetben nem látta el címmel verslevelét; a külön lapra tisztázott versnek azonban adott címet; olyanra is van példa az *Orczy Gyűjteményben*, hogy a végleges tisztázat más címet visel, mint a fogalmazvány.

A *Bessenyei György Társasága* tiszteletben tartja az alkalmoszerűen adott címekeket; a szerkesztés láthatólag csak a válogatást és a kollázst jelentette. Révai Miklós viszont nagy élvezettel rendel címet a vers mellé; ezt Szira Béla legtöbbször változatlanul veszi át; a *Bessenyei György Társaságában* vagy egyebütt megjelent költeményekhez (zárójelben) címjavaslata van.

Azt is megállapíthatjuk, hogy ha a teljes szövegek feledésbe merültek is, a szerző maga pedig – mint valaha tekintély számba menő magyar versíró – pusztán névvé lett a nemzeti irodalmi kultúrában, bizonyos sorai *szállóigévé váltan* éltek túl az életmű egészét, sőt az anekdotákat, az emberre vonatkozó életmese utolsó formáját is. Gnómává zsugorodtak, apophtegmvá személytelenedtek. Szinte ő maga ad erre ötletet, nemcsak a rövidség apológiájával:

Mi szükség hosszasan oly dologba lenni,
Mellyet röviden is jól ki lehet tenni?,⁹²

hanem az 1773-ban már megkísérelt mondatnyi (feliratnyi) verssel is:

Az Elizeumot csak azért kívánom
Hogy ditső árnyékok tudom ott találom⁹³

A verskronológia-rekonstrukció tanúsága szerint 110 Barcsay-versünk van, ebből a mostani kutatás során bukkant fel 25 magyar és 5 francia nyelvű. (Azok a levelek, amelyeket Orczyhoz írt, egyértelműen bizonyítják a Richvaldszkyhoz címzett vers szerzőségét (KSZ 219–222.); ez is bekerül a Barcsay-corporumba. A versek értelmezésére későbbi fejezetekben kerül sor (képvizsgálatra, nyelvi-stiláris elemzésre, komparációkra).

b. Francia nyelvű versek

Barcsayt első lajstromba sorolói, Horányi Elek, Kazinczy Ferenc *franciás* költőnek titulálták, és ezt a nevet vette át a legtöbb XVIII. századi magyar lírával foglalkozó tanulmány is (Batsányival, Bessenyeivel, Báróczyval került így azonos poétai csoportba).

A hagyomány olvasmányaik és nyelveszményük okán tekinti franciásoknak ezeket a költőket, hozzájuk sorolva Fekete Jánost is, aki megkísérelte a francia hímrím-nőrim váltakoztatását meghonosítani a Barcsayék által is művelt hangsúlyos ritmusú versszakok végén, sőt Péczely Józsefet is, Voltaire-fordításai és a magyar írókkal folytatott francia nyelvű levelezése miatt.

Okkal nevezzük ma is franciásnak Barcsayt, ha komolyan vesszük jó francia nyelvtudását, francia nyelvű olvasmányainak rendszerességét, kíváncsiságát a korabeli francia kulturális és irodalmi újdonságok iránt. Sőt akár *magyar-francia* verselőnek is nevezhetjük, ha figyelünk francia poézisbeli igényességére, könnyedségére, szellemességére.

Sajnos nem sok francia nyelvű költői próbálkozása maradt ránk, de a tény, hogy ezek közül kettő rangos külföldi irodalmi folyóiratba is bekerült, a szövegek értékét mutatja még akkor is, ha a kritikus szándékú olvasó ma nyelvi és prozódiai gyarlóságokat is fellelhet e (minden idegennyelv-ismerete mellett is magyar anyanyelvű) költő francia poézisében. A költemények bizonyára részét képezik egy majdani frankofon irodalmi antológiának, amely minden nyelvi tökéletlensége ellenére is a költészet szabadságdimenzióját, kísérlet-, sőt játéktermészetét igazolja, és azt, hogy a nyelv (a nyelv által is közvetített szellem, kultúra) személyiségkiteljesítő erővel, hatással rendelkezik minden időben.

Hét francia nyelvű költeményét ismerjük ma Barcsaynak. Ezek közül néhány előfordul az Orczynak elküldött misszilisekben, így sikerült meghatároznunk keletkezésük hozzávetőleges idejét. Azoknak, amelyek a Neue Leipziger Literatur-Zeitungban jelentek meg, nincsen címük, a többinek általában van, de a nyilvántarthatóság kedvéért valamennyit a kezdő sorról és egy ideiglenes (a lehetőségek szerint a keletkezésük sorrendjére utaló) sorszámról is elnevezzük.

⁹² OGY 2. 293.

⁹³ BGY 31.

1. Du centre de Chaos, de l'abîme des miseres (1772)
2. *Épitaphe des verdugadins/ Ci gissent les verdugadins* (1784)
3. *Un mauvais calembour sur la France et la Porte Ottomane / On sait qu'en son orgueil* (1788)
4. **Arrivé vers sa décadence** (1789 után – közölve: 1809)
5. Courir malgré moi apres de vaines chimeres (1795)
6. Tandis qu'au sein de Notre Patrie (1802)
7. **Quel phénomène heureux se léva de cette isle** (1802 után – közölve: 1809⁹⁴)

A 4. és a 7. számú költemény kivételével (amelyekre különben Kazinczy Ferenc is reflektál levelezésében, ha a francia nyelvhasználatot és poétikai értéket lebecsülve is), a versek autográf kéziratok, eddig tudomásunk szerint nem publikálta őket senki. A közlésre érdemesült kettő a Neue Leipziger Literatur-Zeitung melléklapjában, a Neues Allgemeines Intelligenzblatt für Literatur und Kunst című újságban jelent meg 1809-ben (39. sz.), Kazinczy Ferenc nemzeti büszkeséggel veszi tudomásul a közleményt;⁹⁵ arra már nem emlékszik, hogy korábban kézirat formájában is kapott francia nyelvű Barcsay-verset erdélyi barátnőjétől.

c. Latin nyelvű költemény

Előkerült az elkobozott iratanyagból egy *latin* nyelvű költemény is; II. József satirikus élű sírfelirata. Címtelen. Címjavaslatként írjuk fel első sorát:

Hic. Situs sum. Caesar. Iosephus. Nomine.

3. Verskronológia-rekonstrukció

A *Bessenyei György Társasága* legtöbbször még az episztola keltezését is adta (e szerint az első, Bessenyei Györgyhez címzett versét 1772. február 3-án írta Barcsay).

A *Költeményes Szülemények* már más, nem kronológiai elvet követ, ekkor kezdenek Barcsay versszövegei a keletkezés *alkalmától* elszakadni.

A fennmaradt autográf levelek, illetve a vers- és hitelesnek tekintett levélmásolatok azonban segítenek a szöveganyag nagyobb részének kronológia szerinti elrendezésében. Az autográf szövegforrások és gondos tisztázatok keletkezési sorrendbe állítása nélkülözhetetlen mozzanata a kritikai szövegkiadásnak⁹⁶, de hasznos lehet mind a költő poétikai elveinek változásban való megértéséhez, mind pedig az életemények folyamatának elképzeléséhez, illetve a már kialakított életrajzmodell ellenőrzéséhez.

⁹⁴ Lásd még Sándor István (1947) újraközlését.

⁹⁵ KazLev VII. 540. (Cserey Farkasnak Kázmérről, 1810. június 25-én): „Még egyszer leülök. Tegnap vettem a' Lipsiai Lit. Zeitung 1809-dik Septemberi füzetjét. Annak Intelligenzblattjában pag. 630 Barcsay Ábrahámnak két Francia verse áll: az egyik Napoleonra, a' másik a' Francia revolutióra. Nem örülsz-e barátom, hogy az ilyenek közre menvén, a' nemzet becsülete terjed a' németek előtt?”

⁹⁶ A források hitelességének megállapításában, az autográf szövegforrások időrendjének vázolásában Stoll Béla szövegkritikai problémákkal foglalkozó könyve (Stoll 1987) volt segítségünkre. Ő *külső forrásnak* nevezi a szerző kezétől származó keltezését. A továbbiakban a részletekbe menő *összehasonlítás* módszerével él.

Címül a versek első sora szolgál (ahol valamelyik korábbi kiadó már használt valamiféle címet, ezt fentebb jelöltük). Ha egyértelmű a szöveg címzettje, zárójelben azt is jelezzük. Néhány költeményt nem tudunk pontosan keltezni, ezek kronológiánk végére kerültek.

1771

1. Valamint a kulacs, János is kétféle (Radvánszky Jánosnak)
2. Ez egy kövér gyermek, borzos s nehéz fejű (Radvánszky Jánosnak, Prónay Évának)

1772

3. Ez már régi kérdés s rendes feszegetés (Prónay Évának)
4. Azért, kedves Gyurim, ne vegyed rossz néven (Bessenyei Györgynek)
5. Nem tudom, mit gondolsz, Gyuri, levelemről (Bessenyei Györgynek)
6. Igaz ugyan, mondják, hogy a szegény török (Radvánszky Jánosnak)
7. Ajándék, ereklye, alamizsna, szentség (Radvánszky Jánosnak, Prónay Évának)
8. Nem tudom, Moecenás! Kilenc szüzek közzül (Orczy Lőrincnek)
9. Múzsák! Az árnyékos Zobor tetejéről (Orczy Lőrincnek)
10. Barátim! ha egyszer az én orám eljön (Radvánszky Jánosnak, Prónay Évának)
11. Múlt éjjel nyugovám csendes nyoszolyámon (Prónay Évának)
12. Jól mondod, Mecenas! Én is azt állítom (Orczy Lőrincnek)
13. Pásztor, szántóvető és katona voltam (Orczy Lőrincnek)
14. Hát én temessem el Orczynak Múzsáját? (Orczy Lőrincnek)
15. Ott hagyád hát Örsön görbe csoroszlyádat (Orczy Lőrincnek)
16. Az Éjtszaki szelek fújnak süvöltéssel (Orczy Lőrincnek)
17. Társ! újra gerjeszted pislogó tüzetem (Orczy Lőrincnek)
18. Bezzeg! láttam én is a Rigó sereget (Orczy Lőrincnek)
19. Du Centre de Chaos, de l'abîme des miseres (Orczy Lőrincnek)

1773

20. Akkor sohajtással rólad emlékezem (Orczy Lőrincnek)
21. Siralom az élet, inség, nyomorúság (Forgách Miklósnek)
22. Hol Máro, Tassus, Póp koszorút kötöttek (Bessenyei Györgynek)
23. Mély álmomból felébresztél (Orczy Lőrincnek)
24. Hasztalan ébreszgetsz Társ! Vigabb nótára (Orczy Lőrincnek)

1774

25. Nyájas házasságnak lobogó fáklyái (Orczy Lőrincnek)
26. Ugyan György mit mívelsz, mibe töröd fejed (Bessenyei Györgynek)
27. Arra Buda táján láttam egy csillagot (Orczy Lőrincnek)
28. Mely szent csipet hamu szállott homlokodra? (Orczy Lőrincnek)
29. Meddig késel mégis, sértődött Magyarság (Orczy Lőrincnek)
30. Mennyei szép Hajnal (Orczy Lőrincnek)
31. Hozd hát Pestre kérlek drága szekrénykédet (Orczy Lőrincnek)
32. Atyám! bűnös vagyok, szép verseket loptam (Orczy Lőrincnek)
33. Rákos mezejére küldött leveledet (Orczy Lőrincnek)
34. Itt mondom Barátom Terka udvarába (Orczy Lőrincnek)

35. Éjtszaki szeleknek süvöltő zúgása (Orczy Lőrincnek)
36. Látlak Neptunusnak tündér szigonyával (Orczy Lőrincnek)

1775

37. Midőn havas Kárpát jeges fellegein (Orczy Lőrincnek)
38. Hát ti lator János elmés gyermekei (Radvánszky Jánosnak)
39. Múzsám! kitől immár Márs biztatására (Orczy Lőrincnek)
40. Itt a tompa csehek országa széléről (Orczy Lőrincnek)
41. Vettem drága néném! Kedves leveledet (Prónay Évának)
42. Engedd hogy már egyszer, gyönyörű Évácskám (Prónay Évának)
43. Az örökös hideg napnak ellensége (Bessenyei Györgynek)
44. Barátim ti kiket bölcs Minerva szível (Báróczi Sándornak)

1776

45. Hódító szép szemek, rabló tekintetek! (Prónay Évának)
46. Kassárol botsátott kedves leveledet (Orczy Lőrincnek)
47. Nem tudom, mit gondolsz illy hallgatásomról (Orczy Lőrincnek)
48. Írjunk mi ha lehet s ha szabad verseket (Orczy Lőrincnek)
49. Engem strázsa helyről immár fel váltának (Orczy Lőrincnek)

1777

50. Dobzódó Farsangnak álorcás leányi (Orczy Lőrincnek)
51. Megromlott világnak szennyes szugoljában (Orczy Lőrincnek)
52. Honnod kiességét festő verseidből (Ányos Pálnak)
53. Hát el hagyád Bécsett – el hagyád Hazádat? (Cserey Farkasnak)
54. Itt vagyok hol hajdant zokogó Múzsával (Orczy Lőrincnek)

1778

55. Pajtás! A Gyöngyösi papok kriptájában (Orczy Lőrincnek)
56. Havas Dáciának egyik falujában (Ányos Pálnak)
57. Mit mívelsz, Boldog Agg! Örsi kertcskédben (Orczy Lőrincnek)
58. Óriás hegyeknek híves oldalában (Orczy Lőrincnek)
59. Elmúlt Lőrinc napja s még dinnyét nem ettem (Orczy Lőrincnek)
60. Él még az, kinek te szép verset küldöttél (Ányos Pálnak)
61. Elhagytam már régen Elbe forrásait (Ányos Pálnak)
62. Megint nem hagysz békét, ébreszted tüzemet (Orczy Lőrincnek)
63. Mit hallok, Magyarok! Pindus tetejéről

1779

64. Pali! Ha kívánod látni barátodat (Ányos Pálnak)
65. Imos Morfeusnak Tündér országában (Orczy Lőrincnek)
66. De már légyen elég barátod sorsáról (Orczy Lőrincnek)
67. Pusztán maradott már Esztergom temploma (Orczy Lőrincnek)
68. Jól van, ültess jázmint s borókat rózsával (Ányos Pálnak)
69. Ha jól megvizsgálod ember boldogságát (Ányos Pálnak)

1780

70. Mire kényszerítél Barátom verseddel (Ányos Pálnak)
71. Mely szózat hallatik Dunának partjain? (Orczy Lőrincnek)
72. Hát már megint indúlsz Neptún szigonyával (Orczy Lőrincnek)
73. Megjárd, megjárd Bécset s a Bánságot (Orczy Lőrincnek)

1781

74. Szünjete már ércből ordító mennykövek (Ányos Pálnak)
75. Hallom Aquilónak fagyos süvöltését (Orczy Lőrincnek)

1782

76. Elhagytad hát immár Minerva szállását (Ányos Pálnak)
77. Magyar birodalom felsőbb oszlopai (Ányos Pálnak)
78. Alig indultanak el hozzád rendeim (Ányos Pálnak)
79. Macsák udvarának felső szakaszába (Orczy Lőrincnek)

1783

80. De messze Parnasszus zöldellő hegyétől (Radvánszky Jánosnak)

1784

–

1785

–

1786

81. István! Istennel van -- nincs velünk! Melly eset! (Orczy Lőrincnek)

1787

82. Çi gissent les verdugadins (Orczy Lőrincnek)
83. Egy árva hazának kedves jövevénye

1788

84. On sait qu'en son orgueil

1789

85. Barátom! Im el mult Szent György holdozattya (Orczy Lőrincnek)
86. Százból szózat tenni Trézsia próbálta (Orczy Lőrincnek)
87. Már azt véltem hív társ Bécsben enyvesedtél (Orczy Lőrincnek)
88. Barátom! hozzád írt soraim kedvelled (Orczy Lőrincnek)
89. Ohajtott Békesség! ki nyájjas orcáddal (Orczy Lőrincnek)
90. Vége van, Barátom! már a gyakorlásnak (Orczy Lőrincnek)

1790

–

1791

–

1792

–

1793

–

1794

–

1795

91. Courir malgré moi apres de vaines chimères (Czegei Wass Sámuelné Bethlen Rózának)
92. Ma reggel álmodván Édennek kertyeről (Prónay Évának)

1796

–

1797

–

1798

–

1799

–

1800

–

1801

–

1802

93. Tandis qu’au sein de Notre Patrie (Czegei Wass Sámuelné Bethlen Rózának)

1803

–

1804

–

1805

94. Áldott pásztor, jól hallottam (Mártonffy Józsefnek)

Bizonytalan keltezésű versek

95. Tündér Ilonának híres országában (1773–1790)
96. Nyugodalom helye csonka Caesaroknak (1783 előtt)
97. Gyalog fenyő fáknak barna gyümölcsei (1789 előtt)
98. Az én életemet a magánosságnak
99. Hallám, hív társ! Pesti Bacchusnak kínjait (1789 előtt) (Orczy Lőrincnek)
100. Fényes országoknak hamviból származott (1790 után)
101. Quel phénomène heureux se léva de cette isle (1802 után)
102. Arrivé vers sa décadence (1789 után)
103. Orphé régen, halál vizének partyáról
104. Az embernek adott a kegyes természet
105. Kápolnák! templomok! Felszentelt oltárok
106. Két kies mezeje van magyar Músának
107. Mely nagy kár a bornak! Itt fekszik Csúz János
108. Papiroson ugró rendek koholóji
109. Rab szerencsen véres veríték gyümölcse
110. Mosolyogva szalad zúgó habok között

Barcsay autográf verskéziratai között két olyan is van, amely változatnak tekinthető; ugyanakkor Orczy Lőrinc szerzőségét egyik vers esetében sem szabad teljesen kizárnunk; tekintve, hogy a versek az Orczynak küldött levelek állományában szerepelnek, de ott Orczy-versfogalmazvány is van; illetőleg ismerjük a korban dívó sokszorosítási-nyilvánossá tételi szokást, amely szerint ismerősök vagy költőkedvencek műveit önként másolták akár több példányban is.

Életében Barcsay csak többszerzős kötetekben vett részt (*A Bessenyei György Társasága*, illetőleg a *Két nagyságos elmének Költeményes Szüleményei*). Ebben nem áll egyedül; Révai Miklós 1787-es verskötete is tartalmaz vendégszerzőket!⁹⁷ Az egy kötetbe gyűjtött több szerző magának az alkotónak a kilétét boríthatja homályba vagy alakíthatja át a szerzőtévesztés eseteiben.⁹⁸

Bessenyei vigyázott arra, hogy poétabarátai neve, de még a magvasnak vagy szépnek érzett szöveg keletkezési ideje is bekerüljön a társas kötetbe. Révai (nem tudjuk, saját ötletéből-e) valósággal enigmává tette az olvasó számára az egyes szövegek szerzőségét, a szerzőpáros valamelyikének alkalmankénti aktualizálódását. (*A Barátim! ha egyszer az én orám eljön* kezdetű verset Kazinczy Toldy Ferenchez írott levelében még Báróczyénak tartotta, pedig az 1789-es *Költeményes Szüleményekben* már szerepelt mint az Orczy/Barcsay szerzőpáros valamelyik tagjának műve; – igaz, a *Bessenyei György Társaságában* Báróczynek tulajdonította Révai. Eddig – Arany filológusi észrevétele óta – csak egyirányú szerzőkorrekcióra volt példa; fogy az Orczynak tulajdonított versek száma a Barcsay Ábrahám javára.)

Határozottan *meg kell egymástól különböztetnünk az autográf és nem autográf szövegforrásokat*, anélkül azonban, hogy a saját kézírású szöveg jelentéseit abszolútizálnók; sem az

⁹⁷ A könyv teljes címe: *Révai Miklós elegyes versei és néhány apróbb kötetlen írásai. Függelékül hozzájuk adatnak másoknak is némelly hozzá íratott darabjaik, végre néhány régiségek is.*

⁹⁸ Barcsay költészete sok rokon vonást mutat a Tibulluséval: itt jegyezzük meg, hogy ugyanolyan alkalmakat kínál a szerzőtévesztésre a *Költeményes Szülemények*, mint a *Corpus Tibullianum* (ez utóbbi Tibullus versein kívül Lygdamus és egy idegen szerző munkáit is tartalmazza; a magyar olvasó a békeszerető Tibullus műveként olvassa a fenti idegenek műveit is).

ember pszichikuma, sem a költői magatartása (szerepértelmezése) nem állandó élete folyamán; még a stiláris jegyeket vagy magát az írásmódot sem tekinthetjük változatlanak – egy művön belül állandónak –; ezt igazolják Barcsay autográf levelei; maga az íráskép, a vonalvezetés, a betűforma az, ami csaknem változatlan az első levél (1771) és az utolsó (1804) között. Mivel ennek a tanulmánynak csak távlati célja a Barcsay-szöveghagyaték rendszeres és kritikai igényű publikálása, vizsgálódásunknak nem a szövegkritika szempontjai és doktrínái lesznek a szervező elvei.⁹⁹

A szerzői variánsokra is példát adunk majd. Az is igaz viszont, hogy a németből fordított *Barátim! ha egyszer az én orám eljön* esetében a vers variánsának tekintendő, mert amikor Radvánszkyéknak küldi, már saját szövegeként ajánlja.¹⁰⁰ Csak bonyolítja a kérdést (tulajdonképpen mű és szerző viszonyát, a szerzőség megállapítását), hogy ezt a költeményt (hagyományos címe *A magyar Marmontel hová kívánkozik temetkezni*) sokáig a Báróczy művének tartották (például a BGYT mint ilyent közli); ezt vallotta Baros Gyula is, aki a személyiségjegyek alapján vont párhuzamot a két erdélyi testőríró, Barcsay és Báróczy között. Külön kérdés, variánsnak tekintjük-e a vers kötetbeli alakját, amely nem más, mint a Révai Miklós-féle „olvasat”.

⁹⁹ „Kissé paradox módon a stilisztika vagy irodalomtörténet a gyakorlatban a szövegkritika segéd-tudománya lesz” – veszi védelmébe a szövegkritika szempontjait Stoll Béla, amikor summázni próbálja az irodalom rész tudományai közötti viszonyt (Stoll 1987. 51.).

¹⁰⁰ „Öregbik Auersperg herceg és feldmarschall Lienden halálokon fekszenek. Én nem régen ezen szomorú igazságról gondolkozván barátimmal, ezt a testamentumot tettem:
Barátim! ha egyszer az én orám el jön, (...)
Minap ezen testamentumot egy barátomnak küldvén, kedvesen vette, s rendelésemet helyben hagyta...” Komjáti, 22 August 1772. (Berkeszi 1889. 265.)

Az autográf kézirat (lelőhelye: OGY 2. 23. verso) hiteles szövege:

Barátimhoz¹⁰¹

Barátim! ha egyszer az én orám el jőnn,
És már nintszen meszsze, maga Phillis önnön
Okát meg mondhattya; O! ne temessétek
Torony alá testem Szerzetes por közzé,
Vagy pedig Hertzegek pompás vedre mellé.
Távol nyughatatlan roppant városoktól
Egy szüntelen kies, 's tölgy fák árnyékától
Setét völgyben, meszsze hamvam el vigyétek,
És leg alább néki érni engedjétek,
Azt, a mit én szívem soha nem érhetett.
Ugyis ő sokáig sirban ott nem lehet:
A por ezerféle formában változik,
Talám enyim majd egy rosában bujdosik,
Mellyben midőn ötöt Phillis meg csokolja
Szívét szomoruság titkoson elfolja.
Mig egy király ki csak erőszakot mivelt
S magának Koporsot még élteben emelt,
Értzben márványkőben várja sorvadását,
És száz esztendőre rendelt rothadását;
'S akkor is el tölti méreggel Udvarát.¹⁰²

A Bessenyei György Társasága is közli a verset; ott a záró sor a következő (mintha hívó sor lenne, amelyre a válaszmondat már prózában következik): „akkor is udvarát méreggel eltölti”.

Révai Miklós módosításai a regionális nyelvhasználatbeli különbségeket jelzik: például – hogy a nyelvjárás hangtani jelenségeiről szóljunk – Révainál *távul* szerepel (Barcsay: távol); *enyém* (Barcsay: enyim), *ötöt* (Barcsay: ötöt); *titkosan* (Barcsay: titkoson); a helyesírásbeli különbségek az etimologizáló Révai tudatosságát mutatják: *mondhatja* (Barcsay: mondhattya), *közé* (Barcsay: közzé), *akkor is* (Barcsay: akkoris).

Rövidítés az is, ha a mottó marad el, mint az egyik óda esetében. Az OGY autográf tisztázata szerint még a Barcsay által javasolt cím (*A Békességhez*) előtt olvasható a szerző által megválasztott locus, szentencia:

Omnibus una quies, operum, labor omnibus unus. Virg. Georg.

A szövegrontás határesetje a szerzőtévesztés. Sokáig a Barcsay művének tartottak egy olyan verset is, amelyet tulajdonképpen Batsányi írt, csak hogy Barcsaynak. A szöveg keletkezés-történetét közelebbről követve derül ki, hogy az *Egy philosophusnak érzékenységei 1792 esztendőben* vált ketté, s lett Batsányi szándéka szerint *Bartsaihoz*, illetve *Az európai hadakozásokra*¹⁰³ címmel új (iker)verssé. Császár Elemér tisztázta a vers címzettjének kilétét,

¹⁰¹ Az antológiák *Testamentum* címmel közlik ezt a verset, például Szira (1933. 51.), aki a címet, mint általa javasoltat, még zárójelbe teszi, vagy Mezei Márta (1983. 166.), aki már eltekint a zárójel használatától.

¹⁰² A versrészletekben az autográf kéziratok szerint is voltak kiemelt helyek; ezeket a szövegben dőlt betűvel szedjük. Saját kiemeléseinket aláhúzással jelöljük a versekben.

¹⁰³ BÖM 1953. 47–49.

a Batsányi-hagyatékban azonban (OSZK Kézirattár) még mindig Barcsay szerepel a vers szerzőjeként.¹⁰⁴

A szövegváltozások a véletlen következményei vagy szándékoltak. Így a változások törvényszerűségei is különbözők.

A másoló hibás olvasata is oka lehet a szövegváltozásnak. Maga Barcsay is ismerte a szövegrontásnak ezt a figyelmetlenségből eredő módját: egy Voltaire-verset küld Orczynak valamelyik katona bajtársa másolatában, amelybe ő utólag belejavít, és azt teszi hozzá, hogy elég rosszul másolta a svadronyából való dragonyos: „mintha a botja végével írta volna”.¹⁰⁵

Az írásmód többszöri változtatása a helyesírás egyéni vagy intézményesített normáihoz rendelhető; Bessenyei György (BGYT), Batsányi János (Kassai Magyar Museum) és Révai Miklós (KSZ) saját helyesírási szokásait alkalmazta Barcsay verseinek átírásakor (Barcsay írásmódját leginkább Bessenyei tartotta tiszteletben a BGYT-ban); Berkeszi, Sándor István, Szira Béla (és a felvilágosodás korát bemutató irodalmi antológiák szerkesztői) már az akadémiai helyesírás szabályaira voltak tekintettel.

A Barcsayra vonatkozó helyesírás- és nyelvallapot meghatározása után (ebben hasznos kiindulópont Benkő Loránd klasszikus könyve, a XVIII. századi irodalmi nyelv területi alapú vizsgálatáról) következhetnék az író szóhasználatával nem harmonizáló (bár a köznyelvben elfogadható) helyeknek a javítása.¹⁰⁶

Mint fentebb jeleztük, a verscímeknek is van történetük; a tudatos szövegváltoztatás esete az utólagos címadás vagy a szerző által adott cím megváltoztatása. Esetünkben erre gyakorlatilag volt szükség, bár nem tagadjuk, hogy Barcsay címjavaslatait szívesen meg is őriztük volna, ha ez nem lassította volna meg jelentős mértékben a szövegekkel való műveleteket.

a. A verselési szokások és a versegység

„**A Békességhez egy verslevelet írtam vala**” (Barcsay). A verselés a vers írását és másokkal való közlését jelenti; valósággal tartalmazza a felhívó, a kérdő aspektust.

Ennek a magatartásformának szép hagyományai vannak a magyar kultúrában, akkor is, ha ez nem jelent minden esetben magyar nyelvű szöveget. A latin nyelvű humanista körök (mind a reneszánsz koriak, mind a XVIII. századi árkádikusak) létrejötte és létezése elképzelhetetlen lett volna a társasághoz, tárgyhoz, alkalomhoz, célhoz való kötöttség nélkül. A levélírás felfogható úgy, mint az ihlet megidézésének, a hétköznapi életből kivezető tevékenységként megragadható módszernek történetileg hitelesített változata.

Ezenkívül hivatkoznunk kell a XVIII. századi költő viselkedéskultúrájára is: ő az antik világ örökségéből imitálható (időszerűsíthető) jelenségekre vágyott. Leginkább (szerelmi-etikai problémákban) Ovidius *Hősnők levelei* ihlették meg az általunk figyelemmel követett verselő kört; a férfibarátságok episztolává nemesítésére Vergilius *Eclogáiban* találhattak mintát, legálábbis azok, akik amúgy is hajlottak az új árkádizmus (tulajdonképpen új érzékenység) bukolikus színezetű kifejezésére.

¹⁰⁴ OSZK, Analecta Litteraria 490, 201.

¹⁰⁵ „Voici l'épître de Voltaire assez mal copiée. C'est un Dragon de mon Escadron qui l'a griffonné ainsi avec le bout de sa baguette.” OGY 2. 295–296.

¹⁰⁶ Stoll 1987. 41.

OGY 2. 29 (1772): A Frantzia félti török birodalmát
Melylyel gyengítette *Császárok** hatalmát
(*a kéziratban fölbe írással, áthúzás nélkül:

Németek – kiemelés: E. E.)

Máshol a költő meg sem várta az idegen kéz (ízlés) beavatkozását, maga irtotta ki frissen keletkezett verséből az olyan sort, amely vitára adhatott volna okot. Barcsaynak a leányvásárról írt verse kéziratban így ér véget (a már a szerző által áthúzott, de még jól olvasható sort szögletes zárójelbe tesszük):

Én, kit a dicsőség hartzok mezejére
Régtől fogva szollit Márs tiszteletére
[Nem léven köntösöm Vénus innepére,]
Myrthus ágot hintek végső tömjényére – –
S vékony fátyolt húzok hivság seregére.¹¹⁰

Barcsay munkáit sajtó alá készítve, Szira néhány versről egyszerűen levágta a keltezt (a rövidülés, személytelenedés, a versírói alkalomtól való függetlenedés újabb mozzanata), így a továbbiakban teret adott új rendezési elveknek. Ő maga gondolkozott rajta, de végül mégsem folyamodott a kronologikus szövegsorrendhez.¹¹¹ Át is írta a verseket (bizonyára Vajthó László javaslatára) saját kora írásmódja szerint.

c. Komparáció (Barcsay–Révai)

Különböző módokon olvasható újra egy régi szöveg. Gyanítjuk, hogy az elemzésnek való többszöri nekirugaszkodás kételyt is ébreszt a kutató – az újraolvasó – iránt.

Pedig a szöveggel való bibelődés gyakran szolgál jó meglepetéssel; a legapróbb formai vagy szemantikai részletkérdés segít a nagyobb összefüggések meglátásában, az irodalom és általában az írással kapcsolatos emberi kultúra jelenségeinek megértésében. Türelemre, időre van szükség, míg a figyelemmel kísért szövegek jelentése a maga gazdagságában kibontakozik.

Barcsaynak Révaihoz való viszonyáról keveset tudunk. Nem lehetetlen, hogy személyesen is találkoztak, de nem is biztos, hiszen Orczy erre sok levele egyikében sem utal. Mindketten a Károlyi-család familiárisának számítottak. Révai Károlyi Antal gróf támogatásával tanulhatott Bécsben rajzot és építészetet; Barcsay ekkor már folyamatosan váltja leveleit Károlyi Antallal; Révai is hűséges marad a Károlyi házhoz a tábornaszernagy halála után.¹¹² Révai Miklós valóban értékelhette Barcsay poézisét, hiszen méltónak tartotta *A magyar költeményes Gyűjteményben*, reprezentatívnek szánt magyar irodalom-sorozatában való közlésre. Gondolatait, képeit már csak Orczyra való tekintettel is sokra tarthatta; de a versek nyelvi megformáltságában bizonyára mégiscsak talált kifogásolnivalót, hiszen az alábbi egybevetésből kiderül, mennyire különböző módon fogták fel a helyesírást és az irodalmi mű nyelvi eszményeit.

¹¹⁰ OGY 2. 116.

¹¹¹ „Ne kövessem-e a kimutatható *időrendet* tekintet nélkül arra, hogy a költemény leíró-e vagy episztola?” Szira Béla levele Kristóf Györgynek (Budapest 1933. II. 28.) KÁL Kristóf György levelezése.

¹¹² Ezt igazolja a mecénáshoz címzett költemény (prózailevélpárja pedig Barcsaytól: Egyed 1994a): *Nagy Mélt. Harukker Jósépha báró asszonynak, néh. Nagy Károlyi gróf Károlyi Antal ur özvegyének, szerencsés uj esztendő s minden boldogságot kíván.* Bécs 1792.

Orczy-Gyűjtemény 2. 90–92.

Egy vers-szerző özvegynek, ki egy levelében intett ne szerelmeskedjem

Vettem Drága Néném Kedves Leveledet
Fogadom tanátsod, tsokolom kezedet:
Abbol esmérhetem egyenes Szívedet
Hogy jóra intetted tévelygő Öcsédet.

Ritka madár vagy Te Phénix e Világon
Nints párod városban, nintsen pusztaságon,
Csuda hogy illy virág termett vad Tótságán
Láttzik, hogy elejid nyöttek Magyarzágon.

Ott hól hideg havak ködös fellegeit,
Liptónak 's Árvának mostoha hegyeit,
Örökös tél tartja Pásztorok helyeit,
Ki keresné kérlek Flora Szekfüveit.

Meg bocsáss jó Néném én ki Dáczzában
Születtem Ilona tündér Országában,
Ámbár szép Oláhnék hordoztak pólában
Nem vagyok olly rögzött Venus játékában.

Tudom én zablázni nagy indulatimat,
Sőt ha világ bänná nyájas tréfáimat,
Vagy merné tzáfolni kis mulacságimat,
Tudom változtatni hajlandóságimat.

Ezer tárgya vagyón érzékeny Szívemnek:
Tettzik a szép 's a jó eleven szememnek,
Kedves a dicséret gyenge füleimnek
Tzélja dicsősséges habozó Lelkemnek.

Sokszor el merülvén könyv olvasásában
Éjszakákat töltök Minerva karjában
Sokszor Diánának futván hajlékában
Napokat mulatok tölgy fák árnyékában.

Most egy magass hegyen hajnal hasadását
Társaimmal várván kürtöknek fuvását,
Midőn szarvas futná kutyák ugatását,
Nyughatatlan várom puska ropogását.

Költeményes Szülemények 110–114.

Egy Nagyságos Asszonyságnak Intésére

Vettem, Drága néném! kedves leveledet,
Fogadom tanátsod', tsokolom kezedet,
Abból esmérhetem egyenes szívedet,
Hogy jóra intetted tévelygő Ötsédet.

Ritka madár vagy te, *Phoenix*, e' világon,
Nints párod városbann, nintsen pusztaságon,
Tsoda, hogy ilyly virág termett vad Tótságán,
Látszik, hogy eleid nőttek Magyarzágon.

Ott, hol hideg havak' ködös fellegeit,
Liptónak 's Árvának mostoha hegyeit,
Örökös tél tartja Pásztorok' helyeit,
Ki keresné, kérlek, *Flóra* szekfüveit.

Meg bocsáss, Jó Néném! én, ki *Daciabann*,
Születtem Ilona' tündér Országábann,
Ámbár szép Oláhnék hordoztak pólyábann,
Nem vagyok olyly rögzött *Vénus'* játékábann.

Tudom én zablázni nagy indulatimat,
Sőt, ha világ bänná nyájas tréfáimat,
Vagy merné tzáfolni kis mulatságimat,
Tudnám változtatni hajlandóságimat.

Ezer tárgya vagyón érzékeny szívemnek,
Tetszik a' szép a' jó eleven szememnek,
Kedves a' dicséret gyenge füleimnek,
Tzélja ditsőséges habozó lelkemnek.

Sokszor el merülvén könyv' olvasásábann
Éjtszakákat töltök *Minerva* karjábann,
Sokszor *Diánának* futván hajlékában
Napokat mulatok tölgy fák' árnyékábann.

Most egy magas hegyen hajnal' hasadását,
Társaimmal várván kürtöknek fuvását,
Midőn szarvas futna kutyák' ugatását,
Nyughatatlan várom puska' ropogását.

Majd a Nagy városok Tolyongó utzáin
Egyedül sétálván téglázott bástyáin,
Magamban nevetek Nagyoknak pompájin,
Kiket hívság hordoz bolond taligáin.

Majd Udvarhoz menvén pipes öltözetben,
Kényesen bélépek büszke készülletben,
Hertzegekre török egyik szegeletben,
Mig tull egy nagy fejü Tanáts fut előmben.

Egymást meg ölelvén mosolygó ortzával,
Harmadiknak intek fejem hajtásával,
A többit idvezlem szem hunyorgásával,
S koptatom a márványt tsizmámnak talpával.

Képzelj ezer madárt egy nagy kalitzkában
Kikre nap kezd sütni Pünkösdnek havában
Vagy meg annyi majmot kalmárnak
bóltjában,
Ezek ugy csevegnek Császár pitvarában –

Egyik arany gyapjas, más csillaggal fényes,
Ennek költs van sebin, más keresztel kényes,
Ez jól tud számolni, amaz nagy törvényes;
Ki ki nagyra vágyik, ki ki szerencsét les.

Egyet toppantanak, sorjába áll minden,
Az udvar érkezik leg nagyobb fényiben
Gyémántos kalap van királynak fejiben,
Bé ül méltosággal aranyos székiben.

Szerencse azonnal tsorba kerekével,
Melléje férkezik Irigység nényével,
Az hinti javait királynak kezével,
Mig ez szivekben száll mérges epéjével.

Barat Baráttjának itt lesz ellensége,
Itt vész sok jámbornak minden reménysége,
Itt nyeletik soknak Saját öröksége,
Innét bomlik gyakran Hazák békessége.

Mennyi híres vitéz ki vérit ontotta
Szedett borostyánnyát ingyen odahagyta!
Mennyi igaz Polgárt Társa megrontotta,
Végre vagyonyjától s Tiszttyitől fosztotta!

Majd a Nagy Várasak' tolyongó útzáin,
Egyedül sétálván téglázott bástyáin,
Magambann nevetek Nagyoknak pompáin,
Kiket hívság hordoz bolond taligáin.

Most Udvarhozz menvén pipes öltözetbenn,
Kényesen bé lépek büszke készülletbenn,
Hertzegekre török egyik szegeletbenn,
Még túl egy nagy fejü Tanáts fut előmbenn.

Egymást meg ölelvén mosolygó artzával,
Harmadiknak intek fejem' hajtásával,
A' többit üdvözlöm szem hunyorgásával,
S koptatom a' márványt tsizmámnak talpával.

Képzelj ezer madárt egy nagy kalitkában
Kikre nap kezd sütni Pünkösdnek havábann,
Vagy meg annyit majmot Kálmárnak
boltjában,
Ezek úgy tsevegnek Tsászár' udvarában.

Egyik arany gyapjas, más tsillaggal fényes,
Ennek kúlts van zsebjen, más keresztel
kényes,
Ez jól tud számolni, amaz nagy törvényes,
Kiki nagyra vágyik, kiki szerentsét les.

Egyet toppantanak, sorjábann áll minden,
Az Udvar érkezik leg nagyobb fényébenn,
Gyémántos kalap van Királynak fejébenn,
Bé ül méltosággal aranyos székébenn.

Szerentse azonnal tsorba kerekével,
Melléje férkezik Írigység Nénjével,
Az hinti javait Királynak kezével,
Míg ez szivekben száll mérges epéjével.

Barát Barátjának itt lesz ellensége,
Itt vész sok Jámbornak minden reménysége,
Itt nyeletik soknak saját öröksége,
Innét bomlik gyakran Hazánk' békessége.

Menynyi híres Vitéz, ki vérét ontotta,
Szedett borostyánját ingyen oda hagyta,
Mennyi igaz Polgárt társa meg rontotta,
Végre vagyónától 's tisztétől fosztotta.

Nints e szemfény-vesztő helynek irására
Elegendő erőm le rajzolására –
Ónnét el tántorgok Nézők piatzára
Hól szememnek vetem jádzok csoportjára.

Itt ezer gyertyának gyenge világánál
Nyoltzvan hegedűnek babonás hangjánál,
A Városnak színét Momus játékánál
Ájulásban látom leg kissebb tréfánál.

Ott találok Chloét bársonyos székében,
Lankadtság van szemén, unalom szívében,
Tárgyat néz magának nézők Seregében;
Forog legyezője gyűrűzett kezében.

Egy tekintetével Dámont csalogattya,
Mással szép Alexis szívet csábitgattya.
Egynek alabástrom mellyit mutogattya,
Míg amannak kezét csokra nyujtogattya.

Más, ki már nyoltzadik ötödöt éltenek
Elérvén, végére jutott szépségének,
Hogy eltitkolhassa ragyáját színének,
Festékkal mázolja rántzait bőrének.

Láttam vén Anyostis kendőzött orczával
Néző-helyre jóni görbült derekával –
Láttam pipeskedni ujjmodi bubjával
S ötis nyájaskodni ag Filémonjával.

Itt van iskolája vétkes csélcapságnak
Ez az igaz fészke minden bujaságnak –
Itt romlik el szive gyenge iffjuságnak
Itt vagyon kezdete tiztés pajkosságnak –

Mindezek foglalják bujdosó elmémet,
De Barácság mindég birta hiv szivemet,
Mert ha valakinek adtam hivségemet,
Azért fel áldozom egész életemet.

Első olvasásra feltűnnek e szövegvariánsok hangjelölés- és nyelvváltozatbeli különbségei.

Révai határozott szerkesztő volt, eszménye a történetiségre is utaló, de választékos magyar nyelv, méghozzá (elvégre a klasszikus retorikák szellemében nevelkedett) annak *írott változata*.

Barcsayt általában maga a helyesírás sokkal kevésbé érdekelte, mint a nyelv kifejezőereje, gazdagsága és hajlékonysága; a beszélt nyelv, mai kifejezéssel az *élőszóbeli viselkedés*

Nints e' szemfény vesztő helynek irására,
Elegendő erőm le rajzolására,
Onnét el tántorgok Nézők' piatzára,
Hol szememet vetem Játszók' csoportjára.

Itt ezer gyertyának gyenge világánál,
Nyolcvan hegedűnek babonás hangjánál,
A Városnak színét *Mómus'* játékánál
Ájulásban látom leg kisebb tréfánál.

Ott találok Chloét bársonyos székében,
Lankadtság van szemén, unalom szívében,
Tárgyat néz magának Nézők' seregében,
Forog legyezője gyűrűzött kezében.

Egy tekintetével *Dámont* tsalogatja,
Mással szép *Alexis'* szívet tsábitgatja,
Egynek alabástrom melylyét mutogatja,
Míg amannak kezét tsókra nyujtogatja.

Más, ki már nyoltzadik ötödöt éltenek
El érvén végére jutott szépségének,
Hogy el titkolhassa ragyáit szívének
Festékkal mázolja rántzait bőrének.

Láttam Vén anyóst is kendőzött artzával,
Néző helyre jóni görbült derekával,
Láttam pipeskedni újmódi búbjával,
'S öt' is nyájaskodni agg Filémonjával.

hatásában hitt igazán, és ez a litteratúrára vonatkoztatva a közvetlenség írásbeliséggé alakítását jelenti. Ő maga nem tervezte versei publikálását, nem kereste a nyilvánosságot.

Megfigyelhető persze 1771 (első) és 1803 (utolsó ismert kézírata) között írásmódjának változása. Ez azonban nem más, mint a következetlenség változatossága: a [cs]-t mindvégig hol *ts*-sel hol *cs*-vel jelölte; a *c* jelölésére is hol a *tz*, hol a *cz* betűkapcsolatot használta. Amiben nem változott szinte semmit: a mellékjeles magánhangzók jelölésében. Az *ő* nála [ö]-t is, [ő]-t is jelölt, ebben szinte makacsul kitartott beidegződései mellett. Van olyan hangja is, amely az általa használt esetekben korábban is ritka (de amely tanulmányunk *Kétes eredetű* szövegei között a versnek jellemzője); *ő* hangot használ időnként az egyébkor következetesen alkalmazott mélyebb hangrendű *u*, *o* helyett. Versünkben: *önnét* – ezt Révai sürgősen *onnét*-ra igazítja; Barcsaynál talán a hangrendi illeszkedésre törekvő nyelvérzék munkált, amikor a mára teljesen elavult szóalakot használta. (Ez az egyéni nyelvhasználati jegy bátorított többek között a szerzőség feltételezésében az említett – Fekete János hagyatékában levő – vers esetében.)

Révai tolla szabályosra cserélte ki a véletlenszerűen jelölt hangokat: Barcsay ypszilonista hajlamaival mit sem törődve jottista elv alapján tett minden [cs]-t *ts*-sé, minden [ty]-t *tj*-vé; a hosszú magánhangzókat pedánsan kettőztette; Barcsaynál *illy*; nála *ilyly*. Ugyanígy bántotta nyelvérzékét a nyelvjárási *ny* az *n* helyett, *ly* az *l* helyett. Így alakított *tolyongóból* *tolongót*, a *vagyonnyából* pedig ilyen okból lett *vagyonából*.

Költőnket nem tudatos írásmód, hanem a lejegyzés pongyolasága jellemzi, bár az autográf szöveg tisztáztatnak tűnik; a központozás hanyag, vagy el is marad, a nagybetűhasználat esetleges, a mondat is csorbul egy helyütt a szabályos ritmus kényszerítő ereje miatt („Mennyi igaz Polgárt Társa meg rontotta”); a tárgyias ragozás után hat ebben a szerkezetben.

Ez utóbbit nem bántotta Révai: máshol azonban zavarta a tárgyias ragozás, azt alanyira igazította:

Barcsay: Midőn szarvas futná kutyák ugatását
Nyughatatlan várom puska ropogását.

Révai: Midőn szarvas futna kutyák’ ugatását,
Nyughatatlan várom puska’ ropogását.

Révai a közölés retorikai eseteként értelmezte a sorpárt (eszerint az *ugatását... várom ropogását*; a két tárgy ugyanazzal az állítmánnyal képezne egységet); a szerző szándéka azonban más volt: az időhatározói mellékmondat kiterjed az egész sorra – alanya pedig a szarvas –, a főmondat csak a következő sorban kezdődik.

Révai Miklós megváltoztatta a költemény *címét*, és sejtjük, hogy a költőnimbusz védelmében akart vele eljárni. *Az utolsó két strófát nem is közölte*, bár, mint utaltunk rá, ez a véletlen műve is lehetett, hiszen a két utolsó szakasz új oldalon van az autográfiában, elkallódhatott a szövegtest többi részétől. De azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy Révai nem kívánt okot adni a cenzúrára egy olyan Bécs-leírással, amelyben a kalapos király és a „vétkes csélcapság”, a „bujaság fészke” és a „titzés pajkosság” egyaránt jelen van. A felségsértés árnyékát is kerülni óhajthatta Révai, hiszen Barcsay kisbetűs szavait nagy kezdőbetűsekre igazította, ha azt kívánta a nyelvi illem – legalábbis az ő megítélése szerint. Így adja meg az illendő tiszteletet a Királynak (Barcsay kis kezdőbetűvel írta), az Udvarnak. És megfosztja rangjától a Szívet, Anyóst (lecserélve a nagy kezdőbetűt).

Révai irodalmi nyelvváltozatot kívánt általában létrehozni a kéziratokból; Barcsay í-ző szavait és változatokra cserélte ki, bár a Barcsay-szó ma irodalmi nyelvinek érzett *o* magánhangzóját a szebbnek vélt (valójában az ő nyelvjárási beidegződését jelző) *a*-ra változtatta: így lett a *városokból várasok*.

A regionális-fonetikai korrekción túl másféle „javítást” is elvégezhet a szerkesztő vagy a kiadó. Révai kiadványában (*Költeményes Szülemények*) a Barcsay-vers két szándékoltnak tűnő mozzanatban is eltér az autográf változattól (*Orczy-Gyűjtemény*); egyik a *címváltoztatás*, amely a szerzőről akkor már kialakulófélben levő, férfiaságát, gáláns kalandjait hangsúlyozó kép korrekciójára törekszik:

Barcsay (OGY 2. 90–92.):

Egy vers-szerző özvegynek, ki egy levelében intett, ne szerelmeskedjem.

Révai (KSZ 110–114.): *Egy Nagyságos Asszonyságnak Intésére.*

Így aztán eggyel kevesebbszer fordul elő a gyűjteményben a szerelem gondolata és a nemességről kialakítandó erkölcsi képzetek is közel maradhatnak (legalábbis a szerkesztő véleménye szerint) a patriarkális értékvilágú erkölcsi eszményhez. Ugyanennek a versnek a tulajdonképpeni szövege is módosul Révai kezében: *rövidebb* lesz egy, a hiúság vására mintájára kialakított Bécs-látvánnyal, de egy összegző, a szemlélődésből a sorselemzéshez (a *nem-éntől az énhez*, a bűnös sokaságtól a megnyugtató *te-én* kapcsolathoz) való visszatéréssel is; ez a két versszak – amint már előbb utaltunk rá – a kéziratban egy új lapon van, az sem kizárt, hogy a változtatás nem szándékolt, a lap elkerülte a szerkesztő figyelmét, vagy egyszerűen *lemaradt* a kéziratról; ezért ér véget a költemény a KSZ-ben (majd Sziránál és utánuk minden átvételnél) a világszemle kellős közepén.

Tehát a vers zárata Révainál:

Láttam Vén Anyóst is kendőzött artzával
Nézőhelyre jöni görbült derekával –
Láttam pipeskedni újmodi búbjával
‘S őt’ is nyájaskodni agg Filémonjával.

Az elhagyott két záróstrófa az autográf kéziratban:

Itt van iskolája vétkes csélcapságnak
Ez az igaz fészke minden bujaságnak –
Itt romlik el szive gyenge iffjuságnak
Itt vagon kezdete tizítés pajkosságnak –

Mindezek foglalják bujdosó elmémet,
De Barácság mindég birta hiv szivemet,
Mert ha valakinek adtam hivségemet,
Azért fel áldozom egész életemet.

A nyelvi gondosság mellett (valójában a szerkesztői fegyelem, egyneműsítés mellett – hiszen az Orczy-versekkel, sőt saját bevezető költeményével is egyeztetni kellett a Barcsay-műveket) az egybevetésnek néhány, a **szövegjelentést** illető tanulsága is van.

Révai ugyanis három apró lexikális változtatást tett a versben.

Szín–szív. Barcsaynál egyszerűen az öregedő bőr kendőzéséről van szó, szájalomra méltó, nevetséges viselkedésről: a külső kritikájáról. Révai ellenben elvontta teszi a jelentést, a lélek festéséről, a színlelt énről beszél az átalakított mondattal:

Barcsay: Hogy eltitkolhassa ragyáját színének

Révai: Hogy el titkolhassa ragyáját szívének.

Nem gondoljuk, hogy figyelmetlen olvasat következménye volna a *Költeményes Szülemények*-beli változat.

Hazák–hazánk. Barcsay két hazában gondolkodott (Erdély és Magyarország), de itt a Birodalomtól függő több államról is szó van: az Orczyhoz írott levelekben gyakran fogalmaz Lengyelország politikai tragédiájáról együttérző mondatokat; de Belgium sorsa is érdekelte, mint ami egybevethető a függetlenségüktől megfosztott magyar hazákkal. Ezt a jelentést Révai egyértelművé tette, és a *magyar haza* jelentésre szűkítette a korabeli patrióta lendülettel egybehangzóan.

Barcsay: Innét bomlik gyakran Hazák békessége

Révai: Innét bomlik gyakran Hazánk' békesége.

Pitvar–udvar. Feltevésünk szerint Révai választékosabbnak, irodalmi nyelvinek vélte az udvar szót a nyelvjárási ízű (tulajdonképpen friss jelentéstartalmú) pitvarhoz képest. Ugyanakkor Barcsay nyelvújító szándékát hagyta figyelmen kívül, a hangulatosabb szó helyére a szokványosabbat illesztve. Ma tetszenék az eredeti változat a benne feszülő jelentéstani ellentét miatt (nagyság–meghittség): *Császár pitvarában*.

Barcsay: Ezek ugy csevegnek Császár pitvarában –

Révai: Ezek úgy tsevegnek Tsászár' udvarában.

Egészében véve Révai tisztességesen járt el, korának a szöveghez való viszonyulását nem tagadhatta meg ugyan (a szöveg nem képezett jogilag szabályozott helyzetű magántulajdont), de csak annyit változtatott, amennyit a szöveg szépsége érdekében (és filológusi igényességét is érvényesítve) meggyőződése szerint meg kellett tennie.

Egyetlen vers átalakítását vettük nagy vonalakban számba, de ebből is látszik, hogy a szöveg mint műalkotás nem végleges jelenség, hogy a legtisztességesebb szándékú tökéletesítés érdekében végzet javítás is jelentésváltoztatás, illetve, hogy az egyéni szóhasználat jelenségei csak felcserélhetők, teljesen ki nem küszöbölhetők.

Hadd értelmezzük Barcsay versét a következőkben immár eltekintve attól a költeménytől, amellyel Révai és az utánközlők révén változott.

Az episztola a köszöntő formulával kezdődik. A személyközi viszonyt jelölő megszólítás – *Drága Néném* –, illetve az önmegnevezés – *tévelygő Öcsédet* – az évődés hangneme révén a rokokó ízű burkolt erotikum kifejezője, bár némi népies áttételesség sem idegen tőle. Ezt követi a bók szakasza: a hasonlíthatatlanság (kivételes szépség) kijelentése, illetve a mitológiai – és a történeti-földrajzi – értéktulajdonítás: a Phénix metafora a reneszánsz emlékü halhatatlan szépség szinonimája – az idegen (az ő szavával *vad*) tót környezetben a magyar eredet emlegetése a kifinomultabb érzékenység keresését jelenti.

A vád elhárítása a következő nyelvi gesztus: születési helyének Rousseau utópiájára emlékeztető ártatlan műveletlenségével magyarázza Barcsay, hogy eleve képtelen a pajkos szerelem bonyolult viselkedésmódjára; s ha ez indulatok formájában meg is kísértene, van akaratereje lebírni a kompromittáló érzelmet.

A szerelmi indulatosság lesz a vallomás kiindulópontja: Barcsay önjellemzést ad a következő szakaszokban, először csak a sokféle érzékenység felismerése és a cél elvi megfogalmazása által:

Tzélja dicsősséges habozó lelkemnek

– utóbb azonban az ének hétköznapi zajlásában való követésével (valamiféle láttató elbeszélés tanúi leszünk az episztolán belül). Ez a középkori sorozatvers mintájára szemlézi a szerepbe merevített embertípusokat egyfajta elítélő távolságtartással: a fordított világ emberi gyarlóságai ismerhetők fel valamennyi figurában, ezeket mintegy felgyorsulva sorolja a riasztva szemlélő, a hívságok nézésébe is belecsömörlött látnok.

A záróformula a viszony újratételezése; nem a szerelem álcázott feszültsége ez immár, hanem a tiltásokat elfogadó, a társadalmi szerepeket helyreigazító bölcs által felmagasztalt (férfi és nő között is talán elképzelhető) barátság; bár tagadhatatlan, hogy a *hivség*, a *mindég*, a *szivem* szavak egymás szomszédságában a szerelmi lemondás nosztalgikus érzéstartalmait is elárulják. A kétféle záróstrófa mintegy visszavezeti az olvasót a fantázia képei, jelenetei közül a lírai kommunikáció konkrétabb helyzetébe, majd a vallomás elköszönés értékű formulájához. Végül az éneke-koncentráció a *Költeményes Szülemények* zárószakaszában aláírászerű.

IV. Barcsay poétikája

1. A vers megértés és tanítás

Ezer tárgya vagyon érzékeny szívemnek.

(Barcsay)

A preromantika magyar irodalmában a megismerés még jól elkülöníthető szerepe a költeménynek. Világmegismerés: ebbe természetesen az *én* is beletartozik, egyre kevésbé a közhelyszerű igazságok révén megragadható (arról szólnak különben a korszak divatos viselkedéskönyvei), és egyre inkább az, amely a megismerő tudattal szemben makacsul őrzi függetlenségének egyetlen garanciáját: titokzatosságát.

A vers azonban a szerző számára a *nem-én* megismerésének nyelvileg szervezett és hagyományosan bevált módozata; például a változó világé; nem csak a barokk varietas mundiként felfogott teremtettség látszatkáprázatáé (bár ilyen vers is készült), hanem főleg az életvitelt, a társadalom megszokott rendjét befolyásoló *újdonságoké*.

A polgári civilizáció lírai tárgy és az ihlet forrása a preromantika magyar versszerzői számára: a korszak esztétikai-poétikai szokásai szerint a tárgy nem költőietlen. Barcsayval közös verskötetében Orczy Lőrinc így kiált fel:

O Dohány! O Nádméz! o *Coffé*, s *Indigó!*
Szaszafrasza, Gyömbér, Bors, *Myrha*, *Kakáo!*
Értetek száll sok nép idegen partokra:
Értetek ember vér árad patakokra.¹¹³

A riadalmat, történeti balsejtelmet kifejező felkiáltás nemcsak a (váratlan újdonságok jelölésére felkészületlen) nyelv, hanem a személy és általa egy népes csoport elbizonytalanodását is jelzi; új jelenségekre kell reagálni, tudva, hogy minden versmondattal tett értékű egy olyan társadalomban, ahol a költő szava (még) felér egy életvezetési javaslattal.

A mindennapi élettevékenységek rendszerének egy nemzedék életében is érzékelhető változását a kultúra többféleképpen is kifejezi. A preromantika idejének magyar költészete feltűnően sokszor él úgynevezett kultúrszóval. Ez valósággal kizökkenti a klasszicizmus, illetve az eredetiségkultusz eszményei által befolyásolt olvasót jellegzetes (mára megszokott) révületszerű versolvasó élményéből. A költőmentalitásnak a kultúrszavakhoz valamiféle értelmezési kényszere társul a korban; gyakran ebből áll a XVIII. század végi – XIX. század eleji vers (*A kávéra*, *A krumpli*, *A módi*).

Meggyőződésünk, hogy vannak korszakok, amelyekben az irodalom vagy annak egy vonulata az emberi csoportokkal meghitt viszonyban és mintegy az élet *alkalmi szépsége*ként bontakozik ki. „Iparművészet”, „formatervezés” – így nevezi meg a mai szóhasználat a mindennapi élet ízléses tárgyait; nos, ilyen *alkalmazott művészet-státuszt* véltünk felismerni a magyar költészet néhány, mára többnyire feledésbe merült darabjában. Az alkalmazott tudás költészetbeli változata az ékesség (*decorum*).

¹¹³ K SZ 234.

Ha irodalomtörténeti vizsgálódásunk itteni szempontja meglepőnek tűnik is, a kor szintetikus gondolkodásmódjától éppenséggel nem volt idegen. (Az életmódkutatás különben is interdiszciplináris terület, megkockáztathatjuk az irodalmi művek és szövegrészletek felőli megközelítését.) Ma ugyan elterjedtebb az a művészetértelmező magatartás, amely az értéket az élet konkrétumaitól való elvonatkoztatás függvényének tekinti; az irodalmat például akkor tartja a figyelemre igazán méltónak, ha (keletkezése és tudomásulvétele) nem kapcsolódik az életvitel valamilyen alkalmához.

Vizsgált korszakunkban Leibniz és Wolff, Bodmer, Winckelmann és Goethe szövegei alapján fogalmazták meg a magyar írástudók is (a klasszicizmus ellenében, de önkéntelenül is újabb kánonokat állítva) az új idők szépségeszményét. Elvárásaik, programjuk egyik előképére Moses Mendelssohn esztétikájában bukkanhatunk rá: „A szépművészetek tárgyainak továbbá *illendőnek, újnak, rendkívülinek és termékenynek* stb. kell lenniük”¹¹⁴ (kiemelés: E. E.). Az újdonság nem jelentett kötelezően pozitív viszonyulást a tárgyhoz, de mégis a költő állandó intellektuális készenlétére (a korhoz illő kifejezéssel élve: éberségére) utalt, azt bizonyította.

A korszak legnagyobb hatásúnak tartott magyar esztétája, Kazinczy Ferenc a legkevésbé sem volt a *tematikus* irodalomértelmezés híve, sem letartóztatása előtt, sem kiszabadulása (1801) után. A szöveghagyomány rendszerezésekor és értékelésekor a magyar irodalomtudomány legszívesebben a Kazinczy- és a ráépülő Toldy-hagyományt követte, hiszen ízléstelennek tartotta a mű és a művön kívüli adottság (például az anyagi kultúra és a mentalitás) változását egymással összefüggésben látni. Boileau – és általa Horatius meg Pseudo-Longinos – poétikai előírásai, az enciklopédisták, Voltaire és Rousseau után valóban úgy tűnik, hogy a magyar kritika nem a francia, hanem a német és az angolszász irodalomelméleti eszméket érezte elegánsabbaknak (Bessenyei György spinozizmusa mellett igen meggyőzően érvelt Bíró Ferenc¹¹⁵); az *eszmerendszerek* és nem a poétikai-retorikai elvárások felől közelített az irodalmi használatú szövegek értelmezéséhez.

a. Klasszikus erényvallás

*Valamit a szem lát, és a szív érezhet,
Higyd el, hogy az elég hívságot szerezhetsz.*

(Barcsay)

Barcsay értékvilága Hume-nak, illetve Shaftesburynek etikai természetű nézeteire emlékeztet leginkább. Shaftesbury erkölcsiségkövetelménye (távrolról Leibniz etikai gondolkodásmódjának rokona) a viselkedéskultúra bölcséleti alapelveit sugallta a felekezeti érzékenységek, a természetvallás, az antiklerikális-posztkarteziánus eszmék idején.¹¹⁶ Az önfegyelem (tulajdonképpen vágyelfojtás), a csoport érdekében végzett, jellemformáló, hasznos tevékenység felértékelődése itthon a jozefinizmus egy változatának látszott, valójában kialakulásában része

¹¹⁴ Moses Mendelssohn: *A szépművészetek és széptudományok alapvető tételeiről*. Janus 1987. ősz. 51.

¹¹⁵ Lásd Bessenyei György *Összes Művei. A Holmi*. Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte Bíró Ferenc. 1983. Bevezetés.

¹¹⁶ „amikor az elme, ha átgondolja a dolgot, s elhatározza, hogy elfojtja az alkatban már feltámadt zúrvavart s teljes szívvel és komolysággal a megújító munkának szenteli magát: vállalkozását csak úgy tudja véghezvinni, ha az érző részt valamilyen közösségi vagy baráti nemes érzellemmel gazdagítja, a jóság, barátság, elégedettség vagy szeretet valamilyen életteli indulatával, amely lecsillapítja és átalakítja a türelmetlenség és elégedetlenség ellentétes indulatát” – állapítja meg Shaftesbury, miközben kapcsolatot teremt a közjó iránti indulatok és az egyéni boldogság között. (Shaftesbury 1994. 82–83.)

volt a protestantizmus révén megteremtett kapcsolatoknak a polgárosodó Angliával (több esetben a szabadkőművesség intézményi és személyközi viszonyainak köszönhetően), a voltairiánus eszméknek, a németföldi egyetemek hatásának. Nem túlozunk, ha Barcsayék irodalomhasználatában egyszerre ismerjük fel Rousseau neveléscentrikus gondolkodását és Leibniz hitét a *perfektibilitás*ban.

Hadd hivatkozzunk azonban arra, hogy volt olyan (és nem is jelentéktelen hatású) magyar teoretikus, aki még a preromantika idején sem szegődött kizárólag a szellemtörténeti irány szolgálatába: a vidéki tanár, a Debreceni Református Kollégiumban oktató Budai Esaiás nem becsülte le a tematikus vizsgálódást; jobb, szerinte, „ha az elosztás fundamentumává azoknak *munkáiknak neme és argumentuma* vagy *a benne levő dolog* tevődik”¹¹⁷, amikor a tudáshagyományt képviselő szövegeket rendszerezni próbáljuk. Nos, a bennük levő dolog alapján közelítünk meg néhány verset a következőkben, mégpedig a poétai tárgy és a poétai értékítélet kettősének, nem csak a költői episztemé jellegének figyelembevételével.

Miméziselméletében Schedius Lajos, a lassan fővárosi szerepet betöltő Pest-Buda egyetemi tanára külön lehetőségként említette meg *az adott világ elemeit* (amelyek szerinte eredeti állapotú – mai fogalmaink szerint *vad* –, illetve a mesterségek révén megnevesített – *civilizált* – lények lehetnek).¹¹⁸

A civilizáció felé vezető úton nélkülözhetetlenek a verselő kör véleménye szerint a szép és nemes érzésekre apelláló versek; Barcsaynál evvel párhuzamosan az erkölcsi érzék visszanevesítése is kívánatos. Ebben a tekintetben ő Vergiliusnak éppúgy híve, mint „Jánkó Jakabnak” (Rousseau-nak), bevallatlanul Helvetiusnak és Montesquieu-nek, akik az emberi psziché és a társadalom összefüggésének bonyolultságát mint kérdést a korban felvetették.

b. Az alkotói szabadság természete

*Hagyd, én festhessem le e szent sokadalmat.
Bármit rajzolhasson vers szerző pennátskám.*

(Barcsay)

Leírás vagy előírás? A költői szerepek közül korszakunkban igen fontos az újdonságokra reagáló *szellemi vezető* és az újdonságokhoz való viszonyulást előíró *bölcs* szerepe. A kétféle magatartás a legtöbbször együtt jelentkezik, mintegy a csoport boldogulásáért felelős értelmiségi komplex helyzetének kifejezéseként. Maga Barcsay nem is egyszer teszi fel önmagának vagy barátainak (Bessenyeinek, Orczynak) a kínzó kérdést, hogy melyik az etikusabb (általában) és poéta-lényükhöz inkább illő (különösen), a passzív vagy az aktív viselkedés:

Mond meg boldog Óreg! Két tisztesség közzül
Mellyel szép életed ragyog és díszesül
S hanyatló Napodra ujj fényekkel derül,
Mond meg kérlek, lelked most mellyiknek örül?¹¹⁹

Hadd tegyük hozzá: a magyar versszerzők legnagyobb része a birtokos nemesség, a papság és a vitézlő rend soraiból került ki; nem csoda, ha a polgári fejlődés látványos jeleire nem egészen úgy reagáltak, mint a kialakult polgársággal – sőt polgári íróréteggel – rendelkező

¹¹⁷ Budai Esaiás 1814. 4.

¹¹⁸ *Principia philocaliae, seu doctrinae pulchri ad scientiae formam exigere conatus est Ludovicus Schedius* Pest 1828. 156.

¹¹⁹ OGY 2. 59.

társadalmak. Az sem mellékes, hogy a civilizáció kísérlete, mintegy próbája a társadalom előkelőinek életvitel-keretei között zajlott; gyakran szinte lehetetlen volt elválasztani a különbözőzés öncélú szándékát a jövőös gazdasági-kulturális újítás kipróbálásától.

Technika. Orczy Lőrinc Barcsayval folytatott levelezésében mint a tudomány értelmetlen fényűzését emlegeti Maximilian Hell csillagászati kutatásait (amelyeket persze a császári udvar támogat); ugyanígy lenézi az 1768–71-es csillagászati expedíciót, (amelynek egyik váratlan irányú tudományos nívója a Sajnovits János-féle nyelvrokonító elmélet).

Orczy szerint

*Páter Hell tubusát az égnek szegezte,
Newton' Systemáját elejében tette
Barometromát is gyakran nézegette*¹²⁰,

mégsem tudta megjövendőlni a bécsi földrengést; hiábavalóság az egész tudománya, vonja le a következtetést az „örsi bölcs”. Sőt rosszallva-hitetlenkedve veszi tudomásul azt is, hogy az égzengés nem emlékezteti az embereket többé a kötelező istenfélelemre; egész verset szentel a villámhárítónak. „Elég, hogy már Budán mennykőtől nem félnek” – írja *A mennykő hárító dárdákról* (KSZ 209.); bár kétségtelen, hogy az utalások rendjén átvitt jelentést is meg kell hallanunk (Barcsay Danczkayhoz írott levelében II. Józsefet *Franklinnak* titulálja, így nem kizárt a villámhárító magyar öntudatosodás, függetlenedés jelentése sem!).

Orczyt még a technika alkalmazásának olyan gyakorlati esetei is melankolikus eszmefuttatásra készítetik, mint a vízszabályozás, amelynek pedig ő maga is megbízott császári ellenőre volt: a méréseket ugyan nem ő végezte, de felügyelt a részmunkálatoknál.

Én addig Tiszának tsavargó járását
Tisztítom, 's jobb módra rendelem folyását –

így ő.

Hát már megint indulsz Neptún' szigonyával
Tiszát méregetni Krieger' zsinórjával?

– így Barcsay, hozzátéve, hogy soha nem tanulmányozták olyan szentségtörő módon a Ganges, a Nílus, az Eufrátes vizét, mint a császári megbízottak a Bodrogét és a Tiszáét (KSZ.138). A tudomány szerepének szkeptikus értékelése még nem azonosítható a rousseau-i ellenérzéssel, de az következhetik belőle. Az a levelező kör, amelynek Barcsay tagja volt, szinte társalogni dolgozta fel a korszak nyugtalanító eszméit, a civilizáció és a boldogság, a vadság és az erkölcs összefüggéseit. Rousseau- és d'Holbach-, Montesquieu-olvasmányok megvitatásaként is értelmezhetjük az ezekkel kapcsolatos, az „egymással közölt” (megosztott), gyakran versbe foglalt kételyeket.

Van azonban – bár kétségtelenül ritkábban – példa a technika, az új tudás értékelésére is: a poétikai érték például a társadalmi hasznosság szinonimája abban a latin nyelvű alkaioszi ódában, amely a nagyváradi léghajókísérletet örökíti meg két évvel a Montgolfier testvérek találmányának elhíresülése után: „Aranykor ifja, tépd le bilincsedet, / Terjeszd e művet. Mert ez a Gép, amely / Erős zsinigre van feszítve, / Minden esést el akar kerülni.”¹²¹

¹²⁰ KSZ 209.

¹²¹ *Ad Stephanum Szablik qui primus Varadini anno 1785 mense octobri globum aerostaticum in altum dimisit.* Tóth István: *Egy elfelejtett alkajoszi óda az 1785-ös, nagyváradi léghajó-kísérletről.* Hítel 1990. 20. 26–27.

Kereskedelem. Braudel szerint a világkerkedelem irányítja az államok gazdasági létét. Erre az összefüggésre verslevelezőink is ráéreztek, és még jó, ha malíciával, némi önéletrajzi humorral voltak képesek értelmezni a jelenséget. Legtöbbször azonban mint az erőszak és a korrupció, az általános emberi züllés előidézőjét emlegették; külön versekben foglalkoztak mibenlétével; Orczy *Kereskedési gondolat* (KSZ 188.) és *Megint panasz* (KSZ 214.) című versei küszködnek ezzel a társadalomerkölcsi veszélyként érzékelt újdonsággal:

Meg rakád gályádat szeretsen dióval,
Kakaó, Feníli, Opó balzsamjával?
Tiszán le, Dunán fel hajóink úszkálnak (...)
Tiszta búzát küldünk német sógorinknak
De tsak rezet adnak Győri Hajósinknak.
Ha Kulpa meg tisztúl, Triesztnél ki kötünk
Mármarosi sóval Fiúmében megyünk
Bukarihoz visszük füstölt berbécsinket
Páduában hajtjuk hízott ökreinket.

Barcsay egy egész versben (KSZ 138) foglalkozik a kereskedelem „gyarmatosító” hatalmával; a világot a szükségletek felkeltése-kielégítése ritmusában szemléli, és az emberi szabadság végétől tart; bűnnek tekinti a primitív ember bevonását az életmód e kényszerű (fogyasztási divatok által diktált) megváltoztatásába:

Uj gondokat ébreszt ártatlan szívébenn
Idegen szükséget okoz életébenn,
‘S majd hívság eszközét adván a’ kezébenn,
Ugy vonja magával önnön ínségébenn.

Fogyasztói társadalom? A világkerkedelem kialakulásával egy időben figyelhető meg az étkezési, ruházkodási szokások megváltozása. Az életmód átalakulása leginkább az arisztokrácia körében volt nálunk érzékelhető: ennek a megfigyelésében-értékelésében még az arisztokrata Orczy is konzervatív; tulajdonképpen archaikus-patriarchális eszmei alapról bírálja az új jelenségeket. Az élénkítő italok fogyasztását (elvileg) Barcsay is helyteleníti; érdemes külön felhívni a figyelmet *A kávéra* című versére, amely nem az élvezet birodalmát írja le, mint francia kortársa, Delille a *Le café* című költeményben, hanem az élvezeti cikk és az emberi szenvedés világösszefüggését teremti meg, s ebben igazi voltairiánus.¹²²

A gyarmatoktól, a világkereskedelemtől, a fogyasztási cikkektől való függőség helyett magasztalja a preromantika nem egy bölcs szerepet felvállaló költője (jobb híján) a cserekereskedelmet; ezt humorosan teszi Barcsay egy verslevelében, ahol mint gazda a selyemhernyó-tenyésztés lehetőségeit is végiggondolja:

Lássátok! Majd én is Hátszeg vidékéről
A zuhogó Sztrigynek galócás vizéről
Megrakván sajkámat szilva-pálinkával,
Szegednél felváltom Mökkának habjával.
Asztrakán tájáról veszem kosaimat

¹²² A *Candide* 1787-es kiadásában található az az illusztráció, amelyen egy nyomorék szerencsen mutatja sebeit az utazóknak; a kiemelt szövegrészlet pedig a kép alatt: „Ez az ára, hogy cukrot esztek Európában.” A kávéversekben különben mind a kávé, mind pedig az édesítő nádcukor szerepel. Barcsay kávéversének művelődéstörténeti, illetőleg tematikus komparatív elemzését kísérelte meg Szőke György (1974).

Vélek berregtetem borzas juhaimat.
Bassorai basa táltos méneséből
Maglovat hozatok Szelek mezejéből,
Rontó fejszét küldök bükkes erdeimre,
Tölgy helyett ültetek eprest hegyeimre.
Drága hernyóimnak házakat készítek,
Selyem-nyalábimnak csüreket építek.¹²³

A költők mégis legtöbb esetben a szabadság elvesztéseként érzékelik a fogyasztói társadalom európai rendszerébe való kapcsolódást. Helyette az ésszerű gazdálkodással – főleg a legerkölcsösebbnek és a „nemes magyar alkathoz” leginkább illőnek tartott növénytermesztéssel – vélik megőrizni a működő, de erkölcsi alapokon nyugvó társadalmat. Ezért olyan nagy a sikere a Baróti Szabó Dávid fordította *Parashti majorságnak* (Vanier műve); ezért ír külön verset Baróti *A magáéval élni nem tudórol* – vagyis a len-, kender-, gyapjufeldolgozásban nem iparkodó magyarról.¹²⁴ (Baróti a helyi kisipar fejlesztését sürgeti költőként is, ezt teszi a másik deákos, Rájnis József is *A vargafiakhoz* címzett versében: valósággal propagálja a nem nemes hagyományú foglalkozás hasznosságát.)

Ennél gyakoribbak az öltözködés kultúráját a hazafias érzelmekkel összekapcsoló és a divatkövetést a hazaárulással azonosító versek.¹²⁵ Földi János *Idegen szépség*, Baróti Szabó Dávid *Egynémely kisasszonyról*, Rájnis József *Egy jeles képvisítőhöz, ki egy magyar leánynak képét ajándékba adta* című verse a külföld kelméibe öltözött, idegen szepítőszerkeket használó személyek megbélyegzésére használják a versolvasás (versfogyasztás) korábban kialakult szokását. Az egyszerűség-természetesség elvárásának művészetelméletét (hétköznapi filozófiáját) megfogalmazva Barcsay is részletezi egyetlen vers foglatában a nőideálját, a nőiességnek az árkádizmusban, a romantikus népiességben fellelhető változatát, és ezzel párhuzamosan leánycsúfoló reminiszenciák segítségével nevetségessé téve az idegen módit követő, a nem magyar gazdasági érdekeket szolgáló nőket. Közvetve valamennyien a hazai ipar termékeinek fogyasztására, persze előbb a hazai termelés támogatására szólítanak fel.

Jóteköny civilizáció. Különösen a mezőgazdasági termelés hozamnövekedése tűnik jóteköny újdonságnak a preromantika költője számára. Kalmár György a saját fogyasztásra termelt szőlő, a kalászosok hasznossága iránt tesz fogékonyra egyetemes költeményében, a *Valóságos magyar Ábécé* című hexameteres versóriásában.¹²⁶ Az is igaz viszont, hogy szinte mindennek (így a gazdálkodásnak, az eszményi táplálkozásnak, a gyermeknevelési javaslatoknak) átvitt értelme is van a versben – például a táplálkozásra leginkább javasolt, a tömegtáplálékként értékes kásafélén kívül az *anyanyelv kultúráját* (kultuszát?) is jelenti.

¹²³ Szira 85.

¹²⁴ „Lent, kendert nevelünk: más nemzet elhordja, s nagy olcsón, / S bėjött vásznáért jól kifej és kinevet.”

Baróti Szabó Dávid: *Jer magyar lantom*. Szerk. Zalabai Zsigmond. Liliium Aurum Kiad. Duna-szerdahely 1994. 19.

¹²⁵ „Hidd meg barátom, hogy öltözet, haza, nyelv, vallás és szentimentum az a lánc, mely öszve szokott bennünket kötni” – olvashatjuk Báróczynál (*A védelmezett magyar nyelv*. Magvető K., Bp. 1983. 39.)

¹²⁶ Kalmár György: *Summa*. Pátria Könyvek, Bp. 1993. 132–133.

A Fazekas Mihály által leírt burgonya is egyszerre az időjárás szeszélyeivel dacoló, életmentő új táplálék – és a magyarságot Fazekas szerint létében veszélyeztető (a burgonyához igénytelen életvitele és szaporasága okán hasonlított) szlovákság allegóriája. A *krumpli* című vers zárósorait a jelek szerint az etnikai kérdések iránt érzékeny kiadó, Ináncsi Pap Gábor nem is közölte a Koszorú 1830-as évfolyamában: „Nemzetem, így jársz majd, egy náladnál szaporább nép / Bár sikeretlen is ő, magod a földből kiszorítja.”¹²⁷

Az említett szövegekben a didaktikus (művelődéstörténeti jellegű) témánál rendszerint többet mondanak az asszociációk. Mégis: a legtöbb esetben a civilizációs jelenségekre reagáló magyar preromantikus versekben érezhető a társadalom valós vagy vélt harmóniájának és az egyéni szabadságnak a féltése. A tudomány, a riasztó, sivár ismerethalmaz helyett valamiféle óvatos életfilozófia, patrióta bölcsesség számított eszményinek; a testőrírókat is tudományos társaságba gyűjtő Kreskay Imre szavaival élve:

Jobb az igazságban üdvösséges rabság,
Mint az újságokban tévelygő szabadság.¹²⁸

Talán ezért a gyakorlati ismereteket és elvont gondolkodást egyaránt bátran versbe fogó magatartásért nevezte Nyáry Krisztián *popularizáló* műköltészetnek Barcsay és Orczy líráját¹²⁹; a viselkedésmód mindenestre a poétikatörténet figyelmére is érdemes, hiszen olyan költőszerep-változatot jellemez, amely az egyetemes kultúra hagyományához tartozik, és bár napjainkra átalakult (például a reklámszövegekben él tovább), nem veszített társadalmi jelentőségéből.

Visszatérve Barcsay Ábrahám költészetére, nála a rendi alkotmány és életforma iránti nosztalgiára mint divatos magatartásmód gyakran rájátszható a hellenizáló aranyidő-panasz, a pásztori élet egyszerűsége utáni sóvárgás. Ezeknél is erőteljesebb hang ebben a lírában a háborúnak (a férfiak katonáskodásának), az egyház hatalmának elutasítása (e kettőnek egybekapcsolása az Enciklopédiából ismerős); másrészt viszont a kereskedelem gondolatának, a békés (önellátó) termelőmunkának, a szerény, de békés életnek a dicsérete:

Több a hadakozó, mint a szántóvető,
Több a pap és here, mint a kereskedő.¹³⁰

Az ihlet tárgyát újragondolva hadd foglaljuk össze eddigi megállapításainkat a következőképpen: a vers (a világra való vonatkozásában) egyszerre tartalmaz ellentétes viszonytartalmakat: lehet *hívság* (pusztítás) és egyszersmind *bölcsesség* (elfogadás).

¹²⁷ Fazekas Mihály *Összes művei*. Szerk. Julow Viktor és Kéry László, Akadémiai K. Bp. 1959. I. 95.

¹²⁸ Kreskay *Ányosnak*. Lásd ÁÖ 1994. 18.

¹²⁹ Nyáry 1995. 149–151.

¹³⁰ Szira 25.

2. A vers dialógus

Nem tudom, Barátom! magam mit ohajtsak.

(Barcsay)

Barcsay viselkedéstörténetében a levelezésnek mint kapcsolattartási lehetőségnek a felfedezése időben egybeesik másodszori elárvulásával, kényszerű életformaváltásával: nem lehetett könnyű 1761-ben elveszteni a nagycsaládot, az erdélyi birtokos nemesi életvitel biztonságát és alkalmazkodni a bécsi testőrsereg rendjéhez, nyelvi-magatartásbeli normáihoz, meglepetéseihez. A Lipót herceg nevét viselő dragonyos ezredbe kerülve aztán (1766. november) Barcsay Ábrahámnak el kellett hagynia a lassan érthetővé lett császárvárost; díszletből, udvaroncból hol hónapokig táborozó, hol valóságosan hadat viselő katonatisztté lennie.

Tehát nem a versírást, hanem a levélírást fedezte fel magának mint személyközi kapcsolatait annyira-amennyire pótolni képes kommunikációs formát; a vers a levélen belüli kisforma – mintegy rokokó intarzia – az ő számára. A személyiség kiterjesztésének (a megteremtett szabadságnak) egyik formája az írásban küldött üzenet, a másik az üzenet *poétai gesztusa*, amely a szerelmi ábrándtól a tréfás fantáziajátékig, a verses részvétnyilvánítástól a nemzetpolitikai paraboláig sok minden lehet.

*

Fűzött szókbán küldöm hozzád leveletem.

(Barcsay)

Hadd tegyünk itt egy kísérletet arra, hogy a versek jelentését összefüggésben lássuk a prózai levélrészekkel; mégpedig a *levélíró helyzetéből* kiindulva, a korrespondencia kínálta lehetőségekre figyelve.

Irodalomtörténész és szövegnyelvész gyakran folyamodik misszilis levelek vizsgálatához. Az irodalomesztétika nem lelkesedik az írónak a hétköznapi sorrendjébe illő *nyelvi tettéért*, a levélírást. Ki kell lépnie a megértés érdekében a szöveg által behatárolt világból; emberi viszonyt, de legalábbis szövegek két sorozatát kell vizsgálnia, amelyek egymással is (mint folyamatosan létrejövő és mint egymásra visszautaló kisformák együttese) összefüggenek.

A nyilvánosságnak szánt vagy az irodalomként létrehozott levél határeset. A bennünket Barcsay okán érdeklő magánlevélnek stílárisan vagy célzatát tekintve sokféle variánsa létezik a tanulmányozott korban is, a levélváltás gyorsuló tempója pedig a hírcsereigényt és az időben korlátozott műfaj elfogadását is jelzi.

A magánlevél természete kettős: egyrészt célszerűen megszerkesztett szövegszerű jel, másrészt egy élet (életrészlet) szimbóluma. Másféle kettősség is érvényesül benne; semleges – köztes – levél nincs; *minden levél felhívás vagy válasz, egy virtuális sorozat aspektuális része*.

A statikus, fikciós, játék-, illetve konverzációs műfajok között keresve a levél helyét (Voigt 1985. 22.) megállapíthatjuk, hogy a levélváltás (hívás és válasz minimális kéttagú egysége) a *konverzációs* műfajcsoportba tartozik. Így elkerülhetjük a qu'est-ce que la littérature kínos kérdését, és nem mint irodalmilag vagy gyakorlati szempontok szerint szervezett szöveget figyeljük a leveleket, hanem mint a működésben megvalósuló eleven élet és a felvételle (írassá stb.) kimerevített változat *kommunikatív* jeleit.

Elfogult volt a levélműfajt tekintve Kazinczy¹³¹, de vallomása utal a szövegtípushoz fűzött önképalakító illúzióira: barátjának, Dessewffy Józsefnek írta: „Leveleink annak mutatnak bennünket, a mik vagyunk.”¹³². Feltételezésünk ezek után az, hogy:

- a levél kommunikációs, sőt *konverzációs* jellegű (Buda 1988)
- a levél mint szöveg *egyszerű formaként* leírható (Kanyó 1985)
- a levél a néprajzi és nyelv kutatási *módszerként* (Niedermüller 1988) elismert *oral history* elemzési szempontjaival megközelíthető.

A korszak gondolkodásmódja felől is közelítve anyagunkhoz, Kazinczy Ferencnél találtunk az élettörténet levelek alapján való megkonstruálására; ebben Kazinczy szinte megelőzte korát, amely a tudomány objektivitásának feltételét hagyományosan szubjektumidegen módszerekben látta.¹³³ Nem az élettörténet verslevél általi kialakítására vagyunk most kíváncsiak, hanem arra, milyen kifejezőerő-többletet, milyen élménystruktúrát hordoz a (megírásakor egyértelműen) misszilis.

a. Levelező társak – verscímezettek

Radvánszkyékhoz huszonegy éven keresztül küldte leveleit Barcsay,¹³⁴ és habár e kapcsolat első szövege emléke az Orczy-barátság kezdetének esztendejéből, 1771-ből való, minden arra utal, hogy a felvidéki nemes családot hosszabb ideje ismeri, szívesen látott vendége, az utalások élménygazdag együtt eltöltött időre vonatkoznak. A költőt a Radvánszky családhoz fűző bensőséges barátságról a levélcsoport első közlője, Berkeszi István is tud, a házaspár és Barcsay kapcsolatát azonban nem kísérelték meg elemezni; leginkább a sokat sejtető elhallgatások jellemzik e viszony leírásait, itt Kazinczy nem kevés élvezettel tépázta meg a kultusz tárgyává lett költő tekintélyét olyan, korántsem véletlen félmondatokkal, amelyek például a Radvánszkyéval való kapcsolat (a talán gáláns kalandot leplező színlelt barátság) természetét feszegetik.

¹³¹ Kazinczy impozáns méretű levélhagyatékát vizsgálva jutott el Mezei Márta (1994) a levélműfaj tisztázatlan elméleti kérdéseire; csak utal a Jürgen Habermas ajánlotta lehetőségre, amely szerint a levél a társadalmi nyilvánosság előalakja, amely a társadalmi jelenségek értelmezésekor fontos szerepet szán a magánemberi és aktuális szempontoknak; Mezei Márta az önálló szövegszerűséget egyszerű kommunikációs rendszerbe illeszti és tanulmányozza Kazinczy huszonvalahány kötetnyi levelezése kapcsán, vagyis a feladó, a címzett, a levélhelyzet, a funkció és a tárgy alapján, pontosabban a levélhelyzet-funkció-tárgy-alany-címzett modell alapján.

¹³² KazLev XV. 349.

¹³³ „Szemere arra akara bírni engem, hogy Biographiámat irjam-meg. Azt sem szerénységem, sem kevélységem, sem ízlésem nem engedi. Melly genie tudna ebből egygy *művész munkát* dolgozni! – A helyett valamit készítek a mi ehhez jól hasonlíthat, és erre Te adtad nekem a gondolatot. Két három esztendeje lesz, hogy Pesti barátainknak te azt tanácslád, hogy szedjék össze leveleimet s a mi nyomtatható vagyon benne, adják-ki. Most tehát levelezőimtól kölcsön fogom venni leveleimet” (Kis Jánosnak 1813. szept. 4.; KazLev XI. 44.).

¹³⁴ OL P szekció P. 566 Radványi Radvánszky család 47. csomó III. Levelek Radvánszky III. Jánosnak Barcsay Ábrahámától (1771–1792). Az, hogy a gyűjteményben 1707-es keltezésű levél is van Barcsay Ábrahámától, nem téveszthet meg; annak címzettje Radvánszky II. János, feladója a költő nagyapja.

Nem tudjuk, mikor és mi módon kezdődött a család önzetlen barátkozása Barcsayval (sejthető, hogy csupán felelevenítették elődeik barátságát), de a kölcsönös rokonszenvedésben valóban elkülöníthető a férfiak baráti viszonya, amelynek alapértéke a hűség, illetve egy sokáig tartó szerelem, amely még indokoltabbá tette a költő állandó vágyakozását a családi béke idilli szigeteként megjelenő zólyomradványi kastély után. E levelezés gyakorlati és poétikus szándékokat egyaránt tartalmaz; az előbbibe tartozik a Bessenyei Sándor megnősítésére irányuló, sajnos kudarcba fulladt kísérlet, a felvidéki evangélikus nemesség politikai viselkedésére vonatkozó folyamatos érdeklődés, illetve Radvánszky fiának a testőrség kötelékébe való felvétele.

A poétikus tartalmakat *a versbetétek* hordozzák (a szerzők szándéka szerint) elsősorban, de a baráti vagy szerelmes évődés, az ironia és a köznévi vagy tulajdonnévi metaforahasználat is poézissal teljes. Éppen e levelezésben bontakozik ki Barcsaynak egyik jellemző szimbóluma, az Éva almája.

Magát a szerelmi vonzalmat, amely az Éva-versek, illetve a Radvánszkyhoz szóló levelek, levélrészek ihletője volt, bátran rokoníthatjuk Balassi Bálintnak Ungnád Kristófné Losonczy Annát megudvarló trubadúrszerelmével (véleményünk szerint a Barcsay-versek Chlorisa nem puszta allegorikus név, hanem pontosan Prónay Éva versbéli jelölője).¹³⁵ A vonzalom bevallhatatlansága és komolysága azonban itt a pásztori költészet szándékolt könnyedségével, valami szimbolizmus előtti egzisztenciális *nonchalance*-szal társul: innen a versek egyéni hangja. Éva asszony iránt az indulatait akár egészsége árán is megfélemező, de valójában folyamatosan szerelembetege Barcsay lesz ismerősünk; Radvánszky Jánoshoz fűződő barátsága azonban e levelek tanúsága szerint éppoly törekeny és óvni való volt, mint a legkényesebb mívű szerelem; Éva asszony életre hívta Barcsayból a paradicsomi almaszimbólumot; a Radvánszky–Barcsay férfigarás azonban mítikus értéket nyert az allegorikus névmetaforák játékosságukban is következetes használatával (Orestes–Pylades).

A preromantika bizonyos rendeletei, törvénycikkelyei is képesek kutató-felidéző (hatékony, bár személytelen) szerep betöltésére. Barcsay Ábrahám az egész nemesség elutasító magatartását oldotta lírai emlékezéssé, amikor a társas tánc élményét az Úrbértörvény árnyékolta be:

Jut eszedbe, midőn Urbár hirdetésén
Nálad tánc közt sirtunk hazánknak veszésén...?

Az Éva-versek többsége azonban a hagyományosan udvarló szabványfordulatokból épül, ez a modern élményszerűség ígéretes, bár ritka kivétel.

Orczyhoz írta Barcsay fennmaradt leveleinek legnagyobb, művelődéstörténeti jelentőségben, tartalmi-stiláris változatosságban is leggazdagabb csomóját. A levelekben található a *Bessenyei György Társaságában* vagy a *Költeményes Szüleményekben* utólag publikált versek kéziratai, nem egy esetben külön a fogalmazvány és külön a tisztázat.

Mintegy *ötvenöt vers kézírata* található ebben a gyűjteményben, közöttük két tucat publikálatlan. A versek autográf kéziratok, sok esetben nehezen olvasható, utazás, hadi táborozás közben papírra vetett üzenetek, meditációk. A levélgyűjtemény megléte arra utal, hogy Orczy Lőrinc, az atyai jóbarát és költőtárs értéknek tekintette Barcsaynak még prózai leveleit is (hogy verseit élvezettel olvasta másoknak is, arról Kazinczy értetlenkedve, nem kis bosszú-

¹³⁵ „Oda idéznélek ősz Filemonoddal / Őtet Baucissával, téged Klorisoddal.”

Ányos Pál 1782-ből származó versének allegorikus pásztorlánya, Kloris mögött Lőkös István Barcsay feleségét véli (Ányos 1985. 272.), de Barcsay csak 1790-ben kötött házasságot (Bethlen Zsuzsanna grófnővel).

sággal tesz említést emlékirataiban). Alig volt olyan barátja Barcsaynak, aki iránt ennyi bizalommal lett volna.

(Orczynak nem volt szüksége a Barcsay-nimbusz kölcsönfényére; császárhűségének híre mellé már a hatvanas évek végére megfogalmazódott nemesi elégedetlenségének, patrióta érzelmeinek paszkvillusokban is testet öltő híre. Költőként is ismert volt, bár nyomtatásban elég későre vehették kézbe hívei magyar tizenketteseit (1787-ben, ha a Barkóczy Ferenc esztergomi érsek, magyarországi hercegprímás verses siratását zsenének tekintjük is 1761-ből, ill. 1765-ből). Hogy valóban Voltaire és Nagy Frigyes levelező barátsága lett volna viselkedési mintájuk,¹³⁶ arra nincs bizonyítékunk, de az kétségtelen, hogy a formálisnak indult levelezés igen rövid idő alatt érzelmi, sőt életvezetési szükségletüké vált, a levelezők egymás tekintélyét is növelni igyekeztek a nyilvánosság előtt; érdemes erről Kazinczy vallomásait feleleveníteni az Orczynál tett, semmi költői elégtételt nem nyújtó látogatásáról (a *Pályám emlékezetében*), vagy megsejteni Barcsay (esetleg nem is verbális) reakcióját a Bessenyei György-féle „lázadásra”; olyan erős volt ez a levelező-verselő barátság, hogy – utaltunk már rá – Barcsay testőrtársát, méltán elhíresült hívét, Bessenyei Györgyöt nem is költői: baráti féltékenységgel töltötte el.

És annyira fontos volt Barcsay versíró diszpozícióját tekintve, hogy bármiképpen szemléljük is vershagyatékát, Orczy halála (1789 júliusa) után Barcsay-vers egyre ritkábban születik.

A levelezés kezdetén Barcsay már túl volt a testörködés (bécsi és császári udvarbeli életbe) beavató évein. Egy-két távolságtartó, csupa tisztelet hangvétellű levél után rögtön olyan meghittsége valló episztolák következnek, amelyeknek még a leginkább irodalminak tekintett részei is (az azóta közlésre kiemelt versek például) a valós baráti kapcsolat értékére, mélységére utaló *közvetlenség* jegyében jöttek létre. Az sem lehetetlen, hogy Barcsay rövid ideig egyik Orczy-lány kezére pályázzott.

A levelezésnek különféle tematikus rétegeit különíthetjük el: politika (és kölcsönös híradás), művelődés (nemzeti és személyes), társas kapcsolatok, gazdálkodás. Tekintve, hogy mintegy félszáz vers kézírata (fogalmazványa vagy tisztázata, esetleg mindkettő) található a korrespondenciában, ennek alapján már rekonstruálhatók a szerzői szándék szerinti versváltozatok.

Barcsaynak **Bessenyei Györggyel** való levelezése jóval *A Bessenyei György Társasága* publikálása előtt kezdődik, és csak sajnálhatjuk, hogy maga a prózai levelezés szinte teljesen elveszett. Bizonyára sok levelet váltottak, mert az Orczyhoz küldött tudósításokban Barcsay igen gyakran emlegeti Gyuri küldeményeit. Az *Ágis tragédiájának* keletkezésekor már baráti kapcsolatban voltak (nem tudja, Báróczynak köszönje-e meg a könyvet, vagy magának Bessenyeinek); egy nemrég a Bessenyei-hagyatékból előkerült adat szerint Bessenyei György atyai jóbarátjának tekintette Barcsayt, elfogadta, sőt kikérte véleményét, neki köszönheti a Lucanus-fordításhoz való kedvet. „Most akartam csak leg-előszőr igyekezetem szerint Magyar fordítást tenni, mellynek próbájául Lukánust vettem; és ezt is a te kényszerítő tanátsolásodból, inkább, mint önnön indulatomból tselekedtem. Mikor Lukánusnak fordítását nékem annyira javaslottad...”¹³⁷ (kiemelés – E. E.)

¹³⁶ Batsányinak Báróczyhoz írott episztolája kapcsán írja Tarnai Andor a következőket: „Mindenekelőtt műfaja kapcsolja a levelet Orczyék köréhez: a testőrök honosították ezt meg annak idején és avatták követendő mintává, főként francia olvasmányaik, többek között Voltaire és Nagy Frigyes levelezésének példájára” BÖM II. 434.

¹³⁷ Bessenyei György levele Bartsai Ábrahámnak. Lásd Bessenyei: *Társadalombölcseleti írások 1771–1778*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Péter. Argumentum K. – Akadémiai K. Bp. 1991. 337.

Bessenyei két prózai levele külön értéke ennek a szövegcsoporthoz (az egyik ugyan inkább naplólap vagy közös üzenet Barcsaynak és Bessenyei Sándornak); Bessenyeire a testvér és a barát eltávozásával szinte egzisztenciális magány terhe nehezedik. Barcsay a visszafogó, a kijózanító, az életveszélyes álmodozásokból felébresztő barát szerepét játssza ebben a kapcsolatban.

Sajátos jelentésrétege ennek a levelezésnek a mára már szövegszerűen elkallódott előzmény: Barcsay Ábrahám őszinte barátsága Bessenyei Sándorral, György bátyjával, a Miltonfordítóval. Magát a költőtársat is elveszítette benne, amikor Bessenyei Sándor más alakulat (a Ferdinánd hercegről elnevezett dragonyosezred) tisztjévé lett, így történhet meg, hogy az eredetileg Bessenyei Sándorral folytatott poétai levelezés a nyilvánosság előtt beleolvadt az Orczyval – kisebb mértékben a Bessenyei Györggyel – való kapcsolatba: „Utolsó levelembe küldött verseket ímé itt küldöm in pseudo-originali, Bessenyei Sándornak szollottak: érdemeiknek ítéltem őket Néked mint Czéh mesterünknek elküldeni.”¹³⁸ Csodálkozhatunk, hogy Barcsay később alig említi (másnak címzett leveleiben) Sándort, aki pedig minden jel szerint beavatkozó volt az olvasás, a költészet élvezetébe.

Barcsaynak Ányos Pállal váltott levelei olyan viszony dokumentumai, amely részben a Barcsay–Orczy barátságra emlékeztet; a kezdeményező a fiatalabb, az ízlésszémény látszólagos képviselője a már némi írói tekintéllyel is, de közéleti hírnévvel mindenképpen rendelkező katona: a levelezés és e barátkozás folyamán azonban tapasztalhatóan megnő a szerzetes költői önbizalma, személyiségjegyei önállósodnak, és kialakítja saját írói stílusát, az imitáció a viselkedés egészét átfogó stratégiából írói technikává szűkül; a személyiség görcsei oldódnak.

Ez a levelezés könnyebb olvasmány a többinél, ahol csak Barcsay szövegei állnak rendelkezésünkre; itt folyamatosan olvashatjuk Ányos (verses vagy prózai) leveleit és Barcsay válaszait, sőt Ányos egész körének hasonlóan kettős jellegű (gyakorlati és esztétikai természetű) levélváltását. A theokritoszi oktató mozzanatot is tartalmazó *eidüllion*hoz (árkádikus idillhez) ez a szövegegyüttes áll legközelebb. Ezeknek alapján Barcsayt valóban a magyar nyelvű pásztori költészet klasszikusának tekinthetjük. Az érzékenység megélésében rokon természetű a két poéta; költői programjuk is közös, bár valami meghatóan egyszerű munkamegosztást látszanak érvényesíteni: Barcsay az ötletgazda, a költői matéria beszerzője; Ányos lenne a tulajdonképpeni szöveggé alakító, a versíró. Ritkán találkozhattak valósággal, bár ezek a találkozások egyre inkább fontosakká lettek mindkettejük számára („Pali! ha kívánod látni barátodat...”). Valami felejthetetlen pásztorórára is utal ez a levelezés, ahol mindketten Venusnak áldoztak, és ami megismételhetetlen teljességű élményként nehezítette tovább Ányos szerzetesi életvitelét vagy az azzal való lelki azonosulást (Prévost abbé híre bizonyára eljutott ebbe a francia kultúrára is figyelő körbe).

A **Széchényi Ferenc** családjával való kapcsolatát Barcsay az Orczyval való levelezésével párhuzamosan alakítja ki. A levelek kézírata ma az Országos Levéltár Széchényi-gyűjteményében található,¹³⁹ valamennyit közölte Esztegár László. Bizonyára volt politikai tartalma is ennek a barátságának, nem lehetetlen, hogy a francia–porosz kapcsolat, amelyben a magyar és erdélyi magyar nemesi rendi ellenállók hittek, kapcsolta őket egybe; egyik levelében Barcsay a dániai útra Széchényi ágensétől kapott pénzt emlegeti, ami akár szabadkőműves kapcsolatkeresést, testvérséget is jelenthet. Tény, hogy Barcsayt igen meglepte Széchényi alkuja a hatalommal, az, hogy elfogadta a horvát báni méltóságot. Ebben a levélcsomóban található az a bizalmas közlés is, amelyet az eseménytörténet a nyakláncbotrány néven tart számon, és

¹³⁸ OGY 2. 289.

¹³⁹ OL P szekció 623. I. kötet, 31. csomó, 56. Barcsay Ábrahám levelei (1783–1792); Esztegár 1904.

amely a Barcsay-kutatás egyik mulatságos epizódját életre hívta.¹⁴⁰ A mintegy másfél tucat ránk maradt levél azonban soktényezős, értékes barátsággra utal. A fennmaradt levelek egyike sem *verslevél*. Könyveit, iratait gyakran hagyta a költő Széchényiéknél megőrzésre; az ifj. Cserey Farkas által Kazinczynak ajándékozott Barcsay-autográfia ilyen Széchényiéktől visszakapott „letéti” tárgy.

A **Károlyi** nemzetség budapesti levéltára hatot őriz Barcsay Ábrahám gróf Károlyi Antalnak, illetve feleségének, báró Harruckern Jozefának küldött leveleiből. Utalt már rájuk Takács Sándor. Forrásairól azt írja: az itt felhasznált levelek és iratok a bécsi Udvari Kamara és a Károlyi nemzetség levéltárában találhatóak. Takács összesen öt levélre hivatkozik, amelyekből ma három található a Károlyi nemzetség levéltárában.¹⁴¹ Vers itt sincsen.

A **Bánffy** család és a Barcsayak kapcsolata régi keletű volt; házasságok erősítették (mint amilyen a Bánffy Dénesé volt Barcsay Ágnessel), és közös birtokügyek.¹⁴² A vérségi és földbirtokosi kapcsolaton túl összekötötte őket a politikai érdek is; erdélyi nemesi-rendi, magyar nemzeti öntudattal (és patrióta érzelmekkel) ugyan, de mindketten a Habsburg államgépezet alkatrészei voltak, Bánffy a császári adminisztráció, Barcsay a császári hadsereg tisztségviselőjeként. Valójában Bánffy megfontolt gesztusaival, körültekintő pártfogásával a veszélybe került erdélyi nemesek életét mentette meg a Martinovics-összeesküvés leleplezését követő példás büntetések idején.

Ezek az írások Barcsay Ábrahámnak abból a korszakából valók, amelyről keveset tudunk: a visszavonultság éveiből. Gálos Rezső (1936) már felhívta a figyelmet Barcsay meghurcoltatásának, száműzetésének, szökésének körülményeire: ezekből a novellisztikus jelleget sem nélkülöző levelekből az életrajz mozzanatai lesznek összefüggőbbek; a letartóztatási parancsot, tudtuk, Barcsay „betegsége miatt nem vehette át”; most azután az is érthető, miért: betegágyánál maga a kormányzó né őrkdött. „Barátom uram levelei egyikében sem jelzi, hogy az enyémet megkapta volna” – írja (franciául) Bánffy, és egyéb elejtett szavából is kiderül, hogy Barcsay legalább hetente levélben kereste fel.

A **Danczkay József**nek szóló Barcsay-levelekből csak annyival rendelkezünk, amennyit Danczkaynál 1795 nyarán lefoglalt a magyar jakobinizmus rémét kergető osztrák rendőrség (ezeket a szerelmes levelektől eltérően a jelek szerint nem szolgáltatták vissza a címzettnek). A levelekre a diáknyelvből ismerős nyelvi fantázia, a konspiráció játékoságba hajló nyelvi megvalósulása jellemző. Pajtásának, Monsieur l’Abbénak nevezi Danczkayt a költő, ez utóbbi megszólítás bizonyára közös élményből fakadó név. Az utalások, elhallgatások, tömörítések olyan prózát hoznak létre, amely egyszerre nagyon személyes és zárt; a be nem avatott számára éppen ezért vagy nagyon is riasztó (az ilyen kommunikáció mintegy kizárja a harmadik személyt), vagy éppen, mint a rejtvény, a megértést elősegítő tevékenységre készítet. A szellemes és játékosan ironikus levélsorozatot Gálos Rezső tette közzé.¹⁴³

¹⁴⁰ Márki Sándor memóriakihagyásával vagy kutatói felületességével magyarázható, hogy egy, a Barcsay-levélre való hivatkozása nyomán megfogalmazódó kérdésre, hogy igazán járt-e Barcsay Ábrahám Párizsban, azt válaszolja, hogy a levél szerzője valójában nem az ismert testőríró, hanem Barcsay *Ádám*; a Széchényi család levéltárában levő autográf misszilis szerint a Szajna partjáról igazán Barcsay Ábrahám írta meg Cenkre a legújabb francia udvari skandalumot.

¹⁴¹ OL A Károlyi nemzetség levéltára, P szekció 398/4208, 4209, 4210, 4211, 4212, 4213.; Takács 1904. 857.

¹⁴² A kérdésről újabban felbukkant (jobbára francia nyelvű) forrás értékű levelek közlését lásd Egyed 1994a.

¹⁴³ Gálos 1937.

(Beállítódás, az énkép korrigálása levelekben)

Adott tehát két személy közötti *konvenció* levelek és válaszok írására. A levélhelyzet egyszerre függ a társadalomtól (makrokontextus) és a levelezők között fennálló viszonytól (mikrokontextus).

A levélhelyzet nyelvi-retorikai jegyei szigorú feltételei a levelezés jelölte viszony tartósságának, illetve a szöveg hitelességének.

Az, amit a retorika, jobb híján, megszólításnak nevez, valójában a levelező-beszélgetőtársak viszonyának nominális felidézése, újrátételezése; ilyen alapon a kapcsolattartó nyelvi funkciót, a feladó nyelvi azonosításának szerepét látja el, még akkor is, ha ez nem mindig esik egybe az óhajtott énképpel.

Szerep. Az élettörténet és az ehhez kapcsolható énkép bajosan elemezhető a szerep fogalma, jelentésvonatkozásai nélkül. Ha a szerep nem más, mint az egyik személyre egy viszonyformában vagy interakcióban érvényes normák összessége,¹⁴⁴ vagy a státus dinamikus arculata, a levélhelyzet fogalomkörét is szűkítenünk kell annak alapján, hogy milyen az a szerepfelfogás, amelyet a levél kifejez.

Az a szerep, amelyet e levelekben Barcsay kialakít, nem a társasági életben is igen jártas, mindenki kedvence katonatisztet mutatja (ezt a Danczkay Józsefnek küldött levélcsomag alapján ismerhetjük meg). Háttérbe szorul a Radvánszky házaspár irányában érvényes elegáns poétaszerep is.

Ő pedig éppen ezt a képet (illúziót) kívánta táplálni magáról asszonyában; bár egyetlenegyszer megmutatkozott az általa annyira kedvelt (Orczy és Ányos Pál felé érvényesített) költőszerepkörben is, aki felosztja lelkét Mars és Pallas között; „Már csak azt látom, hogy ezt a holnapot még csak oda kell áldoznom a harcok istenének.” (Radvánszky Jánossal való barátságában Oresztésznek nevezte magát Barcsay; a fenti levélrészlet is ilyen mitológiai szerepválasztást sejtet; a solymosi grófnő [Barcsayné] azonban erre a beállítódásra a jelek szerint egyáltalán nem volt fogékony; így aztán ez a szerepkör, a költőség ebben a levelezésben funkciótlan, elsorvad.)

Az, amit Barcsay Ábrahám leginkább *el akar fogadtatni* mint énjét, a köz érdekében erdélyi szívvel fáradozó, a császári esküje alól nehezen mentesülő vitéz képe. Ennyi kiderül verseiből is. Van azonban szerepfelfogásának egy érzelmi összetevője, amely sorsszerűséget lát a hétköznapokban és klasszikus lendületű fohászokban értékeli a nagy nyilvánosság és a magánszféra eseményeit; ez Orczy hatása lehet, de a feleségével, Bethlen Zsuzsanna grófnővel való kapcsolatban a hazavágyás patriarkális életfilozófiájaként is kifejezésre jut. „Vajjon nem irigylik-e meg az örök végzések, vajon elérem-e azt a boldog mennyei órát, melyben öledben repülhesek és soha többé tőled el ne váljak?” A fiatalon árvaságra jutott nemes a Bethlen Zsuzsannához fűződő viszonyban át meri élni az otthonul szolgáló bécsi udvarban a végzetszerű otthontalanságot; ez a szerepkör minden, csak nem a hétköznapok akadályait játszva lebíró katonatiszté: „Meguntam, ugyan meguntam ezt a tündér világot, nem is csoda, mert soha rendes napokat nem értem gyermekségemtől fogva.”

Narratív szegmentumok. Mint jeleztük, a szövegbe kódolt hatás, tulajdonképpen az életinterpretáció híregységnyi szövegrészek elrendezéséből (sorrendjéből, sorozatszerűségéből), hangsúlyozásából vagy elhallgatásából következik.

¹⁴⁴ Buda 1988. 67.

Utalások. Az elhallgatás, a sorrend, a fokozás és egyebek narratív jelentősége mellett a történet szerkezet és a felidézés rendjén a levélben kiemelt fontosságot kell tulajdonítanunk az utalásoknak. Minél gazdagabb az együtt megélt élményréteg, annál utalásosabb és a külső személy számára annál talányosabb egy szöveg. Az utalások megfejtése *közös kód* segítségével történik. De a dekódolás mint problémamegoldás gyakran a be nem avatottak számára is sikert hoz. (Ilyen váratlan dekódolás nyomán vált Barcsay és Danczkay József levelezése a feljelentés, sőt a felségsértési vád kiindulópontjává.)

Visszatérve ahhoz a lehetőséghez, amelyet a levelek képviselnek az életrajz-önéletrajz megalkotásában, elmondhatjuk, hogy a tudatosan megformált énkép vagy életrajz kényszerű és vállalt szerepek nyelvi megvalósulása a levélben. Állandó interakciót feltételez, hiszen más közlési-kapcsolattartó formákkal rokon, de nyelvi és írásos jellege okán szervezett, szubjektív és autonóm.¹⁴⁵

b. A Barcsay-vers: dialógus része

Alkotáslélektani szempontból a szöveg létrehozása könnyebb, ha képzetem van a címzetről. A Barcsay-vers a legtöbb esetben a fellelhető versválasz ismeretében lesz világos jelentésű, a legelvontabb mondanivalók is csak a címzett iránt érzett emberi vonzódás (tisztelet, barátság, gyöngédség, szeretet) ihlető lelki tónusában fogalmazódnak meg, fejeződnek ki. A mai verskoncepciónak ez aligha felel meg, hiszen túl sok mindenre kell figyelnünk egy ilyen dialógus-vers értelmezésekor, a szöveg (egy vers szövege) csak részjelentéseket tartalmazhat; sőt a dialógus maga kommunikációs helyzetével nem is mond ki mindent; a közös élménytár utalások, jelzések segítségével állandóan részét képezheti a versbeli jelnek. „Holtig bánom, hogy múlt ősszel Bécsbe nem ölelhettem, hol satrapaságomat olykor le vetközvév barátság kebelében némelly hivságos órákat tölthettem volna” (Bécs titkos falai közzül fársáng közepébe 774 – OGY 2. 53.). Ez a vallomás a kikoszorózott kérő baráti kéznyújtása a régi barát felé.¹⁴⁶

A dialogikus versjáték visszavezethető *a barátságnak a reneszánszban poétikussá alakított kultuszára*; így a küldött és kapott versek sora mint a barátság momentumáiból összeálló monumentum tételezhető. Ennek a megfogalmazására, ennek mint sajátos irodalmi műnemnek a felmutatására vállalkozott Révai Miklós, amikor Orczy és Barcsay verseit együtt adta ki. *Két jó barát között való levelezésből szedett verseknek* nevezi a *Költeményes Szüleményeket* (63.), és nem riad vissza attól a (kegyes) csalástól sem, hogy a dialógus tartalmi-formai változatosságának érdekében olyan verseket is besoroljon a kötetbe, amelyeket Barcsay vagy Orczy másnak írt ugyan – de amelyeket ajándéknak vagy tudomásulvétel céljából egymással is „közlöttek”.

A verspárbeszéd önként választott időtöltés, nemcsak valamilyen haszon (például a nyilvánossá váló versek közönségének tanítása), hanem játék, mulatság céljából is: maga Révai kanonizálja a verselés motívumaként a játékot:

¹⁴⁵ Barcsay más levéldiskurzusában is élettörténeté alakítja mindennapjait, például abban, amely szerencsésen átvészelte az utóbbi két évszázadot: az Orczy Lőrincnek írott misszilisekben. Részben ennek a tartozéka a versekben azonosítható énkép, illetve tudatosan – poétikusan – beállított lírai életút.

¹⁴⁶ A levél a *Nyájas Házasságnak lobogó fáklyáji* kezdetű elégiával indul. Nem tudjuk, ki az elszalasztott menyasszony.

Több más ilyly Oktatás szelídebb érzéssel
Vagyon itt Játék is szép idő töltéssel,
Milylyent csak Nagy Elmék ártatlanúl üznek,
Hol koszorújokra más gyöngyöt is fűznek.¹⁴⁷

„Verseim nem egyébből állnak, mint Barátainnak küldött levelekből” – Barcsay ezt a kijelentést más szavakkal (és nem csak Orczynak) máskor is megfogalmazta; ez azonban a versek természetének igen határozott megnevezése: egyrészt műfaji leszűkítésük, azonosításuk a klasszikus (az antik) *episztolával*, másrészt viszont mesterséges világuk elutasítása, beillesztésük az ember *hétköznapi, de eleven* életkereteibe. A versek segítségével való kapcsolattartás öröme a harmadik személyről való információk kicserélését is tartalmazza. Ketten megbeszélik a harmadiknak a verseit: „Itt egy ifjú Paulinus iparkodik Parnassus teteje felé – velem közlette minden írásait – sok jó van közöttük”¹⁴⁸ – írja Orczynak; Bessenyei pedig Orczynak a verseire utal Barcsayhoz címzett levelében: „Meddig kell még Generális Báró Orczy után loposkodnunk, hogy el rejtett munkajit kezibül ki-lophassuk, s nyomtatás alá adhassuk? Olvastad munkáját, tudom...”¹⁴⁹

A költemények dialogikusságát az érzékeny és rendszerető filológus, Arany is észrevette, sürgette rendezésüket ez elv szerint: „Kár, hogy a levelek nincsenek jól elrendezve, s mint egymásra felelnek.”¹⁵⁰ Ő ugyan költőként, emberként egyértelműen Orczyval azonosul, de magát a versjátékot értékes irodalmi teljesítménynek látja, és nem állítunk túl merészet, ha Arany és Petőfi levelezésének az előképét éppen ebben a levelezésben sejtjük (annál is inkább, hogy lelki alkat tekintetében maga Petőfi is Barcsay reinkarnációjának tűnik!).

Erre az új Barcsay–Orczy antológia szerzői is gondoltak (Marton–Kovács–Simor 1993. 125.), kár, hogy a korábban publikált verseket mint szövegeket abszolutizálták (fel sem vetették a filológiai pontatlanság lehetőségét az előzetes közlemények esetében), továbbá a versek dialógusba rendezésekor nem feltételezték, hogy egyik-másik verslevél elkallódhatott; a mintegy félszáz levélből álló szerkesztmény (amely valójában a KSZ és Szira közös nevezőre hozása kíván lenni), így is párbeszédszerű, meghitt poétai olvasmány. A klasszikus filológiai elvárások helyett merész szövegkollázs: de a szövegek mégis élvezhető művé állnak össze.

c. Verslevélpár (Barcsay–Ányos)

Hadd elemezzünk itt e kapcsolat megértetése céljából kétpólusú irodalmi tény, *verslevélpárt* (Barcsay: *Alig indultanak el hozzád rendeim*; Ányos: *Rendes! míg én Apony fedetlen bástyáin*. Lásd: *ÁÖ* 42–43.)

Sajátságos kifejezője lehet ez az egyszerre esztétikai és gyakorlati természetű írásos kapcsolat a korabeli irodalom létmódjának. A két vers szerzője a felvilágosodás két különböző sorsú és társadalmi helyzetű hús-vér alakja, mindketten jelentős és irodalmilag is értékelhető levelezést folytattak koruk nem egy személyiségével; csoda-e, ha egy-egy könyv, politikai vagy

¹⁴⁷ Révai *Nagyságtok!* című, Károlyi Józsefnek és Waldstein Erzsébetnek (az ünnepeelt ifjú párnak) ajánlott kötetnyitó verses ajánlásában saját magát mint „A’ Károlyi Háznak öszült énekesét” határozza meg. A verset Győrött írta, 1789 „Bójt’ Elő Hava’ Kezdetén”. A költemény számozatlan előzéklapon található a KSZ elején.

¹⁴⁸ OGY 2. 119. verso.

¹⁴⁹ BGYT 17.

¹⁵⁰ Arany 1907. 199.

magánéleti esemény híre napok alatt keresztül-kasul terjedt a Birodalom lassan ébredő magyarjai között? Barcsay sűrűn váltotta leveleit Orczyval, a kopasz örsi bölccsel, Bessenyeivel, Báróczyval; Ányos 18 episztoláját címezte Barcsaynak az ötven-egynéhányból, de levelezett Dugonics Andrással, Mészáros Ignáccal, Bessenyei Györggyel, Kónyi Jánossal, Báróczyval (ez utóbbi elküldte neki is Marmontel bizarr levelét a magyar nyelvről és a krímiai dámákról). Amikor Barcsayhoz fordult első zsengeivel, Ányos éppen Ovidiusból fordított *Penelope Ulisszesznek* címmel. Hinni lehet az Ányos-versek első összegyűjtőjének, Batsányi Jánosnak (a Barcsay–Orczy levelezés is tartalmazza az adatot): Ányos és Barcsay barátsága 1774-ben kezdődött Nagyszombatban. Ányos rendje kívánságára teológiai tanulmányokat folytatott az egyetemen, Barcsay már tizenhárom éve élt hazájától távol, már testőrködése is a múlté volt, ebben az időben a Leopold nagyherceg nevét viselő 4. számú dragonyosezred tisztjeként szolgált, harminckét évével akár meg is bocsátható, hogy kezdetben felnőtt számba sem vette a 18 esztendő Ányost. Ányos Pál 1776-os, nagyszombati jegyzetfüzete értékes adatnak számít; a fiatal pap műveltségével (és modorával) nyerte meg Barcsayt, hiszen az csaknem elfelejtette enyedi tanulóéveit:

Tekintesz a partra, honnét elindultál,
Messze van, csak álom minden, mit tanultál.¹⁵¹

A nagyszombati teológus görög és héber nyelvi stúdiumokat végzett, Tacitust, Curtius Rufust, Horatiust, Ovidiust, Catót olvasott (ez utóbbit 1760 és 1770 között magyarul is kiadták három ízben), Lucanust (óra hivatkozott legszívesebben). Olvasta Szent Jeromos elmékedéseit és Young *Éjszakáit*, tudott Kleistről. A pietista aszkétából szkeptikus világfivá lett Wieland annyira érdekelte, hogy 1768-ban megjelent *Der neue Amadis* című szentimentális eposza lefordításának igen korán neki is veselkedett.

A két verslevél 1782-ben íródott. Barcsayé Nagymartonban, Ányosé átnevelése helyén, a felsőelefánti pálos kolostorban. (Barcsay a maga száguldozó katonai életvitelével még mit sem sejtett a szerzetesrendeket felosztató józsefi dekrétumról, amikor az év elején így írt: „Itt mindjárt Soprony mellett lakik hat vagy hét társad ugyanazon Sz. Pál tanítványi, vajon nem tehetnének-é tégedet egy vagy két esztendőre ide, tös szomszédom lennél -- erről tudósíts, bezzeg.”) Ugyanúgy szeretne a közelébe húzódni, mint ahogy Orczy vagy Báróczy társaságát is folyamatosan keresi.

A versek formája magyaros. Barcsay két-, Ányos négysarkú tizenkettesekből szövi strófáit; soraik nem példázhatnák a prozódiai újítást, de görögös retorizáltságuk műgondra és könnyed verselési készségre vall egyszerre. Barcsay verse a korábbi; fiktív és valóságos *ihletrajzzal* kezdődik:

Alig indultanak el hozzád rendeim,
Hogy már önként kezdtek szökdösni verseim,
Levélk fejemről Múzsák sisakomat,
És kezembe nyújták szomorú lantomat.¹⁵²

Ez a hadfi-múzsafi kettősséget hordozó énkép a vers végére az erkölcsbírói szereppel egészül ki, ebben pedig komoly antimonarchikus indulatok feszülnek: a földi bálványok imádása a valóságos szentségek értékrendje felől nem más, mint blaszfémia.

¹⁵¹ KSZ 117.

¹⁵² KSZ 81.

Tömjént gyujtogatni földi bálványoknak,
S szentségét így törni a szent oltároknak sat.

Isten veled, kedves barátom, verset kívántál, verset küldök – talán illenék az apponyi fedetlen ó-kastély tetejére – többet most nem írhatok. – Élj boldogul!”

Az egymásra utaló (gyakorlatilag különmemű szövegek között is kapcsolatot teremtő) szövegrészek, motívumok több levélben felbukkanva stilisztikailag is gazdagabb jelentésűek lesznek. Appony vára egy korábbi Ányos-versben még csak helyszín volt:

Én, míg te énekelsz, Apony sziklájára
Ülök repedezett fedetlen várára;

– a Barcsay-levél zárlatában már a költői önértékelés tréfás bázisa.

Az Ányos-vers ugyanezzel a motívummal indul, költői világok és élethelyzetek ellentétező párhuzamával:

Rendes! míg én Apony fedetlen bástyáin
Lázadt Európa irtózok csudáin, –
...
Addig te Angola s Congo határára,
Repülsz Múzsáiddal Zaira partyára.

Az, amire Ányos utal, Barcsay episztolájának lényege, és pedig egy lázálomszerű fiktív kalandozás a rabszolgák fekete-afrikai otthonától szenvedéseik gibraltári, tengerentúli színhelyei felé, „véres tengerek”, „gyilkos partok” tájékán.

A szabadság kérdésének Orczy egész poémát szentelt (ezt Ányos is ismerte, Bessenyei György is). A szabadság-problematika Barcsay és Ányos versében a gyarmatosítás, a gonosz civilizáció képzetével társul.¹⁵³ Ányos értelmezésében a szabadság hiányának kiáltó ellentéte az eredendő egyenlőség (nemhiába olvastak Barcsayval együtt görög és újabb kori társadalom-filozófusokat):

Láncon, guzson hordja halandó társait
Kikkel rokon agyag alkotta tagjait.

Episztolájában különben Ányos név szerint is utal fiziko-teológiai olvasmányaira, Locke, Newton műveire.

Barcsay erőszakellenessége az aszkézis elutasításával társul; ezen alapul személyes életfilozófiája is. Erőszakmentes életet, ártatlan élvezeteket is jelent nála a hívság; ebben a versben azonban iszonyú hívságról beszél, királyok érdekeiről. Erre reagál Ányos, de csak a szót veszi át, szójátékká alakítva a kifejezést (hívság-hívség). A gondolat ilyen folytatása felér egy barokk concettóval. Barcsaynak egy sorára „ingyen védelmezni királyok hívságát” – a lojalitás értelmetlenségének hangoztatásával felel:

Mármost az áll elöl a vérferedőnél,
Kinek semmi köze nincs nyereségénél,
Hal, vesz, raboskodik más dicsőségénél,
S mégis fázik ügye hívsége tüzenél.

¹⁵³ 1778–80-ban már megjelent, a Lesekabinet-ekben újraolvasható volt Cook kapitány kísérőjének, Georg Forsternek német nyelvű élménybeszámolója: *Utazás a világ körül*.

Versében Ányos Barcsay Ábrahámot nemcsak mint állandóan veszedelemben forgó és békességre vágyó barátot félti (ebben a fiatal Bessenyei Györgynek társa), hanem megfogalmaz egy keserű felismerést is, amely egyrészt Rousseau és Orczy kultúrpeszimizmusával, másrészt a könyvtárban majdan keserű számvetést tevő Vörösmarty eszmélkedésével rokon.

A nemzeti gondolat Ányos Pál fejtegetésében egy hun–magyar rokonságot idéző pillanattal van jelen, de Attila Rómát vívó szilaj serege is az erőszak révén rabságba jutó nép példázata. E. Gibbon könyve, *A római birodalom hanyatlásának és bukásának története* ott érezhető e történeti képzetek mögött (1776-ban jelent meg, Orczy könyvtárában is megvolt, de Pray György latin nyelvű műve is 1761-ből: *A hunok, avarok és magyarok őstörténete*).

Barcsay verséből nemzeti gondolatként kiemelnök a lojalitásmentes hazafiság érzelmét, amely erőtlen ugyan, de értékszerkezete a hagyományok révén figyelmet érdemel: a prédikátor költőknek és II. Rákóczi Ferenc bujdosó kurucainak rebellis keserűségét tartalmazza, lázongó ragaszkodást, de nem a kalapos királyhoz vagy udvarához, hanem a haza földjéhez.

Mely dühösség tehát fegyverben öltözni,
S anyánkat, e földet vérünkkel öntözni,
Büszke fejedelmek bűnös kívánságát
Ingyen védelmezni királyok hívságát!

Sztoikus morál keveredik a verslevelekben a magyar (nemesi) önérzettel; Rousseau- és Montesquieu-utánérzések a világesemények szigorú megítélésében; Barcsaynál a költői révület könnyedsége – Ányosnál alig visszafojtható indulatok. Mindkettejüknél: görög önfegyellemmel palástolt szenvedélyek.

A versek *üzenet–válasz* párokba rendezése olvasási szokásaink átmeneti megváltoztatását igényli: a kisformának (az egyes versnek) megértése és a nagyformának (az üzenetek és válaszok egészének) követése, élvezete feltételezi egymást.

3. A vers társalgás

*Verseim nem egyébből állnak, mint barátaimnak
küldött levelekből.*

(Barcsay)

„Ha néha hadi foglalatosságaimtól szabadulhatok is, és magamat a fegyver zörgés közzül ellopván Músák kebelében pihenhetek, akkor is csak abban határozom minden ebbéli gyönyörűségemet, hogy Barátim munkájit olvasgassam, és *azokkal társalkodjam*” – írja Bessenyei Györgynek Barcsay.¹⁵⁴

A magyar nemzeti intézményrendszer kialakulása előtti időben, de már a társas kapcsolatok politikai-kulturális tartalmainak felerősödésekor, nemcsak a levélváltás tempója és kiterjedtsége méltó a figyelemre, hanem a levelek minősége is, a szövegek nyelvi változatossága, a magyar stílushasználat tudatosabbá válása. A levélváltás irodalmi közlendői és irodalmi betétei mintegy lassan önállósuló melléktermékei a kommunikáció kezdetben ugyancsak gyakorlati jellegű misszilis változatának. A leveleket beilleszthetjük abba a konverzációs jellegű irodalomba, amely közvetlenül megelőzte az önálló esztétikákat, és amely népszerű olvasmányok egész skáláját jelentette Európa-szerte Balthasar Gracian viselkedéskönyveitől kezdve Charles de Ligne dialógusáig, a *Halottak beszélgetéséig*. Bármilyen meglepő, a korban

¹⁵⁴ BGYT 30. Kiemelés – E. E.

eleven összefüggés létezik *poétika és viselkedéstan* között; valójában társasági attitűdről van szó mindkét esetben, csakhogy egyikben pusztán nyelvi megvalósulásban.¹⁵⁵

Ami ennek hazai nyelvű változatát illeti: korábban is értékelték az irodalomtörténet a Bessenyei György körül kialakult levelezőkört, bár ennek leginkább művelődéstörténeti szerepét és csoportlélektani-alkotáslelektani eredményességét elemezték (méltánylandó Bíró Ferencnek a Bessenyei-jelenség körül végzett nyelv- és esztétörténeti, következetesen végzett kutatómunkája). Újabban már arra történt kísérlet, hogy Ányos Pál levelezőtársait mint a magyar verselésnek is érdemes művelőit egymással folyamatos kapcsolattartásban mutassák be (ÁÖ), vagy a kismesterek levelezésjellegű barátságának ízlésalakító, közönségformáló szerepet tulajdonítsanak. Valóban van két évtized a magyar irodalom XVIII. századi történetében (1770–1790), amelyet a *kollektív nyelvélvénnyel* jellemez, ebbe a magyarul írt levelek éppúgy beletartoznak, mint a magyarul olvasás vagy a (magyarra) fordítás, a versélmény – sőt versírásélmény – megosztása egy vagy több, érzelmek, műveltségszerkezet tekintetében hasonló társal.

Az 1780-as évek magyar szépirodalmának legkövetkezetesebb kritikusa, Batsányi az irodalmi szöveggé „eladható” műfaj korai teoretikusa. Nemcsak Báróczy *Erkölcsei levelek* című fordítását értékeli, hanem Bessenyei körének nyilvánosságra hozott, így esztétikai elvárások kihívását is vállaló szövegszerkesztménnyé lett *Társaságát* is („Nem újság már a mi Hazánkban-is, hogy az Írók, jó barátjaikkal váltott Leveleiket, nyomtatásban Világ eleibe botsássák.”)¹⁵⁶ Itt nem is tesz különbséget folyó vagy versbe tördelt szöveg között.

A vers dialogikus jellege a *hívólevél–válaszlevél* mintára elgondolt hívóepisztoła–válaszepisztoła *kételemű* egységben vizsgálható mind az Ányos–Barcsay, mind a Bessenyei–Barcsay, mind az Orczy–Barcsay kapcsolat rendjén. A társalgás (kettőnél) több személy részvételét jelenti egyidejűleg a kommunikációban, ez a korabeli versírási gyakorlat nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy azonos tárgyról egyszerre többen is írtak verset. Ilyesmit sejtet az embléma műfajban szinte egy időben keletkezett Bessenyei-, Barcsay-, Orczy-feliratversek sora (az unalomról, a szerelemről); de magyar (tanköltemény-) elégiák vagy ódák is készültek párhuzamosan – a szabadságról.

A társalgás azonban a téma továbbgondolását, a szöveg továbbírását jelenti, szinte csoportos kritikát és ihletet. A honfoglalásról megírandó költemény bizonyára ilyen, a kapcsolattartásnak, a magyar történeti hagyomány és szépirodalmi program összekapcsolásának szándékát sejtető társalgás tárgya lehetett. Erre vonatkozathatók a kezdeti elszórt megjegyzések Barcsay Orczynak címzett leveleiben: „Mikor születik meg a magyar Mijo?”

Ezért érthetünk igazán egyet Szajbély Mihállyal, aki szerint „a közös alkotás tudata magyarázhatja azt az első pillanatra meghökkentő tényt is, hogy Ányos Barcsayval együttműködve készülődött a magyar nemzeti eposz megalkotására”.¹⁵⁷ Hogy ez nemcsak Barcsay és Ányos

¹⁵⁵ Kisbali László: *Ízlés és képzelet. Az esztétikai beszédmód kialakulása a 18. században. Az esztétika forrásvidéke.* Szerk. Horányi Özséb. Janus. Pécs. IV. 1. 1987. ősz.

¹⁵⁶ Báróczyhoz címzett levél stilizált változata. Keltezés: Buda, Karácsony hava 1786. Lásd Batsányi 1960. II. 88.

¹⁵⁷ Szajbély bizonyára az utolsó Barcsayhoz címzett levélre utalt (Elefánt, Szent Mihály havának 2-dik napján 1782):

Szomszédodban kívánsz, hogy Chloém lépésit
Keressém álmomban testetlen tünésit,
S nem találván sehol szőke kedvesemet
Barátom, öledben sírjam ki szívemet!

ügye volt, arra egy Orczynak címzett Barcsay-level is utal (Bécs, 1784. nov. 12.): „Mennyei Barátom! – azt hallám itt, hogy a kis Ányos meg holt volna! Ki végzi már el a Scythák ki jövetelét?”¹⁵⁸

Ma már nem fér kétség ahhoz, hogy a magyar előidőkről, az óhazából való kivonulásról szóló versek létrejötte a levelező, verselő barátságok, érdeklődési- és ihletcsoportok (körök) érzelmetli, intenzív szellemi környezetéhez kapcsolható.

Ha a gondolkodói-költői magatartástípust tekintjük, leginkább a pálos **Kreskay Imre** költőfigurája az, amely egybevehető a Barcsayéval. Kreskay is nagy műveltségű, jó verselő készségű, (már nem pusztán hungárus) patrióta érzésű személyiség volt, és műve nem szűkíthető le költői teljesítményére, amely ugyan nem jelentéktelen, de a Bessenyeiéhez, Baróti Szabóéhoz mégsem mérhető esztétikai tartalmaiban. Az ellenben, ahogyan a hírt kapta és értelmezve terjesztette levelező társai között, ahogyan *a verselés tényét* kulturális *tettként* ünnepelte minden egyes levelében, Barcsay Ábrahám magatartására emlékeztet; az is, ahogyan valósággal lényé is, legegyszerűbb gesztusa is poétai tevékenységre inspirálta baráti környezetét.¹⁵⁹

A versnek a társaságot kialakító és összetartó jellegét kívánta kifejezni Révai Miklós, amikor a verselő társak szinte árkádikus hármasságát igyekezett egy könyvfedél alá hozni. Valószínű, hogy Orczy nem adta ehhez beleegyezését (Ányost soha nem érezte olyan közel magához, mint Barcsayt); így lett a *Költeményes Szülemények* könyve csak kétszerzős. („Nem bántottam-e meg nagyságodat, hogy utóbbi levelembenn bátorkodtam kérdést tenni, ha meg engedné e hogy Függelékül ezekkel a Versekkel ki adhatnám Boldogult Ányosnak maradék verseit?”¹⁶⁰)

A hármasságra utal Barcsaynak „barátságunk trifoliuma” kifejezése az Orczy-levelezésben, illetve Bessenyeinek *A hármás vitézek* című Voltaire-magyarítása, amely 1779-ben szinte irodalmi mintáját adta a valóságos (Barcsay életében többször is aktualizálódó) baráti csoportnak (1. Barcsay – Bessenyei Sándor – Báróczy; 2. Barcsay – Orczy – Forgách Miklós;

Azután te véled s Homérus tollával
Lukánus tüzével, Gyöngyösi lantjával
– Kárhoztatván Páfost! harcok mezejére
Repüljek, Caucasus pusztá vidékére.
Onnan Attilával, Árpád s Balambérrel,
Szingintannyi vitézzel, amennyi vezérrel,
Sik kevély koronák letapodt fényeken,
Vitéz nemzeteknek párázó véreken
Keresztül vezetvén dicső eleinket,
Mutassam meg nekik gazdag mezeinket.
Ó mely édes volna veled vándorlani,
Veled ily csudák közt Kárpátra szállani!

Lásd: ÁÖ 8., illetve 46.

¹⁵⁸ OGY 2. 197.

¹⁵⁹ Erről szól Kreskay levelező körét bemutatva Hattyuffy Dezső ma is használható könyve, a *Költői levelezések* (1906).

¹⁶⁰ Révai levelét lásd az OGY 2. 250. lapján: „Győr, 24 oct. 1788. Nagyságos Bátor! A Bétsi Censor, ki a Magyar Dolgokat vizsgálja, Györi fi, derék ember, rakva minden szép tudományokkal, kivált az ízlés igen finom benne [...]. Egyről másról beszélgetvén magától hozta elő Nagyságodnak verseit, kivált a Szabadságról. Tsodálom, hogy egy olvasással anynyit tudott belőle előhozni. Egészen bele édesedett és nem győzte eléggé ditsírni. Ki mondhatatlan szépek s gyönyörűek Bartsainak is, ama levelező Társnak, Versei. Nagyon tetszenek azok is, miket Bátorzítól olvastam benne.”

3. Barcsay – Bessenyei György – Ányos Pál; 4. Barcsay – Danczkay József – Csedő). A baráti csoportok nem éltek egyenlő mértékben a verslevezés lehetőségével; az utolsó csoport Barcsayban már alig látta a költőt: a politikus, a katonai diplomácia lehetséges embere volt a számukra.

(A barátság tényét igazoló köszöntő verseket mint a múzsáknak bemutatott közös –szövetség-teremtő – áldozatot értékelte a korszak költőmesterséggel foglalkozó írástudója. Maga Révai is közölte a hozzá írt verseket, mintegy a nyilvánosság elé hozva művelt és alkotó kedvű társaságát, Horváth Ádámot, Kreskayt és másokat. A verssel való pozitív megjelölés gesztusa volt a lényeges.)

A társalgás verses formája adja most az ötletet a korszak episztoláris költészetének társas műfajként való értelmezésére, elnevezésére. *Szkoliom*nak tekintjük e verseket: nemeseknek a férfiak házában tartott lakomáira szerzett daloknak (magukat a szerzőket pedig igaz, kései és nem is egyenlő mértékben tudatos imitátoroknak, mégis Szimonidész¹⁶¹ és Athénaiosz¹⁶² követőinek). Valójában a magyar irodalmi hellenizmust inkább csak közvetve képviselő költőnk Orczy, Bessenyei, Barcsay, Batsányi: valódi antik eszményeik az ókori Róma gondolkodói-szépírói.

A misszilisekben megvalósuló költői énképet, illetve a költőnek a címzetthez való viszonyát mint az életrajz tartalmas rétegét próbáljuk meghatározni. Ebben a kérdéskörben a levelek egymással ugyan kronológiai rendű és stílárisan-szemantikailag összefüggő, prózaszerű szerkesztményt adnak, a verstársalgás globalitása felől nézve azonban csak hívószövegek, csak töredékei egy bonyolultabb, *többszerzős* szövegvilágnak.

A levélíró a *fait divers* iránti határozott érzéssel ragadja ki a hétköznapok eseménysorozatából azt, ami barátja érdeklődését is felkeltheti. Ebből a szempontból figyelve leveleit, azok a politikai és bulvársajtó mai kívánalmait is kielégítenék; elhallgatásos technikája, a probléma, az esemény felvillantása, a szellemes, de szűkszavú kommentár vagy inkább a hatás burkolt irányítása valódi prózairói adottságokra vall. Mikes, Hermányi Dienes József, Kónyi kerek történetei juthatnak e szövegkezelésről eszünkbe.

4. Fordítások

Minden fordítást csak csekélységnek tarta.

(Radvánszky János)

Hogy magyarul nem szól, azon csodálkoztam.

(Barcsay)

Barcsay olvasott németül és franciául, egészen friss külföldi szépirodalmat is megszerzett, és szeretett is rá reflektálni; környezetét egyfolytában fordításra biztatta, de maga nem szívesen foglalkozott a figyelmet és következetes filológiai munkát igénylő tevékenységgel. Az OGY-ban fennmaradt missziliseiben saját bevallása szerint fordításbetétek is vannak, ezek egyik

¹⁶¹ Szimonidész (i. e. 556–468) Pindarosz vetélytársa volt, és mint amaz, thesszáliai és szicíliai udvarokban élt, de vándorló életformáját is fontosnak tartja az irodalomtörténeti hagyomány. A szkolionokon kívül gyászénekeket és epigrammákat is írt.

¹⁶² Athénaiosz (i. sz. III. század) tizenöt könyvből álló gyűjteményében a *Deipnón szophisztón*ban mintegy harminc ember elképzelt lakomáját írja le egy római állami tisztviselő házában, részben Platón hatására; a lakomázó tudósok a legkülönbözőbb témákról társalognak (kultúrtörténet, művészet, irodalom, nyelvészet).

része mára mint önálló Barcsay-vers szerepel az antológiákban. Legnépszerűbbé lett a saját maga által is hol fordításnak, hol eredetinek nevezett *Barátim! ha egyszer az én orám eljön*. Németből erről az egy fordításáról tudunk.

Ezek a versek a legtöbbször egy, az olvasói tudatban már meglevő szövegre, szövegrészre utalnak vissza. Feltételezzük, hogy a romantika kezdetén ezek a referenciák már ismeretlenek vagy semleges érzelmi töltetűek voltak; az egyénnek önmaga felé irányuló kíváncsisága fölöslegessé tette a szövegszerűen megidézett (a konstrukció jelentésegészének viszont szerves részét képező) toposzok egész jelentéskörét. Pragmatikus szempontok is befolyásolták az előző kor szövegeihez való viszonyulást: elfogadva a konvenciót, hogy amit irodalomnak mondtak, megőrizte azonosságát – vagy pedig előítélettel, amely eleve meghíúsította a (rég) szöveg irodalmi alkotásként való „viselkedését”, működését.

Barcsay latinból és Orczy kérésére fordította a *Pásztor, szántóvető és katona voltam* kezdetű verset, de maga is elégedetlen volt az eredménnyel; ezt írja 1772. okt. 8-án Orczynak: „Utolsó postával küldött levelemmel elfelejtettem a tudvalevő koporsóra való jegyzést elküldeni. Én azt ugyan már régen zsebemben hordozom oly reménységgel, hogy talán majd valami olyas rendes fordítást tehetek rajta, de hasztalan. Nálam a juhászbót, eke és kard nem akarnak összeilleni, úgy vélem a méltóságos úr már magyar koszorúba kötötte őket s engemet, mint ama korcsmákon lézengő olasz improvizátorokat, csak próbára tett. De akárhogy legyen is, mesterem előtt meghajlok s parancsolatjának engedelmeskedvén, így teszem által magyarrá. [...] A méltóságos úrnak könyörgök, ócsálja és rostálja meg, ha valami megmaradhat benne: jó, ha pedig nem: közölje velem a maga fordítását.”¹⁶³

A zólyomi vendégszerető nemes, Radvánszky János a Milton-fordító Bessenyei Sándornak írott levelében megemlékezik Barcsay eredetiségelméletéről, a fordításokkal kapcsolatos nézeteiről is (valószínűleg 1772 szeptembere után kelt a levél): „Bánkeszi közbarátunknál [ez Barcsay] minap reménykedtem abban, hogy legalább számomra Voltaire és Gellert leveleit magyarrá fordítsa, de hiányos volt minden a béli fáradozásam, mivel minden fordítást csak csekélységnek tartá.”¹⁶⁴ Az eredetiben olvasás mint nyelvesztétikai előírás ma is létezik. A hűség fordítás elvi lehetetlenségét csak a huszadik századi stilisztikai nyelvészet kezdte hangoztatni; ilyen értelemben Barcsay különnek számíthatott nézeteivel saját korában.¹⁶⁵ Inkább *eredetiben is idézi* élvezetes olvasmányát, ilyenkor az érzékenység nemzetek fölötti jeleit érzi, nem hangoztatja magyar nyelvi és politikai elvárásait.

A magyar nyelv a XVIII. század végi Magyarországon az állam „többségi” német nyelvével szemben kisebbségi helyzetben volt (erre még kitérünk az interakciós-beszélőközösségi kontextus rendjén); Erdélyben azonban mint a történetileg kialakult Unio Trium Nationum két

¹⁶³ A levél – és benne a fordítás – fogalmazványa a Radvánszky család levéltárában maradt fenn (Berkeszi 1889. 280.), az autográf misszilis három nappal későbbi keletű (okt. 11.), igen kevés változtatás van benne, a versben semmi (OGY 2. 25.).

¹⁶⁴ A levél így folytatódik: „Én azonban azt tartom, mivel a németek francia, franciák pedig anglia könyvekből (alatta áthúzva: nyelvből) fordításokat minden orcapirulás nélkül megtehetik, annyival inkább mi abban minden kisebbségünk kívül nyomdokjok követői lehetünk. Ez az én futó elmém és ohajtásom, hogy lehessenek.” (Baros 1906. 31–32.)

¹⁶⁵ Pétezly József így vezeti be *Young éjtzakái és egyéb munkái* című, Pozsonyban 1795-ben megjelent fordítását: „A mi ezen munkának fordítását illeti, éltem itt-is azzal a szabadsággal, a mellyel fordítottam Zayrt és a Henriást. [...] egygy szóval, azon igyekeztem, hogy ez a fordítás szint olyan szép legyen mint az Originál” (XVII. oldal).

nemzetének, továbbá a négy bevett vallás közül legalább egynek (a kálvini reformátusnak) kizárólagos nyelve, többségi helyzetben. Ezzel is magyarázható (noha nem csupán ezzel) az a magyarságról a defenzív pozícióból kialakított nemzetkép, amely gyakran az ellenségkép kritériumait is kielégíti. Példának egy társnemzet klasszikusnak tekintett néplélektani munkáit említhetjük, amilyen például Paul Rudolf Gottschling műve, a *Kurze Schilderung der über aus gesegneten Gross Fürstentums Siebenbürgen*; ebben a magyarság – amelyhez szerinte úgy viszonyul a székelység, mint egy goromba bajor a gáláns szászhoz – a következőképpen jelenik meg: munkavégzésre tunyasága miatt nem hajlandó, Ázsiából származó, de igen lassan civilizálódó, mulatozó kedvű, és lenéz másokat, nyelve a törökhöz hasonlít.¹⁶⁶ De hasonló megállapításokra jut Michael Lebrecht is Bécsben 1792-ben megjelent értekezésében, az *Über den Nationalcharacter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen*ben. Ezen nem is kell csodálkoznunk, ha elfogadjuk, hogy a csoportidentitás kialakulásában fontos szerepe van a másik csoportról alkotott képnek, sőt az ellenségként tételezett csoport megnevezésének is.¹⁶⁷

Az etnikai-nyelvi, sőt társadalmi sokféleségre nyilván leghamarabb egy kívülálló figyel fel, akire a struktúra és annak működése az újdonság erejével hat. A kívülálló itt szintén a sokféleség mikrorégióját, Magyarországot, ezen belül a Dunántúlt mint kistáját írja le egy hadmérnöktől elvárható szikár tárgyilagossággal.¹⁶⁸

1810 és 1812 között keletkezett feljegyzéseiben a lakosságot fő- és melléknépekre osztja, az előbbieket közé sorolja a magyarokat, a németeket és a szlávokat, az utóbbiak közé a „klementinusokat” (albánokat, akik Magyarországon a horvát népességbe szívódtak fel), a görögöket, olaszokat, zinzárokat, franciákat, a cigányokat és végül a zsidókat. A nyelvhasználatra annyiban figyel, amennyiben az a civilizálódás (iskoláztatás), illetve a kapcsolattartás közege. Így felfigyel arra is, mennyire ragaszkodnak a Sváb- és Bajorföldről, Pfalzból származó németek magukkal hozott nyelvükhöz; vagy elismeréssel szól az általa mongol eredetűnek tartott magyarok mezőgazdasági iskolájáról (a keszthelyi Georgikonról, Festetich György gróf kísérlétéről), mint ami a mostoha természet okos korrekcióját kívánja elérni.

Úgy beszél a települések történetéről és vegyes lakosságáról, a három osztály együtteseként felfogott társadalomról, mint aki nem érzelmeket, hanem tényeket rögzít. Munkája tanulmányunk szempontjából példa értékű.

Folytathatnók a sort, pozitív és negatív példákkal illusztrálva a másik csoportról alkotott, előfeltevésektől csöppet sem mentes képet. A nemzetképet nemcsak csoportmentalitás, hanem véleményformáló érdek is alakítja minden esetben. A nemzeti karakter kapcsolatba hozható azzal, amit *modális személyiség*nek nevez a társadalomlélektan. A kép – a modális személyiség sematikus portréja, illetve a nemzeti karakter csoporttablóvá lényegítése – mint mentális tárgy jelenik meg a kapcsolatokban; egyrészt a kommunikáció alkalomhoz köthető aktsaiban, másrészt (erre vonatkoztak illusztrációink) az irodalomnak tekinthető szövegekben.

¹⁶⁶ A teljes címhez hozzátartozik, hogy *mit patriotische Feder entworfen* (Budissin 1781). A török népnév különben e másodlagos, megőrző használatában ma is hallható Erdélyben.

¹⁶⁷ Balogh F. András (1996) tanulmányában az erdélyi szász magyarságkép kialakulását Schäus medgyesi lelkész *Ruinae Pannonicae* című munkájából eredezteti. Ez az 1571-ben megjelent írás népszerű olvasmánynak számított, később tananyag is volt az erdélyi szászok körében.

¹⁶⁸ Ez a Ferenc császár által kartográfiai feladattal megbízott mérnök a pontos térkép mellé szöveges, néprajzi-művelődéstörténeti jegyzéket illesztett. (Lásd erről T. Mérey Klára 1994. 129–138.) Ez a jegyzék távoli rokonságot mutat egy szépirodalmilag „jegyzett” műfajjal, a *voyage raisonné*val is.

Hadd vessük közbe, hogy nem a faji pszichológia jelentésben használjuk a nemzeti karakter kifejezést, hanem kulturális (és ezen belül mentalitástörténeti) értelemben. Az is igaz, hogy a fogalom mindegyre igényli egybevetését más jelentésű használataival, így tanulmányunk is utalni fog olyan esetekre, amikor a nemzeti karakter *intézményesített mintaként* viselkedik, illetve, amikor a gazdasági és politikai élettel kerül kapcsolatba. Olyan eset is van – erre az irodalmi kapcsolatok bőven adnak példát –, hogy a sztereotípiává lett nemzeti karakter, illetve a kisebb és nagyobb csoportok, más-más társadalmi pozíciót birtokló és egymással kontaktusba kerülő közösségek számára a nemzeti karakter *humor* forrását jelenti; az elfogadó megbélyegzés, a kritikus tolerancia magatartási modelljét ismerhetjük fel ilyenkor. Itt Orczy Lőrincnek vagy Gvadányinak a cigányokat karikírozó költeményeire is utalhatunk; Barcsaytól a festői egzotikum jegyében olvashatunk életképszerű verset cigányról, szlovákról, románról.

A nyelvközösségek globális megítélése 1760 és 1790 között lassanként nyert politikai színezetet. Kezdetben a magánlevelezés és a köznapi érintkezés alkalmi jelezték a nyelvi-etnikai csoportok iránti növekvő figyelmet; II. József uralkodásától kezdve *a nyelvről való gondolkodás* a csoporttudat tünete lett, kultúrtörténeti, nyelvfilozófiai jelentésvonatkozásaival párhuzamosan kialakul *politikai konnotációja*, sőt *manifesztumértéke*.

Kazinczy Ferenc nyelvi gyönyörérzetében fel-felsikoltott, amikor egybevethette az általa jól ismert *Contes moraux*-kat Báróczi Sándor *Erkölcsei meséivel*.¹⁶⁹ Nem tett mást, mint társalogtatta a két különböző nyelvű szöveget; nyilván a francia volt az úgynevezett hívószöveg, a magyar a válasz. Nem túlzás, hogy az *intertextualitás* egyik lehetséges változatának örvendezett, és ezt annál határozottabban állíthatjuk, hogy tudjuk: abban a pillanatban sem a (Versailles-ban lakó) Marmontelt, sem a bécsi testőrt, Báróczit nem ismerte személyesen.

Cicerót fordítva írja Kovásznai Sándor 1795-ben: „A jó fordításokat egy a legjobb eszközök közül valónak lehet tartani, mind a nyelvnek tökéletesítésére, [...] mind pedig a nyelv tulajdonságainak kimunkálására.”

Csokonai Vitéz Mihály, a preromantika par excellence költője is beérhette volna antik nyelvek tanulásával, azzal, amit nagy hírű iskolája, a debreceni kollégium kínált; ő azonban magyar anyanyelvén kívül a németet sem kényszerből tanulta meg, hiszen olvasott, sőt írt ezen a nyelven; de önszorgalomból megtanult olaszul is, tudjuk, hogy magyar viszonylatban ő akart – annak bőven áradó alkotóereje és népszerűsége okán – a magyar Metastasio lenni.

Barcsay eseményekben ugyancsak bővelkedő pályáján felismerhette a nyelvek tényleges szerepét a legkülönbözőbb társadalmi szférák gyakorlatában. A nyelv politikai vonzatait nem akarta (helyzete alapján nem is tudhatta) a szépirodalmi jelentésektől elkülöníteni. Ugyanaz a feltörekvő, megerősödő nyelv az ő számára szellemiség és anyagi jólét hordozója is lehet, az 1772–1794 közötti csaknem negyedszázad az ő számára a magyarnyelvűség kulturális diplomáciájában letöltött idő. Ebbe pedig az egyenruhában elhangzott szavak, illetve a magyarra fordítandó művek hazahozatala, tudatos terjesztése is beletartoznak.

Lássunk egy, a paszkvillusok mögött zajló nyelvi-nyelvpolitikai jelenséget. Közjogi csoport értelmez egy hivatalos úton érkezett beadványt. Van ennek nyelvválasztási és irodalmi komponense is: az 1790/91-es erdélyi országgyűlés tanügyi bizottsága hatáskörébe utalnak egy tervezetet, amely az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság megszervezésére, működtetésére vonatkozik. Ez az első olyan magyar akadémia-terv, amellyel törvényhozás foglalkozik.

¹⁶⁹ Nem Marmontel magyarítása volt Báróczi első fordítói kísérlete. Még 1761, vagyis a bécsi Magyar Nemesi Testőrséghez való kerülése előtt hozzáfogott La Calprenède *Cassandre* című barokk regényének lefordításához, ennek kiadására azonban csak jóval később, éppen Barcsay Ábrahám közbenjárására kerülhetett sor.

A latin nyelvű törvényhozás, a német nyelvű ügyintézés (levelezés a kormányhatóságokkal) és a magyar írásbeliség tudományos intézményesítésének ez a hármas találkozása, tudjuk, kudarcra végződött. Hogy a hivatalos jóváhagyás elmaradása ellenére a forrásközlést, feltárást, tudományos életet pártolni szándékozó Társaság félhivatalos módon mégiscsak dolgozni kezdett és bár egy tanulmánykötet (néhány verset is tartalmazó kiadvány) publikálásáig eljutott, nem mond ellent a ténynek. *A magyar-Nyelv-Mívelő Társaság Munkáinak Első Darabja* megjelent ugyan 1796-ban, de nem mint egy életerős intézmény első kiadványa, hanem mint emlékkönyve egy elgáncsolt vállalkozásnak.

Ugyanez a csoport viszont, amely nemcsak önmaga hivatalos jóváhagyatásáért küzdött, kapcsolatteremtésre is kísérletet tett közeli-távoli értelmiségekkel és hasonló érdeklődésű társaságokkal. Így került sor olyan levelek, könyvek, értekezések csoportos tanulmányozására, amelyeket a Nyelvmívelő Társaság küldött levelezőtársainak véleményezésre, vagy amelyeket ő maga kapott mint tudományos tevékenységgel foglalkozó csoport.

Földi János megküldte a Társaságnak a máig ható helyesírási elveket is tartalmazó úgynevezett Debreceni Grammatikát: „Én még akkor [a debreceni vásárkor] – írja Földi Aranka Györgyhöz címzett kísérőlevelében – fel tevém magamban, hogy [...] a Debreceni Társaság által készített Magyar Grammatikának egy Exemplárját küldjek a nagy Érdemű Társaság számára [...] Most tehát kedveskedem a Társaságnak ezen Magyar Grammatikával.”¹⁷⁰ Annak ellenére, hogy Magyarországon a tudomány magyar művelői szívesebben használták még a latint mint a szakmai fegyelem és a kommunikáció nemzeteken túl ható közegét, mind Földi levele, mind Erdélyben a Nyelvművelő Társaság által elkezdett tudományos „igyekezet” magyar nyelvű.

Kérdés persze, mi köze ennek az irodalomhoz. Mondottuk, a korszak irodalomfogalma tág, az írás retorikai-stilisztikai mesterségbeli titkai éppúgy beletartoznak, mint az alkalmak ihlette vagy a feliratszövegek. A preromantika mai képzeteink szerinti szépirodalmi szövegei és a nyelvről szóló, gyakran filozófiai igényű írások nemcsak azonos körülmények között jöttek létre (nemegyszer ugyanannak a közönségnek szánt szöveggént), hanem egymást magyarázzák; jelentésük szorosan összekapcsolódik.

Az *Affinitas*énál nagyobb ismertségű, bár a magyar olvasótársaságok által idegenkedéssel fogadott másik magyar nyelveredetű (finnugor szemléletű) könyv. Sajnovics János *Idiomája*, más rövid megnevezéssel *Demonstratio*ja volt. A kör kiszélesítésének, a műfaj szerencsés megváltoztatásának (és a párhuzamos nyelvismeretek preromantikabeli állapotának) gazdag jelentésű példája Dugonics András *Etelkája*, amely a nyelvészet sugallta tudományos-fantasztikus irodalom esetét jelenti. Miközben a Hungarus- vagy modernebb magyar öntudatú értelmiség a hun-magyar rokonság múltszemléletének barbár fenségesség-élményében élt, és ilyen alapon a „halszagú” finnugor nyelvrokonság gondolatát sietett elutasítani, a regény szokatlanul népes olvasói csoport figyelmét vonta magára, és (némi tudatfejlesztő szándéktól sem riadva vissza) az északra szakadt rokon iránt regényes rokonszenvet ébresztett több száz magyarul olvasó személyben; ez a szám a kor olvasási szokásait tekintve sem lebecsülendő. Ezt a lelkesedést a testőrírók körében azonban hiába is keresnők.

Sajnovics jármától ójjuk nemzetünket,
Ki Lapponiából hurcolja nyelvünket.

¹⁷⁰ Földi János levele Hadházon kelt 1786. okt. 4-én. (Idézi Éder Zoltán: *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság*. Akadémiai Kiadó Bp. 1978. 296.)

– Barcsay Ábrahám így adott hangot (Bessenyeinek szóló verslevelében) többjük viszolygásának a Sajnovits-féle hipotézissel kapcsolatban.¹⁷¹

Nem maga Pope, hanem szövegei (leginkább német vagy francia Pope-átiratok) szólították meg a korabeli magyar szerzőket. (A testőrírók által nagyra értékelt és levélben is felkeresett Marmontel maga is fordított Pope-ból, ezzel csak erősítette a költő iránt Bessenyei körében amúgy is meglévő szimpátiát.¹⁷² (Marmontel, az *Enciklopédia* dramaturgiai és egyéb műfajelméleti szócikkeinek szerzője bizonyára nagyobb szerepet játszott a felvilágosodásnak a közgondolkodásban való megjelenésében a magyar nyelvterületen, mint eddig gondoltuk.) Pope sikere az angol államrend iránti szimpátiával, a jozefin észelvőség tényerésével is magyarázható, bár az olvasók közti népszerűsége az általános emberismeretnek, az anatómia és pszichológia iránt megnövekedett érdeklődésnek is következménye a korban. Alexander Pope *Essay On Man* című munkáját – közvetítő nyelvből – Bessenyei György *Az embernek próbája* címmel magyarítja (Bécs 1772), röviddel ez után készül el Pápai István *Pope-nak az emberről való levelei* című fordítása (Szeben 1789).

Érdeemes a korabeli fordításméleti szakirodalomból válogatnunk, hogy a fordítás filológiájának mentalitásbeli jellemzőit is nyomon követhessük. Így például különösen találónak véljük Csernátoni W. Sámuel megállapítását, amely szerint „A fordító biztossa az Irónak”¹⁷³; ezt akár át is alakíthatjuk úgy, hogy a fordító a kiinduló szövegben rögzített írói képzet folytatója, képviselője. Hadd illesszük vissza Csernátoni ötletes terminusát a szöveg összefüggésébe, Flögel *Az emberi értelemnek természet szerint való históriája* című értekezésének bevezetőjébe:

„Azzal nem hízelkedem magamnak, hogy írásom a legpallérozottabb magyarsággal ékeskednék. Az ilyen ékesség meg-lehet a fordításban, midőn valamely verses munka, vagy ékesenszóllás-béli darabok, Oráziók, sat. fordíttatnak, melyekben a leg-nagyobb szépség áll a kifejezéseknek elevenégekben és nemességekben. [...] Az ilyen ékesen szóllás darabjaiban a jó Fordító szabadságot vehet magának hogy bizonyos gondolatokat oda-ragasszon; a bádjadottabbakat az Horatius szava szerint onnan ki-hadja; erősítse a kifejezéseket, elevenebb és tündöklőbb kifejezésekkel éljen, úgy hogy ilyen módon fellyül is haladhattya sokszor az eredetit Irót. De akár-ki által-láthattya, hogy az ilyen színű munkában igen helytelen vólna a Fordítónak olyan forma szabadsága, mivel itt az Historiai vagy Tapasztalás-béli igazságokból, az Okoskodás szoros törvényei által kell más igazságokat ki hozni, a hol vagy az igen gyenge, vagy az igen erős ki-fejezés más ábrázatban öltöztetné az igazságot; az ilyen munkában a fordító biztossa az Irónak, a biztosnak pedig azt kell elé adni, a mit reá bíznak, ki-vévén az alája írott jegyzéseket és magyarázatokat.”¹⁷⁴

Ennek az esetnek bonyolultabb változata, ha a fordítás mint szöveg megihlet egy újabb szerzőt; az a szöveg, amelyet Barcsay Ábrahám a Comminge fordítójának ajánl (nem eldöntött kérdés, hogy Báróczynak, Bessenyei Györgynek, Naláczy Józsefnek vagy éppen Radvánszky Jánosnak), fontos mozzanata a korszak nyelvről, irodalmi értékről, írói-fordítói autonómiáról való gondolkodásának. Ebben az is olvasható, hogy mértékkel lehet, sőt ajánlatos az idegen

¹⁷¹ Szira 68.

¹⁷² Jean-François Marmontel: *Les chef-d'oeuvres de Pope*. Les essais. Liège 1980.

¹⁷³ Vö. Barcsaynak a Comminge fordítójához írott versével (KSZ 63.).

¹⁷⁴ Lásd Tsernátoni Vajda Sámuel: *Az emberi értelemnek természet szerint való históriája, vagy olyan philosophiai vizsgálás, a melly az emberi elmék tulajdonságainak és azoknak a tapasztaláson fundált okait adja elő*. Flögel Károly Fridrik után magyarítva. Kolozsvár 1795.

kultúrákból is ihletődni; a nemzeti nyelv energiáit, mélységét, alkalmasságát azonban nem szabad lebecsülni:

Comminge keservét németül olvastam,
Hogy magyarul nem szól, azon csodálkoztam,
Avagy nem lehet-é nyelvünkön jajgatni,
Vagy pedig szeretőt szívesen tartani?
Mi van szebb a sógor csikorgó nyelvében,
Mintsem komám-uram édes beszédében?
A régi vad szászok rút erres szavai
Sértik füleinket idétlen hangjai.
Hidegebb országok durcás nemzeteit
Hagyjuk el, Barátom! hagyjuk el verseit
Szedjük ki közülök a drága-köveket,
S ékesítsük vele, ha lehet, nyelvünket.¹⁷⁵

D'Arnaud *Les amants malheureux ou le comte de Comminge* című munkája 1764-ben jelent meg; ebből lett a német nyelvű változat, *Vorzügl. Erzählungen (1783/88)*; ezt olvashatta Barcsay. (Naláczy József erdélyi testőríró és mecénás 1793-ban adta ki Pozsonyban magyar nyelvű művét *A szerencsétlen szerelmesek vagy gróf Comens* címmel.) Arra, hogy a magyar nyelvű olvasmány a nyelvről, a nyelvi kommunikáció emocionális lehetőségeiről és korlátairól való reflexiónak is gyakran volt eszköze, álljon itt ugyanannak a fordítás-üdvözlő versnek a zárlata:

De térjünk, Barátom! vissza Commingére,
És a sírban szegzett ritka szerelmére (...).
Tudod, hogy németül többet nem tanultam:
Mint amennyi kevés, arra is szorultam:
Mégis verseidet midőn elolvastam,
Illyen esméretlen szavakra fakadtam.

A preromantika művelődni vágyó nemesi- és polgári-honorácior rétege az *Anzeigen* című lapon kívül bizonyítottan olvasta az *Intelligenzblatt*ot is. A császári udvar kegyéből kiesett Barcsay francia nyelvű versei is ebben jelentek meg; ma sem tudjuk, milyen úton kerültek ki a külföldi kiadvány szerkesztőségébe ezek az írárok. Említettük már, hogy Bethlen Zsuzsanna grófnő Csórán magyar lapokat olvasott (a hozzá hasonló női olvasóközönségnek szánta Urániáját Kármán József, Auróráját Kisfaludy Károly).

A magyar preromantika szabadkőműves írói egyrészt Born és Blumauer köréhez tartoztak, és a társadalmi szatíra módozatait kísérelték meg anyanyelvükön (ebből a forrásból erednek Fekete János antiklerikális írásai), másrészt a szabadkőműves misztika anyanyelvi megvalósítóiként fordítottak és eredetit is alkottak. Kazinczy Ferenc *Természet oekonomiája*, Pálóczi Horváth Ádám *A felfedezett titok*, Báróczy Sándor *Az igazi adeptus c.* művei ennek a szabadkőműves eszmeiségnek, jelvilágnak a hordozói, és nagyjából az európai kőműveség hatásának jegyében formálódtak. Maga Kazinczy pályája elején hitte, hogy a szabadkőműveség révén nemcsak a legújabb tudományos és irodalmi ismeretek birtokába juthat, hanem olvasóközönséget is kialakíthat magának. Talán éppen ilyen megfontolásból írta németül *Der Amerikanerét*; és ebből a periódusból (az 1700-as évek utolsó évtizede) ismerős Bessenyei német nyelvű értekezése is. Ilyen megfontolásból írtak latinul a korszak humanista szerzői is,

¹⁷⁵ KSZ 63.

bár kétségtelen, hogy munkáik terjesztésére nem a szabadkőműves ismeretségi és támogatói kört, hanem az Árkádia-divat nyújtotta kapcsolatokat használták fel.

A nemzetté válás korszakának is nevezett preromantika Európa keleti és középső régióiban a kapcsolatok változatos fajtáit jelenti, és ezekben különös szerep hárul a nyelvhez való viszonyulásra. A kultúra szociális rétegzettségét tekintve, a Habsburg Birodalom részét képező Magyarország és Erdély vonatkozásában is megállapíthatjuk, hogy a magyar preromantikának legalább két fejlődési tendenciája volt.

Az egyik a nemzetté válás eszményének jegyében a nyelvi egyneműsödést tűzte ki célul, és azt, hogy a magyar nyelv irodalmivá és – a történeti Magyarország területén – általános használativá legyen. Ebben látta ugyanis az értelmiség az etnikumként való önszerveződés biztosítékát, hosszabb távon a működőképes magyar állam visszaállítását. Ennek az iránynak híve Faludi Ferenc, Orczy Lőrinc, Ányos Pál, Bessenyei György, Dugonics András és a fiatal Kazinczy Ferenc.

A másik irány személyes kapcsolatok és az intertextualitás sajátos képződménye. Az átvétel, magyarítás, fordítás révén valósul meg, sőt az idegen nyelven való alkotással kapcsolatos, amely szerint nélkülözhetetlen az intenzív és folyamatos együttműködés a kultúra egyetemesebb eszményei jegyében másokkal (individuumokkal, csoportokkal). Az együttműködésnek, az ilyen meggyőződés felvállalásának voltak, nyilván, az irodalmi-esztétikai célokon túl magánéleti motívumai is: emigrációba kényszerülés, más etnikumhoz tartozó élettárs, külföldi utazás, illetve az ott megismert személyekkel való kapcsolattartás igénye (Batsányi János, Forgách Miklós, Fekete János, Teleki József, Pétzeli József).

A preromantika első évtizedeiben a nézetkülönbségek látványos formája a magyar és más nemzeti nyelvek körüli eredet- és nyelvpragmatikai vita volt. A nyelvi identitás megtalálása szinte személyiségenként igényelte a történeti-csoporttudati, nyelvészeti krédó megfogalmazását; de ennek időnkénti revíziójára is van példa, sokszor egyetlen írói pályán belül. A preromantika második fázisában (valójában a XIX. század első évtizedeiben) a nemzeti nyelvű irodalmi alkotás disszonánsnak, politikailag gyanúsnak tűnik, a több nyelvben, több kultúrában való otthonosság szabadsága erkölcsi ingatagságnak minősül. Ezzel összefüggésben azonban szinte válaszfalak nőnek a nemzeti nyelv által egybekapcsolt, egy etnikumhoz rendelhető irodalmak közé, ezek csak merev műfaji-alkotáserkölcsi szabályok betartásával közelíthetők meg; az átírások, hűtlen (irodalmi forma, stílus szempontjából más) fordítások ízléstelennek számítanak.

A többnyelvűség legfeltűnőbb példái a XVIII. századi Kalmár György és a nyolcvanadik életévét is megért Batsányi János. Közéjük sorolható Barcsay Ábrahám is. Egyszerre otthonosak több nyelvben és kultúrában, de elbizonytalanodnak saját, a korabeli kelet-közép-európai helyzet által nagyon is behatárolt gondolkodású honfitársaik között. A kortársi európai kultúra egyetemesebb változata iránt a XIX. század húszas éveire kevés írástudó volt már fogékony; ez politikai (nemzeti) függetlenedési szándékokkal is magyarázható.

A nyelvhasználat identitásjelölő volt a XVIII–XIX század fordulóján is, erre már az életrajzok tanulmányozásakor rádöbbsentünk. Itt vetődik fel a kérdés, hogy az újjászületés, ébredés, megújulás kifejezés, amelyet általában főleg a nemzettudat és a kulturális identitás keresés kifejezésekkel kapcsolatban használ a történetírás, milyen összefüggésben lehet a nyelvhasználat történetével; különösképpen a nyelvhasználat révén az irodalomba, a nemzetbe mint csoportba illeszkedés kérdésével. Utaltunk arra, hogy a nyelvhasználat parabolikus modellje érvényes az Osztrák Birodalom értelmiségének túlnyomó többségére; az eszményi írástudóra a XVIII. század legvégén *élő nyelvek szimultán használata volt jellemző* (a XIX. század derekán

az anyanyelv stílusrétegeinek tudatos kezelése, esetleg egy-két európai presztizsű nyelvből való műfordítás számított érdemnek). Elsősorban a magyar értelmiség nyelvi viselkedését követtük nyomon, de párhuzamosságokra így is felfigyelhettünk a kortárs etnikai csoportok között.

*Barcsay Ábrahám valóban nem szívesen és gyakorlatilag alig is fordított, de a már kész mű nyelvezetének magyarságát nem egy emlékező jellegű szöveg tanúsága szerint jókedvvel ízlelgette. Barátja, Czirjék Mihály levele (Kazinczynak) egy ilyen, a műfordítás élményszerű hatását, a társaságban élvezhető alkalmát idézi: „Kapitány Bárócinak általadtam szép munkád reám bizott részét; öröm, gyönyörűség és hízkelkedéstől ment dicséretet közt olvasta juhászi énekeidet [a szerkesztő megjegyzése szerint Gessner *Idilliumit*]; és minthogy az édes ha mással közöltetik, annál kedvesebb, Barcsay főstrázsamester úrral és Danczkai pajtásommal (kik nyelvünknek érzékeny esmerői) egynehányszor idő-kedves-mulatásúl ismét felolvastá.”¹⁷⁶*

5. Filológiai talányok

Említettük már, hogy a *Költeményes Szülemények* megjelenése óta az olvasási szokások (és türelem) próbaköve, az egyes versek szerzősége kihívást jelent mind az olvasónak, mind a rendteremtés igényével fellépő filológusnak (aki szerint minden verset egy szerző írt, annak pedig kideríthető az identitása).

Ki a szerzője a Richwaldszky-köszöntőnek? – kérdezhetjük joggal azóta, hogy ismerjük az *Orczy-Gyűjtemény* autográfiait. A *Költeményes Szülemények* hagyományosan Orczyénak elfogadott tömbjében található (a 219. lapon), de az *Orczy-Gyűjtemény* Barcsay kézírásában őrizte meg, két variánsban is. Igaz, hogy különálló lapon verstisztázatként, tehát a máshol általunk keretszövegnek nevezett misszilis nem áll rendelkezésünkre, amely egyértelműen eldönthetné, ki a szerző. Barcsay mellett szól viszont az, hogy ebben a költeményben fordul elő a következő mondat:

Hol van a Szabadság? hol lesz maradása?

Orczy híres verse pedig, a *Futó gondolat a Szabadságról* így kezdődik (mintegy fölvéve a beszédfonalat, vállalva a dialógust, mint annyi alkalommal a verslevelezés szokása szerint):

Pajtás! azt kérdezted minap leveledben
Szabadság mi légyen, s lakik melyly szegletbenn...¹⁷⁷

A másik talány szintén a *Költeményes Szülemények* anyagára vonatkozik. Ki a szerzője a *Soproni hientzeknek*? Csatkai Endre Barcsay művének tekinti.¹⁷⁸ Úgy hivatkozik a

¹⁷⁶ Kazinczy Gábor: *Kazinczy Ferenc levéltárcájából*. Új Magyar Múzeum 1853. I. 501–502.

¹⁷⁷ KSZ 3.

¹⁷⁸ „A 18. század érdekes költői egyénisége, Barcsay Ábrahám esztendőket töltött Sopron közelében, Harkán, nagyszámú versében egy akad soproni vonatkozású csupán. *Soproni Hientzek* a címe. Ennek az epéskedő versnek első két sorában jelentkezik először a Fertő megénekelve:

Itt, hol kicsiny Volga hömpölyög vizével,
Siet elegyedni Fertő mélységével.

Bizony, elég sovány költői ér. A Vulka patakról is bajos elmondani, hogy „hömpölyög”, jobban ráillik a „kicsiny” jelző.” Csatkai 1944. 4.

költeményre,¹⁷⁹ mint olyanra, amelyben érdemleges helytörténeti adat van: a Fertő első irodalmi említése. A vers ugyan a többségükben Orczy tollából származó költemények között olvasható, de Csatkai életrajzi indokból a Sopron körül hosszasan táborozó Barcsay alkotásának tekinti (számára a szerzőség kérdése még csak nem is probléma).

Egy harmadik szerzőségi kérdés, hogy ki írta azt a pásztori valedictiót, amelyet Kristóf György Bethlen Zsuzsanna művének tart. A költemény gyakorlottabb versíróra vall, mint amilyen levelei és költő gyászjelentésének megszövegezése alapján Barcsayné lehetett. A versfökből kiolvasható *Adieu édes Barcsaym* ugyan búcsúvételre utal, de maga a vers nem az élő elköszönése a kedves halottól, hanem lemondás a tökéletes szerelemről. (A vers egyértelműen női szerző műve.)

Miféle válaszra utal Barcsay Orczynak írott levele Sajnoviccsal kapcsolatban? („Imé Sajnovitshoz való írásomat elküldöm, nyomtasd ki tízszer vagy hússzor, de úgy, hogy közönséges kézbe ne jusson.”¹⁸⁰) Saját versére, ahol a tudóst emlegeti? Vagy ő volna a szerzője annak a költeménynek is, amely a *Költeményes Szüleményekben* (230–234.) ilyen címet visel: *Tsillag néző Sajnovits és Hell hibái tzáfoltatnak* (kezdősor: *Meg szűnik nap kelet nép özönt küldeni*)?

Vajon nem Barcsay-e az a kapitány, akinek a levelét Voltaire-nek némi rosszallás kíséretében Fekete János gróf elküldi (*Egy református protestáns katonatiszt levele Gr... úrnak, barátjának*)?¹⁸¹

Volt-e állandó álneve Barcsaynak? Az Orczy-levelezésben felbukkanó *Magyar Young*, *Themistocles*, *Platon*, a Radvánszky-viszonyban használt *Orestes–Pylades*, Ányos levelében a *Hector*: mindenik érvényes volt? Vagy csak egyszeri-alkalmi használatú?

Hova lettek azok a versek, amelyekre itt-ott hivatkoznak, de amelyek a Költeményes Szüleményekben nem találhatók? Egy epithalamium Cserey Helénához lappang valahol („Még azok a versek is, a melyeket Barcsay a Te nagylelkű atyádhoz imádandó nénéd házassága iránt írt volt, és a melyeket te velem olvastattál, midőn Nálad valék”... – írja Kazinczy Cserey Farkasnak), egy *névnapi köszöntő* az idősebbik Cserey Farkashoz („Nevem napját feláldó szép verseidet vettem édes Öcsém, atyafiságos szeretettel”)¹⁸²; de talán más versek is, a szerző feltüntetése nélküli másolatban.

Írt-e Barcsay időmértékes verset?

Hol vannak, megvannak-e még egyáltalán a levelek, amelyeket a Barcsay-kutatók vagy a költő kortársai emlegetnek? Például az az adomány, amelyre a Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve

¹⁷⁹ KSZ 217.

¹⁸⁰ OGY 2. 95.

¹⁸¹ „agréez la lettre qu’un officier protestant m’a écrite et que je n’ai pu m’empêcher de vous communiquer...” – kezdi Voltaire-nek címzett levelét 1767. július 10-én Fekete (*Mes Rapsodies II.* 290.) A teljes bevezető fordítása így hangzik: „hadd tegyem figyelmessé arra a levélre, amelyet egy protestáns tiszt írt nekem, és amelyet feltétlenül meg szerettem volna önnek mutatni. Biztos vagyok abban, hogy a Húsvét megünneplése és amiatt, hogy oly épületesen adatik elő, hozzám hasonlóan felháborítja Önt is ez a vallástalanság és talán nem restelli felvilágosítani ezt a jóra való embert, akit az értelme tévelyedésbe visz.”

¹⁸² *Néhai referendarius Cserey Farkas levele Barcsay Ábrahámmalhoz*. Bécs, 1773. dec. 10. (*Erdélyi Muzéum* III–IV. 1815. 170.)

utal, amely szerint 1917. június 27-én Borbély Kálmán 8 darab Barcsay-levelet ajánl fel a Társaságnak?¹⁸³

Hol van a *Szkíták kijövetele*, talán Ányos munkája, amely Barcsay kezében is járt,¹⁸⁴ („Berger elküldötte Scythák ki jöveteliről tett jegyzéseimet?”), és amely a honfoglalás felvilágosodás kori irodalmi képzetét jelentheti Dugonics *Etelkájával* egy időben?¹⁸⁵

Ha pontosabban akarunk fogalmazni, lappangó adatokról, még nem ellenőrzött feltételezésekről kell inkább beszélnünk.

Nehéz belenyugodnunk abba, hogy a költő még életében, ereje teljében leszokott a versírásról. Verskronológia-rekonstrukciónk azt sugallja, hogy 1789 után igen elvétve írt verset, csak mintegy megjelölve barátságait egy-egy versötlettel. Döbrentei (és az ő nyomán Szinnyi) állítása szerint francia nyelvű versei a Haller család hagyatékában vannak: a kolozsvári és a budapesti levéltár ilyen címen őrzött állagában azonban nem található. Nem ismerjük levelezésének tetemes részét; a Bánffy Györgyhöz rendszeresen írottakat, a Báróczynak, Bessenyei Sándornak, Bécsben tartózkodó más barátainak címzettek; de nem sikerült azoknak sem nyomukra bukkannunk, amelyek külföldi ismerőseihez szólnak – Marmontellel való korrespondenciájára például minden kétséget kizáróan utal: „Marmontelnek kívánságod szerint írtam, megköszöntem magyarok képibe Perou pusztításának le festésit.”¹⁸⁶

Meglepő, hogy nem reagált a francia forradalom híreire, illetve, hogy a hagyatékban vagy ismerőseinél véletlenül sem maradt erre vonatkozó reflexiója (vers vagy levél).

Hihetetlen, hogy ne készült volna halála után az emléket idéző, érdemeit méltató és a korban még igencsak szokásos *homágium*, a versszerző ismerősök tollából, annál is inkább, hogy a szintén erdélyi testőrt, a gyakorlatilag hozzátartozók nélkül elhalt Báróczyt is megörökítette egy ilyen kiadvány Kolozsváron, rögtön a halálát követő évben. A Barcsayra vonatkozó homágiumba illő önálló szövegek (a Trintsényi Sala Mihályé, Sipos Pálé, Halleré, Kazinczyé) elkészültek, nem valószínű, hogy ezek kötetbe gyűjtésére senki ne vállalkozott volna.

A hiányt így foglalhatnók össze: szövegek és hírek.

A szövegek irodalmi (például autográf) emlékek, metairódmalmi szövegek, és életrajzilag hasznosítható írásos anyagot jelentenek. A hír Barcsayt mint tudatelemet jelzi a kortársak és később élt személyek vagy csoportok ismerettárában. A rá való hivatkozás minden formája hír lenne, csak hogy ez az utóbbi kétszáz év irodalomtörténetében igen ritka.

Ismerte-e Csokonait? Hiszen ugyanazok voltak jótevő barátaik: Széchényi Ferenc, Festetich György. Ismerte-e Pálóczi Horváth Ádámot, aki hivatkozik is rá Révainak ajánlott episztolájában, de aki Fekete János gróffal is jó viszonyban volt, és Ányos Pált is barátsága jeleivel halmozta el (igaz, csak annak halála esztendejében, 1784-ben)? És végül: írt-e verset 1771 előtt?

¹⁸³ *A Kisfaludy Társaság Jegyzőkönyve 1917/127*. A MTAK sem a Kisfaludy Társaság hagyatékában, sem a Barcsay címszónál, sem a levelezések gyűjteményében nem jelöli ezeket a leveleket, mint ahogyan az ugyanott őrzött Kazinczy-hagyatékból is hiányoznak a KazLev-ben emlegetett (Cserey Farkastól ajándékba kapott) Barcsay-autográfiák.

¹⁸⁴ OGY 2. 283. verso.

¹⁸⁵ Lehet, hogy az említett vélekedés azonos az Ányos Pálnak szóló episztolával (1779. december 29.), amely valójában a pásztori szerelem dicsérete a szalonokban művelhetővel szemben, de a romlatlan szkíták védelmével indul: „Ha jól megvizsgálod ember boldogságát, / Nem fogod feddeni Scytháknak vadságát” (Szira 78).

¹⁸⁶ OGY 2. 150.

(b) Nyilvánosság

„Kétszáz ezer gyilkos közé vagyok én is számlálva”¹⁸⁷ – írja Barcsay Orczy Lőrincnek, sokadszorra fogalmazva meg konfliktusát az éretlen fejjel felvállalt, katonai esküvel véglegesített szereppel. Alkati és ízlésbeli oka is volt annak, hogy a nyilvánosság riasztotta; a politikai retorikát mindig iróniával figyelte (lásd erről különösen Danczkayhoz és Bethlen Zsuzsannához írott leveleit), az írói nyilvánosság pedig antik viselkedésmintái miatt nem vonzotta.

Poklokig szállottam Márs biztatására.¹⁸⁸

Emberről beszélünk, nem kimerevített képéről. Mégis szeretnénk a fantázia irányát legalább sugalló ábrázolást ismerni; *látni* Barcsay termetét, arcát; ahogy környezete láthatta.

Nem rendelkezünk Barcsay Ábrahámról semmiféle arc- vagy alakmással.

A *portré* verbális megoldásaiból hadd mutassunk be kettőt; az egyik Plutarchos párhuzamos életrajzai sugallta Kazinczy-műből való, görög félisten szobraként jeleníti meg azt a Barcsayt, akit Kazinczy saját bevallása szerint sem látott, csak gyermekkorában valaha. „Barcsay a legszebb kék szemmel s szög hajjal egy Antinoushoz hasonlíthatott.”¹⁸⁹ A másik portrét egy Barcsay-anekdota őrzi (Szeder Fábrián lejegyzésében);¹⁹⁰ jellemző, hogy amiként egyebütt Batsányival tévesztik össze a republikánus és bonapartista eszményeiben valóban hasonló Barcsayt, ez az anekdota a Báróczyéval mossa egybe alakját: „Bartsaiba, kinek deli termetéhez képesten kellemetlen artza volt, beleszeretett egy Bétsi Szép. Szeresd gyöngy alak Hadnagy-társamat, kinek képe nyílt rózsa, mond a testőrző. – Oh abban – meg szollamlik a Grátzia: tsak a bájos szint kell kedvelnem; de te benned tégedet.”

Barcsay allegorikus szobra a csórai kúria kertjében mint síremlék a század harmincas éveiben még látható volt (zilahi szobrász műve, a nevét nem tudjuk), arcképei közül ma egy sem ismeretes. Egy fiatalkori képe (testőr egyenruhában) minden valószínűség szerint Kazinczy kezén veszett el; Döbrentei elkérte az özvegytől, Bethlen Zsuzsannától Erdélyi Muzéuma számára; aztán az első közlés (tulajdonképpen reprodukció) dicsőségét magának vindikáló Kazinczynak némi vonakodás után el is küldte; a reprodukció sohasem látott napvilágot, a kép sincs Kazinczy hagyatékában.

„Én úgy vélem, hogy [ifjabbik László fiad] a Nemes Testőrök seregébe legalább azt nyerheti, hogy udvari és más idegen nemzetbeli esmértséget fog szerezni magának, melyet azután akár hadi karban, akár hazájában magának, rokonainak és nemzetének becsületére és hasznára fordíthat” – írja Barcsay 1792. január 18-án barátjának, Radvánszky Jánosnak.¹⁹¹ Harmincegy évvel a testőrseregbe való felvétele után Barcsay (túl a délibábos ábrándokon és nem egy tisztségével kapcsolatos kudarcon) mégis értékeli a testörködést; a vidéki nemesség számára a kapcsolatteremtés lehetőségét látja benne, feltételét a későbbi felelősségteljes polgári (sőt honpolgári) életnek. Katonáskodása évei (1767–1790) ritkán jelentettek valóságos csatateri életformát. Magáról a testőrségről nem elmélkedik későbbi írásaiban.

¹⁸⁷ OGY 2. 36.

¹⁸⁸ KSZ 99.

¹⁸⁹ Kazinczy Ferenc: *Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek*. Kiad. Abafi Lajos. Bp. (é. n.) 68.

¹⁹⁰ OSZK Quart. Hung. 734. 11. Anecdóták.

¹⁹¹ Baros 1911. 20.

Az a fajta katonai hivatástudat, amelyet Ligne herceg megkövetelt a legutolsó bakától is, nem fűtötte Barcsay Ábrahámot: „gyakorlok én ugyan olykor szokásból, de az igaz hadi erkölcsöket nem itt lehet megtanulni, jól tudom a többit pedig nem tudománynak tartom, mert arra születik az ember”.¹⁹² Ligne herceget nem véletlenül említettük: a nagy ambíciójú francia Barcsay fölöttesének, Hadik generálisnak eszményképe és tanácsadója volt; ez a Ligne herceg követelte meg a katonáktól a hazafiság harcos érzését; ez tartotta ideálisnak a kilencévi katonáskodást.¹⁹³

Bécshez és általában a császári hadsereghez való kötöttségéről szólva mindig a katonai eskü és a (magyarságának betudott) hátrányos helyzet következtében elmélyült sérelemérzet jellemzi Barcsayt, mert nem került sor elvárásai szerinti előléptetésekre; 1779-ben panaszkodik így Orczynak mint olyan embernek, aki mindenkinél jobban ismeri a császári hadsereg személyi politikáját: „Kérdezed Barátom nem tserélemé fel fejér Dokámot kurta pikkelyes katzagánnal? De hogy modját nem láthatom... Mond meg, hogy lehet a fejér Dokától becsüllettel szabadulni?... Tizen nyoltz esztendőknék elfolyta alatt látod mennyire mentem. Fogadom hogy a kapitányságot ritka németh s Irlándus talám soha egy sem viselte tizen négy esztendőig, még pedig csak harmadik vagyok. Ha magamról nem unnám vagy szégyelleném beszélni, mondhatnék néked egynéhány rendes történeteket mellyek velem nehezen éreztették magyar születésemnek büntetésit. Huszárokhoz nem bocsátottak s mondhatom igaz lelkekre Néked hogy ez a köntös, melyben iffjuságomat mások bitangolták szinte olyan gýaszos nekem mint a Daira mérges inge mellyet Herkulesnek küldött volt.”¹⁹⁴

Barcsay szerepformálásához ugyan hozzátartozik az időnkénti sorsanalízis (ebben Horatius hűséges követője, aki a filozófiát gyakran használja fel életvitelének magyarázatára), pillanatnyi helyzetének vagy egész életének aforizmatikus summázása érdekében, de eddig nem került elő olyan szöveg, amelyben ő maga rendezné folyamatos rendbe élete eseményeit. Arra mindenképpen ajánlatos felfigyelnünk, hogy gyermekkorát (ahogy a romantikusok minden kezdetet) érdemesnek tartja a főlemlítésre; kevés szóban, de mítosszá alakítva nevezi meg a Bécs előtti életszakasza *helyét, idejét*.

„Születtem Ilona tündér országában” – a változó politikájú és állapotú országot Barcsay ismerhette az erdélyi közéletben cselekvően részt vállaló apja, illetve nagyapja révén (Hunyad megyei nemes és főbíró szerepet töltöttek be mindketten); ennél azonban jobban megismerhette a társadalmi-politikai helyzetet bécsi testőrévei alatt, amikor a magyar és erdélyi kormányhivatalok tisztségviselőivel baráti kapcsolatba kerülve minden jelentős otthoni eseményről, sőt az otthoni állapotok bécsi megítéléséről is tudomást szerezhetett. Nem voltak illúziói a többnemzetiségű Erdély etnikai harmóniáját, konfliktusoktól mentes jövőjét illetően. Magát Erdélyt az érdekek ütközésére igen alkalmas helynek, az etnikumok egymáshoz való arányát mindenféle összetűzésre készítőnek sejtette.

Ez volt az a hely, ahová saját *személyes eredetmítoszá*t rögzítette, de ezt a helyet különállóságában a magyarság számára egyre alkalmatlanabb életterületnek vélte.

Származástudata nem a nemesség hangoztatásában áll, hanem az ősi Barcsay-*birtokokhoz való ragaszkodásban*. (Voltaire gesztusára emlékezhethünk Barcsay szemérmes származástudatában: Voltaire vágta oda – legalábbis így tartja az irodalmi hagyomány – Rohan-Chabot

¹⁹² OGY 2. 156. verso.

¹⁹³ „Je crois que neuf ans est ce qui vaut le mieux. Celui qui a servi ce tems-là, a de la peine ... faire autre chose. Il se rengage et deux termes font la vie d'un Soldat. (Ligne 1796. I. 185.)

¹⁹⁴ OGY 2. 147.

lovagnak, hogy nem az örökölt nevet beszennyezőkhöz kíván tartozni, hanem egy új névre dicsőséget hozók közé.) Nemesi levelét a családi hagyomány szerint nagybátyja, a rangkorsága miatt szerencsétlenné lett Barcsay János herdálta el Bécsben egyéb fontos családi iratokkal. Orczynak írott egyik korai levelében tiltakozik is a bárói titulus ellen; vagyonat többféleképpen is megpróbálja gyarapítani, de elsődlegesnek érzi a visszaszerezhető ősi földekért való küzdelmet. „Agarat nem tartok míg Barcsát nem bírom” – írja a gazdálkodásban páratlan képességű társának, feleségének.¹⁹⁵

A **korszak**, amellyel életideje azonosítható, Európában a nagyhatalmak összebékülésének, a véres francia forradalomnak, Napoleon sikerévének ideje. „Ez az Erőszaknak száza”¹⁹⁶ – fogalmazza meg nem is történeti, inkább filozófiai időérzetét az egyre békepártibb katona. „Nagy paroxizmusba vannak a nemzetek” – állítja, és ez a mozgás nem egyértelmű a magyarság számára. Napoleon mozgásba akarta hozni Magyarországot, talán, hogy a meglazult csoportfegyelmet, valójában államrendet kihasználva bővíthesse birodalmát; Barcsay számára a mozgás – a politikai-katonai konfliktushelyzet – néhány pillanattól eltekintve (az 1780-az évek eleje) inkább a nyugalanság, a nemzetföltés kiváltója volt. „Boldogtalan idők ezek kedves Barátom, Hasonlók a Bizantiumi Császárok s Grammaticusok idejéhez.”¹⁹⁷

Eleget álmodtam Hazámnak javára.¹⁹⁸

Pithagoras és Pseudo-Longinos szerint az emberek megkülönböztető és isteni eredetű két tulajdonsága az igazságszeretés és a jó cselekvése (s mind a kettő hasonlókká teszi őket az istenekhez).¹⁹⁹ Nem nehéz felismernünk a felvilágosodás embereszményének kialakításában a platóni kardinális erényeket (bölcesség, bátorság, önmérséklet, igazságosság), valójában az *areté* fogalmában összefoglalható pozitív vonásokat. Barcsay Ábrahám jótevése kétirányú: egyik a magyar nyelvű irodalom propagálásához kapcsolódik, amely Barcsay szerint mennyiségileg maradhat vesztes a közönségért vívott küzdelemben; a másik az emberbaráti jótevénytudás.

Még a Magyar Kurírba is bekerül, hogy bányászcsaládokat mentett meg az éhenhalástól 1803-ban.²⁰⁰ Vélhető, hogy az efféle hírek következtében látta benne Vitkovics Mihály „a bús árvaságnak gyámolát” *A Múza panasza Barcsay Ábrahám sírjánál* című ódájában.²⁰¹

„Te esmered a kapufához lántzolt ebeknek sorsát, olyan az enyim”²⁰² – summázta a szabadságától megfosztott katonaember helyzetét – saját életlehetőségeit – Barcsay a vallomásokra érdemes Orczynak. Ilyen és ehhez hasonló metaforákban formálódott a magyar nemzeti függetlenség gondolata és igénye a XVIII. századi magyar értelmiség tudatában, párhuzamosan a jogi, filozófiai értelmezés kísérleteivel.

¹⁹⁵ Nagy Iván 1893. 348.

¹⁹⁶ OGY 2. 89.

¹⁹⁷ OGY 2. 183.

¹⁹⁸ KSZ 94.

¹⁹⁹ Kis János 1985. 100.

²⁰⁰ Magyar Kurír 1803. 13. 207 (aug. 12.).

²⁰¹ Vitkovics 1980. 10. 1.

²⁰² OGY 2. 150.

Barcsay politikai meggyőződését nemcsak a terjedelmes Orczy- vagy a diákcsinyből vádirattá lett Danczkay-, hanem főleg a Széchenyi-levelezés mutatja. „Mit remélhetünk az *alattad való*k arról jó volna engemet egyenesen vagy a Zoborhegyit minél hamarabb tudósítani”- (kiemelés: E. E.). Mit jelenthet ez a függőség, szabadkőműves vagy politikai együvé tartozást, nem tudjuk. De éppen a Hóra-lázadás idején érzik a politika polarizálódását leginkább és az 1790/91-es országgyűlési tevékenysége mellett éppen ez a korszak a leginkább, jelentős politikai gondolkodása, értelmiségi felelősségvállalása tekintetében. „Három dolgon építik ellenségeink reményéseket – írja Széchenyinek 1784. Szent Mihály havának 7. napján. – Az első. A nemzet között való egyenetlenség, légyen az akár a Protestansok és Catholicusok között akár a Mánások és Nemesek között, mint már fájdmunkra tapasztaltuk. A 2-dik. A Parasztság és Nemesség között támadandó fellázadás. A 3-dik. A fegyver alatt lévő sok katonaság. Hogy a két elsőből semmi se legyen, az úgy tettzik, tsupán rajtunk áll és hogy elnyomattatásunk illetően eszközeit semmivé tégyük ahoz annyival is könnyebben juthatunk, mivel a feliratás mindenik részt vagy terhes adóztatással vagy katonák köze lejendő erőszakos elfogattatással fenyegeti világosan.

A harmadik, melly minden képpen az utolsó és erőszakos mód lenne, a veszedelemnek közelgetésivel talám hasznosabb és sietőbb tanácsot fog mutatni az elnyomattaknak, mint sem azt előre emberi elme meghatározhatná. Szükség lészen azért édes Ferenczem ezen dolgok szerint idézni ügyeinket; és mivel nagyaink igen gyengék, jónak itéltetett, hogy legalább négyen vagy ötön az álldottabbak közzül egyet értenétek és mint egy fő tanács, a jelenvalókhoz és multakhoz képest, jövőkről gondot viselnétek.”²⁰³ Az, hogy a már igen tekintélyes mágnással a legközelebbi barátság hangján beszél, arra utal, hogy valóban azonos érdekcsoporthoz tartozhattak, és ez az érdek a levél szerint maga a független magyar állam megvalósítása.

Barcsay mindig szinte megfoghatatlan, még teljesen nem intézményesült, vagy hatóságilag nem teljesen jóváhagyott csoportoknak volt tagja²⁰⁴: Erdélyben a Diana Vadászó Társaságé, amelyet az udvar felé igen hamar ismertté tett mind Bánffy kormányzó, mind Teleki Sámuel erdélyi kancellár; a Kézírások Társaságáé, amely az Erdélyi Nyelvmívelő Társasággal párhuzamosan működött és erdélyi történeti dokumentumok kiadására szerveződött.²⁰⁵

Szabadkőműves páholyokba volt bejáratos a páholyok betiltása után is, ezáltal a hírek leggyorsabb cseréjének lett eszköze és haszonélvezője. Ahhoz a magyar értelmiségi körhöz tartozott, amely porosz és francia szövetségeseiktől remélte az önálló magyar királyság visszaállítását, és amelynek terve a reichenbachi egyezmény után (1790. július) hiú ábrándnak bizonyult. A tárgyalások utazó ügynökei, Beck Pál helytartósági fogalmazó, Pászthory Sándor kancelláriai tanácsos, a későbbi fiumei kormányzó és a Vay testvérek Barcsaynak bizalmas barátai voltak mindvégig.²⁰⁶

Montesquieu- és Voltaire-művek alapján alakította ki *szabadságkonceptióját*, amelynek poétai megfogalmazását baráti körével közölhette (feltevésünk szerint innen származik a Barcsay-mítosz egyik rétege), de amely nyomtatásban eddig nem jelent meg. Több ez, mint nemesi-rendi privilégiumok revendikálása, bár a hetvenes évek közepén még ilyesmit ígért levelezése, költészete.

²⁰³ Esztegár 1904. 543–544.

²⁰⁴ Mályusz 1926. 803.

²⁰⁵ Jancsó 1955. 15 és 222.

²⁰⁶ Gálos Rezső 1937. 156–191.

A szabadságésszmével együtt formálódik magyarságkonceptiója, amely a szabadságóda tanúsága szerint egyéni és kollektív jogok kivívását jelenti, akár áldozatok árán is, tudatos emberi döntéseket. A költemény párversét (*Futó gondolat a Szabadságról*) Orczy Lőrinc írta meg, Révai Miklós közölte 1789-ben.²⁰⁷

6. Poétikai elvek

a. Az alkalmiság mint a személyesség változata

„Én hízelkedés nélkül mondom, hogy a M. úr munkájiba vagyon Gyöngyösi magyarsága, Pope mélysége, Voltair ékessége s Petrárk édessége” – ez a korai dicséret (1772-ből) ugyan Orczynak szól,²⁰⁸ de igen tanulságos Barcsay mintáit illetőleg abból az időből, amikor tudomásunk szerint éppen csak elkezdte a versírást. A minták eszmények; a tulajdonságok magukat az *elvárásokat* jelzik a jó verssel kapcsolatosan a XVIII. század utolsó negyedének ízlésében.

Első a *magyarság*, a magyar nyelvűség, illetve a nemesi nemzeti eszmények, értékek képviselete. Érezhető a kifejezésben (és Barcsay tudatos szóhasználatában egyebütt is) a magyarságnak eszmény jelentése (teleologikus tartalmakkal), legalább a jelentésárnyalatok szintjén. Az, akihez a magyarságot kapcsolja, nemcsak neki költőeszménye a korban: a Gyöngyösi költészete egyszerre jelentett páratlan verselési kultúrát és a magyar történelem versben való közvetítését. Gyöngyösit másutt is emlegeti, számára a hősi epika és a magyar nemzeti nosztalgiák utolérhetetlen kifejezője *A Márssal társalkodó Murányi Vénus* szerzője.

A második *a mélység*. Ez filozofikus és szimbolikus tartalmak meglétét jelentheti, a jelenségek megértésére sikerrel tett kísérletet, komolyságot a kérdés megközelítésében. Pope költészete és egész költőalakja foglalkoztatta Barcsay körét; Bessenyei Györgyön kívül mások is kísérletet tettek az *Essay on Man* lefordítására, a szemlélődés modern poétájának tartották. A bölcelet felértékelése az én és a tagolt világ (a nem-én) állandó intellektuális kapcsolatát jelenti, az egyéni eszmélkedés és az egyetemes tudás összekapcsolására tett kísérlet, ebben a transzcendens iránti vonzódás is felsejlik.

A harmadik esztétikai értékfogalom a szövegben az *ékesség*. Leginkább ez emlékeztetne a klasszikus retorikák szókészletére; csakogy Voltaire nevének említése a modernség valamilyen jelentésváltozatát társítja; gyanítható, hogy a retorikai irányzatok közül éppen az *atticismus* szépségkonceptiója kap itt magyar nevet; a világos fogalmazás, követhető gondolatmenet, kevés, de annál hatásosabban alkalmazott váratlan vagy díszítő jellegű nyelvi fordulat. Ide illenék a finom irónia, a társadalmi szatíra lehetősége is; maga a szuverén módon megalkotott nyelvi „foglat”; az, amit ma kognitív nyelvhasználatként is emlegetünk.

A negyedik érdem az irodalmi, főleg verses szövegekben Barcsay levele szerint az *édesség*, Petrarcaé. Az édesség (ama *utile dulci mixtum* része) szelídséget, kellemességet, lágyságot jelent, a szerelmi lírát történetileg jellemző jegyeket. Tekintve Barcsay alkotói periódusát, sőt későbbi (poétikai jellegű) kijelentéseit, ez nem a szonettforma kedvelését jelenti, hanem magát a kissé feminin udvarló költészetet, amely itt az árkádizmus formájában a régi trubadúrlíra elemeit is örzi. A nyersesség elkerülésének igénye valójában a klasszicizmus és a neoklasszicizmus elvárásrendjének egyaránt megfelel: az előbbinek a végletek (például a

²⁰⁷ KSZ 1789. 3–60.

²⁰⁸ OGY 2. 63. verso.

túlzott pátosz vagy a trágárságok) mellőzésének szándéka miatt, az utóbbinak a szépség vágykíteljesítő alanyi lehetőségei okán.

*Irjunk hát Barátom! vigat vagy szomorút,
A nélkül, hogy várnánk borostyán koszorút.*

(Barcsay)

A versírást Barcsay mellékes elfoglaltságának, jobb híján művelt időtöltésnek vallja abban a francia nyelvű, Orczynek szóló levelében, amelyben Voltaire-imádata alábbhagyásáról is hírt ad: „La cour que je fais aux Muses est un passe-temps bien passager: je ne connais rien de plus inconsistant que moi de ce côté-là: je les traite comme on traite les Coquettes, mon attachement est d'aujourd'hui à demain.”²⁰⁹ Szerepformálása ugyan nem változatlan a szövegei által megjelölt négy évtized alatt, de az kétségtelen, hogy *költőként* jobban érezte magát a megteremtett romantikus magányban, úgy tűnik, emberi-költői személyiségének függetlenségét féltette.

Marmontel elképzelése a nyelv és a világ, a művészet és a szubjektum lehetséges kapcsolatairól bizonyára hatott Barcsayra. 1751-ben megjelent könyve, a *Recueil de quelques pieces fugitives en prose et en vers* (szabadon fordítva: versben és prózában megírt futó darabok gyűjteménye) több vonatkozásban is tartalmaz összefüggést Barcsay személyiségével és szövegeivel; nem lehetetlen a közvetlen hatás sem. Maga a könyvcím méltán idézi fel bennünk Orczy híres költeményét (*Futó gondolat a Szabadságról*), Barcsay versbetétes leveleit. Van azonban egy ódája (*Épître a M. le Comte T***), amelyben két szerepszerkezet is mintaértékű lehet Barcsay önmegvalósítási szándékait, illetve költői énképét tekintve.

Époux, ami, guerrier, Poëte fortuné

– állítja Marmontel a maximális dicséretre törekedve, vagyis: férj, barát, harcos, sikeres költő az, akiben az életteljesítmény értékét meglátja; tovább egyszerűsítve a verses magasztalást, a majdani helyét mint lehetséges legelőkelőbbet Caesar és Vergilius közelében jelöli ki. Valami módon e két, költőivé alakított attitűd lett a Barcsayval szemben támasztott elvárások kiindulópontja; a hős- és a hadvezérszereptől mindvégig távol tartotta magát Barcsay (verseiben mindenképpen: „Nállam a Juhászbót, eke s kard nem akarnak öszve illeni”,²¹⁰ az eclogák szerzőjét azonban közel érezte magához, olyan szereplehetőség volt ez, amelybe a beilleszkedés nem kívánt túlságosan nagy erőfeszítést. Csakhogy az életben katonai mundért viselő figurát a hagyományos társadalmi szerepekben gondolkozó olvasótábor (irodalmi közvélemény) valósággal belekényszerítette a katonaköltő szerepébe; az árkádikus típusú költészet igen szűk olvasóközönsséggel számolhatott. De elgondolkodtató Marmontel Milton-utánérzésből született költeménye is: *Épître A Madame la Comtesse de I*** sur le Mariage* (Levél I*** grófnőnek házassága alkalmából). Az új Éva élénk, az új Ádám boldog:

La nouvelle Eve est animée
Le nouvel Adam est heureux.²¹¹

²⁰⁹ „Csak átmeneti időtöltés kedvéért udvarolok a Múzsáknak; ebben a tekintetben nem ismerek magamnál állhatatlanabb embert; úgy bánok velük, ahogy a kacér nőekkel szokás: ragaszkodásom egy napig sem tart” (ford. E. E.) 1773. aug. 9. OGY. 2. 49.

²¹⁰ OGY 2. 25.

²¹¹ Marmontel 1756. 61.

Ez már távolról emlékeztet is az *Elveszett Paradicsom* világára, a következő kép még határozottabban fogalmaz; az elveszejtő alma és a tudásnak áldozatul eső Éva kapcsolatában azonban igazán Barcsay-problematikára ismerünk („Vajon mi lehetett Évának almája?”; „Keressük fel Milton vesztett alma fáját” KSZ 167.):

Un fruit de cet arbre fatal
Qui l'instruisit trop bien du mal
En a chassé la premiere Eve.²¹²

b) Elvárás és eredetiség viszonya

Barcsay nem írt értekezés jellegű poétikát, de levelei, verslevelei, sőt szövegversei is tartalmazznak a költészet mibenlétére, saját verselésének okára és céljára vonatkozó (gyakran vallomás jellegű) megállapításokat. Verseiben megvalósuló poétikája feltételezésünk szerint párhuzamos az itt-ott elejtett tételekkel.

Nyilván saját művészeti szemléletmódjáról, irodalmi értéktudatáról beszél akkor is, amikor a verselési kedvét elvesztett költőbarát, Orczy verseinek apológiájára vállalkozik egy egészében pozitív gesztus jellegű levélben; „Azonban nem tudom miben kárhoztathatnád magadot eddig írt munkáidban, én azokban erkölcsi tudományál, keresztyénségnél, józan okoskodásnál, és szívet ható szép gondolatoknál egyebet nem találtam; ha ezek kárhozatra valók, ha ezek semmik, égesd el munkáidot.”²¹³ Emóció, profán és keresztény etikum, gondolatiság („mert én azt vélem, hogy a gondolatis teremtés” – olvashatjuk ugyanott). Ezeket a jelentéselemeket várja el Barcsay a jó poézistól; bár a konkrét szövegek esetében legfőképpen az egésznek a harmóniája, megfoghatatlan szépsége illeti meg „érzékenységét”.

Párhuzamosan fogalmaz meg a költészet, általában az irodalom szerepére vonatkozó gondolatokat, leginkább saját életmózzanataihoz vagy a barátaival közös (néhánykor írásos szövegeket jelentő) élményekhez kapcsolódva. Versei megcenzúrázásának hírért sértett önérzettel fogadja, a verstéma és ezáltal a csoporteszmény ellen elkövetett merényletként nyugtázza – a szóláshoz való emberi jogát is megfogalmazza a szabadság sérelméről szólva: „Mi bírt engemet tudva lévő verseimnek firkálására azt magad tudom általláttad, ezért, ha csonkulás lett volna benne, a tzélt el nem érvén, s inkább ártalmasok mint hasznosok lévén a Hazának jól esett félre tételek: szeretném ugyan csak tudni ki tett benne jegyzést és melly tikkelyekhez? Mert meg vallom szomorunak tartanám ha már annyira jutottunk volna hogy a szabadságról szólni szabad nem lenne” (Orczynak, 1780. július 20.).²¹⁴

Ebben az általa verssel is megjelölt világban saját szerepe a Youngé, aki a fájdalom álomvilágának megteremtője; (említettük már, hogy magyar Youngként szignálja egyik első, Orczynak küldött levelét; bár többször emlegeti Platónt, mint akinek magatartását legvonzóbbnak érzi („mi pedig jövő holnapnak tizenötödik napjáig itt fogjuk nyargalni a réteket. Platon, Platon! quel exercice pour un pauvre philosophe!”²¹⁵). Leginkább valóban a változó világ, a meglepetések és esztelenségek birodalma van egyfelől, másfelől a szemlélődő ember, aki önmagát is látja, amint hol töpreng, mint Zénón, Epikurosz, Platón tanítványához illik, hol belekényszerül – átmenetileg – a világ zajlásába. Ennek a meditatív életeszménynek a

²¹² Marmontel 1756. 63.

²¹³ OGY 2. 36.

²¹⁴ OGY 2. 156.

²¹⁵ Vagyis: mekkora próba ez egy szegény filozófusnak! OGY 2. 21.

verseléshez való kapcsolását (így saját szerepfelfogásának előzményeit) történeti-poétikai mintákkal indokolja, amelyek sorozatában mint szemlében nem a kronológiai elv dominál, hanem a magatartásváltozatok hasonlósága („Helvetius is vers csinálással enyhítette mély elmélkedéseit; Rousseau oda akart vinni bennünket erővel, ahova a M. Ur [Orczy] néha tudos Unalomból kívánczik. – Hát a vak Homerus mit mivelte volna kinek koporsoját egy Groff Grun nevű Muszka tiszt Hio vagyis Jos szigetében nem régiben találta meg?”²¹⁶). Főleg az adott világ sokféle determináltságának ellensúlyozása volna tehát a cél egy teremtett (mai szóval *kompensatorikus*) vágyvilággal, amely felé az érzelmek és a róluk valló „széptudományok” vonzanak, amely azonban elérhetetlen a maga tapasztalati nyers valóságában. ...csak úgy is merek én közelíteni hozzád mint Confuz leg közelebb való atyafiához rettegve s méjj tisztelettel vagy azzal az e kettő között való érzékenységgel, mellynek Plátó és Pope hasztalan akartak nevezetet adni, mert azt csak érezni szabad, de kibeszélni lehetetlen”²¹⁷.

A szemlélődés magatartásmérszénye itt tehát már *a romantika nyelvkritikájával* társul (hadd említsük itt meg Kisfaludy Sándor „nem lelődnék neveik” invencióját), a felvilágosodás olvasmányain nevelődött katonaköltő ráérezett a legmodernebb problémára, amely különben csak megsokszorozza az elvontságok irányában a tapasztalati világ jelenségei között felismert tragikus összefüggéseket. Epikureus közöny? Szkepszis? Cinizmus? Fatalizmus? Valamennyiből van e nyelvileg követhető pszichében egy kevés; a helyzet erősíti fel egyik vagy másik hajlamot, a helyzet, amelynek a történeti-politikai milió éppúgy része, mint az, hogy ki a címzettje a mondandóknak. A depresszióra élete végén mind hajlamosabb Orczy szövegeire reagálva éppen a célkereső etikum, a pozitív nemzeti utópiák hangsúlyosabbá válása jellemzi Barcsayt; Bessenyei egyre pragmatikusabb (ebben a Kölcsey előzményének tekinthető) magatartásával szemben éppen a lemondás filozófiája aktualizálódik gondolkodásmódjában. Többek között *a rosszkor születés, a világra tévedés* romantikus gondolata is elősegíti ennek a költői póznak, az akaratnélküliségnek a kialakulását: „talán ha Miklós úr tanácsát követtem volna, valamivel ugyan idejébben érkeztem volna a pályafutók közé, de már más előttem elvetette az aranyalmákat, úgyis övé volt a nyereség”²¹⁸.

c. *Ars poetica* (levél Ányosnak)

Barcsay Brodersdorfból keltezi (é. n. június 29-én) azt a prózai levelét, amely *ars poetica* értékű mind a poézis korszerű lényegének felfogását, mind a tematikus tájékozódást, a poétikus fantázia jelentőségét illetően. A költészet a választásnak és a szükségszerűségnek olyan együttese, amelyet így csak a romantikus sublime, a Sturm und Drang kategóriájával jelölhetünk. A levelet Závodszy Károly 1873-ban tette közzé,²¹⁹ a Barcsay-értelmezők figyelmét eddig nem keltette fel; egészében idézzük.

„Hosszas hallgatásomon nem fogsz csudálkozni kedves barátom, mivel az többször is történt közöttünk; tudod, Márs szolgája vagyok, kinek tavasztól fogva késő őszig igájába lankadok. Utolsó leveledet Bécsben az öreg Filemonnal olvastuk. Ellenben ő is mutatta nékem azt, melyet néki írtál volt. Felfedeztem neki születendő poémád iránti szándékunkat. Örvendett szívből az öreg, és már előre Parnasszus tetején látott tégedet scytha-ruhában szebb és dicsőségesebb magasságokon

²¹⁶ OGY 2. 16.

²¹⁷ OGY 2. 137.

²¹⁸ OGY 2. 14. Forgách Miklóstra utal.

²¹⁹ *Régi Költői levelek. Ányos Pál és Barcsay Ábrahám kiadatlan írásaiból.* A Hon 1873. szeptember 4–5. ÁÖ 44.

repdesni, mint hajdan Homéros, kinek meséjiből nyomdokai követő Márok és Lukánusok. Az emberi nemzet számára édesebb és hasznosabb énekeket, igazabb történeteket koholtak azután. Vajha a poémának velejét már kezdedbe is szolgáltathattam volna, de őszig nehezen szedhetem össze szorgos és unalmas foglalatosságom miatt. Készítsd azonban lantodat, egyeztesd húrjait, emeld fenntűnő nótákra, mennyei jövődölésekre munkádnak hangjait. Szoktasd édes és mély elragadtatásokra lelkedet, szállítsd elméd világánál a legsetétebb örvényekbe, a természet legnagyobb titkaiba. Repülj képzelődésed Sebes és tüzes szárnyain egészen a csillagok széléig, onnét a határtalan örökkévalóságig, e szörnyű látásokról, melyek az ember semmiségét bizonyítják, tanulj; égés nélkül szárnyaidat összehúzván, Árkádia vagy Hesperia gyönyörű kertjeibe csendesen leszállani – ott, Hebe vagy Pomona folyosói között nimfák seregében Vénusszal enyelegvén felejtse szeretet keblébe gondjaidat, míg Márs vagy Minerva intésre nemesebb Tűz támadván szívedben, s nyugalom édességét megvetvén dicsőségre szállasz. De miért mutatok sebes sólyomnak vagy saskeselyűnek kékes egeket? minek ingerlem Achillest ütközetre, miért húzok dörgő mennyköveket magához húzó magas acélpóznákat Etna tetejére? Isten veled – légy boldog és szeress engemet.”

7. Árkádizmus?

*Ideje már egyszer Nimfák forrásából
Kóstoltass engemet Linus poharából.*

(Barcsay)

„Nálam a pásztorbot, eke/kapa és kard nem akarnak öszevilleni” – írta Orczynak Barcsay, nemcsak a műfordítás lehetetlenségét jelezve, hanem a pásztorköltészet és a hősköltészet különmeműségére is utalva.

Barcsay költői elvárásrendje a korai felvilágosodás meghatározó költőegyéniségeinél is fellelhető; maga Révai Miklós úgy harangozza be a készülő kötetet (a *Költeményes Szüleményeket*), mint amelyben mindaz feltalálható, amit a külföldi szerzőkben szokott az olvasó csodálni (gondolom, ez a modernség körülírása): „a finom íz, a gyenge érzés, a szép lélek s e mellett a Magyar Nyelvnek is nagy Ereje”.²²⁰

A versíró Barcsay *A Bessenyei György Társaságában* is külső tag, a testőrírók (Bessenyei, Báróczy) fölött áll katonai rangban, de már életformában is, hiszen aktív katonai alakulat tagja, nem a testőrseregé. Bessenyeinek címzett prózai levelében azonban mind a ráruházott *vitézi*, mind az Orczy vagy Bessenyei által kedvelt *bölcs* szerepet elveti; a társadalomból kivonuló, diogenészi és a hódító nagysándori magatartás ellenében az állampolgári hasznú cselekvés filozófiáját mutatja fel²²¹ (Bessenyei kap is rajta).

²²⁰ Révai Miklós: *A magyar Költeményes Gyűjtemény kinyomatására való újonabb segedelemkérés*. Győrött Streibig József betűivel, 1786. 3. Illetve Jenei Ferenc 122.

²²¹ „Szép volt nyilván *Diogenesnek* hordóban fűtözni, s a Filep fiját, ki előtt e világ rettegett, a nap elől el-üzni; bizony szép volt, s még máig-is az a kérdés, hogy vallyon a *Bölcs* és a *Vitéz* közül mellyik vala nagyobb?... Gyuri, jere velem a hordóhoz, tekints belé, s meg-látod, hogy mind a két Görög bolond volt. Egy forrásbol meritettek mind ketten, tsak hogy a király tsészéből ivott, a másik pedig a markából hörpölt... Be ditsősséges volt *Diogenesnek* így innya, midőn Hazájában a hívság uralkodott! Be hasznos lett volna, ha ezen példájával a hajdani erköltsökre hozhatta volna elfajúlt lakosságait! Ez az ember *Nagy-Sándor* ellen dolgozott; de mivel a nemzeteknek sorsa olyan, mint az embereké egyen egyen, *Diogenes* későre született, Nagy Sándor pedig pontba termett.” BGYT 15. Patai Kunyhómban 15 Febr. 1772.

A fárasztó szerepekből való felüdülés helye volt Árkádia völgye, ligete, kunyhója, ideje pedig a pásztoróra: ez a derű, a nyelvi pajkosság alkalma is.

Ányos neki küldte el verseit, de témákat is kért tőle: a magyar költészet művelésében egyrészt az ősmagyar eposzhoz – másrészt apró versekhez (például a szerelmi líra még trubadúr és árkádikus szövegrészeket is tartalmazó korai változatához) számított Barcsay ihlető ötleteire.²²²

Hogy ha nem hallhatom furuglyád hangzását
Utálom szédítő tavasz mosolygását.”²²³

Ez ugyan a pásztori költészet sablonja is lehetne, de a versek sorozata (költői válaszlevelek sora) bizonyítja a kapcsolat *késztető* jellegét és Barcsay személyiségének elismertségét; az előbb idézett verslevél prózai zárata szinte apológiája e mester–tanítvány kapcsolatnak: „Ezt a filozófiát [tudniilik az erkölcs- és történetfilozófiai, ugyanakkor érzékeny szemlélődést] egyedül csak a te szívedben találhatom fel, legkedvesebb barátom! Vezérelj gyenge elmélkedésemet; – meghagyom a késő időkre is igaz hálaadásom jeléül, hogy tanítványod vagyok” (uo.).

Az árkádizmust mint magatartás- és stíluseszmenyt mutatja Barcsaynak több elejtett szava: „Groff Forgás Miklós úrral magyarul ditsérjük az Istent és a mezei élet gyönyörüségeit énekeljük”²²⁴; a versdívat tudatos alkalmazására utal a finom irónia is a képek használatában:

Ha honnyunkba térünk, éljünk tsak figével,
Téjjel és ártatlan rajoknak mézével,
Juhász medentzébe forralt sentyitzével,
A vizet hörpöljük kézzel nem tsészével.²²⁵

A rousseauizmus igen jó filozófiai alap a bukolikus életérzés, az idillköltészet számára, ez ugyancsak megfér a Barcsayra amúgy is jellemző epikureus-újsztoikus magatartással. Ez volna az antik világ áhított *kalokagathiája*?

Boldogabb ezerszer! ki zab sipotskával
Esméretlen lakván völgyébenn nyájával,
Nem énekelt soha fene vitézekről,
Se már el enyészett büszke nemzetekről,
Hanem Barátjának vagy hív Philisének,
Szentelte verseit juhász énekének,
És bik hajra metszven pásztori nótáját,
Lassan hajtogatta ugrádozó nyáját.²²⁶

²²² Brodersdorfból adja meg a költői magatartásmódok között való tájékozódás üdvös, egészséges módját Barcsay 1782-ben: „tanulj égés nélkül szárnyaidat összehúzván, Árkádia vagy Hesperia gyönyörű kertjeibe csendesen leszállani – ott, Hebe vagy Pomona folyosói között nimfák seregében Vénusszal enyelegvén felejtse szeretet keblében gondjaidat, míg Márs vagy Minerva intésire nemesebb tűz támadván szívedben, s nyugalom édességét megvetvén dicsőség mezejére szállasz”. (ÁÖ 44.)

²²³ ÁÖ 41.

²²⁴ OGY 2. 10. verso.

²²⁵ KSZ 83.

²²⁶ KSZ 135.

Csakhogy a pásztori – édeni – harmónia váratlanul (szinte durva hirtelenséggel) véget ér, a nő számára káprázatszerű emlék lesz a szerelem teljessége.²²⁷ Ez az episztola azok közé a Barcsay-szerzemények közé tartozik, amelyek a vers révén megteremtett álmvilágtól a klasszicista fokozatosságra ügyet sem vetve fosztják meg az olvasót (és persze magát a szerzőt is). Azt is mondhatnók: Árkádia felépítése és lerombolása egyetlen Barcsay-versbe belefér.

Az irónia pedig e világnézet nélkülözhetetlen része; a kedvesség-kellemesség része, ritkán (csak a paszkvillus természetű művekben) válik gúnyvá. Tudatos nyelvhasználata teszi lehetővé a Révai által „magas”-nak tekintett stílusnemnek elegyítését a humor változatos ízeivel: Bécsben *enyvesedtél; kelepcebén estél* – mondja Orczynak, amikor bécsi elidőzésének okait firtatja; *ujjmodi búbjával* – figurázza ki a divatos hajviseletet, egyebütt meg egész verssé terebélyesedik az irónia (a franciául megírt epitáfium az uszályos ruha emlékére; vagy az önironikus gyónás: „atyám! bűnös vagyok: szép verseket loptam”).

A nyelvkritika a nyelvújítási érdeklődés megvalósulásának tekinthető Barcsay gondolkodásmódjában. Ezen a nyelv eszköz voltát illető romantikus szkepszisen túl foglalkoztatta őt a magyar vers eszményi formája is, a forma és a hatás kapcsolata. Úgy, ahogyan Rájnis civakodott Baróti Szabó Dáviddal és utánuk egész értelmiségi csoportok egymással, Barcsay nem vitázott. Orczynak címzett leveleiben azonban reflektált a nyelvújítási disputák hírére („Mond meg kik azok a Tudosok kik versel szagattyák egymást? esméremé vagy nem?”²²⁸ – 1775. okt. 30.); valójában szívesebben alakított ki magáról romantikus *géniusz*-imázst a szótagmérő és -számláló költői küzdelmek korában:

Esmeretlen nékem a szóknak mértéke²²⁹

– írja Orczynak.

Hagyatékából pedig előkerült az időmértékes és kádenciás vers közötti különbségről, a magyar közönség várható viselkedéséről szóló epigrammája (Erdélyi Muzéum 1814. I. 30–31.), amely a magyar poétikák közül leginkább azokra emlékeztet, amelyeket Gyöngyösi István, Gyöngyösi János, Kreskay Imre vagy Aranka György munkái bevezetőjében olvashatunk. Ezek nyomán aztán óvatosan, de csak kimondható, hogy a sok tekintetben konzervatív ízlésű Erdély poétái – az Erdélyből kiszakadt Baróti Szabó Dávidot kivéve – nem voltak az időmértékes ritmusú magyar verselésről jó véleményűek:

Papiroson ugró rendek koholóji,
Addig nem lehettek nemzet tanítóji,
Míglen egy vagy más láb nyűgöztén versetek,
Fülnek tetsző hangtól üres éneketek.
Hát a szív hol vagyon? szökéssel nem nyerik,
Ámbár a battutát sorok-ütve nyerik,
Ha a képzelődés ragyogó tükörét

²²⁷ A vers folytatása és zárzata:

Míg egyszer, o egek! melyly szörnyű gondolat,
A Párkák el metszvéen e kínos fonalat,
Nem marad itt egyéb hideg árnyékánál,
S Philisnek könyveit árasztó hamvánál.

²²⁸ OGY 2. 89. verso. (1775. okt. 30.)

²²⁹ K SZ 68.

Félre-tesszük s a hang hódító műszerét;
Apolló chorusát hijában dicsérjük,
S Parnasszus tetejét haszontalan mérjük,
Mert a természetben ami erőltetett,
Kivált ember előtt kedvet nem nyerhetett.

Barcsay költeménye a lábverstől és általában az antikizáló hangzástól való idegenkedés mellett a költő nemzetpolitikai szerepére – a jó irodalom keresetlen nyelvére – is egyértelműen utal. A fantázia és a jóhangzás, illetőleg a karakteres képhasználat lehetne e költemény alapján a szép vers ismérve.

Az sem mellékes, hogy a Barcsay körében toleranciában, államrendben, kultúrában eszménynek tekintett Anglia a *hősi párverset* a tanult emberek mértékének vélte és úgy használta: ilyen vonatkozásban Barcsay választása az imitáció sajátos esete: archaizálás egyfelől (Gyöngyösi versgyakorlatának felelevenítése), másfelől pedig a modern világ egyik (vershasználati) modelljének tett értékű felmutatása.

Megállapításunk az Orczyhoz címzett levelekből is következik, amelyekben Barcsay az írói nyelvteremtés létjogosultságát hangsúlyozza, a nyelvszellem elméletének elfogadása mellett. Nem érthetünk egyet Benkő Loránddal, aki szerint Barcsay mindenről beszél szerteszét küldött leveleiben [verseiben], csak a nyelvről nem.²³⁰ Igaz ugyan, hogy nem fejt ki nyelvelméletét részletesen, de nagyon is foglalkoztatja nyelv és tudás, nyelv és hatalom viszonya.

„De térjünk vissza a magyar nyelvre és annak szükölködéseire. A Méltóságos Úr küldött frantzia és görög szavaiból eléggé láttam melly távol vagyon még nyelvünk tökéletességétől, és arra talám egynéhány esztendő kivántatnak mig csak azon kilentzven vagy száz szóknak jól ki tudjuk jelenteni értelmét. Én már azonis gondolkoztam hogy bár csak a Deák elegyítéstől menthetnők meg, ha ebben boldogulunk, tzélunkat elérjük, és a nyelv fog virágozni, de valamig a Deákosakat²³¹ ki nem nevettyük, addig a nyelv régi sallangjába marad: mert a nyelvnek sorsa olyan, mint egyéb emberi találmányoké, kiket csak a szükség és a történet találtak fel: a melly embernek szép Lelke vagyon, jó szive s számtalan érzékenységei, az ilyen embernek mondom, több szóra vagyon szüksége, mint másnak, ki annyit nem érez, és az nyilván való, hogy az illetén Emberek Szívek bővségétül viseltetvén eleitől fogva Sikárolták és sikárolják a világ nyelveit. De ha ezek ujj érzékenységeknek ki fejtésére a szükséges jeleket az az szokot, idegenektől kölcsönezik, ugy igaz azis hogy az ő Anya nyelvek szüntelen bőcsöbe fog maradni. Tehát a Deákos, Tótos és Németes elegyítéseket meg kell vetni és ki kell nevetni. Erre jók a kisbetyárok és a szép Asszonyok.”²³²

Ismeretes Barcsay türelmetlensége az idegen nyelven író magyarokkal szemben (ebben a Pyrker-pör Bajzájához hasonlít); a Comminge szerzőjét ugyancsak megfeddi a német nyelvű műzsával való kacérkodásáért, büszke is határozott fellépésére, hiszen rögtön elújságolja

²³⁰ „Bessenyei és Bárótzsi levelezésében viszonylag nagyon kevés a nyelvvel való foglalkozás, Bartsai pedig nagyszámú és szanaszét küldözgetett leveleiben mindenről beszél, csak a nyelvről nem.” Benkő 1960. 310.

²³¹ Nem egyértelmű, kiket ért *Deákosakon*; a deákos költők csoportját, akiknek prozódiai modernizmusait a magyar fültől, valójában a magyar nyelv szellemétől idegennek érezte? Vagy a nyelvi polémiákba a hagyomány nevében a latinsághoz ragaszkodókat, például Teleki Józsefet? Valószínűbb az utóbbi feltételezés.

²³² OGY 2. 31. verso.

Orczynak. „A magyar Vers Irokról mit irtam légyen tavaj történetből már említettem volt a M. Urnak; ime most bátorkodom elküldeni olly reménységgel hogy a M. Ur magánál meg tartya és mind leg hivebb tisztelőjinek hibás verseit elrejtji; én azt Báróczinak feleletül küldöttem, mivel ő vélem Abelar és Eloise németre által tett verseit mint első munkáját közlötte. Ezért meg is pirongattam, hogy nem született nyelvén irt, tudván azt, hogy már Prosába gyönyörű magyarsággal irt légyen.”²³³

Barcsay Ábrahám néha elkomoruló patriotizmusa a Kemény Zsigmondéval is rokon, nem is szólva a majd Petőfinél felbukkanó, a nyilvánosság iránti undorral párosuló *ostorozó szeretetről*: „Én Nemzetemre nem haragszom, hanem tévelygéseit látván hozzá való szeretetembe sokszor panaszra fakadok”.²³⁴

A magyarság eszméje – az eszményi Magyarország: ezek valóban lelkesítették Barcsayt, de a kortársi magyar jelenségek legtöbbször lehangolták. Ebből következnek versbeli szkeptikus, sőt ironikus megállapításai. Életformája, de talán alkata sem segítette abban, hogy jó ötleteit, sőt nemzetére vonatkozó értékes gazdasági-politikai elképzeléseit rendszeres formában fejtsse ki, mint korábban Berzeviczy vagy később például Széchenyi István. Ezekre máskülönbén gazdasági-társadalmi élelslátásban, érzékben is hasonlított; elejtett mondatai azonban arra is utalnak, hogy a nemzeti gögöt, a csoportos hiúságot nem kedvelte: népszerűtlenné válásának itt is lehetne keresni az eredetét. „Sok a nép, a föld alig táplálhattya” (OGY 2. 80. verso)”. „Utolsó diétától fogva a Magyart alig lehet esmérni. Napok kellenének ennek kibeszéllésére... Minden tiszttség s előmenetel alkuval esik meg” (Uo. 156.), „a mi magyarjaink koránt se gondolják, hogy most okosak kezdenek lenni, mert én éppen ellenkező vélekedésbe vagyok, most, most kezdenek bolondozni”.²³⁵

Barcsay Ábrahám ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek nemesi rendi ellenállási kísérleteit (röpiratháború, külföldi kapcsolatkeresések, akadémiai mozgalom) elfeledtette a nemesi felkelés anakronizmusa, a Habsburg-ház iránti feltétlen ragaszkodás Napoleon-ellenes gesztussorozata, amelyek szinte érvénytelenítettek minden korábbi függetlenségi törekvést.²³⁶ A nemesi felkelés a Napoleon seregeivel szemben elszenvedett 1809-es vereség révén tagjait és a kiscsoportokat (bandériumokat) egyaránt megbélyegezte a fiatalabb nemzedék szemében.

Barcsay nem volt inszurgens. Neve nem szerepel a nemesi felkelők ünnepeltjeinek sorában, feltételezzük, hogy egyrészt egyértelmű bonapartizmusa (lásd Napoleon-ódáját), másrészt katonai helyzetének tisztázatlansága folytán nem kapcsolódott be ifj. Cserey Farkas és a többi erdélyi nemes oldalán az évekig tartó hadi készülődésbe. Az ellenszenv azonban a kollektíva egészét sújtja, távolmaradása éppoly titok volt a reformkor értelmisége számára, mint korábbi egész élete.

²³³ OGY 2. 14.

²³⁴ OGY 2. 15. verso.

²³⁵ OGY 2. 116.

²³⁶ Például azt, amelyben Barcsay is részt vett minden jel szerint (szabadjóműves kapcsolatai alapján), vagyis a protestánsok európai szövetségének kialakítását. Colloredo összefoglalása szerint II. József Mária Terézia reformjavaslataihoz a következő megjegyzéseket fűzte 1767 februárjában: „die Kette der Protestanten in dem Reich zwischen Preussen und Hannover, dieser zwei mächtigsten Häuptern der Protestanten im Reich, müste die Hauptangelegenheit sein, eine Scheelsucht zu erwecken: denn sollte dieses gelingen. Khevenhüller-Metsch 1907–1954. 486.

Tréfába burkolva ugyan, de Barcsay jelzi azt is, hogy magyar versszerző mintákra is szükség lenne, ha művelt – és hazájához érzelmileg is kötődő – magyar nemzetet akarnak „kinevelni” az elképzeléseik szerint még öntudatlan magyarországi lakosságból: „Midőn az úgynevezett Helicon Fiaji Voltair kaptáját s Metastasio ráámáját oda hagyván, írásaidnak Siratására mennek.”²³⁷ Ugyanerre vonatkozik értékelése egy ismeretlen magyarul verselő esztergomi papköltő szövegeit illetően, aki ugyan „Voltairnak, Popnak, Rousseauanak soha hirit sem hallotta”, de akinek poézise „rendes gondolatokat, alkalmas verseket... s többnyire tiszta magyar szókat” jelent Barcsay megítélése szerint; itt egyszersmind az is nyilvánvalóvá lesz, kik azok az írók, akiket valódi tekintélyként nevez meg 1772-ben (a levél Orczyhoz szól).²³⁸

A nyelvi befolyásolást verssel és más módokon (például vallási unióval) képzeli el, van arra is példa, hogy felfogása szerint a *költemény és az iskolai nevelés azonos nevelési stratégia részeit képeznék*: mint az alább következő tréfás jövőképben: „Mitsoda elmés gondolatokat fujsz ki törökfejű ezüsten nagy pipádból? [...] bár világ elejébe jönnének – talám ugy jobb erkölts, több jámbor polgár lenne – s kevesebb hivságos tudománnyal bélelnék iffjúságnak agyát. – Ha ugy lenne, talám majd énis valami Oláh vagy Rátz falunak mestere lennék, s a görög liturgiát a Diák misével egy pohárba elegyítvén ugy töltögetném tanítványimnak mint az Europaiak a pálinkát a vad Szerecseneknek.”²³⁹

Mondottuk már, hogy a fordítás csak akkor jelent valamit az ő számára, ha végleges változata élvezhető stílusú. Máskor is a nyelv gazdagságát, kifejező erejét tartja szem előtt; egy sikerületlen stílusú fordításnak még a létjogosultságát is kétségbe vonja: „Minap Posonbol Landerer uram kedveskedésibül bizonyos Kártigám török kis Asszony történetit nyomtatásba vettem. Otthagytam Bátorkeszi szomszédomnak, mert igen ízetlen magyarságúnak látszott lenni.”²⁴⁰

Ha tetszik a magyarítás – amibe azért belejátszhatik a fordítóhoz való viszonya is –, a művet a nemzet kultúráját gazdagító szövegajándéknak tekinti: „Báróczy Marmontelt és a Moralische Briefe zur Bildung... című munkáját Magyar Világunknak ajándékozta.”²⁴¹

A magyarnyelvűség programja Barcsaynál *történeti szemléletmóddal* párosul. Nemcsak a társadalom (és az anyagi civilizáció) fejlődése érdekli, hanem a nemzeti nyelv is; ugyanakkor a nyelv használatának vagy mellőzésének okait szociokulturális és mentalitásbeli okokra vezeti vissza. Sajnovics János csak 1770-ben közölte (Faludi Ferenc olvasatával együtt) nagyszombati kiadású *Demonstratio*ójában a *Halotti Beszédet* és a *Könyörgést*; 1772-ben már reagált rá Barcsay, a *Halotti beszéd* és saját kora között is párhuzamosságot keresve: „A Besnyei klastromba vissza térvén, sajnálom a Magyar Halotti beszédnek esetét; csak ilyen szomorú sorsa szerentsétlen Nyelvünknek: a Nagyok nem értvén meg vetik, a középrendűek a deákot nyesik, a kösség pedig csak maga szükségét tudja magyarázni.”²⁴² Nem utasítja el a nyelvújítás szükségességét, de inkább új szavakat szeretne, semmint latin jövevényszókat.²⁴³

²³⁷ OGY 2. 36.

²³⁸ OGY 2. 12.

²³⁹ OGY 2. 114.

²⁴⁰ OGY 2. 49.

²⁴¹ OGY 2. 87.

²⁴² OGY 2. 14.

²⁴³ OGY 2. 31. verso.

Herder jóslata idején írja Orczynak: „egy dicséretes Piaristával jövendőt mondattam arról, hogy vallyon a Magyar nyelv fogé valaha virággani vagy talám egészen eltemettetni”.²⁴⁴

Ha igaz, küldjete Gyöngyösi Lelkéhez,
Ki már régen jutott *Elis* mezejéhez,
Térjen onnét vissza megínt Nemzetéhez,
S adjon kedvet néki született Nyelvéhez.²⁴⁵

Poétikájában Barcsay bevallottan Voltaire, Pope, Young, Gyöngyösi – ténylegesen Marmontel és Blumauer követője. Az utóbbi hatása biográfiai tényeken kívül (mint amilyen az, hogy mindketten ugyanannak a Blumauer által többször verses liturgiával megajándékozott szabadkőműves páholynak a tagjai, Blumauer ezen kívül mint megbízott cenzor a kulturális mecénatúrával is foglalkozó Barcsaynak mintegy tárgyalópartnere), másutt is érezhető a versek két csoportjának is a hangvételén, képhasználatán; az *emelkedettség* és a művelt *évődés* hangneme is közös költeményeikben, bár hozzá kell tennünk, hogy mindketten, mint Voltaire buzgó olvasói, egymástól szinte függetlenül is kifejleszthették ezt a versmodort. Az sem kizárt, hogy mind Voltaire, mind Blumauer még más úton is hatott Barcsayra – például Fekete Jánosnak, a franciaimadó mágnás katonaköltőnek közvetlen társaságán keresztül.

Barcsaynak a szép lelkekről való empatikus megállapítása (lásd feljebb) segített megtalálnunk egy, az ő művészet- és embereszményét talán leginkább megközelítő rendszert: Shaftesbury filozófiájában. A később Petőfinek is elvévé lett lírai attitűd, a *természetesség* ennél a brit gondolkodónál társul az *erény* sajátos kategóriájával, illetve a harmonikus ember eszményével, akinél eszme és tett ugyanannak az emberi tevékenységnek két oldala.²⁴⁶ Sztoicizmus és szentimentalizmus ilyen keretben megfér egymással, nem egymást kizáró minőségek.²⁴⁷ Az érzékenység a lélek fogékonyságát jelenti, de a tettek filozófiája társul ehhez, vagyis az erkölcsi alapú belátás, amelyet az intellektuális tevékenységnek folyamatos döntéshelyzetek elé állítása jellemez.

Marmontel és Barcsay kapcsolata még tartogathat meglepetéseket, Báróczy az *Erkölcsei mesék* fordításával a pszichologizáló próza divatját teremtette meg a verses históriák és állatmesék korában. Marmontel azonban költő volt, és elvei igen gyakran ismerhetők fel Barcsay teoretikus jellegű megállapításaiban; bár teljesen nem vitathatjuk el a magyar költő érdemeit, hiszen kortársak voltak, gyakran szinte ugyanabban az időben jutottak el hasonló verselméleti

²⁴⁴ OGY 2. 49. (1773. aug. 9.)

²⁴⁵ KSZ 138.

²⁴⁶ Nem valószínű, hogy Barcsay olvasott volna angolul. Kedvenc szerzőinek közvetítésével azonban bizonyára hatottak rá a XVII–XVIII. század fordulójának brit gondolkodói. Hadd idézzünk erre vonatkozóan egy Rousseau-levélrészletet, tudva, hogy a franciák közül Voltaire, később pedig Rousseau volt rá bevallottan is nagy hatással: „Mit tegyen hát, aki őszintén keresi az igazságot a tudósok e sokadalmában, ahol mindenki azt hirdeti, hogy megtalálta az igazságot, és mindenki meghazudtolja a másikat? Netán az összes rendszert mérlegre teszi? Fellapoz minden könyvet, meghallgat minden filozófust, összevet minden szektát, bíraskodni mer Epikurosz és Zenon, Arisztipposz és Diogenész, Locke és Shaftesbury között? [...] Az élet kétszer is lefolynék, mielőtt akárcsak egyet is alaposan meg lehetne vitatni e vélemények közül.” Rousseau: *Erkölcsei levelek. Második levél. Értekezések és filozófiai levelek*. Vál. Ludassy Mária. Magyar Helikon [Budapest], 1978. 285.

²⁴⁷ A XVIII. század magyar költői attitűdjeit Szegedy-Maszák Mihály rendezte ebbe a két csoportba, talán az *anciens* és *modernes* ellentétet transzponálva és anticipálva. Szegedy-Maszák 1980. 72.

következtetésekhez. „Ami a verset illeti, szerintem csak a fizikai és erkölcsi tekintetben vett természet hol hűséges, hol megszépítő, harmonikus stílusú imitálását jelenti, képzelet és érzés ábrázolását, a költő akarata szerint”²⁴⁸

A *fantázia* költészetbeli szerepére jóval az Erdélyi Múzeum-beli esztétikai tanulmányok előtt felfigyelt Barcsay is: „Sokszor érzékenységeim elmémet mint egy falra mutató üveget különbömbféle árnyékokkal bétöltik, és így jövőndő vagy mult dolgoknak látásával lelkemet gyönyörködtetik”²⁴⁹; vagy „Hazámnak jövőndő romlásán aggottam énis, és sokszor mint egy közelítő üvegen földünknek színén most Uralkodó Nemzeteknek valóságos erejeket, s változás alá rendelt boldogságokból szükségképpen következő elfajulásokat mélyen vizsgálván, mérő serpenyőben tettem, és abból hanyatlo Hazámnak hol jót hol rosszszat jövőndöltem”²⁵⁰. Másutt szintén az optikai élmény alakul képpé a fantázia-metaphora megteremtésével:

Ha a képzelődés színarany tükörét
Félre-tesszük...²⁵¹

Ezek szerint a költészet nem értelem dolga csupán (bár Orczy verseit értékelve a bölcsességek értékét emelte ki), hanem fantáziáé is. „De hova ragad hirtelen vers szerző szédelgése?”²⁵² Ebben a vonatkozásban Goethe esztétikai értékrendjével rokonítható a Barcsayé.

Marmontel sokra értékelte az *óda* műfaját, mint ami fogalmi és indulati, illetőleg formai jelentésekben igen gazdag és változatos lehet. (Ennek Marmontel történeti magyarázatát adja: „Az óda a régiek himnusza, éneke és dala volt. Mindenféle műfajt felölel a fenségestől kezdve a nemesen meghittig: hangvételt a tárgya határozza meg; jellegét a természet sugallja.”²⁵³) Ez a klasszicizmus poétikai dogmáinak újrainírása ugyan, de egy műfaj szerepkörének bővítésével. Az óda valóban mint a lelkesültség poétikai formája nagy lehetőségeket nyújt a kísérletező kedvű XVIII. századi szerzőnek. Ugyanígy az episztola. A Barcsay-szövegek címe legtöbbször nem jelzi szövegtípusukat, költészeti műfajiságukat; mégis felismerhető közöttük a preromantika lírai költészetének legtöbb variánsa.

8. Szövegtípusok

R. P. Iacobus Pontanus retorikai szempontú *Institutio poeticája*²⁵⁴ (tipológiája) alapján megkíséreljük rendszerezni a Barcsaytól maradt verses örökséget:

²⁴⁸ „L' idée que j'attache ... la Posie est donc celle d'une imitation en style harmonieux, tantôt fidelle, tantôt embellie de la Nature, dans le physique et dans le moral, peut avoir de plus capable d'affecter, au gré du Poète, l'imagination et le sentiment.” Marmontel 1778. 16.

²⁴⁹ OGY 2. 48.

²⁵⁰ OGY 2. 53. verso.

²⁵¹ Szira 46.

²⁵² OGY 2. 88.

²⁵³ „L'ode étoit l'hymne, la cantique et la chanson des anciens. Elle embrasse tous les genres depuis le sublime jusqu'au familier noble: c'est le sujet qui lui donne le ton; et son caractère est pris dans la nature.” Marmontel 1778. 317.

²⁵⁴ Erdélyi tulajdonban volt ez a könyv, azért esett rá a választásunk: Tholdalagi László könyvjegyét viseli: *Institutio Poetica* ex R. P. Iacobi Pontani de Societ. Jesu (hetedik kiadás), Coloniae Samptibus Bernardi Gualteri 1616.

1. Poema domesticum
 - a. de re economica Hát már megint indulsz Neptún szigonyával
 - b. de re agraria Ott hagyád hát Örsön görbe csoroszlyádat
 - c. de re mercatura Midőn havas Kárpát jeges fellegein
2. Poema familiare
(res inter familiares) Embernek barátja s Istennek szolgálja
3. Poema popolare
 - a. de re iuribus Nyugodalom helye tsonka Caesaroknak
 - b. de re ritibus Dobzódó Farsangnak álorcás leányi!
 - c. de re moribus Megromlott világnak szennyes szugoljában
4. Poema heroicum
(de Viris inlustribus eorumque rebus gestis amplissimis) Megjárád, megjárád Bácskát s a Bánságot
5. Poema heroum (res gestas aliquis narrat principis) Meddig késel mégis sértődett Magyarország
6. Poema miscellaneum
 - a. varia epithalamica Nyájas házasságnak lobogó fáklyáji!
 - b. varia genethliaca –
7. Poema comicum De már légyen elég barátod sorsárol
8. Poema tragicum
– elegiacum Ohajtott Békesség! ki nyájas artzáddal
9. Poema lyricum Melyly szent tsipet hamu szállott homlokodra?
10. Poema sacrum -
11. Poema morale Megromlott világnak szennyes szugoljában
12. Poema literarium Vettem Piladesem! Múzsádnak zsengejét
13. Poema hodoeporicum Rákos mezejére küldött leveledet
14. Poema generale Elhagytam már régen Elbe forrásait
15. Poema universale
critico-philologica
 - a. scientia Mely szózat hallatik Dunanak partjain?
 - b. arte Itt vagyok hol hajdant zokogó Múzsával
 - c. re naturalis Az örökös hideg napnak ellensége
 - d. theoreticis Nem tudom, mit gondolsz, Gyuri levelelről
 - e. moralibus Hasztalan ébreszgetsz, Társ vígabb nótára

Hagyományos műfajok; újítás: alkalomhoz kötöttség, megszólító jelleg. A poétikai formák, a nyelvezet, a műfajok történetisége iránt fogékony volt Barcsay, maga ajánlja be gyönyörű *albáját*, hajnalénekét a műfaj iránt elképzelései szerint fenntartásokkal viseltető óvatos (és konzervatív ízlésű) Orczy Lőrincnek: „ez kényesebb gondolatjaiban és magyarságában” (mint a korábbi „durvább” gondolatokat kifejező, de tudatosságra valló szokványos udvarló versek).²⁵⁵ A műfajnak van reneszánsz előzménye, sőt a magyar irodalomban a virágének-

²⁵⁵ OGY 2. 58.

költészet révén folyamatossága is Barcsay koráig: de az Orczynak szóló szavakból úgy tűnik, mégsem ismerték valami széles körben. A reneszánsz szerelemfilozófiájának feléledése a neoklasszicizmus poézisében bizonyára nemcsak az újrafelfedezés örömét jelentette, hanem beleilleszkedett abba a gondolkodástörténeti folyamatba is, amely a XVIII. század második felétől számítja a nő értékelésének (és önértékelésének) megváltozását, a földi szerelem (és általában a lélek problémái) iránti hangsúlyos figyelmet.

Klasszikus allegóriaként indul az Engedd, hogy már egyszer, Gyönyörű Évácskám; a farsangi felvonulás női világszemle, bár inkább a szerelmi misztériumok dramatikusan megszervezett történésére emlékeztet (mennyire rokon ez Csokonai Dorottyájának jeleneteivel!):

A Farsang, jól tudod, tarka öltözetbenn,
Sok száz ál artzával ezer tsengetyübenn,
Hat szép bonta lóval aranyos szánkábann
Tsattogtatva siet Pápához Rómábann...
Ilyly tzifra udvarral Paphos szigetébenn
Siet a víg Farsang Vénus elejébenn.²⁵⁶

A kis Ámorok pedig elterjednek az egész világon (annál a gondolatnál, hogy valaha vele Radvány várát is lakták, elfogja Barcsayt a szerelmi nosztalgia – nem lesz romantikus sebbé, hanem a révületből mint fantáziaútbóli eszmélkedés révén az önfegyelemhez, egy eszményi tudatállapothoz vissza lehet térni. Ennek az útnak a poétikai állomásai a következők:

- levélhelyzet: *szerepfelszabadítás* („Bár mit rajzolhasson vers szerző pennátskám”)
- *allegória* – a mitologizált világ szembesítése a tapasztalt világgal
- visszatérő *metafora* („hajó törés után mit szólok szelekkel?”)
- távolító, szentenciaszerű *tanács* (intelem)
- szubjektumjelzés (*aláírás*; „S el ne felejtsd kérlek régi Barátodat”).

Történeti értékű műfaj a *kalendáriumvers* is. A csízió egyik változatát olvashatjuk a „lengyel, török, moszka háború kezdetén”; itt a hónapok egymásutánja a hadviselő nagyhatalmak megindulását, egy szinte eposzi csatátérre való megérkezését jelzi; császár hónapja (augusztus) már a hónap- és seregszemle végét jelenti,

Azalatt Júniust görbe kaszájával
Követi Július éles sarlójával,
Császár is megindul maga hónapjában,
Sok országok sorsát hordozza markában:²⁵⁷

együtt vannak az ellenfelek, kezdődhet a vérontás; bár érdekes módon az augusztusnál a költő elejti az ötletet és más típusú ismétléshez: a városok felsorolásához folyamodik (*Az éjtszaki szelek fújnak süvöltéssel*²⁵⁸); valójában augusztus magyarra fordítása már a verslogika fordulatót jelzi: az uralkodó és az alattvalók sorozata következik. Az országokat jelentő városok békétlen jelenének felsorolása (földrajzi mellérendelés), majd a birodalmak tündöklése és bukása (történetfilozófia, kronologikus sorozat), végül az európai hatalmi politika kegyetlen

²⁵⁶ K SZ 130–131.

²⁵⁷ Szira 27.

²⁵⁸ Szira 26–28.

sikereinek sora fejezi ki a költő jelenét, mindezek végül barokk chriába torkollnak: „De ők is elmúlnak többiek módjára.”²⁵⁹

Nem túlozunk, ha a *haláltánc* kései változatát véljük itt felismerni. Ez utóbbi ugyan kissé modernizált változatban, de mégis lényegileg azonosíthatóan. A *Megromlott világnak szennyes szugoljában* kezdetű vers is haláltánc, amelynek szemléjébe a kidőlt vén fa (a természeti környezet sok eleme) éppúgy beletartozik, mint a hívság révén erkölctelenné lett és így pusztulásra ítélt birodalmi főváros. A vanitas vanitatum és az ubi sunt formula összekapcsolása előkészíti a romantika történelemszemléletének ciklusmodelljét, valójában hanyatlás-, illetőleg végzet-hitét:

Így dőlt Corinth Athén, Róma nagyságával,
Így küszködik Páris hívság kórságával,
Így vész híres London nagy gazdagságával,
így enyészik Bécs is Szent István tornyával.

Az elnéptelenedő hely (a nagyszombati egyetem megüresedett épülete) lehetne az értékpusztulás sugallója és persze újabb történelmi (ezúttal magyar történelmi) fatalizmus verses foglalatja (erről szól Ányos nagyszombati verse az egyetem Budára költöztetéséről); Barcsay költői révülete azonban nem az árnyékot, hanem a fényt vetíti a jövőbe (a főváros kialakulását sejtí?), és jóslata nem más, mint az *óda* (az alkalmi óda) zsenge változata (amelyhez a fejlődés képzeete társul):

Pozson emelkedik, Buda roppant léssen,
Prófétáink szava most tudom mit téssen,
Magyar haza megnő, szent, szép lesz egészen.²⁶⁰

Ebben az esetben tehát reagálása a költői „matériára” a könnyebben kínálkozó szólam-sztereotípiák (Lukácsy szavával: panelek) elvetése, más hangnem és főként új műfaj választása volt.

Balladája is van, bár a külső forma itt újszerű tartalmakat hordoz: a hívságnak, a szerencsének mint kártékony bálványának az allegóriája.

Kártyaverse ugyan franciául készült, de reneszánsz kori enigmákkal rokon összefüggő metaforáival, hermetikus szerkezetével. (*Arrivé vers sa décadence* S. I.95.)

Az európai nagyhatalmak hombre-játéka a kis népek kiszolgáltatottságát jelenti; mint a szerencsejátékban, úgy viselkednek a hatalmi pozícióban levő államok; az emberi jogokra, alkotmányra vagy méltányosságra a legkevésbé sincsenek tekintettel. Vagy nem is az államok, hanem az elszabadult indulatú nép (a szabadság hombre-játékát a vers szerint Franciaország békésen szerette volna megjátszani; de a lakosság a kegyetlenségre szavazott).

Az *enigma* többféle megoldásban is jelen van Barcsay költészetében. Ír rejtvényverset az unalomról, a szerelemről, de álomlátó verse (*inkubáció* az antikvitás poétikai rendszerében) részleteiben titokzatos, bár a zárlatban mint apró záratat mind felnyitja a metafora jelentés-rejtélyeit, és ezt ismét a klasszicizmus befejezettségigényével, műgondjával, megértés-kultuszával magyarázhatjuk leginkább. A talány verses formája még a szerző és a hallgató (egyszemélyes vagy népesebb publikum) közvetlen kapcsolatát jelzi: a poétai mesterséggel megformált kérdésre meg várható választ a Barcsay-szerű költő (időben-térben nem volt

²⁵⁹ KSZ 28.

²⁶⁰ Szira 120.

soha túl messze „megfejtőjétől”). Az enigmaköltészetnek utolsó darabjait a preromantika szerzői írják: Kölcsey Ferencéi (*Talányok*) az egyéni verstermésen belül is társtalan ciklusukkal valóban a műfaj elavulását, pontosabban jelentésvesztését jelzik.

Külső forma. Hadd töprengjünk el a vers *méretén*. Meg is fogalmazza a parányiség – szándéka szerint tömörség – apológiáját, akárha Martialist hallanók:

Barátom! hozzád írt verseim kedvelled
Hát soraim számát miért keveselled?²⁶¹

Hosszú verse alig van, a sornyi versötlettől haladhatunk a kézírásban legtöbb két-három lapnyi elégiáig vagy ódáig. A miniaturizálást akár a rokokó tünetének is tekinthetjük, bár nem a sort, csak a költeményt, a strófát rövidíti valami belső erőtlenség (vagy az erőtlenség látszatára való törekvés) miatt.

A *töredékesség* programja inkább a XIX. századi romantikára vallana, de ez nála nem válik éppen programmá, végiggondolt poétai magatartássá, inkább *verses tünete* egy modern világ-fájdalomnak (olyasminek, mint aminek Szentjóni Szabó, Ányos, Dayka versként értékelhető formát is adott); ő az elhallgatással, a mondat, a nekilendült fantázia hirtelen visszafogásával fejezi ki *költői én* és *pragmatikus én* konfliktusát, a vers képviselte más világ fájdalmasan szép élet- (tulajdonképpen a haszonelvű társadalomhoz viszonyított) idegenségét.

Engemet igazán most tsak e vigasztal,
s a t.²⁶²

Eszembe jutának Orczy levelei
s a t.²⁶³

Lotman hívja fel a figyelmet az Európa-szerte érvényes modellre, amely a preromantikát mint a nyelvi pragmatizmus felismerésének korát tételezi, ahol az elit nyelvének tekintett egyetemes francia tekintélyét és szerepét vesztí a természetibb nemzeti nyelvek ellenében; ez az elképzelés egybehangzik Barcsay nyelvszemléletével.

A verses és prózai előadásmód változtatása is létrehozhatta a sorozatszerűséget, a befejezhetetlenség érzetét keltő *s a többi*-szerű zárlat kedvelését (misszilisek). Valamiféle preromantikus akaratgyengeség, Weltschmerz, lemondás is árad ebből a szövegtechnikai megoldásból; ugyancsak távol áll a klasszicizmus szerkesztő pedantériájától, a fegyelmezett és tudatos tagolástól, pedig a *Tövisek és virágok*, Kazinczy verses elvárásgyűjteménye időben még a jövőendő.

Ha az újonnan azonosított Barcsay-költeményeket a ritmus és a rímhasználat szempontjából vesszük szemügyre, világosan követhetők Barcsay Ábrahám prozódiai hajlamai; e huszonöt magyar nyelvű vers ütemrendje és ritmusképlete a következő (a versek kezdősora az azonosító. Az autográf kéziratok írásmódját megőriztük.).

1. Akkor sohajtással rólad emlékezem	3/3/3/3	aaaa	12
2. Mély álmomból felébresztél	4/4//4/3	abab	8/7
3. Nyájas Házasságnak lobogó fáklyáji	3/3/3/3	aabb	12

²⁶¹ OGY 2. 293.

²⁶² K SZ 91.

²⁶³ K SZ 211.

4. Arra Buda táján láttam egy tsillagot	3/3/3/3	aaaa	12	
5. Meddig késel mégis sértődött Magyarország	3/3/3/3	aabb	12	
6. Mennyei szép Hajnal	3/3//3/3//4/4	aabaab	6/6/8	
7. Hozd hát Pestre, kérlek, drága szekrénykédet	3/3/3/3	aaaa	12	
8. Atyám! bűnös vagyok, szép verseket loptam	3/3/3/3	aaaa	12	
9. Itt mondom, Barátom, Terka udvarában	3/3/3/3	aaaa	12	
10. Látlak Neptunusnak tündér szígonnyával	3/3/3/3	aaaa	12	
11. Kassáról botsátott kedves leveledet	3/3/3/3	aaaa	12	
12. Irjunk mi ha lehet s ha szabad verseket	3/3/3/3	aaaa	12	
13. Engem strázsa helyről immár fel váltának	3/3/3/3	aaaa	12	
14. Hát el hagyád Bétsett? El hagyád hazádott	3/3/3/3	aaaa	12	
15. Pajtás! a gyöngyösi papok kriptájában	3/3/3/3	aaaa	12	
16. Álmos Morfeusnak tündér országában	3/3/3/3	aaaa	12	
17. De már légyen elég barátod Sorsárol	3/3/3/3	aaaa	12	
18. Pusztán maradt már Esztergom temploma!	3/3/3/3	aaaa	12	
19. Macsák udvarának felső szakaszába	3/3/3/3	aaaa	12	
20. István! Istennel van. Nincs velünk. Melly eset	3/3/3/3	aabb	12	1786
21. Százból százat tenni Thresia próbálta	3/3/3/3	aabb	12	
22. Már azt véltem hív társ, Bétsben enyvesedtél	3/3/3/3	aaaa	12	
23. Barátom! hozzád írt verseim kedvelled	3/3/3/3	aabb	12	
24. Fényes országoknak hamviból származott	3/3/3/3	aabb	12	1782 előtt
25. Orphé régen, halál vizének partyáról	3/3/3/3	aabb	12	

Két sajátosan kialakított strófát találunk itt; a 2. illetőleg a 6. szám alatt. A 2. számú szótagszámváltó költemény: nyolcas szótagszámú sorok váltakoznak benne hetesekkel, ezt a szótagszámváltó varietást a szóvégek zeneisége is erősíti a Barcsaynál nagyon is ritka keresztím révén. Erőteljesen emlékeztet ez a hangzás a virágénekek prozódiai természetére. A szakasz különben a Himfy-strófa első felének feleltethető meg; ha már az előzményeket keressük, hadd utaljunk a hetes-nyolcas periódus népköltészeti megjelenésére is. Ezt a sorpárt Szepes Erika kétféle jelentés hordozójának tekinti: idilli történet vagy elkeseredett hazafiság érzése fejeződik ki benne leggyakrabban²⁶⁴.

²⁶⁴ „A nyolcas-hetes hangulati töltése, a költemények látszólagos tartalmi különbségei ellenére, mégiscsak meghatározza, milyen típusú versek illeszkedjenek e mértékbe: dallamosság, zsánerképet, idilli jeleneteket elevenít meg a periódus. Ha a tartalom az ilyen típusú idillnek éppen ellentéte: hontalanságérzés, elkeseredett hazafiság, kitaláltottság, akkor a költő a forma hangulati holdudvara és a mondanivaló közt feszülő ellenpontot hoz létre, és ezáltal erősíti a hatást.” Szepes 1990. 97.

A 6. számú költemény Goethe *Rémkirályának* (8/6) ritmusvariációja is lehetne, mégis közelebb áll a Balassi-strófa egy szakasszal megnyújtott kezdőperiódusához. Itt a két hatos ütemet nem hetes, hanem nyolcas sor követi.

A mintánk huszonöt darabjából hét párrímes, egy keresztrímes, egy kombinált, tizenhat pedig csoportrímes megoldású. Ez utóbbit kell tehát legjellemzőbbnek tartanunk Barcsay rímkezelésére. Kérdés, hogy verselési beidegződésről (tanulatlanságról, igénytelenségről), vagy pedig tudatos mintakövetés esetéről van itt szó.

9. Stílustörténeti megközelítés

Barcsay stílusához Révai Miklós kategóriáival próbálunk közelíteni, arra számítva, hogy az azonos kor gondolkodójának rendszeressége és szellemes nyelvi jelölésmódja megszólaltatja a régi szöveget: valamiféle empatikus módszert kívánunk tehát alkalmazni. *A magyar szép toll*²⁶⁵ ugyan 1804–1805-ben keletkezett, de ez időben nem oly nagy távolság, hogy a baráti körébe tartozó testőr szövegeitől teljesen idegen lehetne adelungi rendszere; ha feltételezzük, hogy az érték tartományába az tartozik bele, ami az *izetlenségen* és a *rendességen* innen található (ezek Barcsay értékszavai), nyelvhasználati minták megjelölésén kívül a Barcsay-szövegeknek egy stílustörténeti folyamatba való elhelyezésére kell törekednünk.

A *természetesség kultusza* még nem is társul nála rendszeres nyelv- vagy irodalomelméleti képzettséggel, hanem szívesen elsajátított emberi-költői póz, amelynek időnkénti elemzése mind az általános bölcsélet, mind a verselmélet területén értékes felismerésekkel ajándékozza meg. Ez a természetességuideál a transzcendentális ismeretek vállalását, spontán jellegű kifejezését – és az ennek megfeleltethető kifejezés^{módot} jelenti. A norma tehát a műgonddal, de nem mesterkéltén létrehozott tiszta szöveg (klasszicista stíluseszmény reminiszenciáit ismerhetjük fel ebben, de nem csak azt; az együgyűség, a természetesség, amelyekre gyakran utal Barcsay, a naiv és szentimentális költészet oppozícióját juttathatja eszünkbe, ő maga igen sok tekintetben az önmaga ellen is irányított demitizáló tendenciáival a romantika egyik változatában jelentkező énszemléletet, a feloldódás vágyát képviseli):

Vígabb sugárai sokszor az elmének
Más színt adnak a szív érzékenységének,
Te is tulajdonítsd farsang kezdetének,
Hogy szegény verseim furcsábbak levének.²⁶⁶

Retorikai terminusokkal élve az *ékesség* felől a *díszesség* irányába való elmozdulás, az atticizmustól az asianizmus felé: erre vonatkozik a szerzőnek stiláris fordulatát illető mente-

²⁶⁵ Révai könyve a költő halála miatt kéziratban maradt. 1806 májusában részletes tartalmi kivonatban ismertette az előfizetőkkel: *II. Kötet, mellyben a Magyar Szép Toll foglaltatik – főképpen Adelung után – Az első rész fejtegeti a Szép tollnak közönséges tulajdonságait: a hibátlanságot, tisztaságot, világosságot, illendőséget, általjában szóllást, méltóságot, kedvességet, elevenséget, külömbiséget, újságot és egységet. A második rész magyarázza a Szép tollnak különös nemeit: „a méltóságra nézve az alsót, a középszerűt, a felsőt; a tzelra és tárgyra nézve a foglalatoskodó tollat, különös nevén a tisztbélit, udvari, és törvényszéki tollra felosztva; azután a történetíró, s a tanító tollat; tovább a képest, vagy a figurást az érdeklőt, az indúlatost, a magasat; végtére a szólló, a játékos, s a költő tollat. A harmadik rész leg rövidebben szóll a Szép tollra megkívántató segedelmekről.” Révai 1973.*

²⁶⁶ KSZ 57.

getőzése. Vagyis az, hogy a világ eltérése a normától a poétikai elvek variálását is jogossá teheti. Másképpen szólva: az *inventio poetica* bonyolultsága egyenes arányban van az adott világ észlelhető elemeivel: erre vonatkozik megállapítása, hogy „csak a jelen-való teszi életemet”.²⁶⁷

Emlékezés és jóslás mindig sajátos hangnemet kíván meg szövegeiben, emlék, álom, révület: már maguk a tudatállapotok is lehetővé teszik a tapasztalati világ kitágítását; a stílusban ez a leíró jelleg kiegészítését jelenti a sugalló, a szubjektívebb jelleggel: valahol ezek határán kellene az alanyi líra forrás- vagy születéshelyét keresnünk, az *az*-tól az (általános alanyt jelentő) *mi*-n keresztül az *én*-ig mint poétikus tárgyig. Az *Éjtszaki szeleknek süvöltő zúgása* kezdetű versben a 4. szakaszban bukkan fel először mi jelentésű birtokos személyrag (szőlő-hegyeinkről), a következő háromban ez a használatos akár főnéven, akár igén (emlékezünk, álmodunk, csókot szedtünk); végre a zárószakaszban a szentenciázó „mi” helyett a vallomásos én születik meg (és ismétlődik a vers végéig soronként), amely mint a lírai versekben: az érzés, az írás alanya és tárgya:

De mely kínos árnyék bágyasztja lelkemet?²⁶⁸

Magyarságról (tehát bizonyos szövegösszefüggésekben választékos nyelvhasználatról) szólva, Révainak minden megállapítása a tisztaságra, a nyelv természete szerint való írásmódra való törekvés. Barcsay misszilisei és egyes verslevelei a Révai által *alsó tollnak* nevezett társalgó, bizalmas stílus jegyében íródtak.

„A bizodalom némű némű egyenlőséget teszen fel előre s azért vagyon helye ezen nemű kiejtésnek először is a gyengébb ízlésű jó barátok között.”²⁶⁹ Orczynak írja Barcsay, és közben elismeri hangnemének regiszterét:

Jól mondod, hogy nékem a Múzsák tsevegnek.²⁷⁰

Az *érzékenységre* hajlamos és egyszersmind fogékony társalkodók stílusa mintegy összecsiszolódott, szinte csak az összehasonlító stilisztika módszerei ígérnek a különbség felfedezését a levelező kör által írott szövegek között (Barcsay, Orczy, Bessenyei, Ányos, Kreskay, Virág). A társalgó stílus célja a tetszés, a *bizalom megnyerése* Révai szerint, innen vezeti le a stílushoz illő tárgyat is (klasszicista módon törekedve a cselekvés módja és tárgya közötti állandó vonzatok rögzítésére); ez az alsó tollhoz illően természetesen „kedvesen kitsiny” (a felsőben tiszteletet és csodálatot kell kiváltania); ebben Pope rokona, aki érzékenységéhez megteremtette a költői szabadság elve révén a lehető legegényibb nyelvet is:

Engedd, hogy már egyszer, gyönyörű Évátkám!
Bár mit rajzolhasson vers-szerző pennácskám.²⁷¹

²⁶⁷ KSZ 21. A teljes versszak:

De mely kínos árnyék bágyasztja lelkemet?
Mult idő s jövődők fárasztják elmémet,
Mert ha megvizsgálom valóban szívemet,
Csak a jelen-való teszi életemet.”

²⁶⁸ KSZ 21.

²⁶⁹ Révai 1993. 189.

²⁷⁰ KSZ 81.

²⁷¹ KSZ 130.

Folyamatos, közvetlen, könnyed hangvételű ez a szöveg, nem túlzottan retorizált; „*az éles elmének figuráji*” képviselte szellemessége fordulatosságában, játékosságában mutatkozik meg. Révai világosságot vár el az alsó toll forgatójától: a célratoró fogalmazást tartja (nemcsak Adelung, hanem Horatius és Boileau nyomán is) illendőnek. Barcsay in medias res kezdései ezt a kívánalmat teljesítik.

Vége van, Barátom! már a gyakorlásnak
Eljött az ideje kunyhóba lakásnak.²⁷²
Az éjtszaki szelek fűjnek süvöltéssel,
Sok posta Legények futnak kürtöléssel.²⁷³

A jó szövegnek továbbá hangnemében (de még inkább összhatásában) egységesnek kell lennie az elvárás szerint. A szövegegész koherenciája megengedi a belső hangvételbeli kilengéseket: „*szabadon mehet által, ha a tárgyak úgy kívánják, a középszerű sőt a felső tollnak is némelly nemeire*”²⁷⁴. A stílus dialektikus pragmatikája itt nyert igazán meggyőző megfogalmazást, és Barcsay verseinek, leveleinek kitérői, hangnemfordulatai ilyen alapon még csak nem is képviselnek normaszegést (vagy az adelungi, illetőleg a Révai-féle stilisztika lenne kellőképpen modern?).

A *fortunate senex* toposz (*Hallom Aquilónak fagyos süvöltését*) versrészletként általában a nyolcvanas évek elejétől jelenik meg a Barcsay-lírában; önálló verset is létrehoz. (Ezt a „boldog vénség” motívumot később Vörösmarty Virág Benedekre, Petőfi Vajda Péterre írott versében viszi tovább.)

A szerencse forgandósága is gyakran bukkan elő verses gondolkodásában a sornyi maximától (miniatűr):

Nagy ringyó volt mindég a tündér Szerencse,²⁷⁵

a szerencséről írott klasszikus balladáig (kisforma):

Hogy nézném a Szerencsének
Álhatatlan forgását
S egyenetlen kerekének
Bolondos mozdulását”²⁷⁶.

Ebben a részben pedig a hagyományos barokk kép ismerhető fel;²⁷⁷ a ciklikusság, a változtathatatlanság kifejezője a szerencse; a zárómozzanat azonban már újabb képpel fejezi ki, felhívó jellegű igékkal, categoricus imperativusszal társítja a szerencse-gondolatot: a szerencsének mint bálványának imádása, kultusza volna a rabságban töltött múlt – az áldozóhely ledöntése jelenti a sorsalakító tettet, a jövőbeli emberi szabadságot.

²⁷² KSZ 78.

²⁷³ KSZ 26–27.

²⁷⁴ Révai 1973. 197.

²⁷⁵ KSZ 134.

²⁷⁶ OGY 2. 47.

²⁷⁷ Ismeretes Faludi Ferenc tízes sorokból szerkesztett allegorikus dala, a *Forgandó szerencse*; itt olvasható:

Fortuna szekerén okosan ül,
Úgy forgasd tengelyét, hogy ki ne dülj: ... (Mezei 1983. 26.),
vagyis a sors az óvatos életvezetéssel irányítható is.

Ami a levelek sorozatát illeti (itt elsősorban az Orczyhoz címzettekre gondolunk), ezek a levelek Mikes leveleskönyvének méltó párjai a magyar irodalmi stílus történetében. Változatos hangvételük, a tudatosság és a spontaneitás szinte rafinált együttese a magatartásban, a műveltség és a naivitás együttes értékelése, sőt felvállalása nem idegen Barcsay prózastílusától sem.

A (prózakeret nélkül vizsgált) versek stílusjegyei egy nosztalgikus (értékvesztéséget sugárzó) alapélmény következményei és szimptomái. Ezért nem is egybevágóak a költőeszményként emlegetett Gyöngyösi vagy Koháry István művészetére jellemző jegyekkel. (Baranyai Zoltán Beniczky versmodorát is felismerni véli a bécsi franciás költők műveiben.) Talán csak maga a dikció, a magyarosnak nevezett 6/6 felbontású ütemhangsúlyos sor, ami a rigmusszerű hagyományosság jelentésösszetevőjét adja a stílusnak; de hagyományos (és ebben az előbb említett minták folytatása) a felsorolás (sőt az eposzi szemle) kedvelése, a szentenciariészek etikai ítélet jellege.

Anakreón híveinek szerelmi enyelgéseit, „tsátságait” hasznosság és méltóság nélkül valóknak nevezi Révai Miklós, bizonyára nem is a tárgy, hanem a modor ingerli (pedig a játékos életszemlélet, a szerelemkert virágének-költészete már Horváth Ádámnál, Zechenter Antalnál, sőt a köztisztelőben álló Faludinál is jelentkezik). A pásztorköltészet hangvételét (Barcsaynál is) nemesen egyszerűnek tekinti, kedveli. Anakreón és Vergilius leszármazottainak csatája volna ez, vagy inkább már az ízléseszmények elmozdulásának érzékelése a görögség-élmény irányába? A normák és eszmények helyett a stílus igazi forrása a titokként értékelt *szubjektum* – ebben a pontban hadd fogadjuk el Debreczeni Attilának Csokonai értelmezése kapcsán megfogalmazott következtetéseit.²⁷⁸

10. Verstörténeti megközelítés

Mindenekelőtt a versbe forduló (és később esetleg a prózai kifejezőmóddhoz visszatérő) *episztolát* nevezhetjük meg, mint Barcsayra jellemző kisformát. Ha formális szempontok alapján mechanikusan széttagoljuk a legtöbb szövegét (a missziliseket), és betűszimbólumokkal helyettesítjük a megfelelő (e szempont alapján már egységszerű) részeket, a következő változatokat kapjuk (ahol p: próza; v: vers):

v
vp
vpv
vpvp...

vagy pedig ennek a párja, a prózában kezdődő misszilis:

p
pv
pvp
pvpv...

²⁷⁸ Nem a stílusra, hanem a stílus forrására: a kedély állapotára (illetőleg az ezt befolyásoló én–nem én problémára) vonatkozik Debreczeni megállapítása: Csokonai „ráébredt arra, hogy a valóság ellenáll a normáknak és eszményeknek, vagyis a boldogságot és a virtust – bármilyen norma és eszmény helyett - a számára egyetlen biztos pontban, önmagában kell megteremtenie”. (Debreczeni 1993. 74.)

A szövegfajták keverésére magánál a legendás Ligne hercegnél, a Barcsay fölöttesével, Hadik generálissal is levelező hadtudományi írónál, szabadkőműves szépírónál találunk a klasszicizmus irodalomeszményével sem ellenkező magyarázatot: „Mivel fárasztó, ha túl sok próza vagy túl sok vers következik egymás után, megszakítottam az egyiket a másikkal, hogy ne legyen az írásom túlságosan unalmas.”²⁷⁹ Ez Barcsaynál a következő verszárlatot (*izesülést, áthajlást*) eredményezi:

Így – De már el hagyom hosszas verseimet,
Szabad szókban küldöm többi rendeimet.²⁸⁰

Utaltunk már arra, hogy Barcsaynak sok tekintetben ötletadója, költői versenytársa volt Fekete János gróf. *Esquisse d'un Tableau mouvant de Vienne* című könyvében ő is Ligne-nek (szerinte „korunk Gramond lovagjának”) követője; Chaulieu-re és Voltaire-re való hivatkozással szeretne prózában és versben egyaránt ékesen szólni.²⁸¹

Barcsay nem írt ciklust, hacsak az Orczynak címzett versek egy sorozatát (különösképpen az indításokat) nem tekintjük egy *voyage pittoresque et raisonné* verses változatának. Az utazási vers (poema hodoeporicum) fantáziaút is lehet; rendkívül szép versben eleveníti fel barátságuk szellemtörténetét Orczy a visszapillantó, a közös írás-olvasást elvégzettnek tekintő költeményben, s a *Költeményes Szülemények*-beli cím itt nem pusztán konvenció: *Két barátnak hosszú útra való vándorlása*. Ebből az Orczy-versből vesszük az ötletet, hogy Barcsay költeményei egy jelképes út jeladásaiként is felfoghatók, versei a vándorénekek: ebbe szerelem, móka, környezetleírás, pihenő, találkozás, elválás egyaránt belefér; ha pedig ezek vándorénekek,

Hagyd, légyen e pusztán vándorló lelkennek
Bár kis pihenése bádjadott fejmennek²⁸²,

a hős (a vitéz) szerepe csak látszat; ezért nem jöttek létre az indulók és a győzelmi énekek, ezért szól az egész Barcsay-líra a békesség formáiról (mint látványról, olvasmányról, vágyról, emlékről, tervről), a világvándor távlatból figyelheti akár saját helyzetét is; nem a lírikus, hanem a filozófus módján. Az előbb említett Orczy-versben a visszatérés többféle szinten is megtörténik, az egyik *a mintáktól az énhez* – az olvasmány szerzőjétől a jelenvaló emberhez való megérkezés:

Horáztól Kónyihozz, Voltértől Ortzyhoz,
Svifftől Bartsaihoz, Póptól Bárótyhoz²⁸³;

ott is a nagy utaztató látszik Barcsay messzi társának, a satírikus vénájú, ír származású külön: Swift. A felvonulás, a szemle, az ezeknek megfelelő sorozat (az alkotás folyamatában vizsgálva: felsorolás), ismétlés jelenti e vándorénekek szövegszervező elvét.

²⁷⁹ Ligne szövege eredetiben: „Comme trop de prose de suite, et trop de pièces en vers fatiguent encore plus, j'ai interrompu l'une par les autres, pour être moins ennuyeux”. Ligne 1796–1808. Vol. 12. 6.

²⁸⁰ K SZ 126.

²⁸¹ „écrire en prose et en vers comme Chaulieu et Voltaire” (Fekete: *Esquisse d'un Tableau mouvant de Vienne*. 71.).

²⁸² K SZ 105.

²⁸³ K SZ 195.

A már említett, történetileg kialakult formulák versbeli alkalmazására a XVIII. század végén még Nyugat-Európában is találunk példát; a Barcsayval több szempontból is rokonítható André Chénier költészetében is előfordul a vanitatum vanitas vagy az ubi sunt motívum.

Végső soron tehát strukturálisan a mellérendelő formák a meghatározóak ezekben a költeményekben; nem is a versegésznek, hanem a szegmentumnak találjuk így meg a történeti előzményét. A különböző szövegek egymásra hatása révén létrejött jelentésből kiindulva a *Carmina Burana* típusú, lazán összetartozó szövegegységekről van szó, ahol a paszkvillus hangneme nem zárja ki sem a gáláns, sem a priapikus szövegeket; ilyen jellegű szerkesztmény nem egy kéziratoss énekeskönyvünk, a ritmus monotóniája, a sorvégek hagyományossága is megerősít ebben a rokonításban; a címzett személye (mint visszaható, stílust, gondolatmenetet, utalási logikát befolyásoló tényező) és a társalgó viszony egyedisége az, ami a kéziratoss énekeskönyvektől mégiscsak megkülönbözteti a Barcsay-lírát.

Sorozat. A *kalendáriumvers* ilyen sorozat alapú hagyományos műfaj. Ebben a hónapsort a városoké követi, egyebütt a történelmi győzelmek vagy éppen csatavesztések előszámlálása kelti az olvasóban a monotónia, valójában az emberi akarattól függetlenül működő teremtett világ érzetét. Barcsay Ábrahám szerkesztési képessége (valójában általános műveltsége és könyvkultúrája) különösen megmutatkozik, amikor Orczy felkérésére könyveket csoportosít (Orczy Lőrinc feltehetőleg sorozatba kívánta a különböző füzeteket köttetni) 1772. május 29-én; itt nyilatkozik – igaz, csak egy kurta mondat erejéig – a női olvasótáborról, illetőleg a pásztori történet világirodalmi, irodalomtörténeti helyéről: „A Napkeleti mesékhez minden nemzeteknek nagy hajlandóságok vagyon, mivel erkölcsainktől különböznek; a szép Nemet semmivel hamarabb olvasásra nem lehet szoktatni: a Havasi Pásztorné is ezekhez tartozik.”²⁸⁴

Az ismétlés itt a retorika legszívesebben alkalmazott eljárása. Segít az asszociációk szöveggé fűzésében, a szerkezet hangsúlyozásában, a gondolat, kép motívummá válásában. Zeneileg a ritmusosság létrehozója.

11. Kép és nyelv a versben

*Tudom, hogy a mord tél a szomorú halálnak
ábrázolása, a tavasz pedig az életnek képe.*

(Barcsay)

Barcsay a művészetben kitüntetett szerepet tulajdonított a fantáziának. A születéssel nyert érzékenységben hitt. Leibnizi alkata egyszerre tette fogékonná a nyelv és a szubjektum titkaira, illetve hajlamossá a létezés ismételt tudatosítására („tudom, hogy a mord tél a szomorú halálnak ábrázolása, a tavasz pedig az életnek képe” – írta Radvánszkynek arról, amit ő „örökös élesztő változás”-nak nevezett²⁸⁵: az organikus ciklusról), mégpedig Herderrel csaknem egyszerre.

A **képes beszéd** kommunikációs tartalékait, magát a képet mint par excellence intellektuális – és alkalmanként teljesen gyakorlati – mondanivalók szép és főleg hasznos nyelvi formáját nem az iskolás retorizálás igénye tudatosította Barcsayékban, hanem a nyelv pragmatikus lehetőségeinek felismerése. Ha Barcsay Rousseau követőjének látszik abban a meggyőződésében, hogy a nyelv teremtmény, a nyelv célszerűségének tételezése révén inkább Helvetius

²⁸⁴ OGY 2. 16. verso.

²⁸⁵ Berkeszi 1889. 261.

híve (és alkati hasonlóságukat figyelve nem is véletlenül): „Azokban az országokban, ahol a tudományokat művelik, ahol még megőrizték az írás vágyát, de ahol ugyanakkor az önkényuralomnak vannak alávetve, vagy – annak következtében – a valóság csak valamilyen embléma mögé rejtőzve mutatkozhat, bizonyos, hogy az írók észrevétlenül kénytelenek azt a szokást elsajátítani, hogy csak allegóriában gondolkozzanak” – állapítja meg Helvetius.²⁸⁶

Az utókor nem azt a Barcsayt ismerte, akire mint az erény és az érdem megtestesítőjére hívta fel Báróczy Sándor a figyelmet, mint olyanra, akit ma kreatív elmének, rugalmas gondolkodású, jó alkalmazkodókészségű embernek neveznék: „ditsérem mindenk felett éles elmédet, mely magát hirtelen feltanálván mindenkben, mintegy Próteusz, ezer alakban tud változni”²⁸⁷. A Próteusz-hasonlat különben a (jellembe) állandóság, az értéknek tekintett rendíthetlenség viselkedésmélysége idején nem is lehetett túlon túl vonzó definíció. Akkor sem, ha a jónevű írótól származott; elvégre Báróczy nem kapcsolódott bele közvetlenül sem a rendi ellenállás belpolitikai eseményeibe, sem az egyre inkább pesti találkozókat is jelentő magyar irodalmi életbe.²⁸⁸

Barcsay műveltségélménye és létérzékelése a magyar nyelven megírt vers olvasását is egyrészt *előzetes ismeretekhez* (történeti, filozófiai, politikai tájékozottsághoz) kötötte, mint amit a humanizmus korai vagy XVIII. századi – latin – művelői körében tapasztalunk; másrészt azonban megnyilatkozásainak jellegzetes személyessége nem modor volt, hanem a megszólított emberrel való kapcsolat intenzív átélése: ez pedig kissé hermetikussá teszi írásait, kirekesztve belőlük a „profán” olvasó (értelmező) kíváncsiságát. Sem azok a kortársai, akik nem tartoztak közvetlenül baráti köréhez, sem utókorának olvasói nem dicsekedhetnek az utalások minden jelentéselemének megfejtésével. Mi tagadás, nehéz esztétikai problémaként feltüntetni (szépek-e a nem érthető szövegek) azt, ami az általános kommunikáció kérdése. Mégis úgy tűnik, nagyobb e szövegekben a veryszerűség (a nyilvánosság számára is hozzáférhető kötöttség), mint a kirekesztő utalásos jelleg.

(A Barcsay-versek nyelvezete, magyar verselési eszménye talán túlságosan is *közvetve* fejezte ki a romantika életérzésének tragikus indulattelítettséget; a publikált versekből – mert a *Meddig késsel mégis sértődött Magyarság* 1789 előtt kéziratban terjedhetett –, hiányzott a magyarsághoz mint államalkotó, de háttérbe szorított nemzethez szóló felhívó jelleg; hogyan is találhattak volna a XIX. század új (nemzeti értékpreferenciájú) korszakában szolidáris olvasóra?)

Versék névmetaforái. Barcsay legkorábbi keltezésű verse tréfás János-napi köszöntő Radvánszky János zólyomi birtokos nemesnek 1771 májusából. A régi vágású várúrnak semleges hangulatúra kopott, gyakori keresztneve ellenében identitáscserét ajánl a jóbarát négy „lelki” és huszonnégyféle „testi” János szereptartalmának megnevezésével:

Van rostélyon süttött, s olajban főtt János
Van szurkos, van szennyes, vagyon csinos János²⁸⁹

²⁸⁶ Helvetius: *De l'esprit*. Liège 1774. 55.

²⁸⁷ Báróczy 1775. IX.

²⁸⁸ Nem szabad lebecsülnünk még a romantika nemzedékének pesti fellépte előtt azoknak az eseményeknek a jelentőségét, amelyek során az országgyűléseitől eltiltott magyar értelmiség Bécsen kívüli találkozásokkal igyekezett a magyar kultúra és a belpolitika számára használható terveket kidolgozni.

²⁸⁹ A verset lásd: Berkeszi 1889. 251.

Az autonim jelentésre épülő vers²⁹⁰ akár nyelvkritikaként vagy metanyelvi analízisként is felfogható.

Az előbbinek párverse Radvánszkyné Prónay *Éva* nevének poétikai tartalomelemzése. Ez főleg a (bibliai) *társított* jelentésre figyel. A *Múlt éjjel nyugovám csendes nyoszolyámban* kezdetű költemény az álommunkát *Éva* nevével indítja,²⁹¹ a fantáziajátékban a transzcendentális jól megfér a derüssel; Barcsay olyan helyzetet teremt, hogy – mókás versszerzőként – Isten névadását is indokolhatja.

Azért nevezte ő Évát oly rövidre,
Hogyha Ádám akar a megszentelt helyre
Menni, vagy feküdni fige-levelekre,
Hamar szólíthassa Évát mindezekre.²⁹²

A személynévtitok egyéb titkot is megidéz a szabványossá lett jelhagyományból. Nemcsak a név tartalmaz történetet, hanem a szólás, a poétai *locus* is; mondhatnók, hogy a nyelvújítás szele érintette meg az embernevekkel mesterkedő poétát, de egyébről van szó: arról, amit Kant a puszta ész határain belül vizsgált vallásról mondott: valláskritikáról vagy még inkább profán hermeneutikáról.

Ez már régi kérdés s rendes feszegetés [...] Vajjon mi lehetett Évának almája?²⁹³

A *titkos alma* képnél azonban megtorpan a merész kíváncsiság; a név (mind a személynév, mind a fogalomé) csodaként viselkedhetik: a *mágiának* és nem a *praxisnak* részeként.

Barcsay Ábrahám verseiben különben, mint a jelesnapi jelmezes felvonulásokban, úgy hemzsegnek az istenek és a hősök, sőt a civilizációtörténet neves alakjai. Nem is ingerelne a jelenség különösebb értelmező erőfeszítésre; *haláltánc, apokaliptika, szaturnália* – válogathatnánk a műfaji címkék között. Hiszen a teremtett és felismerhető szerepek szemléje ismerős világmodell; ezen belül a maszkok cserélgetése régi bevált módszer mindenféle emberi kompenzációra. (Szerepeket említettünk, elvégre a subiectum csak predicatummal együtt létezik; a kultúrába avatottak számára a puszta „híres név” is narratív toposz jelölője.)

Nos, a Barcsay által gyakran emlegetett *játék néző piac* (világszínház) a maga átkeresztelt bábjaival, jelenbe szabaduló jelentéseivel nem is volna más, mint látványá lett (ismét csak Barcsay kifejezésével élve:) „hívságos *schema*”.²⁹⁴

Ha a képzelődés ragyogó tükörét
Félre-tesszük [...] Parnasszus tetejét haszontalan mérjük.²⁹⁵

²⁹⁰ Az *autonim* terminust a használatra nem vonatkoztatott, metanyelvi jelentéssíkban értelmezi J. Rey-Debove *Autonymie et métalangue* című tanulmányában. Cahiers de Lexicologie 1967. II. 20.

²⁹¹ Az *álommunka* Freud terminusa. A vers Berkeszinél 1889. 268-269.

²⁹² Szira 49.

²⁹³ Szira 49.

²⁹⁴ A *hívság* mind Barcsay, mind Orczy szóhasználatában gyakori, és a legtöbbször negatív értéket fejez ki. Jelentésébe a fényűzés, a kényelem, a jóléti társadalom világi értékirányultsága és a kellemesség érzete egyaránt beletartozik.

A *schema* klasszikus jelentései: jelmez, arckifejezés, vázlat, kép, szónoki alakzat általában; és virágos, rejtélyes, átvitt értelmű beszéd vagy fordulat különösen.

²⁹⁵ KSZ 46.

– írja az alkotás felidéző-megidéző gesztusáról a költő, maga is artisztikus képpé válva; egyszerre tartja is a tükröt, meg szereplője is a bűvös látványnak, a teremtett látszatvilágnak.

Névvé lesz ő is a sorozatban, részvétele hitelesíti a játékot, amelynek legotthonosabbá alakított tere Árkádia.²⁹⁶ Hozzá kell tennünk, hogy a XVIII. századi magyar árkádizmus antik és humanista toposzok ötvözete, hiszen az emblematisz szerepteória valójában igen régi, Vergilius, Plótinosz, a Daphnis és Chloé szerzője (Longosz) pásztori helyzetei már Metastasio bécsi allegóriái, Faludi Ferenc meg a deákosok előtt fogékonyra tették a magyar olvasót a bukolika jelvilágára.²⁹⁷ Barcsay, Baróti Szabó, Orczy magyar nyelvű pásztorköltészetével egyidejű a Horváth Ádámé; Horváth költői magatartása, szövegművelése igen sok tekintetben rokon Barcsayéval.²⁹⁸ Az episztola sorselemző strófái után a szereplehetőségeket próbálgatja hamvazószerdán is, a jóbarátnak be is vallható szerelmi vágyakozásból – valójában szabályszerű lírai versből – mint *felelős pásztor* riasztja magát vissza a poétikailag is illendőbb (viselkedési tiltások által meg nem bélyegzett) szerepből:

De már újra virrad, keljetek, Zsellérek!
Izmos tulkaitok igábank vessétek,
Pásztorok! az éhes nyájat vezessétek,
S délre e sövénybe fejni térítsétek.²⁹⁹

Az olvasó felé a névválaszték (tulajdonképpen tehát a szerepválaszték) jelentéstartalmait tekintve *argumentált*; a hatás (a választás) kiszámítható, hiszen a pozitív értékmozzanatok Árkádia örökös vagy ideiglenes lakói eleve hordozzák.³⁰⁰ Flóra, Pomóna, Pán, Páris és Heléna, Filemon Baucissal, Hébe, Márs vagy Árész és mindegyre (Cupidóval vagy nélküle) Vénus. Árkádiában az, aki magát Mars katonájának, örökös rabjának tételezi, megpihenhet, sőt itt fel is oldhat (a szemioízisra vonatkozó) titkokat:

²⁹⁶ Sárközy Péter joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a század második felének magyar katonaköltői közül sokan megfordultak azon az olasz földön, ahol a nemzeti érzés legfőbb ébresztője volt az Accademia dell'Arcadia: Kreskay Imre, Faludy Ferenc, Kisfaludy Sándor mellett a mozgalom baráti körükre is hatott. Lásd Sárközy 1994.

²⁹⁷ Hadd utaljunk itt egy szofista kéziratra, amelynek jegyében azonban a barokk és a klasszicizmus maszkelméletei könnyen megközelíthetők: „A dolgok esetében így járj el: ha a bátorságra akarsz emlékezni, gondolj Árészra és Akhilleuszra, ha a kovácmesterségre, akkor Hephaisztoszra, ha a gyávaságra, Epeiroszra.” *Disszoi logoi*. IX. 6. A szofista filozófia. Szöveggyűjtemény. Atlantisz Kiadó, Bp. 1993. 121.

²⁹⁸ II. József toleranciarendeletét (1781. okt. 9.) például a pásztorköltészet sablonjaival szerkesztett versben köszönti a *Holmi I.* könyvének egyik bukolikájában (bevallása szerint Vergilius IV. eclogájának imitációjával); az aranyidő visszatért (lásd Péterffy 1985. 33):

A vad Farkasok is már mint Barátjokkal
Együtt legelgetnek a gyenge juhokkal,
Mellyek Pásztor nélkül meg-hozzák magokkal,
Meg-tölt tsetseiket édes téllyel sokkal.

²⁹⁹ KSZ 105.

³⁰⁰ Révai Miklós a következőképpen határozta meg Barcsay árkádikus költészetét: „az Együgyű Természetnek verseiben erőltetés nélkül nyájaskodó magzatja Barcsay Ábrahám”. (Lásd Éder Zoltán: *Révai Miklós. A múlt magyar tudósai*. III. sorozat. Bp. 1972. 201.) Ne felejtjük azonban el, hogy ez a (már magától Barcsaytól eredeztethető) *beállításnak* a következménye. „Az emberek nem úgy viselkednek, ahogyan egy társas helyzet vagy bármilyen élethelyzet objektíve van, hanem annak megfelelően, ahogyan ők a situációt *definiálják*, minősítik.” Buda 1988. 45.

A szónak ereje változik ellenben
És szerelmet jelent minden e versekben.³⁰¹

Ennek a szerep- és névjátéknak következtében jön létre (bár egy szövegnyi, írás-olvasásnyi időre) a konfliktus helyett a *konvenció*, az akció helyett az *allegória*, a probléma helyett a *harmónia* (némelykor éppenséggel idill). Itt a név- és jelentésátvitel eszményteremtő *elve* következtében – de azért is, mert Barcsay szerint a tudomány terjedése elősegíti a világbéke megteremtését – „megegyez Bellóna Múzsákkal”³⁰². Az „inter arma silent Musae” ellentéte, tehát egy vágyvilág bontakozhat ki ennek a nagyon is optimista tudományszemléletnek a költői megvalósulásával. Voltaire gondolkodássá, ihletté vált eszméi hatnak itt.

Mintha valami eposz égi megjelenítésének volnánk tanúi; ebben is hasonlít Barcsay André Chénier-hez, aki az univerzumról kívánt ismereteket szerezni és továbbítani a legrövidebb sorával is. A mitikus szerepek mellett azonban a versek lehetőséget adnak felismerhetetlen álarcok viselésére is, az identitás szándékolt rejtésére.

(Hasznosnak látszik itt a Mérei Ferenc-féle megkülönböztetés, a jelölőknek *utalásra* és *szimbólumra* való felosztása, hiszen az élményközeli időben és a pars pro toto eljárásával működtetett felidézés a névadásban is utalásnak minősíthető).

A mitológiai szerepek közül való válogatás többszörös áttételnek felel meg, jelentése egyértelműbb; Barcsay a következő versindításban nemcsak a Horatius tar koponyájáról szóló anekdotára utal (ezzel persze Orczyt is fölmagasztalva), hanem egy kevesek által ismert vers szövegére is, arra, amely a korban egyetlenegyszer jelent meg nyomtatásban: Orczy *Futó gondolat a Szabadságról* című költeményére; ez pedig nem más, mint a korban népszerű szabadságértelmezések társadalomtörténeti áttekintése. A *világszemlét* aktualizálja ez a vershelyzet:

Itt vagyok, hol hajdant zokogó Múzsával
Vén kopasz verselő Nemzetek’ sorsával
Játszott, ‘s öszve vetvén Királyt Jobbággyával
Szabadságról mesélt ‘s firkált pennájával.³⁰³

A következő esetben pedig szélesebb olvasókör számára nyilvánvaló a jelentés; magyar nyelvi és érzelmi programot képviselő szerzők közül egyesek életükben intézménnyé (mint Ráday Gedeon vagy Kazinczy) vagy jelképpé váltak:

Nagyobb most az Örsi Böltsnek Oskolája,
Mint régen Plátónak *Academiája*.³⁰⁴

Legjobb barátja, atyai jóakarója és költőtársa, Orczy Lőrinc személyét idézte Barcsay mindkét esetben; mind az utaló jellegű, mind pedig a szimbolikus természetű helyettesítő névvel.

Az utalás egy *élményközösség* nyelvi eleme. A rejtett utalás már csak leplezett jelzéssel képzelhető el; a rejtett élmények és tervek világa a megnevezés rendjén is nagyobb körültekintést, tudatosabb jelölést kíván. Barcsay politikai karrierjének látványos kudarca a rejtett

³⁰¹ Szira 56.

³⁰² Szira 119.

³⁰³ Révai 1789. 206. Barcsay verse utalás Orczy önarckép jellegű figurájára a *Futó gondolat a Szabadságról* című versből (ezt lásd uo. 59.)

³⁰⁴ Uo. 222.

élmények tökéletlen leplezéssé (névmetaforává) alakításából is következett. Hadd idézzünk fel itt inkább mégis ebből a nyelvi eseményekben is gazdag élettörténetből a névrejtés két olyan esetét, amelyek a lovagi költészet hagyományára vezethetők vissza (kiemelés – E. E.):

Barátim, ha egyszer az én órám eljön,
S maga Phillis önnön nevét megmondhatja³⁰⁵
Comment ma Sympathie antique
Oublierait la fête de Rosalie?³⁰⁶

Ányos is utal Chlórísra, Phillisre a tavaszköszöntőjében (az apró viola bokkrétává válhat Chlórís szép kezében; gyönyörűség virágokat fonni Phillis hajába³⁰⁷). Itt már nem könnyű megkülönböztetni egymástól az utalás és az allegorizálás (szimbólumhasználat) eseteit.

Prózai levelek névmetaforái. A Barcsay-levelek révén rendelkezünk a költő névadási-névhasználati szokásainak leírásával. A név mint az utalás emblémája amúgy is közös a kötött és kötetlen ritmusú szövegekben.³⁰⁸ Nem lesz haszontalan egybevetni a metaforikus névhasználat e kétféle jelentkezését; azért sem, mert a versek a prózai levelek szerves részét képezték eredetileg, s a levelekben használt nyelvezet nem változott meg minden elemében a prózai, illetőleg verses kifejezésmódra való áttéréssel.

Névrejtés valósul meg a versszerzők szándékait még tükröző (életükben szerkesztett), *Két nagyságos elmének költeményes születései* című kötetben is, amelyben máig kétséges egyik-másik költemény szerzője.

A helyettesítő név identitáskiteljesítő szerepéről szólva emlékeztetünk Barcsay játékos énrejtésére is; a baráti viszony ismételt definiálásában például jó mulatságnak számíthatott az *anagramma*. Van olyan autográf levelünk, amelyet nem Barcsay küld Orczynak, hanem *Csaraby – Czirónak*. Az anagramma a mesterkedő költészet nyelvi kísérleteihez kapcsolja az episztolákat.

Egyebütt a mitológiai szerepekkel való azonosulás (első transzmutáció), majd a szerepek szándékos összetévesztése (második transzmutáció) révén valósul meg az olvasó megtévesztése; a zólyomi várúr, Radvánszky János következetesen Piladésnek nevezi magát Barcsayhoz (szerinte: Oresztészhez) írott leveleiben. A költő azonban hol a megszólításban, hol az aláírásban él a Piladés névvel; mintha csak öröme telnék a rendszerető olvasónak

³⁰⁵ A vers ugyan fordítása egy német műnek (Orczy gyűjt. 2. cs.), de a Phillis rejtőnév az eredeti Barcsay-versekben is sokszor előfordul a szokványos jelentésben.

³⁰⁶ Ebben az esetben nem a név megváltoztatásával rejt Barcsay, hanem más nyelvre való translációval (francia vers), illetve a nyilvánosság teljes kizárásával; hiszen a verset magánlevélben küldte el Czegei Wass Sámuelné Bethlen Rózának.

³⁰⁷ 1780. március 13-án kelt episztolája (*Kapitány Barcsaynak*) így kezdődik: „Már a tél költözik reszkető fagyával”. A vers lelőhelye: ÁÖ. 36–37.

³⁰⁸ Mérei Ferenc hármas viszonyt tételez az utalás kommunikációs mechanizmusában, ahol helye van mind a versben felbukkanó (például allegorikus) emberalaknak, mind az írónak, mind az olvasónak: „Az utalás... minden olyan visszatérésnek a mechanizmusa, amelyben a konkrét részlet az eddigi előfordulás egészét képviseli. S mindkét változatban az élményközösség anyanyelve: az író és olvasó élményközösségének anyanyelve, ha az olvasó is átélte a feldolgozott élményt; a hős és az olvasó közös nyelve, ha az olvasó a hőssel együtt magát az élményt vagy a hős visszaemlékezésével az élmény felidézését élte át.” Mérei 1985. 69.

(esetünkben a magánlevelezés olvasójának) zavarba hozásában a jelek és jelentések e *tévelykertjében* (Barcsay szava³⁰⁹).

A személyjelölő metaforák mellett gyakori a *metaforikus helyjelölés* is; magánosságomból, gunyhómból, a sleziai fenyőfák alól, a szebeni minétes torony mellől; a korábban említett Árkádia mellett hol Bécsre, hol Erdélyre vonatkozó Babilon, vagy a sajtosok országa, a hetruskusok földje; ehhez tartozik a folyók átkeresztelése Tanaisra, Pactolusra; vagy az utcáké („ha az Árkon megtaszítanak – értsd: a Grabenen – jusson eszedbe a barátod.”) Mitológiailag motivált toponimiáról van szó.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy *metaforák jelölik az időt* is („nem így volt ez Róma arany idejében”) főleg a levelek keltezésében (Remete Antal napján, Pál fordulása napján, Alfonsus napján), megállapíthatjuk, hogy allegóriává áll össze a metaforák téridő szerkezete révén a tapasztalati világ történése is: *a világ önmaga allegóriája*.

Névtani szempont alkalmazása volt az első (kísérleti) integrálási módszerünk arra, hogy összefüggést teremtsünk az adatsoportok között. A kísérlet kezdetén retorikai-szókészletteni rendszert sejtettünk, amelynek poézisbeli sablonjait, biográfiai adatait szívesen használtuk volna szervezőelvként.

Az integrálási munka azonban egyre parttalanabbnak mutatkozott; egyszerű személynév-változtatási (poétatechnikai) kérdésből lényegi, sőt egzisztenciális kérdéssé változott; a személyt már közszó is jelölte, a csoportot személynév, a helyet közszoói elvont fogalom. A nevek csak egymással összefüggésben hordoztak követhető jelentést, illetve (a jelentés rétegeiben) más és más beavatott csoporthoz szóltak; a név egyre inkább közeledett a jelhez érték- és jelentéstartalma tekintetében; a név maga volt a szó, az eredeti értelemben vett ige. Ezekről a relatív és mindinkább monista jelentésirányulásoktól meg is rettentem; a szöveg- vagy léthelyzet által aktualizált, érvényessé lett lappangó jelentés bonyolult volt, és többször egyedi, egyszeri, mint amire korábban számítani lehetett.

Szövegalkotónak, élettörténet-alakítónak tekintettük Barcsay Ábrahámot, alakját a *névalkotóé*-val azonosítottuk, de hamarosan be kellett látnunk, hogy nem a jeljáték a lényeg, hanem a *jelentésteremtés*, és ez olyan nyelvi tett, amelynek következményei a gesztus pillanatában kiszámíthatatlanok. „Azt hittem, az igazságnak nincs szüksége elővigyázatosságra, megmutatkozhat úgy, amint van” – írta Barcsay Laibachból régi szerelmének,³¹⁰ keserűen véve tudomásul, hogy baráti összekacsintásnak tervezett átkeresztelő játéka kelepceként, életveszélyes csapdaként működik a társadalmi feszültségektől – francia rebelliós politikai gyanakvástól – terhes korban.

A felkutatott vagy analógiásan megteremtett adatok természetesen igen sokféle módon szervezhetőek rendszerré. Az itt végigvitt példát, a *névként működő jelet* ez alkalommal csupán tapasztalati és absztrakt jellegű adatok integrálására kívántuk érvként bemutatni, lényegileg ez a fejezet az adottság és a fikció kapcsolódásainak különféle eredetű, struktúrájú és működésű változatait próbálja felismerni és közvetíteni.

³⁰⁹ Orczynak ajánl fia mellé nevelőt a következő szavakkal: „E pap olyan érdemes szolgája Istennek s az oltároknak, hogy méltán lehet e földön is kalauzza az iffjuságnak ottis a hol sikámos ösvényeken tévelykertekben olykor bé kell lépni, hogy az emberi társaság tsinnyait, titkait jól meg esmérhessük, bizonyos tzerina szálon vissza vezeti onnétis tanítványát” (OGY 2. 192).

³¹⁰ „J'ai cru que la vérité n'avait pas besoin de précautions pour se manifester, c'est pourquoi je ne me sers pas de représailles pour vous interpeller tout rondement Madame!” Ez a levél első mondata (Laibach, le 8 de Janvier 796). Lelőhelye: MTAK (Mikrofilmtár) 729. III. Barcsay-anyag.

Éjtszaki szeleknek süvöltő zúgása, a szőlő, a kert, a mező lepusztulása megannyi kép alakú jel: „jelentik” a tél közeledését, s hogy ezek a fantázialátványok a jelentés különböző változatait hordozzák, azt maga a költő fogalmazza meg, filozófiai olvasat felé indít (a hervadó természet leírása *pictura* jellegű, de a *sententiát* tartalmazó szakaszok maguk sugallják a lényeg tételezését is):

E változás képe rövid életünknek
Melyben, végét érven hanyatló ősünknek,
Hó fedi tetejét fonnyadott fejünknek,
S meghül minden része aggott tetemünknek.

Ilyen allegória a hattyú halála, amelyre Orczy igen szép sorokban reflektál,³¹¹ és ami címerállatra való utalás éppúgy lehet, mint régi költői toposz újraírása („Mint sír az fehér hattyú” – ezt a sort már Balassi Bálint leírta); a dinasztikus csaták „király királyt űz ki ősének székéből” a trónviszály megvilágítására egy hasonlatból indul az asszociáció: mint amikor éhező sasfiókák csapnak a hattyúk seregére, és

Vért fecskendeztetnek vizeknek színére.³¹²

Barcsaynak évtizedeken át volt szerelme Bethlen Rozália (Orczynak címzett leveleiben Semiramisként aposztrofálja); az iktári Bethlen család címerében van a nyílveendővel átlőtt nyakú hattyúpár. Most már érthető Orczy Lőrincnek szánt úti kívánsága is (Kolozsvár Bethlen Róza lakóhelye is volt):

Tündér Ilonának városát meg látod
Két fejr hattyúját feredve találod.

Blason. A címerállatok felsorolása egy verszárlatban teljesen nyugtalanító megoldás; nem fejt meg a jelképek jelentését, csak az agresszivitást sugallja csoportosításukkal, valósággal abbahagyja a verset, ezzel idézve elő az olvasóban az esztétikai élménynek egy modern, a nyitott mű teóriájából értett formáját. (A vers kézírata is megvan az OGY-ban, és nem a cenzor, hanem maga Barcsay a töredékesség létrehozója:

Talám azért vagyon annyi Sas Tzimerbenn:
.....
.....
.....
Nem régen kérdezte egy Chinai Pogány:
Hogy van, hogy nálatok anynyi Sas, Oroszlány,
Pardutz, Tigris, Sólyom, Belénd, Bika, Sárkány,
Vagyon tzimerekben, és olyly kevés Bárány?³¹³

³¹¹ Orczy négysorosa (KSZ 181.):

Haldokló hattyúnak végső keserveit
Meg hallván, bús szívvel könyveztem könyveit:
Halál kérésemre ölö eszközeit
Le rakta, s hosszabbra nyújtá esztendeit.

³¹² KSZ 107.

³¹³ KSZ 70.

A nyelvhasználat a versekben a szerencsekerék-toposzhoz, a haláltánc-rítushoz idomul: archaikusabb, mint Barcsay prózanyelve. A dikció a magyar vershagyomány énekmondó monotóniáját folytatja többé-kevésbé tudatosan. Barcsay szavaival élve „kötött és oldott” szövegek dialektikájának vagyunk tanúi.

A *felfordult világ* képe a pokoljáró vagy vizionárius irodalomból ismert szövegstruktúra; Barcsaynál ez általában megszólító hangvétellel társul: „Képzeld ezer madárt egy nagy kalitkában / [...] Vagy megannyi majmot kalmárnak boltjában”³¹⁴; félelmetes a fordított zürzavarból toppantásra kialakuló fordított rend is, hiszen a hívság a fényes látszat mögötti züllöttséget jelenti. A piktúravés adta lehetőség nem elegendő a látszat és a lényeg paradoxális viszonyának érzékeltetésére: a látvány megértése és a nyelv korlátainak felismerése (ez az egyidejű és döbbenetes élmény a romantikusoktól – későbbi időből – ismerős, kivéve persze Kisfaludy Sándort):

Nincs e szemfény-vesztő helynek írására
Elegendő erőm lerajzolására.³¹⁵

A színházszerű világ és a felfordított világ, a földi világ (világiság) mint az erkölcsök megjelenésének, szemlélhető jelenlétének helye rokon képzetek a korszak morális érzékenységre esküvő poézisében. Kreskay és Ányos, Kreskay és Verseghy episztolasorozata kínálkozik itt bizonyítékul.³¹⁶

³¹⁴ Szira 61.

³¹⁵ Uo.

³¹⁶ Lásd Hattyuffy 1906; itt olvasható egyebek között Ányos Pálnak Kreskay Imréhez küldött episztolája (Buda, 1778): verses köszönet *A Bessenyei György Társasága* című kiadványért, de különösen a – magyar írókkal benépesített – fantáziaszínpadért, amelyen a magyarul író baráti társaság tagjai egyenként is azonosíthatók:

Barátom! különös kegyelmet mutattál,
Hogy egy Magyar Játék néző helyt nyitottál. (BGYT 45.)

12. Szerep és jelhasználat

Mint midőn Orpheus...

(Barcsay)

Barcsay alkalmi tárgyhoz kapcsolódó versei három szerkezeti egységbe rendeződnek, ezek valamelyike válik *indító elemmé*, mint ihletőnek tekintett *főélmény*. A szerkezeti egységeket a következőképpen nevezhetjük meg:

1. az én helyzetészlelése (a katonaköltő pihenője, búcsúzása, indulása, érkezése);
2. levélesemény (valamilyen hír: halál, utazás, fürdőzés, szüret, farsang, névnap, méhészkedés, olvasás, írás);
3. közügy (pontosabban: a közügyi téma értelmező-értékelő vizsgálata: a hatalmak békeszerződése vagy hadüzenete, az egyetem költözése, kórházavatás, vízszabályozás).

Mind a proziciós, mind az alkalmi versek besorolhatók valamelyik ismert és a korszak poétikái által szabályozott verstípusba.

A fentebbi rendszerezési kísérlet ellenére nem a politika, a társasági vagy magánélet fordulata, az időjárás vagy éppen a baráti jel, a levél kézbevétele a legihletőbb-legállandóbb élménye a költő Barcsay Ábrahámnak, hanem *az emberi kultúrával való megisméltető találkozás és az értelmező tudat szabadságának érzése*.

Orczynak szánt egyik korai versét így írja alá: magyar Young. És valóban, érzékeny találkozás a kultúrával folyamatos olvasásban nyilvánul meg; erre utalnak mind versei, mind prózai levelei, vallomásai. Könyvtáráról sajnos nem maradt ránk semmiféle katalógus, de levelezése is bizonyítja, hogy egyfolytában szerzett és továbbított könyveket (különösen egészen friss irodalmat), a korszak szerzői közül olyanokat emleget a már említett legkedvesebbeken kívül, mint Wieland, Gellert, Buffon, Pope. (Könyvei özvegye halála után kallódhattak el a nagycsalád osztozkodásakor.)

A kultúra tényei iránti érdeklődésben társa és kovásza volt emberi környezetének: Bessenyeiéknek, Báróczynak, Orczynak, Ányosnak. *Alkalmazott irodalom*: így is nevezhetnők azt, ahogy az irodalom beépül ismereteik folyamatosan megosztott, egymással kommunikált rendszerébe, csoportos tudásvilágukba. Barcsaynak az olvasott szerzők személyes – és baráti körével is közös – ismerőseivé váltak; életmózanataik, gesztusaik mintaként hatnak az imitációs esztétikák korában. Ha most csak egyre utalunk is a Barcsay-versek közül (*Társ! látom tégedet a Múzsák szeretnek*), imponáló jegyzéket kapunk az Orczyval közösen olvasott vagy legalább megbeszélte olvasmányokról; szerepel benne Milton *Elveszett paradicsoma*, Vergilius pásztorköltészete, az *Aeneis*, az *Ó-*, és az *Újszövetség*, a görög történetírók, vallás- és művelődéstörténet (nem csak európai), földrajz, nyelvhasználat, régi magyar történelem. A magyar nagyságok közül Orczy Szilágyi Mihályra, Mátyás királyra, Bánk bánra, Zrínyire hivatkozik: de mindezek már reflektálásnak foghatók fel Barcsay szövegeire. Hasonló költeményt Ányos hagyatékából használhatunk fel Barcsay kedvenc olvasmányainak lajstromozására: Homéros, Lukánus, Gyöngyösi... és a magyar történetírás névtelen tudósai kerülnek ebbe a szent gyülekezetbe.³¹⁷ A honfoglalás konkrét megvalósulását több versben is fantáziaképekké rendezték a levelező kör tagjai.

³¹⁷ A költemény Elefánton kelt 1782 Szent Mihály havának 2-án. ÁÖ 46.

(Egy Triesztből keltezett levelében vall például Barcsay a magyar őstörténet nagyjával való találkozásról. Szerinte a végzet állította le a magyarság honfoglalással kezdődő sikereit. Ide kapcsolódik a honfoglalási eposz rejtélye: úgy tudjuk, Ányos készült azt megírni, Barcsay csak ötleteket „szállított”; az Orczyhoz szóló levelekben azonban Barcsay úgy utal a honfoglalás körüli nemzettörténeti mítoszokra, mint saját folyamatosan készülő művére: „Minekelőtte arról tudosíthatnának mennyei Barátom, ha Aladárból vitéz- vagy országló Fejedelmet tsinálóké – ha az öreg Cziró vélle egy Nemzetből valóé? satöbbi; – sietek tudodra adni, hogy én ma Maros Vásárhely felé indulok” (Nagy Szeben 22 Jan 783).³¹⁸

Barcsay Ábrahám nosztalgiája a magyar nemzeti aranyidő iránt, történelemértelmező sztoicizmusa az emberi akarat végességének felismeréséből származik. Az élmény ilyen típusú tudatosítása Goethe, Byron, a magyar kortársak közül pedig Kazinczy vallomásaiból ismerős. „Elpusztult Aquileiának még fenn álló egy darab tsonka tornyát több porba fekvő vároknak és kastélyoknak szomorú omlásával keserves szemmel tekintetem. Atilát s akkori eleinknek vitéz árnyékait meg szolítottam –. De úgy találtam hogy nem sokára hasonló változások fognak föld színire elő kerülni” – írja Orczynak Laibachból 1787. jún. 14-én.³¹⁹

De versben is gyakori a tárgyi és szellemi kultúra elemeinek egy világértelmezés céljából való felidézése. Dicsőség és pusztulás egymást követik: a tárgyi műveltség mulandósága állandója ennek a történelemszemléletnek. (Szegedy-Maszák Mihály éppen Barcsaytól számítja a nemzet és haladás problematikájában a nemzetkarakterológiai kiindulópontot.³²⁰) Az elmélkedés és az ítélet narratív elemmé változik; formája: *utazás*.

Futtassuk elménket Trójának hamvain,
Szerencsétlen Didó puszta kőfalain,
Menjünk elbámulni Herkul oszlopain
S istenfélő Numa gazdag bálványain.

A képzeletbeli utazás tér- és időkorlátokat nem ismerő, valóságos szellemi tett. A felvilágosodás nagy felfedezése, a voyage pittoresque, a szokatlan életvitelű, társadalmi berendezésű és mentalitású vidékek felkeresése. Ennek egyik változata a voyage raisonné, az elemző-elsajátító tanutazás. Igaz ugyan, hogy a Barcsayéhoz hasonló származású erdélyi ifjak gyakran vállalkoztak ilyesmire valóságosan is (Teleki József, Domokos és Sámuel, Kemény Simon és mások), de Barcsaynak erre sem családi háttere (társadalmi pártfogása), sem anyagi fedezete nem lett volna. Később katonai esküje kötötte Bécshez és általában a császári hadsereg életterületeihez. Képzeletbeli utazásaiban azonban a kor ízlésvilágának legjobbjaiból ihletődött; az *Aeneis*ből, az *Anacharsis*ből és a nagy közönségsikernek számító *Telemachus utazásaiból*. Tapasztalati és képzeleti világ határán jött létre epikus és lírai elemeket ötvöző, az alkalmi és az általánosító mozzanatot egyaránt tartalmazó költészete. Végére is a költészet révén érezhette átjárhatónak a másnemű világok közötti határsávot: a titkokét.

Ősformák, transzponálás, allegória. Az egyéni műveltség lassanként létrehozza alapképleteit, ősfarmait, esetünkben: a poétikus gondolkodásmód mintáit.

Barcsay olvasmányai is poétikus mitológiává egyszerűsödtek, ahol minden ellentétpárokba rendezhető; átalakítható valamiféle őstársadalommá, őstermészetté, amelyben a beavatottak otthonosan mozognak. Az előbb utaztató képzelet valójában mindenféle metamorfózisra képessé tesz, mindenhatósága a nyelvben is megvalósulhat, márpedig a nyelv (itt a magyar) tökéletes alkotás.

³¹⁸ OGY 2. 184.

³¹⁹ OGY 2. 166.

³²⁰ Szegedy-Maszák 1980. 55.

A nyelv azonban mindenek előtt a névadást, énünk meghatározását: lefordítását követeli. A XVIII. századi gondolkodás elveti a teljesen szabálytalan embertípus lehetőségét, mindenki csak meglevő mintákból választhat szerepet.

A nő legfeljebb Éva lehet, nimfa vagy pásztorlány, farsangok kéjsóvár Agrippinája vagy megöregedve Baucis, Lukrécia.

A férfi transzponálhatja magát a remete, a harcos, a bölcs, a lovag, a pásztor az utazó, a király szerepkörébe. No meg a békés szántóvetőébe, bár ez gyakran egybemosódik a pásztoréval.

Mindezek a szerepkörök meg is jelennek az ízlésesen imitatív Barcsay-lírában. Ezért kapta vajon Kazinczytól az elegáns poéta nevet? Vagy az érzékenység metaforája volna ez a jelző, eufemisztikus utalás a szerelmi tematikára?

Milyen szerepek várják a költőt, aki a világ szemlélésére és értelmezésére vesz magának bátorságot? Hogyan kell érteni egy ilyen komplex képet:

Apollóval írta gyönyörű verseit,
Márssal mátkájának fült pihegeit?³²¹

Barcsay a *Vettem Pyladesem múzsádnak zsengejét* kezdetű versében is vázolta elképzeléseit a költői magatartás lehetséges variánsairól. Mindenekelőtt, utaltunk már erre, fontosnak tartja a magyarnyelvűség vállalását és költői gyakorlását (magyar költő-szerep). Ennek legtökéletesebb megvalósítóját Gyöngyösi Istvánban ismerte fel, ő volna tehát a költőeszmény, főleg ott, ahol „szabadosan folytatja meséjét”, vagyis kalandokról is szól. A vitézi versek formai kötöttségük miatt nehezebbnek tűnnek, mégis érdemes velük próbálkozni, főleg olyan mestereket követve, mint Homérosz, Vergilius és Tasso (ez utóbbi a *Megszabadított Jeruzsálem* miatt). Ez volna tehát a *hősenekszerep*. Maga ugyan Ányossal és Orczyval váltott episztolái szerint érdeklődött a magyar hősenek szereplői, lehetséges szituációi iránt, de nem szánta rá magát a munka elvégzésére. Ismét csak kortársára, Kalmár Györgyre utalhatunk, aki felismeri a fontos tennivalókat, de magát jó emberismerőként nem tartja alkalmasnak a munka elvégzésére.³²²

Barcsay szerint legkönnyebb a szerelmes versek írása; itt Petrarca és a *Florinda* című regény szerzője (tulajdonképpen magyarítója, Lázár János), illetőleg a pásztor költők egyaránt szolgálhatnak mintául.

A költő tehát – és ezen a szinten mindegy is, Apolló ódaköltő tanítványa-e, vagy a pajzánabb múzsáé – a következő *alkotási technikát alakítja ki magának* (feltevésünk szerint):

1. – a részleteket valamelyik ősfomával *azonosítja* (elnevezi, átkereszteli);
2. – az élmény egészét *transzponálja* ebbe a közvetettségében is meghitt világba;
3. – (berendez egy allegorikus világot);
4. – *megfejtő mozzanatot* iktat be

- a. – következményszerű maximával
- b. – visszakanyarodással az alaphelyzethez (például:)

³²¹ OGY 146.

³²² Idézzük Kalmár emberiség-költeményéből:

Nincsen nékem mindenre időm: nektek van időtök.
Nem győzök magam el mindent: de ti győztök idővel.

Kalmár 173.

Tsak boldogságunkat ne kövesse inség.³²³
S el ne felejtsd kérlek régi barátodat.³²⁴
Tudom! de, Barátom! Inségre születünk,
Istentől jót, rosszat elegyesen vettünk.³²⁵

Barcsay emblémája. Ebben az allegorikus világszínházban, amely azonban mindig a műviségen innen marad (hiszen mindannyiszor tanúi lehetünk a transzponálás műveletének, és ez a játék hitelességét csak erősíti), ebben a csupalátvány világban éli meg a poéta nagy szellemi kísérleteit. A szövegek többsége rövidre zárt eposzkezdemény, ahol a hős maga a hősenékszerző. Megkettőzi énjét; él (szened és hat), illetve szemléli önmagát. Így nincsen szüksége társra: önmaga társa.

Az én legjellemzőbb, legárnyaltabban bemutatott alakváltozata *az evező, vagyis a sajkás, a csónak irányítója*:

Érted az egeknek gyakran esedezem,
S Csolnakomot újra vizekre eresztem.³²⁶

Szentimentálisnak már nem is nevezhető ez a kép; a romantikusoknál is megjelenik a nem-én tengerén hajózó én mint a sorsbavetetség kifejezője.³²⁷ De nem is egyszerűen retorikai fogás a sajkás gyakori szerepeltetése; minden előfordulása valamiképpen egyedi jelentésű is, legalább egy jelentésösszetevő erejéig. Így például ugyanezt a csónakost a kereskedő allegóriájává alakítja Barcsay szatirikus-önironikus hajlama a *Midőn havas Kárpát jeges fellegein* kezdetű versben. Másutt személyessé teszi a történelem fogalmát, úgy, hogy ugyanazon sajka emblémájával jelöli a múlt honkereső küzdelmeit és a jövő beláthatatlan, de akaratot, cselekvést igénylő távlatát. Kollektív jelentésű emblémával van tehát dolgunk. Az álmos Ipolyon kóborol a történelmi fantázia:

Kettő ott a révész, el ne felejtsetek [...]
Egyiknek valamint fényes a ruhája,
Ugy rudjával együtt aranyos sajkája,
A másnak csak fából vagy hajótskája,
Öreg, s fejét földi sásból font sapkája.³²⁸

Barcsay elképzelése szerint ez a révész indult el Álmos szavára a meotisi ingoványok közül a Duna torkolata, mint tervezett haza határa felé. Valóságos nemzeti szellemként viselkedik ez a sajkás a történelmi idő eseményeiben, de a végzet meghiúsítja nagy terveit:

Nem juthatott messze követed sajkája
Hogy habokba borúlt kisdéd vitorlája.³²⁹

Így aztán a birodalmi ambíciók helyett maradt a kis szerep: a révészkedés a Duna mellékfolyóin, a beilleszkedés a nagyhatalmak erőszakszövetségeként felfogott Európába. Ez a

³²³ Szira 40.

³²⁴ Szira 57.

³²⁵ Szira 105.

³²⁶ OGY 2. 35.

³²⁷ Ezt kutatja többek között Szegedy-Maszák Mihály Berzsenyi képeit vizsgálva (1980. 37–74.)

³²⁸ Szira 88.

³²⁹ Szira 90.

végzetterhes történelmi lecke nem is szülhetett mást, mint borús jövőképet. Nemcsak a herderi eszmék terjedésének költői leképezése ez, hanem egy felelősen gondolkodó politikus szorongásainak, legőszintébb nemzetföltésének kifejezése is:

Nézem nemzetemnek süllyedő sajkáját,
Hova hajtyák szelek bágyott vitorláját,
Szememmel kísérem csonka árbotz fáját
S minden kötél nélkül lévő vasmatskáját.³³⁰

Személyes érdek és nemzeti létérdek egy ilyen képben valóban egységet képez. Ez erősít meg abban a feltételezésünkben, hogy Barcsay helye elképzelhető a magyar irodalomtörténetben a harcosszerelmes patrióta személyiségek között: Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Batsányi János, Kisfaludy Sándor, Vajda János és Petőfi Sándor közelében. Magyar elfogultságát nem nemesi rendi gőg táplálja (államnacionalizmusa gyakorlati politikai meglátásból született a közép-európai nemzeti ébredések idején), mint az Orczyét, hanem egy igen tudatosan megformált és követett magyarságeszmény. Ebben a titokzatos és érdemként felfogott idegenség tudata (jövevény-voltunk a Kárpát-medencében) keleti erények felismerésével társul, például békés emberi természettel, egyszerű életmóddal, szelídséggel. Ilyen eszmény megfogalmazása után nem csoda, ha más nemzetek sajkáit a hódítás, az erőszakos vagyonszerzés, az idegen (szokatlan) civilizáció elpusztítása eszközeinek tekinti, a Columbus Kristófféval kezdve!

³³⁰ OGY 2. 35. verso.

V. Konklúziók

A vizsgált szövegmintának megszületett egyfajta értelme, a jelenség többféle gondolkör szomszédságába került, többé nem elszigetelt *nomen* csupán; asszociációs mezők, lehetséges jelsorok része. Békéltető ez a felismerés, azt az érzetet kelti, hogy a múltra is reflektáló kombinációs munka nem volt hiábavaló.

Másrészt megtanultunk élni a keresés nyugtalanságával, és ez a folyamatos figyelem révén sem lankadt; most sem szűnik. Leginkább az *örvény* szívó hatásához tudnók hasonlítani azt az érzetet, amely az ismeretek, összefüggések szaporodásával a téma felől a kutató egész személyére hat; már-már jobban hatalmába keríti, mint amennyire a tudományos tevékenység életünk fizikai valóságához a személyiség károsítása nélkül kapcsolódhatik. Nem az ismeretek illesztése, egybeszerkesztése, a tanulmány koncepciója vagy részletmunkálatai következtében természetesen fellépő fáradtságérzetről van szó, hanem a vizsgált (időbeli absztrakciót is jelentő) kulturális közegben való *elmélyülés*, a nem-énbe való (legtöbbször nem is tudatos) *beleélés* következményeiről. Egyre kevésbé sikerül a vizsgált jelenségektől való nélkülözhetetlen, bár minimálisra csökkentett távolságot megtartanunk; az erről való lemondás pedig már nem tudományos, hanem lélektani, jobb esetben művészileg kiaknázható válaszokra ingerel.

A következőkben igyekszünk összefoglalni, teljesítményalakúvá formálni mindazt, ami a gondolkodásnak pillanatnyilag nem tárgya, hanem eredménye: visszapillantva úgy véljük, hogy szempontokat vetettünk fel, problémákat fogalmaztunk meg, ismeretlen vonatkozásokat, szövegeket, összefüggéseket mutattunk fel. Ki kell mondanunk: a kérdés gazdagabb és összetettebb, mintsem gondoltuk.

*

De ezzel nem azt állítjuk, hogy nélküle nem volna érthető a preromantika magyar irodalma, netalán művelődési élete. A mégoly aktualizálható, sőt modernnek érzett emberi vonások jelentősége is relatív; Barcsay megsejtett, részben koherens történeté szerkesztett élete kihívó és közömbös mozzanatokat egyaránt tartalmaz, és személyiségének minden eleme sem saját korában, sem a későbbiekben nem egyértelmű. Mi magunk sem hiszünk az egyszer s mindenkorra kialakult jellemben – a pszichikum világra hangoltsága és az előfeltevések (társadalmi elvárások) rendszere együtt adja az időbeli változatokat jelentő szubjektumot.

A névmetafora vizsgálatával nemcsak Barcsay énképét és szereptudatát vizsgáltuk, hanem az irodalomra jellemző eljárásoknak a mindennapi élet viselkedéskultúrájába való illeszkedését, kockázatait is érzékeltetni kívántuk. A jelnek ez a széles körű használatú változata lehetőséget adott arra is, hogy jelezzük, mennyire *konvenciókhoz* kötődik az irodalmiság fogalma, és hogy e konvenciók természetét a *társadalmi kommunikáció* szabályai irányítják. Ennek érdekében kissé el is távolodtunk Barcsay személyétől mint tematikus központtól vagy valamiféle szövegkohézió feltételétől. Kortársain figyeltük meg a szöveg–szubjektum–csoport kommunikációs és az irodalom életét is befolyásoló, nyelvileg behatárolt kapcsolatait, számítva arra, hogy a kísérlet sugallja majd a Barcsay-szerű figura létrejöttét és szerepét Közép-Kelet-Európának ebben a régiójában.

Az eleven embert és a költőt a kortársak, illetve az utókor megítélése alapján teremtettük újra. Kíváncsiak voltunk azoknak a szabályszerűségeknek a magyarázatára és természetére, amelyek a csoporttudatban működnek, a személyt felértékelik vagy figyelemre sem méltatják,

netalán megbélyegzik. Múltvizsgálatról lévén szó, nem is folyamodhattunk volna formalizált terepmunkához, a szövegahagyomány *megkérdése*, mai kíváncsisággal való firtatása azonban elvi gondokat vetett fel a tudomány és az idő, az adatok megbízhatósága és jellemző volta problémakörében. Barcsay utóéletét verses és prózai (nem is mindig szépirodalmi jellegű) régi szöveganyagon vizsgáltuk, sikerült a *név motivációjának lassú elhomályosodását* megértenünk; egyrészt a személyiségvonásoknak a társadalmi elvárásokkal való szembesítése révén (a *költőember* elfeledése), másrészt az irodalmi ízlés megváltozásának nyomon követésével (a *költői mű* szétporladása).

A hagyomány neveket, szövegeket, az irodalmi élet anekdotává lett emlékeit, gondolkodási sztereotípiává vált szerkesztményeit gyúrja egybe. Újraolvasva a Barcsay-kortársak vallomásnak tekinthető szövegeit és az utókor kritikai észrevételeit a költővel vagy körével, nemzedékével kapcsolatban, felfigyelhettünk az előítéletek természetére, összefüggést teremthettünk az értékítélet jellegű nyelvi gesztusok mentalitás- és érdekbeli motívumai felé. Orczy, Ányos, Kreskay és Batsányi Barcsay Ábrahamban látta a született költő prototípusát, népszerűsítői, feltétlen hívei és részben követői voltak; halálukkal vagy elhallgatásukkal (elhallgattatásukkal) az apollói alkatúnak tekintett Barcsay alakja szinte teljesen eltűnt az irodalmi köztudatból. Egyik kortársának vagy kései kritikusanak sem fűződött ahhoz különös érdeke, hogy gáncsolja Barcsay irodalmi kibontakozását; a költő (részben katona mivoltából fakadó) közéleti sikerei azonban valóban nem voltak közömbösebbek sem erdélyi kortársai, sem – a magyar értelmiség önállósodásától joggal tartó – Habsburg-kormányzat számára.

Barcsay Ábrahám költészetének sajátos jellegére felfigyeltek ugyan néhányan (érdemben Batsányi, Ányos, Orczy, Révai), népszerűsége azonban inkább a hőskultusz és a patriotizmus együttes érvényesülésének köszönhető; a rá mintegy kiosztott *verselő vitéz* szerepet, bár érzelmi lázadozással, de alapjában véve elfogadta, mert antik eszményeitől nem állt távol (a horatiusi *aidosz az areté*, a legfelsőbb erény jegyében harcolt, majd töltötte ki pihenőjét költészettel); ezt a magyar nyelvű nemzeti kultúra mítoszteremtő kora és csoportigénye illeszteni tudta a lassan alakuló romantikus fantáziaképbe, amely az egyéni adottságokból és kollektív célokért való tevékenykedésből álló nemzeti lelkesedést ábrázolja.

A költő gondolkodásmódjának, művészetről vallott nézeteinek megértéséhez nemcsak verseit, hanem prózai leveleit is felhasználtuk. Vallomásai, verses maximái a költő rejtőzködő szándékát bizonyítják, *érzékenysége*, a nyelvhez való viszonya romantikus, modern alkatot fejez ki; művészi formahasználata (maga a versíró gyakorlat) nagyjából a klasszikus magyar verselő hagyomány, közelebből a barokk költőiskola szándékos folytatását mutatja. Innen származnak költőmintái: az titokzatos Gyöngyösi, a szabadságról álmódó rab Koháry István; egy barokk jellegű költészet megteremtői.

Barcsay Ábrahám allegorizmusában azonban már a romantikus szimbólum (legalábbis a szimbólumérték) felé mozdul el a jellegzetes rokokó-pásztori áttételesség felől. A költői magatartás ambivalenciája nemcsak a hagyományos versszerző technikának az alkalmisággal való bátor összekapcsolását jelenti, hanem a hangvételnak – ezáltal a verhangulatnak – a megújítását is: az emelkedettség pátozához az eltűnt dicsőség gondolati és költői sablonja helyett gyakran társul az élettörténet valamelyik „aranyideje” iránti nosztalgia, sőt a motivátlannak tetsző modern *melankólia* is. Másrészt felfedezi a paszkvillus- és epigrammaköltészetben innen a költői tárgyra, jelenségre, magára a (megszólított vagy versíró) szubjektumra vonatkozó *íróniát* is, az *öníróniát*. Ez utóbbiak kialakulásában bizonyára szerepe volt az allegorikus művészetszemlélet kedvelésének és lassan megértett műviségének, de ehhez nála mindenkor hozzátartozott az ének és helyzetének finoman stilizált bemutatása is.

Toposzai az egyetemes nyelvi sablon- és képválaszték részei: az *ubi sunt* formula, a *vanitas vanitatum*, a tükör, az udvar mint az erkölcsi romlás helye, az elvarázsolts (megátkozott), száműzött ember látomásai, felfokozott érzékenysége, az idő múlása (a pusztító idő).

Ennek megfelelően verstípusai is sokban folytatják a magyar költői beszédmód egyik változatát, hagyománynak tekinti és akként népszerűsíti a poézisörökség magyar nyelvű és szövegében is helyi fejleménynek vélt változatát: a hangsúlyos ritmust mint természetes és a magyar verskezelésben, versértésben bevált szövegszervező elvnek tekinti, a strofa jellegét, a képhasználatot gyakorló költőként értékeli fel és terjeszti.

Haláltánc, allegória, köszöntő, nászének és gyászdal, óda, elégia, enigma, egyetemes költemény, világszemle, epigramma, címervers és feliratvers: ezekből az antik, középkori vagy barokk eredetű verstípusokból (néha egymással egybesodrottan is) találunk versgyűjteményében példát.

Újítása többek között az áthajlás, a kapcsolás technikáiban rejlik, és abban a személyes (gyakran episztolai modorú) hangvételnél, amely állandója bármilyen típusba sorolható versének. Ebben a változatosságban, formakultúrában, de a költészet értékvilágát tekintve is feltűnő egyezéseket mutat Barcsay életműve a Horváth Ádáméval, bár a közvetlen hatást bizonyítani nem tudjuk. (Barcsay hamarabb kezd verselni, de a *Hunniás* az Ányosék körében népszerű – azóta elveszett – *Szkiták kijövetelével* szinte egyszerre íródott.) Ányos és Orczy szövegvilága pedig gyakran a megtevesztésig hasonló – össze is téveszthető – a Barcsayéval.

(Értelmezni kívántuk Barcsay szöveghagyatékát, és szükségesnek mutatkozott az áttekinthetőség kedvéért néhány szempontból rendezni, sorba tenni írásait. Eközben eddig ismeretlen versek, prózai töredékek kerültek elő, sőt tudomásunkra jutott egy szinte teljes levelezés léte: az Orczy báróhoz írott Barcsay-leveleké. Ennek teljes feldolgozására majd csak a kritikai kiadás után kerülhet sor, de bizonyos, a költő irodalomszemléletére, identitástudatára és életmozzanataira vonatkozó részeket beépítettünk ebbe a dolgozatba.

Sikerült a versek többségének keletkezési idejét is megállapítanunk. Abból a sorozatból, ahol a versek mint közlendők mellé rendeltük a kikövetkeztethető címzettet, felismerhettük, kiknek a személye váltott ki belőle versgesztust; a verskronológia a költői tevékenység diszkontinuitásáról árulkodott; élete hatvannégy évéből ismereteink szerint mintegy tizenkettő telt el a versírás jegyében (1772–1784) és húsz a rendszeres levélírásában (1771–1791); a belpolitikai konfliktusok minden esetben a gyakorlati politizálás felé vontatták.

Politikai magatartását a működő és független Magyarország eszménye határozta meg: ebben a rebelliseket, belviszályt képviselőket (felekezeti csatázóktól kezdve Horea parasztvezérig és – közvetve, a Gyöngyösi- és Koháry-rajongás révén – Thökölyig) felelőtlenséggel vádolta, a magyar politikai egység érdekében pedig kész volt egy idő után nemesi privilégiumaiból is engedni, bár maga az ősi alkotmány biztosította nemesi nemzeti szabadságot mint a törvényességnek és Magyarország jövőbeli létezésének zálogát tekintette. Ebben a politizáló lelkesültségben, amelyhez elsősorban nem az alkotmányon alapuló republikanizmus társult, hanem a szubjektum és egy történeti jellegű társadalmi képződmény harmóniájának (az erényes polgárok hazájáról kialakult eszménynek) rehabilitálása, Montesquieu és Voltaire követője leginkább.

A költő személye nem érdektelen sem társadalom-, sem irodalomtörténeti szempontból. Részben mint az elszegényedő és katonai pályára kényszerülő erdélyi magyar nemesség jellegzetes típusát követtük életútján, részben pedig mint olyan értelmiségit, aki politikai érését a személyközi kapcsolatokról származó tapasztalatnak és a jelenségek megértésére törekvő kiművelt főnek köszönheti. Hajlamait (az ént) személyes élete behatároltságával (a

nem-énnel) a versek révén vetette egybe, ebből a szellemi konfrontációból ötletszerű, ritkán végigírt, de friss hangvételű, a képek könnyed kezelése révén modern versek születtek. Korunk művészetének jellemzője a szubjektum tudatos elrejtése, szétszórása különböző nyelvi és nem nyelvi művekben: ezt a feszültségoldó eljárást, pontosabban ezt az emberi lázadásmódot Barcsay Ábrahám felfedezte és gyakorolta ezelőtt több mint kétszáz esztendővel.

A költészet jelentése és hatása nem azonos. Tanulmányunk kísérlet volt a Barcsay-líra jelentésrétegeinek megnevezésére is, illetve a rekonstruálható régi hatás leírására és értelmezésére. Úgy véljük, hogy a költemények és az irodalmi értékű levelek nem pusztán nyelvi tárgyak; mai hatásuk csak a nyilvánossá tételtől várható. Munkánk a preromantika korának irodalmi közegét vizsgálva azokat a jegyeket is kereste, amelyek alapján Barcsay Ábrahám beleilleszkedik az általános versíró irányba (azonosul a divatos viselkedésmóddal), és azokat is, amelyek egyedivé teszik magatartását, egyénivé stílusát.

*

A filozófus Sipos Pál jósolta valaha:

Meglátogat, majd, Barcsay, téged is
Hív almafádnál egy valaki.

Látogatásunk itt valóban véget ér, még csak nem is a Barcsay-évforduló kapcsán – halála óta több, mint százkilencven év telt el –, hanem az eleven kultúra, az időben létrehozható megértés jegyében. Barcsay Ábrahám különben is így zárta Orczynak szóló utolsó, Vukovárról keltezett levelét: „Szeresetek engemet.”³³¹)

³³¹ OGY 2. 254.

Függelék

Kiadatlan versek

Következzék itt az újonnan felbukkant Barcsay-versek forrásközlés értékű, szöveghű bemutatása.³³²

1.³³³

Szegény halász vagyok, nem jut az én odvas fám tornyos bástyáju révpartokra hol a Nemzetek különbözőféle portékák neve alatt egymásnak árulják hívságokat és szegénységeket – apro követsekel elegyedett pusztá fövényekre kötöm ki sajkámot hol emberi nyomot nem látok, ott hálóm fenekét ki fordítván mit fogtam meg vizsgálom; s ha történetből gyöngy akadott retzéjeimben aztis vissza vetem – ott hálók reggel a napot köszöntvén kérdezem tőlle ha tegnap szemünk határának széllyéről elsietvén midőn vissza nézett, számba vetté minden halandókat, kiket a setét éjszakának által adott, és ha most mind életben találtaé azokat? meg kérdezem ha a mái nap szerencsés léssené Barátimnak, és ha nem, érié őket valami veszély?

*Akkor sohajtással rólad emlékezem,
Mit tész, ha szeretszé szüntelen kérdezem,
Érted az egeknek gyakran esedezem,
S Csolnakomot ujra vizekre eresztem.
Nézem nemzetemnek sillyedő sajkáját,
Hova hajtyák szelek bágyott vitorláját,
Szememmel kísérem csonka árbotz fáját
S minden kötél nélkül lévő vasmatskáját.
Nyögök, s nyoszolyámot könyvekkel áztatom,
De fájdalmam okát csak elrejtve tartom,
Ha néha előtted kinyilatkoztatom,
Meg bocsáss, mert hidd el másnak nem mutatom.
Ilyen léssen az én életem.*

³³² Terjedelmi okokból nem közöljük teljes terjedelmükben a versek környezetét jelentő leveleket. Itt a hangsúly magukon a lírai betéteken van, a tanulmány megállapításait valamennyi Barcsay-vers ismeretében lehet csak követni (ellenőrizni). A teljes Barcsay-leveleskönyv publikálása nyilvánvalóan szélesíti majd az összefüggések körét, gazdagítja a versjelentést is.

³³³ OGY 2. 35. Barcsay autográf misszilise Báró Orczy Generális úrnak. Keltezése: Bánkeszei Gunyhómból 18 Martius 773.

1. *Mély álmomból felébresztél
Lantodnak szép hangjával:
Bámulásra kényszerítél
Tudos Musád szavával;
Hogy nézném a Szerencsének
Álhatatlan forgását
S egyenetlen kerekének
Bolondos mozdulását.*
2. *Mikép jött ki a templomából
Jégnél sikabb lépcsőkön,
És császárnak Udvarából
Hogy tűnt alá felhőkön:
Mikép fényes cselédeknek
Tojongó csoportjában
Elegyedék, 's szegényeknek
Részt ada maszlagjában.*
3. *Fő baráttya Királyoknak
Kikkel szövetséget tett,
Fő Bálvánnya halandoknak
Kiket már megszédített.
Vallyon hol volt mulatsága
E csalárd Istenségnek;
Mig erdőkön volt lakása
Az emberi nemzetnek?*
4. *Nyilván füst ajándékait
Nem kívánták Juhászok
S nem tisztelték oltárait
Akkor szelid Pásztorok.
De mind addig incselkedett
Együgyű kalandoknak
Miglen egyet királlyá tett
Ki lett ura másoknak.*
5. *Ennek mondják hogy Imában
Arany páltzát tett kezében,
Ki fel kelvén valójában
Nagyra vágyott szívében.
Majd patakok fenekérül
Szedvén szép kovacsokat,
Czérnán büszke feje körül
Tűzegette azokat.*

³³⁴ Lelőhelye: OGY 2. 47. recto és verso, Orczy Lőrincnek címzett autográf misszilis. Keltezés: Bánkeszei Gunyhomból 8dik Junius 773.

6. *Bőrit legszebb báránnyinak
Le huzván meg szárította
'S némely részit tagjainak
Azokban takargatta.
Legelső büszkeséginek
Keserves volt kezdete,
Mivel báránykák véreinek
Bőre lönn öltözete.*
7. *Igy Társai eleiben
Meg jelenvén egy reggel
Már parancsolta szivében
Hajoljanak térdekkel:
Megis lönn: mert ezek látván
Szerencse ajándékát,
Adá, kiki leborulván
Jobbágnak maradékát.*
8. *Más nap az Ur tisztségeket
Osztogata másoknak,
Osztán titkot s szencségekét
Ajánla oltároknak
Majd erősedvén ezekben,
Mesét költe Papoknak
Hogy őkis Segrestyéjekben
Szolgálánának Uroknak.*
9. *Halhatatlan Istenekhez
Vivé fel eredetét,
Mondván hogy eltűn ezekhez
Itt végezvén életét.
Igy terjede szerencséinek
Végre el tisztelete:
És emberek inségének
Ő lönn első kezdete.*
10. *Roncsátok el keresztyének
Szerencse oltárait!
Kerüllyétek O! Emberek
Királyok Udvarait!*

Nem tudom, a Magyarok hogy kerülnek el, de tavaly Szentzen zabola házat építenek, már most Posonyban zállog házat rendelnek. Boldog Isten! melly sok szégyent és nyomoruságot okoz az Embernek önnön nemének szaporodása. Én ugyan álmombol kevés ideig felebredtem, de még csak félig nyílt szemekkel nézem egyfelől az Udvaroknak fészkelődését, másfelől a Nemzeteknek Sorsát. –

*Nyájas Házasságnak lobogó fáklyáji,
 Kiket gyujtogattak szeretet szikráji!
 Elégtetek tehát szívem keservére?
 'S Im juték éltemnek gyászos idejére –
 Valamint a Hattyu kimulása előtt
 Midőn nedves fűvek közzé elvetődött,*
 Vonaglási között énekli Társának
 Hogy eljött ideje kínos halálának.
 A vizek meg álnak végső panaszira,
 'S Nyögéssel felelnek méltó Siralmira
 Ugy kívánnám énis pengetni lantomat
 Melly jövendölhetné szomszéd halálomat!
 De fojtsad el Musám kínos panaszidat
 'S Zárd szivedbe holtig nehéz fájdalmidat.*

Jobbis Kedves Barátom mert tudom hogy szomorúsággal csak nehéz kedvűségedet nevelném. Tehát Tarna partyáról irt leveledre felelek inkább.

Eredeti variáns: *Nedves fűvek közé midőn elvetődött (közé áthúzva).*

³³⁵ Lelőhelye: OGY 2. 52. Orczy Lőrincnek küldött autográf misszilis.

„Hazámnak jövődő romlásán aggottam énis, és sokszor mint egy közelítő üvegen földünknek színén most Uralkodo Nemzeteknek valóságos erejeket, s változás alá rendelt boldogságokból szükségképpen következő elfajulásokat mélyen vizsgálván, mérő serpenyőben tettem, és abból Hanyotlo Hazámnak hol jót hol rosszat jövődöltem. Végre Mustafa halálát s Kata asszony szerencsétlenségeit halván istenhez fohászkodtam

Arra Buda táján láttam egy csillagot
 Melly ott várunk felett sokáig ragyogott,
 Onnét mint a Villám tengerig szaladott,
 Sebessen vissza tért 's fényében maradott.
 Eszembe jutának Babilon falai
 Kikhez rég csapdodtak Eufrát habjai
 Szemembe tűnének Memphis oltárai
 Roma s Cárthágonak fosztott Tárházai.
 Régen fényes Tornnyok most szomorú halmok!
 Kikben temetkeztek olly nagy Birodalmok –
 S Ha kérded mit használt akkori hatalmok;
 Hogy voltak, csak a lönn egyedül jutalmok –
 Ezen látásoktól messze ragadtattam
 Világ golyobissát markomba forgattam
 Földet, tengert, eget egyben olvasztottam,
 'S végtelenségekben Lelkemet futtattam.
 Végre mi lesz Paris 's London lakossiból,
 Mi lesz Confuz szelid Tanítványaiból,
 Kik most részegettek hivság pohariból,
 Kérdém, mi lesz Álmos vitéz fijaiból?
 Azonban a Csillag ragyogó szárnyain
 Kikkel hosszan fénylett Budának falain
 Midőn csudálkoznám kegyes Sugárain,
 El tűnnek Egeknek dicső határain –

Így reánkis fog jőni a sor: most pedig mi bajunk? – Már a Tokay bort könnyebb vámmal viheted a szegény lengyelhez majd gazdagabb Nemzetekreis ütünk, és a császárok sasait Magyar Legióink Tengereken tull vivén a Napkeletieketis adó alá vetik, s akkor remélhetem, hogy vagy egy kényes Lucullus, vagy pedig egy Egyiptomi Tisztartó lészek –.

³³⁶ Lelőhelye: OGY 2. 53. Orczy Lőrincnek küldött autográf misszilis. Keltezés: Boschátzai Gunyhomból Böjt-más Havának 5dik Napj. 774.

*Iustum est bellum quibus est necessarium et qua arma suis nulla nisi in armis relinquitur
Spes. Tit. Liv.*

*Meddig késel mégis sértődett Magyarság,
Midőn szemed előtt tűnik a Szabadság?
Gyávát illet rab szíjj, bátort a Nemesség,
Félénkre nem derült soha még ditsőség.
Kelj fel! szaggasd széllyel szolgaság lántzait,
Ébredj fel álmodból, hald pengő vasait:
Imé Dunán száll le, völgyen és hegyeken,
Fenn viszi páltzáját dörgő* fellegeken.
Atzél hálót vonzol, orozva teríti,
Nemzeted nagyait fogja, vagy rémíti:
Utállatos tsuda, erőszak fajtattya,
Melly királyok inyét** tsak vérrel szoptattya
Tömlötz, örök rabság, kinzó hely lakása,
Hóhér eszközök közt vagy mulatása.
Pusztító fene tűz lángol s ég szemében,
Fertelmes rút iro toll egyik kezében.
A másban két élű pallosát forgattya,
Mellyel szilajságát jelenti s mutattya.
Ezzel ütköztek meg sok régi Nemzetek,
'S eltörölhetetlen diadalmat vettek,
Belgiumon Nassau, Cromwell Angliában,
Franklin és Vasington most Amerikában,
Ezzel viaskodtak és győzedelmeket
Ég föld jutalmazta vitézi*** tetteket.
Szerentsés bátorság! Isteni vitézség!
Mellyet szabadságra serkent a ditsőség –
Ő volt fő bálvánnya minden nagy Lelkeknek
'S vezérlő tsillaga szentelt**** vitézeknek,
Ebben vesd reményed, ezt neveld szivedben
Meg lásd igazságot találsz fegyveredben,
Ne félj! bizz magadban, légy tsak álhatatos
Mert azoknak ügyek***** egyedül hathatós,
Kik a Szabadságért***** elszánván magukat,
Készek feláldozni éltek s vagyonyokat.*

(A szöveg láthatólag fogalmazvány, szépen követhetők a javítások, változtatások:

³³⁷ Lelőhelye: OGY 2. 55. Autográf versfogalmazvány, feltehetőleg a levélcsomó gyakori átforgatásával, utólag maradt le valamelyik Orczynak szánt levélből (különálló negyedréteg lap). Keltezés: hiányzik. Nagyon valószínű, hogy ez a költemény Orczy *Futó gondolat a szabadságról* című, történetfilozófiai jellegű világszemle-versének a párja (KSZ 3–60.); az 1772-ben keletkezett, ez is a levélcsomó első részében található, feltehetőleg nem sokkal későbbi.)

- * véres volt az eredeti variáns: ez kihúzva; fölötte a második változat *setét*;
 azt is áthúzta a szerző a végleges kifejezés kedvéért
- ** *száját* áthúzva
- *** a szó alatt lehetséges változat (egyik sincs áthúzva): *jeles szép*
- **** áthúzva: *régi*
- ***** a szó fölött lehetséges változat (egyik sincs áthúzva): *ügyek*
- ***** *nak* áthúzva

6.³³⁸

„Az illetén könyvek, valja még a griffis, a Mohácsi pocsolyából ki nem segítik nyelvünket ‘s nemzetünket

Ének a Hajnalhoz

<p>1. Mennyei szép Hajnal
Ki mosolygásoddal
Vidittod az egész földet!
Sebess lovaiddal
Állj meg, és csak halkal
Indítsd fényes szekeredet.</p>	<p>5. Tengerek öbléből
Éjj setétségéből
Szép ruhádba öltöztél
Atyádnak Bértzéről
Dicső lak helyéről
Tudod mikép siettél?</p>
<p>2. Jusson most eszedben
Hogy Istenségedben
Hajdon nem volt boldogság;
Hanem szerelmedben
Titánnak ölében
Tetszett a halandóság.</p>	<p>6. Midőn el indultál
S reggel meg mosdottál
Klárist festő vizekkel
Tudod hogy sárgultál
Hogy reá találtál
Nyughatatlan szemekkel.</p>
<p>3. Midőn szemeiddel
Sűrű könyveiddel
Szép gyöngyöket hullattál,
És hajlott térdekkal
Könyörgő kezekkel
Atyádnak imádkoztál;</p>	<p>7. Mig a források közt
Hol sok myrthus fa nőtt
Álmából fel ébresztéd
‘S kedves szeretődöt
Sok hé csokok között
Ujjonnan meg vénitéd!</p>
<p>4. Hogy Titán napjait
Hanyatló óráit
Érted hosszabitaná,
‘S El aggott tagjait
Hervatt ajakait
Újjra meg iffjitaná.</p>	<p>8. Igy, sőt még hivebben,
‘S nagyobb szeretetben
Lángol az én szívem is
Hajdon örömedben
Gyönyörűségedben
Vagyon részem nekemis.</p>
<p>9. Violás réteken
Árnyékos helyeken
Im felém jönn szép Chloris
E setét Erdőken
Titkos ösvényeken
El indulunk majd miis.</p>	

³³⁸ Lelőhelye: OGY 2. 58. Orczy Lőrincnek küldött misszilis része (megszólítás: Báró Orczy Generalis Urnak). Keltezés: Bánkesze, Bőjtelő hava 14 napja Yerdegerd 695 Esztendejének.

Ezen ének között és a mellyet Te küldöttél, ez a különbség vagy egyedül, hogy ezt mostani Pajkos, és amaz akkori pajkos írta, ez kényesebb gondolatjaiban és magyarságában, amaz pedig durvább gondolatok mellett gyönyörű magyarsággal él, és a mit akar ugyan helyyesen ki teszi, 's leis festi.

7.³³⁹

„Hidd el Barátom hogy hejában kívánod magadat elrejtteni a dicsőség elől, igaz érdemeid tűndőkölnek és Barátaid szívét világosítván magoknak azokban oltárokat emeltenek mellyekben holtod utánis fogsz élni 's végre a maradékis például fog Téged emlegetni.

*Hozd hát Pestre kérlek drága szekrénykédet
Nem kérek én tölled szállást vagy ebédet;
Hanem segítségre hívom szép elmédet
Hadd felejtsem mig ott lészek az inséget,
Hogy kelljen gázolni tudom a Csalmákat,
Tudom ellenzeni a lökött zsidókat,
Értem hogy kell győzni a ravasz Basákat
De szivnek dudolni nem tudok notákat.
Néked adattatott szivet éreztetni,
Te tudod a Lelket testel egyeztetni,
Természet titkait lantodon pengetni,
'S vélle sziveinket ájulásba vetni.*

*Az Oder és Elba között nyargaloztál
Verner Huszárjival elégszer birkoztál
Akkoris ágyuk közt Musákkal suttoztál,
'S onnétis magadnak két koszorut hoztál.
Mond meg boldog Öreg! Két tisztesség közzül,
Mellyel szép életed ragyog és diszesül,
'S hanyotlo Napodra ujj fényekkel derül,
Mond meg kérlek Lelked most mellyiknek örül?*

Az ilyen embernek, ki ezek dicsőségeket szánakozó szemmel nézi, nem csuda ha néha lép dagadása vagyon.”

8.³⁴⁰

*„Seregemet 23dikba ide gyűjtöm mivel a regiment káplánnya nálam kezdi az áhítatosságot.
Ha magyar volna, így kezdeném gyónásomat:*

*Atyám! bűnös vagyok, szép verseket loptam,
Helikon vizéből tolvaj módra ittam,
De talám Apollót ezzel nem bántottam,
Mert tolvajságomat szereti hallottam.*

³³⁹ Lelőhelye: OGY. 2. 59, autográf misszilis része (a megszólítás: Báro Orczy Generalis Urnak). Keltezés: Bánkesze, Böjtelő hava 14dik Napján Yerdegerd 695. Esztendejében.

³⁴⁰ Lelőhelye: OGY. 2. 59. verso, Orczynak küldött autográf misszilis (megszólítása: mint az előbbié; ugyanaz a levél). Keltezése: mint az előbbié.

*Ő is marhát lopott rég földön jártában,
Tám Orczi göbolyét találta pusztában
'S azt vette felsége akkori dézmában,
Én most belé nyultam Musák ládjában.*

vagy:

Én most vesztes lettem Musák templomában.

9.³⁴¹

*„Itt hol a királyi méltóság özvegy ruhában uralkodik, és fejedelmi maradékinak országgló
letzkéket ad; hol már a fényes példákból ki fogyván, egy felől a ravasz vénségnek fortélyaival
ámitgattyá gyermekeit, más felől regiségekből ujjságokat koholván, polgárt, papot, katonát
öszve vesztetett, azutagg kontya alol neveti maga csinnyait,'s midőn mindent Lelki
üdvességeért tselekednék országaival még Istennek naponként hosszú életért esedezik*

*Itt mondom Barátom Terka Udvarában
Mint régen Isisnek babonás házában,
Jutván a titkoknak álnok pitvarában,
Tekintek hazámnak jövendő sorsában –
Sokszor vén szipáknak rántzos homlokokat
Dicsérem ólom szín fonnyadt ajakokat
Ölömbe szoritom guzsadt derekokat,
Csak közöljék velem iszonyu titkokat.
Themistocles ugyan Athenas falait
Nem ugy oltalmazta házi bálványait:
Meg vallom Catois Tanátsnak tagjait
Nem így igazgatta Romának Naggyait.*

*De más százak ezek mellyekben mi élünk, 's a mint te bölcsen mondad már országokat sem
ugy keresünk mint régen, azért én hol a Nagyok, hol a kicsinyek között tévelygek csak
használhassak Nemzetemnek –.*

10.³⁴²

*„Te ugyan más úton indultál el, 's a fő Tanáts nem héjában vállasztott 2vizkórosnak, mert
tudom majd eljárász munkádban, 's egy gátra egy folyamatba hajtod a csavargó vizeket*

*Látlak Neptunusnak tündér szígonnyával,
Hogy evezsz Columbus könnyű sajkájával,
Miképpen kúszkódól Tiszának habjával,
'S hogy térsz vissza gazdag Szamos arannyával.
Köszönts szommal kérlek Mátra forrásait
Kik nyárban öntözik Musák lakásait,
Tiszteld havasoknak fenyves barlangjait*

³⁴¹ Lelőhelye: OGY. 2. 76 Orczy Lőrincnek címzett autográf misszilis (megszólítás: Báro Orczi Generalis Urnak). Keltezés: Bécsben a Káposzta Utzába. Karácsony H. 27dik Nap 774.

³⁴² Lelőhelye: az előbbi levélben. Keltezése: mint fent.

*Kik magokba rejtik Echonak hangjait.
Sőt hordozó Maros vizeit ha szántod,
Tündér Ilonának várossát meg látod,
Két híres hattyuját feredve találod
'S Ezer mosó fáták tzombjait csudálod.*

Én addig itt meg várom melly felé vezet a jó vagy haragos Lelkiőr. Eddig csak Tulajdonosomat vártam, most ide érkezvén ma vagy holnap a Császárral Sorsomról végeznék, bár tanátszó kedves leveledet két nappal elébb vehettem volna, most nem lennék alkuba; de Barátom a Századosság most terhesebb a gályán evedző rabságnál.

11.³⁴³

*Kassáról botsátott kedves leveledet
Vettem, hiv Barátom, tsokolom kezedet.
Látom, s Világ láttya ártatlanságodat,
Ne félj, meg tanítják vad szívű Papodat.
Im itt egy levélke, kit Bécsből irtanak,
Mutattya Udvarnál rolla mit tartanak.
Ne bánd, ne aggodjál ezen történeten –
Arany szebben fénlík rut szén közepében.
Irod hogy bucsuzni kívánsz tisztségedtől
Majd Pesty homokon szólhatunk ezekről –
Addig légy tsendesen, mert szolgálatodat,
A király 's a haza kívánnják hasznodat.
Ha mind eltávoztok okos Polgárokul,
Mi lessz boldogtalan nyomorult Hazánkbul?
Légy víg, jobb időket ígérnek az Egek,
Nap fény derül midőn mulnak a fellegek.*

„Im itt irom mássát ígért Levelemnek. PP. Fanatici Agriensi inhumani mores et aulae et Urbi nostrae sunt notissimi...

12.³⁴⁴

„Irt minap Gyurinkis, hogy kedves Youngjának szomoru munkáiba egy Szigeti nevezetű, Ausburgi valláson lévő Pap kegyetlenül belé kapaszkodott de talám egyik részit már nyomtattákis, esméretlen lévén a fordítóval, bizonyos jó emberemnek ugy adta hogy vélemis közölje – kár hogy németből fordította, mivel ezen nyelvnek szó-lántzozattya mint magadis igen jól tudod, éppen ellenkező mi anya nyelvünkel. De bizzuk mi ezt a minapi Posonyban őszve jött Magyar Tudosok gyülekezetire.

³⁴³ Lelőhelye: OGY. 2. 102. Orczy Lőrincnek küldött autográf misszilisben (megszólítás: Barcsay Orczynak). Keltezés: Szász Szeben. 22dik Juny 1776. A levél a rímes próza formájába tördelt verssel kezdődik. Utána folyamatosan még a versszöveg ritmus- és rímképletébe illeszkedve következik egy magyar mondat, majd az emlegetett latin nyelvű védőirat.

³⁴⁴ Lelőhelye: OGY. 2. 105. (Orczy Lőrincnek küldött autográf misszilisben.) Keltezés: nem látszik.

*Irjunk mi ha lehet s ha szabad verseket
Kikkel meg lágyitván előbb vad sziveket
Könnyebben hódítsuk majd a szép Szüzeket,
Mert ők kormányozták mindég embereket.*

*Éppen jó mivel most Bécsset kerülni fogom, a Szabadságról irt szép verseidet vedd tisztára
hogy majd Örsről magammal el vihessem.*

13.³⁴⁵

*Engem strázsa helyről immár fel váltának
S azonnal ujj munkát előmbe adának
Szegény katonáim enni sem tudának
Kefe 's dörgöléshez azonnal fogának.
Ma este első treff sikra fog szállani
Császár előtt magát meg fogja mutatni.
Holnap hajnal előtt ki fogok futtatni,
És úgy sereggemmel szűk Strázsát tartani.
Látod szent barátom kegyetlen sorsomat
Meg sem ölelhetem szíves barátomat
Ma lovasok szárnyán nézd fejér lovamat
Jere 's tsendesítsed nyugtalanságomat.*

Itt kiáltják, hogy József érkezik...

14.³⁴⁶

Barcsay Cserey Farkasnak kedves Bátyának

*Hát el hagyád Bétsét? El hagyád Hazádot?
Tsendesebb révekre haitád vitorládót.
El menél jó Bátyám Kraszna partyaira
S mint Juhász mag szálál Zilai Dombjaira.
Igy távozot régen Roma falaitól
Egy érdeemes polgár tanáts társaitól,
Ki jutván Hazája esmért völgyeire
Sűrű könnyhullatás tsordult szemeire.
Édes Érzékenység! Egek ayándéka
Melynek Nagy lelkekben vagyon tsak hailéka
Tudom hogy e töltvén el nemes szivedet
Zokogva szemlélted megint Erdélyedet.
Tudom – de már minek ujjítom sebedet*

³⁴⁵ Lelőhelye: OGY. 2. 106. Orczy Lőrincnek szóló autográf misszilis része (megszólítás nincs). Keltezés: Pesty tábornak jobb szárnyáról 776. A keltezés után rögtön a vers következik, aztán Barcsay B szignója majd a levél prózai része.

³⁴⁶ Lelőhelye: Kolozsvár, az Egyetemi Könyvtár Gyűjtemények részlege, jelzetszám MS. 774. Cserey Farkas Jegyzőkönyv. 17–18. Maga a Jegyzőkönyv több kéz írásából álló kolligátum. A vers a bejegyzés (tulajdonképpen a cím) szerint a Barcsay műve (ezt a szóhasználat, a jellegzetes ritmusú versforma, a képek jellege és életrajzi adatok is igazolják: kapcsolata mind idős Cserey Farkassal, mind Esterházi Nepomuk Jánossal – ez utóbbinak a keze vonását ismerhetjük fel a vers kézírásában).

*Jobb nékem itt sirnom érretted, s hazámért
Ily meszsze távozzot Barátom, s Bátyámért
Jobb nékem szenvedni Márs iszszonyuságát
Mint viselni talám Rokonim rabságát.*

(Feltehetőleg ennek a versnek eredetijét küldte el ifj. Cserey Farkas ajándékba a kéziratgyűjtő Kazinczynak.³⁴⁷ A költeményt tartalmazó kézírásos füzet az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményének részeként található a jelenlegi helyén.)³⁴⁸

15.³⁴⁹

*Pajtás! A gyöngyösi papok kriptájában
Hogy juték eszedben Groff Haller torjában?
Lásd, gondolat sintsen ember hatalmában -
Ez is van természet leg mélyebb titkában -
Igy gondolt Orestes dühöss szerelmében
Piladeshez, ki volt habok veszélyében,
Igy jutott Socrates Sándornak eszében,
Aldozván Ajaxnak temető helyében -*

*„Te irtoztató átkoddal engemet el ijesztettél – de vallyon Te hol töltöd most napjaidot,
Hacker-bájljába, a Bécsi nagy Tántz pajtába, vagy boldogabbul Órsi magánosságodba?”*

16.³⁵⁰

*„Erdődi Lajosnak Erdélybe küldött verseit minap itt vevém – jól mondottad, pends toi mon
cher Grillot! mert ez ugyan reám s hozzám hasonlokra illik. Azomban ujj vers szerző
Pajtásunknak esmeretségin örvendek jól peng a lantya, meg nem állhattam hogy gondolatimat
ilyen forma versekbe ne rekesszem:*

³⁴⁷ KazLev VII. (1777. levél) 518. Cserey Farkas írja Kazinczynak Krasznáról 1810. jún. 12-én: „Noha Barcsay Ábrahámnak minap egy nékem írt levelét megküldöttem Néked, meg nem állhattam mind azon által, hogy igen szép és dicséretes intézetű gyűjteményedet ezen ide zártal meljet néhai Atyámnak írt, ne gazdagítsam.” Ez a melléklet azonban már Váczy János idején sem volt a levél mellett.

³⁴⁸ KazLev VII. (1777. levél) 518. Cserey Farkas írja Kazinczynak Krasznáról 1810. jún. 12-én: „Noha Barcsay Ábrahámnak minap egy nékem írt levelét megküldöttem Néked, meg nem állhattam mind azon által, hogy igen szép és dicséretes intézetű gyűjteményedet ezen ide zártal meljet néhai Atyámnak írt, ne gazdagítsam”. Ez a melléklet azonban már Váczy János idején sem volt a levél mellett.

³⁴⁹ Lelőhelye: OGY. 2. 120, Orczy Lőrincnek szóló autográf misszilis része (megszólítás: Barcsay Orczinak.) Keltezés: Szebenbe, a menüetes szástorony mellől 10dik Januarius 778.

³⁵⁰ Lelőhelye: OGY. 2. 146. verso. Orczy Lőrincnek küldött autográf misszilis része (megszólítás nincs). Keltezés: Régen Nagy Márton, azután Martinsdorff, most Mardersdorff, Soprony Vbe 27 Junius 779. A vers spontán fogalmazványnak tűnik, az utolsó előtti sor áthúzással, fölébeírással alakult ki, az eredeti változat is kiolvasható:
Boldog Asszony lenne, ha olly érdemeit.

*Álmos Morfeusnak Tündér országában
Szerelmes árnyékok titkos barlangjában
Nem rég egy vers szerző Vénusnak ágyában
Dölvén le festette mit látott álmában.
 Apollóval írta gyönyörű verseit,
 Mársal mátkájának fult pihegeit
 Boldog lenne a Szűz mely oly érdemeit
 Valóban kóstolná ölelgetéseit!*

*Mult héten Obesteremmel Sibaris Fiját Esterházán meg udvarlok: meg szomorodtam látván
hogy, úgy szolván, Nemzetemnek első személyit, Parisba szőtt tazinege forma köntösbe,
guzsalyok között orsóval találtam.*

17.³⁵¹

*„Ha magamról nem unnám vagy szégyenleném beszélni, mondhatnék néked egynéhány
rendes történeteket mellyek velem nehezen éreztették magyar születésemnek büntetésit.
Huszárokhöz nem botsátottak, ‘s mondhatom igaz lelkemre néked hogy ez a köntös, melyben
iffjuságomat mások bitangolták, szinte olyan gyászos már nékem, mint a Daira mérges inge
mellyet Herkulesnek küldött volt*

*De már légyen elég barátod Sorsárol –
Lássuk te hol jártál el menvén Kassárol
Szoltálé Musákkal Tarnának partyárol?
Vagy tsak Kalászt szedtél Céres homlokárol?
Mond meg hogy töltötted a Nyárnak hévségét?
Hogy túrted parokád szörnyű melegségét?
Vesd el – idegen Nép vétkes pipességét –
Hadd a Kopatzságnak maga ditsósságát.
Van ugyis borostyán koszorú fejedre,
Lesz az néked sokkal több betsületedre
Mintha vastag fürtet függesztnél füledre,
Vagy három csimbókot kötnél üstöködre.
Lásd Homérnak nem volt soha parokája,
Vetélkedett város hét mely volt hazája:
Igaz Lázárnakis kopasz volt tsiglája
De ő tsak Drassai ‘s olyan Florindája.*

*Ugyan mond meg mikor szánod meg Nemzedetet és futó gondolatodat mikor botsátod ki?
egésszen meg kortosittyák Nyelvűnket a sok Irók, elveszik szépségit, meg untattyák a jó
igyekezetű olvasókat, mert nints remek munka.*

18.³⁵²

*„Hermes tanítványával ki tiz napokig mulatott nállam, sokszor emlegettünk. Ugyan ezen jó
Barátunknak Leveléből értém tegnapi jó Papnak, tudos Embernek és mindenek felett nagy
Haza fíjának Richválszky Püspöknek halálát. Gyázos gondolatokkal bujkál körülöttem Melpomene*

³⁵¹ Lelőhelye: OGY. 2. 147. verso, Orczy Lőrincnek küldött autográf misszilis része (megszólítás nincs). Keltezés: Gunyhombol. 26dik Aug. 779.

³⁵² Lelőhelye: OGY. 2. 147. a fent már jelzett levélben. Keltezés: mint fent.

*Pusztán maradott már Esztergom temploma!
Eldőlt szegényeknek menedék Oszlopa!
Az árvák Garamnak Sebess vizeivel
Könyveket vegyítik Aggok könyveivel.
Gyászos zászlót látok Nagy Szombath Tornyából
Keserves szó hallik Istennek házából –
Szent ember halálát jelentő látások!
Jót tévő Atyáért esső zokogások!
O! ne szűnnyetek meg. – Sírjatok halandok!*

*Nints hát halál ellen se szentség se jóság?
El nyel mindent e nagy rettentő valóság?
Óltár mellett lappang – hordozza kaszáját,
'S onnét ragagya el Istennek szolgáját –*

Nagyon illette érzékenységet ezen nagy jó Barátunknak ki mulása. Soha az idő nem fogja ki törölhetni szivemből ezen kedves Embernek emlékezetit!”

19.³⁵³

*Macsák udvarának felső szakaszába
Hollandus szépségnek ellen-átaljába
Eregy köszönts O – pipás szobájába
Honnét tekint Bécsi világ lármájába.
Galamb fejérségü ezüst szín hajával
Rosa pirosságu kedves orczájával
Hol Cupido lappang most is puzdrájával
Matolálni tudna még ő szomszédjával.
Tud ő még becsülni kökényszín szemeket,
Tizen öt esztendő öklelő tsetseket
Elsőbbször oltárnál forgó gyermekeket
Kik pihegő mellyel nyujtják zsengejeket, –
Édes részegedés Venus poharából
Midőn ilyen gyermek Cyprus templomából
Áldozatra siet Annyának karjából
S koszoruját vészi nagy vitéz – – –*

„Lásd kedves Barátom, szinte fajtalanságra fakada Musám – tulajdonítsd az unalomnak és szomorú egyedül valóságomnak.

³⁵³ Lelőhelye: OGY. 2. 179. Orczy Lőrincnek küldött autográf misszilis része (megszólítás nincs).
Keltezés: Gunyhomból 8dik May 782.

István! Istennel van. – nints velünk! melly eset! –
 Illy nagy áldozatot halál mért keresett?
 Iffjuság, születés, erkölts, nemes Lélek,
 Párkák óllójától mind elmettzetének!
 Mit használ halandok virág kertetekben,
 Ha szép rosák sorsa nintsen kezetekben?
 Amott egyik hervad; a más bimbojában
 Ki hal gyökeréből, leg szebb tavasszában.
 Emez ki nyilt reggel, de nap nyugottával
 Életét elveszti kedves illattyával. –
 Sírjatok iffjak! Öregek sírjatok!
 Angyali Seregek! tiis zokogjatok;
 Segiltsétek Baucis 's Philémon könyveit
 Mellyekkel áztattyák István tetemeit.
 Ó! te szelid Atya! S gyászban borult Anya!
 Érzem sziveteknek melly iszonyu kinnya:
 Ó! bár enyhithetném méjj fájdalmatokat,
 'S éltemmel válthatnám drága fíjatokat.
 De nints attol váltás, nints fű, nints orvosság,
 Fenn áll kinek kinek egyszer az adosság.
 Hasztalan ferdettél Jordánnak vizében,
 Haszontalan néztél titkok szekrényében:
 Atropos kegyetlen örök mértékével,
 Eljönn, 's sirba taszit pusztító kezével.
 Nyugodj hát szép iffju! Kit mi most siratunk
 'S halálnak torkából már nem ragadhatunk:
 Nyugodj, Nemes tárgya hosszas siralmunknak,
 Hideg bizonyysága méltó fájdalomunknak.
 Nyugodj, és a Musák, kik téged szerettek,
 Beszéljék meg magok, melly sokat veszettek.
 Én Atyádnak régi híve; 's tisztelője,
 Elvesztedben igaz társa 's könyvezője,
 Tsendes hamvaidra, több magyar szivekkel
 Virágokat hintek reszkető kezekkel.

„Imé Mennyei Barátom, ha a keserűség téged prédikátorrá tett, engemet is annyira a
 mennyire lehet megint Poétává tett. Tegnap meg érkezésemkor levedednek olvasásával
 Könyvben borultak szemeim és ezen egynéhány verseket mondhatom sirva irtam.

³⁵⁴ Lelőhelye: OGY. 2. 208. Orczy Lőrincnek küldött autográf misszilis része (megszólítás nincs).
 Keltezés: Ébelsberg. Lintz alatt 12dik Jan. 786. A levél a verssel kezdődik.

21.³⁵⁵

„Isten hozzád. Napkelet Napnyugottal vetélkedik. Arimán sokat végez, de az igazság fenn marad. Éljen boldogul. Ezek után mi következnek előmenetekre nézve még eddig titok – Almásinét sajnálom hogy az aktivitásból ki esik – Hidvölgyi letételire ezt irták:

*Százbol százat tenni Thresia próbálta,
Valjon telhetiké Josefis számlálta –
De lám Udvarnális végre csak annyit tesz,
Hogy, mint számvetésben, semmiből semmi lesz.*

22.³⁵⁶

*Már azt véltem hiv társ Bécsben enyvesedtél,
Császár küszöbénél kelepcebe estél,
Vagy szép Szűzök között Adonissá lettél,
Végre mégis tegnap rosához érkeztél
Lásd már ötöd napja hogy én itt lankadok,
Nagyoknak füstytől csak meg nem fulladok,
Mégis te kedvedért továbbis maradok,
Ma ugyan Bazinba ebédre szaladok –
Estve vissza térek Téged meg ölelni –*

„Ugyan mond meg miért késtél illy sokára – Groff Miklos velem edjűtt már majd kétségbe esett. Imé most nékem kell obesteremhez menni. Ellenkező történetek! Zugolódásra indítottak. De már meg bocsátok nékies csak te szeress engemet.

23.³⁵⁷

*Barátom! hozzád irt verseim kedvelled,
Hát soraim számát miért keveselled?
Mit ér sok száz akár üres szókkal rakva
Ha az elme véle nem lehet jól lakva
Mi szükség hosszasan oly dologba lenni
Mellyet röviden is jól ki lehet tenni.
A szó szaporitást hagyuk csak azoknak
Kiket az együgyük tartnak okosoknak*

³⁵⁵ Lelőhelye: OGY. 2. 264. Orczy Lőrincnek küldött autográf misszilis része (megszólítás nincs). Keltezés: 15 Jan.

³⁵⁶ Lelőhelye: OGY. 2. 290. Orczy Lőrincnek küldött autográf misszilis része (megszólítás nincs). Keltezés nincs. A levél hátlapján a címzés Pour Monsieur le Baron d'Orczi Le General ... la Rose; maga a szöveg helybeli írásos üzenetnek látszik, talán Pesten kelt.

³⁵⁷ Lelőhelye: OGY. 2. 292. Keltezés nincs. A kézirat leírása: a költemény autográf tisztázat. A besorolás feltételezni engedi, hogy a megelőző misszilis melléklete (annak megszólítása: Mennyei Barátom!, keltezése nincs, ajándék könyvek kísérő szövegének tűnik, hátlapján Barcsay gyűrűje nyomát viselő pecsét és a címzés: Pour Mr le General Baron d'Orczi. ... son hotel –). Maga a vers külön negyedret ív két oldalán található, aláíratlan.

*'S kikbe nem találni egyéb nevezetést
Hogy hosszas írásra hitván Tollak nem rest
Fontoson irt munka 's rövid rendbe hozott
Még meg elégedést mindenkor okozott
Követni szeretem a Szép Természetet
Unalmat szerevén a mi erőltetett.
Leányok között is kedvedet ki nyeri?
Ki haját Bábeli Tornnyokra fel veri?
Hátujját Parisi farral nagyobbítja?
Derekát karcsúra hal Csontal szorítja?
Már el használt mellyét Tsimbokkal potollya?
Minden rését szagos vizzel bé locsollya?
Orczájára mázol egy pár font festéket?
Kezére veszteget fél itze szerdéket?
Vagy pedig mint Angyal Országi Leányok
Kik ámbár természet szerint halaványok
Még semm fojamodnak kölcsön vett szinekhez
Semmi toldalékot nem tesznek testekhez
Olyan lévén gyenge mellyek dagadása
Mint jól költ senge liszt tészta puffadása
Módi keszkenőkkel azt fel nem tornyozzák
Hajokat ijjesztő módra nem hordozzák
Gyönyörűn nőlt testét válba nem préseli
Szagos kalmár nállok kevés hasznát leli.
Mond meg már melyikre vetnéd keszkenődöt?
Melyikbe lelnéd fel barna szeretődöt?
Tétovázás nélkül itt könnyen választhacz
'S e szerint reám is erről himet varhacz
Mint világi ember verseim ha nézed
Le rajzolásomat hibásnak intézed
Te mint bölcselkedő azt húzván számára
Te is reá térti fogsz valóságára
Mindazáltal ezen nem azt kell értenünk
Hogy így intézhessék világi lételünk
E csak szent kívánság édesgető álom
Mely nem lehet s okát ezegybe találom*

24.³⁵⁸

*Fényes országoknak hamviból származott
Szabadság bálványa! melly sok jajt okozott
Állj meg s ne kevélykedj feldőlt thrónusokkal*

³⁵⁸ Lelőhelye: MTAK M. Irod. levelezés 4r. 55. sz. *Levelek Döbrenteihez* 45–50. Keletkezési dátuma: ismeretlen, de 1782 előtt (id. Cserey Farkas halála) nem keletkezhetett. A kézirat Cserey Farkas másolata lappangó eredetiről. A hiányzó szó (feltételezésünk szerint: *vér*) olvashatatlan, talán ez az oka, hogy Döbrentei az egész vers közléséről lemondott *Erdélyi Muzéuma* Barcsay-összeállításában.

*Tekintsd ez oszlopot s valljad meg másokkal
Hogy Cserey Farkas, kinek emeltetett
* patakok nélkül nálladnál többet tett
Mert sok esztendőig hív jó tanácsait
Követvén Thrézia s fogadván szavait
Erdélyt megmentette szolgaság lánczától
'S e kis jutalmat is veszi most fájától
CSEREY FARKASTÓL*

25.³⁵⁹

Euridice, és Borosnyai Mária halálok közt valo külömbség, melly egy Koporsó metzésbe találatott a Sztrigyttól nem messze.

*Orphé, régen, halál vizének partyáról
Ki nyerte kedvességét Cháron Sajkájáról
De, a nagy Isteni parantsolat ellen
Reá nézve, megint el veszté hirtelen:
Más ma Zsomborinak ily forma esete,
Mert, ha volt Társának rövidült élete,
Azt sok keservivel érvén el Egektől
Feltámasztatását nem kéri ezektől.*

Le iratott Mlgs Bartsai Ábrahám úr tulajdon kéz irásából.”

26.³⁶⁰

Ne vélje a M. Ur hogy talám valamit olly Baráttól el titkolnék im frantzia verseimetis küldöm

*Du centre de Chaos, de l'abime des misères
Plus vieux que le Monde, plus rapide que les Sphères,
Semblable aux tristes Songes,
Et a leurs vains mensonges,
Naquit un Fantome, qui sur ses ailes légères
S'envole, et laisse tout dans sa tombe de misères.
Toujours dans la Course, des siecles il se nourrit,*

³⁵⁹ Lelőhelye: OSZKK Quart. Hung. 222. *Sombori László verseinek gyűjteménye*. Keletkezési ideje ismeretlen. A vers nem Barcsay keze írása, de a mitologikus párhuzam, a feszültségoldó hangnem, a vers frappáns zárlata (és a Barcsay-életrajznak Sombory László alakját is tartalmazó mozzanata) amellest szól, hogy elfogadjuk a gyűjteményben szereplő állítást; ezt a formai hasonlóság okán ismét tekinthetjük, mint az Orczyhoz írott levelek versbevezető és -folytató prózáját, keretszövegnek (ennek szerzője viszont már nem Barcsay, hanem Sombori).

³⁶⁰ Lelőhelye: OGY 2. 64. Orczy Lőrincnek küldött autográf levél utolsó lapja. A levél keltezése: Gunyhombol, folyo esztendőnek utolsó napján – 772. A szöveg gondos tisztázat, egyértelmű, hogy eredetileg a fenti levél részét képezte; utólag azonban leválaszthatták a magyar nyelvű levélről (annak oldalszámozása: 30, 31, 63), amelynek különben magyar versmellékletei is vannak.

*Cruel pour soi meme il n'est jamais endormi.–
 Ses yeux sont des Destinées –
 Il hâte de tout le trépas,
 Et dans ces terribles repas
 Il engloutit des années -- –
 C'est le Temps Princesse! quel Tyran inexorable!
 Sur l'an qui va finir sa main redoutable
 A deja sans pitié semé des Cheveux blancs;
 Et ne lui laisse ces peu d'instans
 Que pour le plonger dans sa nuit effroyable –
 Pardonne si je retrace ces tableaux effrayans,
 O! qu'ils n'atristent point de Destins si brillans!
 Vos Vertus vous ont élevée
 Au dessus les Coups force nés
 De la mort et du Temps –
 Rejouissez vous tous les ans,
 Et laissez moi seul redouter
 Du Temps le cruel arret³⁶¹*

A M. Uratis ez szerint és szivemből idvezlem az Ujj Esztendőben.

³⁶¹ Magyarul:

A káosz közepéből, a nyomorúságok mélyéből
 Vénebben a világnál, fürgébben a szféráknál,
 A bús gondolatokhoz hasonlatosan,
 És a hozzájuk tartozó hiú hazugságokhoz,
 Világra jött egy árnyalak, aki könnyű szárnyain
 Elröppen, és otthagy a nyomorúságok sírjában mindent.
 Mindig úton van, évszázadok a tápláléka.
 Szemei a végzések –
 Mindennek pusztulását sietteti,
 És e rémítő vacsorákban éveket nyel el –
 Az idő ez, hercegnő! Mely kérlelhetetlen zsarnok!
 A rettegett végéhez közeledő évre
 Már könnyörtelenül ősz hajszálakat szórt;
 És csak azért hagyja meg neki ezt a néhány pillanatot,
 Hogy borzalmas éjébe letaszítsa –
 Bocsásd meg, hogy ilyen borzasztó képeket festek,
 Ó, nehogy megszomorítsák a ragyogó jövőndöt!
 Erényeid a halál s az idő
 Kényszerű csapásai fölébe emeltek téged –
 Örömben teljék minden éved,
 S hagyd hogy rettegiem egymagamban
 Kegyetlen megállását az időnek.

27.³⁶²

Egy kásztrol fenekű kalap és anglus szűr alól a tojongást midőn nézném a bástyákon egy kis pap mellém sugorodék 's hirtelen el tűnván ezen következő verseket hagyá kezembe:

Épitaphe des verdugadins

*Ci gissent les verdugadins
qui nous distinguaient des Cattins,
plus de moeurs, et moins d'etiquette!
Est sans doute une bonne recette.
Mais qui sait, si dans nos festins,
Supplantee par une grisette,
La Duchesse par gout ou par dépit
N'ira bruler son habit*

1787dik esztendő criticus esztendő léssen azt jövendőli Pater Hell és a többi magusok. Te élj boldogul és szeress engemet.

28.³⁶³

Entre nous

Un mauvais calembour sur la France et la Porte ottomane

*On sait qu'en son orguei
Un présomptueux Bourbon*
Osa faire du Soleil
De ses armes l'écusson.
Un Sultan, son pareil
Avoit, de meme la Lune
Placée dans son blazon:
Ils furent meme fortune:
L'eclipse est commune.*

** Louis XIV avait pris pour son Symbole le soleil avec cette superbe devise: Nec pluribus impar, un seul contre tous.*

Isten veled. A szinte elnyomattatott sajtások ujj vér szemre kapnak. A lilimok elevenedni kezdenek és már nem éppen olyan halaványak mint a közönséges vélekedés vala. Itt is Tűz támad.

³⁶² Lelőhelye OGY 2. 230. Autográf misszilis része. Az Orczynak szóló levél keltezése: Béts, 1ma Januarius 787 dél tájban. A szöveg tisztázat, a hiányzó szót [sous] pajzán szemérmességből nem írta bele Barcsay a levélbe, amely magyarul, prózában is jelzi az új esztendővel beköszöntött császári udvartartásbéli változásokat: a kötelező kézcsók eltörlését és a krinolindivat kimúltát.

³⁶³ Lelőhelye: OGY 2. 237. Orczynak küldött misszilis, autográf tisztázat. Keltezése: Altona, 18dik febr. – 788. Concordia napján.

29.³⁶⁴

*Courir malgré moi apres de vaines chimères
que les hommes ont forgé pour couvrir leurs misères:
Connoitre les erreurs, et gémir sous leur faix
sans pouvoir espérer qu'elles finissent jamais –
quitter pour l'amour le vain nom de la gloire,
chercher dans ses bras une plus douce victoire
Renoncer a tout mais pour n'espérer rien
Porter dans mon coeur et tout mal et le bien –
Ne chérir qu'une Amante, n'avoir qu'une Maitresse,
Adorer ses vertus, respecter sa tendresse.
Revoler dans les Camps pour adoucir mon sort
aimer comme j'aime – et souhaiter la mort
voila comme je vis – voila comme je pars
Adieu chère Amante – c'est déjà le mois de Mars.*

30.³⁶⁵

Adorable Amie!

*Tandis qu'au Sein de Notre Patrie,
Un oiseau que nommer serait dangereux
Parce qu'il n'est pas d'un augure heureux,*
Celebre aujourd'hui son onomastique,
Comment ma Sympathie antique
Oublierait la fete de Rosalie?
Non, cette sainte fut trop aimable,
Ses Charmes ne sont point une fable,
Les miroirs, et les Coeurs sensibles
Ont attesté Ses enchantements,
Et, leurs souvenirs meme en ces momens
Font les delices de mes jours paisibles*

votre fidel B

**Sauf l'honneur de votre mari*

³⁶⁴ Lelőhelye: Bécs, Hofkriegsrat, Kriegsarchiv 1795.44.536, a Barcsaytól elkobozott iratok között; a csomó elején a költő saját kezű címzése (talán hogy utólag hazaküldjék személyes iratait) *A Monsieur monsieur de Barcsay Colonel des Armées de Sa Majesté l'Empereur et Roi à Déva / Solymos.*

³⁶⁵ Lelőhelye: MTAKK Mikrofilmtár III.729 Barcsay-anyag (a Jósika család hitbizományi levéltára, Román Állami Levéltár, Kolozsvári Fiók). Keltezése: De ma Solitude le 26 aout 1802. A levél címzése: Bethlen Rózának (Wass S.-né) Clausenburg. Autográf misszilis. Valamikori szerelméhez szól az immár kissé távolságtartó tisztelettel teli névnapi köszöntő. Barcsay 1790 óta nős; a címzett a feleségének, Bethlen Rózának is rokona.

*Hic. Situs sum. Caesar. Iosephus. Nomine.
Tantum. Secundus. Monstra. Creavi.
Nutrivi. In vita egi nihil. Cujus.
Morientem. Non. poeni tuisset.
Dum. Europe. Servitutum. In-
potens. paro. Libertatem, In-
prudens. fundo. Aeternum. Regibus
Populis. Documentum.*

³⁶⁶ A költemény lelőhelye: Bécs, AVA Polizeihofstelle, Pergen-Akten, XXII.17. (1795/44/536). A szöveg Barcsay kézírása, a Danczkaynál levő levelek és a Báróczy nyelvi röpiratával egy iratcsomóban található. Az előtte és utána levő lapokon Barcsay jegyzetei, történelem- és társadalomfilozófiai gondolatai találhatók.

Életrajzi emlékeztető

1742. február 2. Piski: Barcsay (IV.) Ábrahám születése.
- 1758: apja, Barcsay (III.) Ábrahám, Hunyad vármegye egykori főbírája meghal.
- 1761: anyja, Dobay (Dobolyi) Kata halála; Ábrahám gyámja Barcsay Péter.
- 1761: Barcsay Ábrahám Hunyad megye küldötte a Magyar Nemesi Testországban megürült erdélyi helyre (egyszerre kerül az intézményhez Báróczy Sándorral).
- 1761: szabadkőműves: a Zur Wahren Eintracht páholy tagja.
- 1762: háromhavi szabadság Erdélyben.
1766. október 1.: kikérik a testőrségtől a Toscanai Lipót nevét viselő 1. dragonos ezredbe ranggal: II. kapitány (az így megüresedett erdélyi helyre Naláczy József báró kerül).
- 1768: részt vesz a bajor örökösödési háborúban.
1769. február 1.: I. kapitány.
1771. május 17.: első verse János-napi köszöntő Radvánszky János grófnak.
1771. szeptember 20.: első levele Orczy Lőrincnek.
1773. március 7.: prózai levele Bessenyei Györgynek.
1777. június 12.: Nagyszombatban Ányos Pál verslevéllel ajánlja barátságát.
- 1777: *A Bessenyei György Társasága* című kiadvány közli aláírt verseit és leveleit.
- 1778: részt vesz a török háborúban (a d'Alton-hadtesthez osztják be; Sziléziában, Csehországban táborozik).
1783. február 19.: őrnagy.
- 1784: szeptemberben meghal Ányos Pál.
1785. április–augusztus: futárszolgálaton Belgiumban, Franciaországban.
- 1788: Szabács megvételére vezénylik.
- 1789: Belgrád alá vezénylik.
1789. szeptember 29.: őrnagy.
1789. július 2.: Orczy Lőrinc halála.
- 1789: *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*, Pozsony, Révai Miklós szerkesztésében (Barcsay és Orczy versei); Révai esküvői ajándéka gróf Károlyi Józsefnek.
1790. december 2.: testőrfőhadnagyként kerül vissza a gárdához.
- 1790/91: az Erdélyi Országgyűlésen királyi biztos; a rendek esélyes jelöltje a tervezett nemzeti őrsereg élére.
- 1791 elején feleségül veszi gróf Bethlen Zsuzsannát, Barcsay Lajos özvegyét.
- 1791: az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság tagja.
1794. november 1.: ezredesi ranggal és évi 1200 forint ellátással nyugállományba vonul; erdélyi birtokain gazdálkodik, Csórán és (ritkábban) Marossolymoson lakik.
1794. április: Danczkay Józsefnél lefoglalják Barcsay ironikus hangú leveleit.

1795. július: Barcsayt letartóztatják. Kihallgatása Bécsben.
- 1795: visszahívják nyugdíjából; büntető alakulatnál szolgál a laibachi garnizonban
1796. március: megszökik; Kolozsváron Bánffy Györgynél fél évig fekszik betegen.
- 1799: Barcsay György nyugállományú testőr ezredes halála; végakarata szerint fia, Károly gyámjául Barcsay Ábrahámot jelölik ki.
1806. március 3.: Barcsay Ábrahámot álmában agyvérzés éri Csórán.
- 1829: Bethlen Zsuzsanna halála.
- 1814: Erdélyi Muzéum: Barcsay-dosszié: Kazinczy laudatiója (magyarítás Haller Gáborból), Döbrentei Gábor kritikája, ismeretlen Barcsay-versek.
- 1933: *Barcsay Ábrahám költeményei* (Szira Béla szerk.) az első önálló Barcsay-versgyűjtemény.

Rövidítések

ÁÖ	<i>Ányos Pál-összeállítás.</i> Szerk. Szajbély Mihály. Vár ucca tizenhét. II. évf. 2. 1994/2.
BGYT	<i>A Bessenyei György Társasága.</i> Béts 1777.
BÖM [21]	Batsányi János Összes Művei. Szerk. Keresztúry Dezső és Tarnai Andor. Akadémiai Kiadó Bp, 1953–1967.
HKR [57]	Hof Kriegersrat, Bécs
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
KÁL	Kolozsvári Állami Levéltár
KazLev	<i>Kazinczy Ferenc levelezése.</i> I–XXIII. Szerk. Váczy János Bp. 1887
KSZ	Költeményes Szülemények, <i>Két nagyságos elmének Költeményes Szüleményei</i> Szerk. Révai Miklós. Pozsony Löewe Antal betűivel. 1789.
KTÉ	A Kisfaludy Társaság Értesítője
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár
NyIrK	Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények
OGY	<i>Orczy-gyűjtemény.</i> Román Állami Levéltár, Nagybánya
OL [90]	Országos Levéltár
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
S. I.	Sándor István: <i>Barcsay Ábrahám elfelejtett versei.</i> Irodalomtörténet 1947. 91–94.
Szira	<i>Barcsay Ábrahám költeményei.</i> Szerk. Szira Béla (1933) Bp.

A hivatkozások rendjén a költemények első sorát tekintjük verscímnek.

Irodalom

- Abafi 1900 Abafi Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Bp., 1900.
- Alner 1992 Alner, J.: *A magyar-szlovák sorsközösség*. Regio 1992. (III.) 2. sz.175.
- Angyal 1916 Angyal Dávid: *Magyar politikai perek a XIX. század első éveiben*. Századok 1916. 433–434.
- Ányos 1985 Ányos Pál válogatott művei. Bevezető tanulmány, jegyzetek Lőkös István. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1984.
- Apel 1976 Apel, Karl-Otto: *Sprachpragmatik und Philosophie*. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main, 1976.
- Arany J. 1907 Arany János: *Prózai dolgozatok*. Arany János munkái IV. Szerk. Riedl Frigyes Bp., 1907.
- Arany L. 1960 Arany László: *A magyar politikai költészetéről*. Arany László válogatott művei. Szépirodalmi K., Bp., 1960.
- Aranka 1804 Aranka György: *Az elme játékjai*. Nagyvárad, 1804
- Arató 1966 Arató Endre: *Der nichtungarische Nationalismus und die nichtungarischen Völker 1780–1825*. Annales Universitatis Scientiarum Budapestensis de Rolando Eötvös nominatae VIII. 1966.
- Bacsányi–Baróti 1790 Bacsányi János és Baróti Szabó Dávid: *Két magyar hazafi érzékenységei...* H. n. 1790.
- Bairoch–Batou–Chèvre 1988 Bairoch, P. – Batou, J. – Chèvre, P.: *La population des villes européennes*. Genève 1988.
- Balázs 1987 Balázs János: *A barokk és a felvilágosodás nyelvbölcseleti eszméi hazánkban*. Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései. Magvető K., Bp., 1987.
- Ballagi A. 1872 Ballagi Aladár: *A magyar királyi testőrség története különös tekintettel irodalmi működésére*. Pest, 1872.
- Ballagi G. 1888 Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp., 1888.
- Balogh 1996 Balogh F. András: *Az erdélyi szász irodalom magyarságképe*. Littera Nova Kiadó Bp., 1996.
- Bán 1971 Bán Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*. Akadémiai K., Bp., 1971.
- Baranyai 1910 Baranyai Zoltán: *A francia nyelv és műveltség Magyarországon a XVIII. században*. Bp., 1910.
- Báróczy 1775 [169]
- Báróczy 1786 Báróczy Sándor: *Erkölcsei levelek*. Pest, 1786.
- Baros 1905 Baros Gyula: *Barcsay és Báróczy*. Sajókaza (Kolozsvár), 1905.
- Baros 1906 Baros Gyula: *Bessenyei Sándor szerelme*. Bp., 1906. 31–32.
- Baros 1911 Baros Gyula: *Adatok Barcsay Ábrahám levelezéséhez*. Athenaeum K., Bp., 1911.
- Batsányi 1953–1967 Batsányi János *Összes művei I–IV*. Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor. Akadémiai K., Bp., 1953–1967.

- Batteux 1746 Charles Batteux: *Les beaux arts réduits à un même principe*. Paris, 1746.
- Békés 1991 Békés Vera: „*Nekünk nem kell a halzsíros atyafiság!*” – *Egy tudománytörténeti mítosz nyomában*. Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. Kiss Jenő és Szűts László. Akadémiai K., Bp., 1991. 89–95.
- Benda 1952–1957 Benda Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai I–III*. Akadémiai K., Bp., 1952–57.
- Benda 1978 Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi?* Bp., 1978.
- Benkő 1960 Benkő Loránd: *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Akadémiai K. Bp., 1960.
- Benkő 1961 Benkő Loránd: *Felvilágosodás kori nyelvtanaink szerepe az irodalmi írásbeliség normáinak alakulásában*. Nyelvtani tanulmányok. Szerk. Sulán Béla. Tankönyvkiadó, Bp., 1961.
- Berkeszi 1889 Berkeszi István: *Barcsay levelei Radvánszky Jánoshoz és feleségéhez, Prónay Évához 1771-1778*. KTÉ XXI. 1889. 251.
- Bernáth–Csúri 1985 *Az egyszerű formák szemiotikája*. Szerk. Bernáth J. – Csúri I. Szeged, 1985.
- Bíró 1976 Bíró Ferenc: *A fiatal Bessenyei és iróbarátai*. Akadémiai K., Bp., 1976.
- Bíró 1994 Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*. Balassi K. Bp., 1994.
- Blaga 1966 Lucian Blaga: *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*. Ed. Șiințifică, București, 1966.
- Blumauer 1786 Alois Blumauer: *Freymaurergedichte*. Rudolf Gaefter Wien, 1786.
- Borovi 1967 Borovi József: *A XVIII. századi magyar egyházmegye-rendezés ismeretlenje, Richwaldszky György*. Vigilia 1967. 160–167.
- Buda 1988 Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp., 1988.
- Budai 1814 Budai Esaiás: *Deák írók élete a régi tudós világ históriájából főképpen a poetica és rhetorica classisok számára*. Debrecen, 1814.
- Bukovetz 1790 Bukovetz István: *A magyar prosodia és versköltői oktatás*. Szeben, 1790–91.
- Bulach 1901 Zorn de Bulach: *L’Ambassade du Prince Louis de Rohan à la Cour de Vienne 1771–1774*. Strasbourg, 1901.
- Ciorănescu 1969 Alexandre Ciorănescu: *Bibliographie de la littérature française du XVIIIe siècle*. Éd. du Centre national de la recherche scientifique, Paris, 1969.
- Czigány 1976 Czigány Lóránt: *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830–1914*. Irodalomtörténeti füzetek. Akadémiai K., Bp., 1976.
- Csaplár 1899 Csaplár Benedek: *A Horányi Elek tervezete*. ItK IX. 1899. 1–14. 168–203.
- Császár 1916 Császár Elemér: *Barcsay Ábrahám*. ItK XXVI. 1916. 129–152.
- Csatkai 1944 Csatkai Endre: *Három magyar költő és a Fertő*. Új Sopronvármegye 1944. jan. 15. 4.

- Colta 1984 Elena Rodica Colta: *Un document bibliografic de la începutul secolului al XIX-lea. Catalogul bibliotecii Orczy*. Biblioteca și cercetarea VIII. Cluj-Napoca, 1984. 253–266.
- Cornea 1972 Paul Cornea: *Originile romantismului românesc*. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatură între 1780–1840. Ed. Minerva, București, 1972.
- Cserey 1790 Cserey József: *A folyó és versbeli beszédnek válogatott példája*. Szeben, 1790–91.
- Csetri 1990 Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában*. Akadémiai K., Bp., 1990.
- Dávidházi 1987 Dávidházi Péter: *Egy irodalmi kultusz meghonosítása. Beavatás a Shakespeare-kultuszba a XVIII. század végén*. ItK 1987–1988. 1–2. 46–73.
- Dávidházi 1989 Dávidházi Péter: „Isten másodszületője” *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Gondolat, Bp., 1989.
- Dávidházi 1992 Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikus öröksége*. Argumentum K., Bp., 1992.
- Debreczeni 1993 Debreczeni Attila: *Csokonai, az újrakezdése költője (A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben)*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1993.
- Dézsai 1989 *Dézsai Lajos kéziratgyűjteménye*. Katalógus. Összeállította Monok István Szeged, 1989.
- Dósa 1897 Dósa Dénes: *A szászvárosi ev. ref. Kún-Kollégium története*. Szászváros, 1897.
- Döbrentei 1814 Döbrentei Gábor: *Barcsay Ábrahám*. Erdélyi Muzéum 1814. 1. 17–42.
- Duby 1967 Georges Duby: *Histoire des mentalités. L’histoire et ses méthodes*. Encyclopédie de la Pléiade, Charles Samaran éd. Gallimard, 1967. 937–968.
- Duțu 1968 Alexandru Duțu: *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700–1821)*. Ed. pentru Literatură, București, 1968.
- Dümmerth 1987 Dümmerth Dezső: *Írástudók küzdelmei. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok*. Utazások a múltban és a jelenben. Panoráma K., Bp., 1987.
- Egyed 1993 Egyed Emese: *Barcsay Ábrahám levelei Károlyi Antal grófhhoz és feleségéhez*. ItK 1993. 1. 124–129.
- Egyed 1994a Egyed Emese: *A gróf Bánffy család és Barcsay Ábrahám levelezéséből*. NyIrK XXXVIII. 1994. 1–2. 71–80.
- Egyed 1994b Egyed Emese: *Barcsay Ábrahám két, id. Cserey Farkasra vonatkozó verse*. ItK 1994. 5–6. 760–762.
- Erdélyi 1987 Erdélyi János: *Pályák és pálmák*. Irodalmi tanulmányok és pályaképek. Akadémiai K., Bp., 1987.
- Esztegar 1904 Esztegar László: *Barcsay Ábrahám levelei gróf Széchenyi Ferenchez*. Történelmi Tár 1904. 539–557.
- Engel 1804 Engel Johann A.: *Anfangsgründe einer Theorie der Dichtungsarten*. 1783 Berlin (1804 Stettin)
- F. Csanak 1983 F. Csanak Dóra: *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Akadémiai K., Bp., 1983.

- Fekete 1787 (Fekete János:) *Esquisse d'un tableau mouvant de Vienne. Tracé par un Cosmopolite.* 1787.
- Ferenczi 1915 Ferenczi Sándor: *Újabb adatok Barcsay Ábrahám életéhez.* Erdélyi Múzeum 1915. 127–131.
- Fried 1975 Fried István: *Stílustörekvések a XVIII. század végén.* ItK 1975/5–6. 577–588.
- Fülöp 1978 Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.* Irodalomtörténeti könyvtár 33. Szerk. Czine Mihály. Akadémiai K., Bp., 1978.
- Gáldi 1975 Gáldi László: *A felvilágosodás magyar nyelvszemléletének francia előzményei. "Sorsotok előre nézzétek". A francia felvilágosodás és a magyar kultúra.* Tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla – Sziklay László. Bp., 1975.
- Gálos 1935 Gálos Rezső: *Adatok testőríróink pályafutásából.* ItK 1935. 58–65.
- Gálos 1935a Gálos Rezső: *Barcsay Ábrahám életrajzához* ItK XLV. 1935. 296–299.
- Gálos 1936 Gálos Rezső: *Barcsay Ábrahám meghurcoltatása* ItK XLVI. 1936. 143–148.
- Gálos 1937 Gálos Rezső: *Barcsay Ábrahám levelei Danczkay Józsefhez.* ItK 1937. 56–64., ill. 180–191.
- Garami–Szántó 1992 Garami E. – Szántó J.: *A magyarországi szlovákok identitása.* Regio 1992. 2. 113–133.
- Gerencsér 1942 Gerencsér István: *A felvilágosodás filozófiája és a XVIII. századi magyar piaristák.* Athenaeum 1942. 345–364.
- Gergye 1993 Gergye László: *Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka.* Az MTAKK Katalógusai 21. Bp., 1993.
- Gonda–Niederhauser 1977 Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség.* Gondolat K., Bp., 1977.
- Gragger 1923 Gragger Robert: *Preussen, Weimar, und die ungarische Königskrone.* Berlin, 1923.
- Hattyuffy 1906 *Költői levelezések. Kreskay Imre hátrahagyott irataiból életrajzi adatokkal s feljegyzésekkel.* Közli Hattyuffy Dezső, Bp., 1906
- H. Balázs 1977 H. Balázs Éva: *A szabadkőművesség a XVIII. században.* Világosság 1977. 11. 216–223.
- H. Balázs 1993 H. Balázs Éva: *Egy forrás margójára.* Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1993.
- Heinrich 1916 *Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve a magyar nyelvről.* Kiad. Henrich Gusztáv. Bp., 1916.
- Hobsbawm 1990 E. J. Hobsbawm: *Nations and Nationalism since 1780. Program, Myth, Realty.* Cambridge University Press, 1990.
- Horányi 1792 Horányi Alexius: *Nova Memoria Hungarorum I.* Pest, 1792.
- Horváth 1974 Horváth János: *Orczy Lőrinc.* Irodalom és felvilágosodás. 647–714.

- Hugelmann 1934 *Das Nationalitätenrecht als alten Österreich.* Karl Gottfried Hugelmann (Hg). Braunmüller, Wien, 1934.
- Ivánkai 1793 Ivánkai Vitéz Imre: *A szabadkőművesek nem jakobiták.* 1793
- Jancsó 1936 Jancsó Elemér: *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődés-történeti szerepe a XVIII. században.* Kiadja az Ady E. Társaság, Cluj Kolozsvár, 1936.
- Jancsó 1955 Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai.* Bukarest, 1955.
- Jancsó 1965 Jancsó Elemér: *Barcsay Ábrahám útja a jakobinus mozgalom felé.* NyIrK XI. 1965. 1. 5–20.
- Jenei [144]
- Juhász 1972 Juhász László: *Bécs magyar emlékei.* Bécs, 1972. (A szerző kiadása)
- Kalmar Kalmár György: *Summa* (A Prodomus 1772-es pozsonyi kiadás nyomán) Pátria könyvek, 1993. (n. n.)
- Kanyó 1985 Kanyó Zoltán: *Az egyszerű formák rendszerezéséről.* Bernath–Csúri 1985. 7–16.
- Kardos 1979 *Carmina Burana. Középkori diákdalok.* Magyar Helikon. szerk. Kardos Tibor. Európa K., Bp., 1979.
- Kazinczy 1890–1911 *Kazinczy Ferenc levelezése.* I–XXI. Kiad. Váczy János. Bp. 1890–1911.
- Kazinczy 1979 *Kazinczy Ferenc művei. I–II.* Válogatta, a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta: Szauder Mária. I. Versek, műfordítások, szeptimpróza, tanulmányok. Bp., 1979.
- Kecskeméti G. 1993 *Római szerzők 17. századi fordításai.* Szerk. Kecskeméti Gábor. Balassi Kiadó, Bp., 1993.
- Kecskeméti K. 1963 *Notes et rapports français sur la Hongrie au XVIII. siècle.* Éd. Kecskeméti Károly. Bruxelles, 1963.
- Kecskés 1991 Kecskés András: *A magyar verselméleti gondolkodás története 1760–1842.* Akadémiai K., Bp., 1991.
- Kelemen 1990 Kelemen János: *Nyelv és történetiség a klasszikus német filozófiában.* Akadémiai K., Bp., 1990.
- Kemény 1870 Kemény Zsigmond: *Erdély közléte 1781–1848.* Kemény Zsigmond tanulmányai II. Kiadja Gyulai Pál. Pest, 1870. 1–110.
- Kenyeres 1934 Kenyeres Imre: *A magyar irodalomtörténetírás fejlődése a XVIII. században.* 1934.
- Khevenhüller-Metsch Johann Joseph Khevenhüller-Metsch: *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch 1742–1776.* Vol. 1–7. Wien-Leipzig 1907–1925.
- Kristóf 1907–1911 Kristóf György: *Adatok Barcsay Ábrahám életéhez.* Erdélyi Múzeum XVIII. 1911. 249–268.
- Kibédi-Varga 1983 Kibédi-Varga Áron: *Retorika, poétika, műfajok.* ItK 1983. 569–577.
- Kibédi-Varga 1995 Kibédi-Varga Áron: *A mese invenciója.* Határ IV (Új) évfolyam 3. sz. 1995 június. 110–119.
- Kilián 1988 Kilián István: *Név- és évszámrejtés a XVII–XVIII. században.* MKsz. 1988. 2. 20–40.

- Kis B. 1894 Kis Bálint: *Erdély régi családai. A Barcsay-család*. Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye 1894. XII. köt. 69–75, 138–145, 177–186.
- Kis J. 1985 Kis János superintendens *Emlékezései életéből maga által feljegyezve*. Szépirodalmi K. Bp., 1985.
- Kókay 1983 Kókay György: *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*. Bp., 1983.
- Kont 1904 Kont Ignác: *Magyar–francia versírók*. Egyet. phil. közlöny 1904.
- Korzilius–Sitt–
Ursprung–Waschek
1989 *Les ateliers des interprètes no. 2. Actes du Congrès des jeunes historiens de l'art: „Sculpture”*. Avignon 23–28. 5. 1989. Centre International de Recherche et de Documentation du Petit Palais. Décembre 1989. Éd. Jean-Loup Korzilius, Martina Sitt, Philip Ursprung, Matthias Waschek.
- Kosáry 1954 Kosáry Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiban és irodalmába II. 1711–1825*. Művelt Nép Könyvkiadó, Bp., 1954.
- Kosáry 1983 Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai K., Bp., 1983.
- Kovács–Márton–Simor
1993 Barcsay Ábrahám – Orczy Lőrinc: *Két jó barát között való levelezésből szedett versek*. Szerk. Márton J., Kovács A., Simor A. Táncsics sorozat 9. Bp., 1993.
- Köpeczy-Sárközy 1982 *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla rivoluzione francese*. (Köpeczi Béla–Sárközy Péter szerk.) Akadémiai K., Bp., 1987.
- Kövári 1863 Kövári László: *Erdély történelme*. Pest, 1863.
- Kristof [227]
- Krudy 1936 *Báróczy Sándor feljegyzései a Magyar Nemzeti Testőrség életéből 1760–1800-ig*. Összeállította 1829-ben Krudy Ferenc. Magyarra ford. M. László József. Magyar Királyi Hadilevéltár K., Bp., 1936.
- Krug 1802 W.-T. Krug: *Versuch einer systematischen Enzyklop., die der Schönen Künste*. Leipzig, 1802.
- Lampért 1912 Lampért Géza: *Bessenyei és társasága a gárdában*. It 1912. 1.
- Ligne 1795 Charles Ligne: *Mémoires sur les campagnes faites en Hongrie, au service de l'empereur par le compte de Bussy-Rabutin. Avec des notes*. (1795. XVI.159. Mélanges littéraires)
- Ligne 1796–1808 Charles Joseph de Ligne: *Mélanges militaires*. 1796–1808, Dresde.
- L. Nagy 1988 L. Nagy Zsuzsa: *Szabadjóművesek*. Akadémiai K., Bp., 1988.
- Longinus 1844 *Longinus értekezése a fenségesről*. Ford. Kis János. Széptani remekírók. I. Kiadta a Kisfaludy Társaság, Buda, 1844. 91–196.
- Lotman 1989 Jurij M. Lotman: *A szó és a nyelv a felvilágosodás századának kultúrájában*. Helikon 1989. 2. 212–220.
- Lukácsy 1994 Lukácsy Sándor: *Isten gyertyácskái*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994.
- Mályusz 1926 Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Történelmi Társulat Kiad., 1926.

- Mályuszné 1985 Mályuszné Császár Edit: *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*. Nemzeti könyvtár. Gondolat K., Bp., 1985.
- Marczali 1907 Marczali Henrik: *Az 1790–91-i országgyűlés I–II*. Bp., 1907.
- Margócsy 1984 Margócsy István: *Az irodalomtörténeti hagyomány helyzete a XVIII. század második felében* ItK 1984. 3. 191–308.
- Marino 1992 Adrian Marino: *Biografia ideii de literatur*. 2. Ed. Dacia Cluj-N., 1992.
- Márki 1914 Márki Sándor: *Farkas Pál – A francia forradalom*. Századok XLVIII. évf. 1914. 2. 128–131.
- Márkus 1994 Márkus Rozália: *Német nyelvű hírlapjaink és a francia forradalom (1791). A Pressburger Zeitung, az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten és a Wiener Zeitung összevetése*. Magyar Könyvszemle 110. évf. 1994. 4. 376–388.
- Marmontel 1756 Marmontel: *Recueil de quelques pièces fugitives*. Paris, 1756.
- Marmontel 1778 Marmontel: *Poétique Française I–II 1778*.
- Mérei F. [173][175] Mérei Ferenc: *Lélektani napló I–III*. Művelődéskutató Intézet Kiadása Bp. 1985.
- T. Mérey Klára 1994 [120]
- Mezei 1974 Mezei Márta: *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*. Akadémiai K., Bp., 1974.
- Mezei 1983 *Magyar költők. 18. század*. Válogatás, szöveggondozás: Mezei Márta. Szépirodalmi K., 1983.
- Mezei 1994 Mezei Márta: *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*. Argumentum K., Bp., 1994.
- Mezei–Wéber 1972 *Mesterség és alkotás*. Tanulmányok a felvilágosodás magyar irodalmáról. Szerk. Mezei Márta – Wéber Antal. Bp., 1972.
- Mezey 1979 Mezey László: *Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja*. Magvető Kiadó. Bp., 1979.
- Michaud 1983 Claude Michaud: *Felvilágosodás, szabadkőművesség és politika a 18. század végén. Fekete János gróf levelezése*. Századok 117. évf. 1983. 558–599.
- Motsch 1974 Markus Motsch: *Die poetische Epistel*. Bern und Frankfurt am Main, 1974.
- Nagy E. 1983 Nagy Endre: *A magyar esztétika történetéből. Felvilágosodás és reformkor*. Kossuth K., 1983.
- Nagy I. 1893 Nagy Iván: *Barcsay Ábrahám levelezése feleségével*. ItK 1893. 342–351; 467–494.
- Németh 1986 Németh László: *Berzsenyi Dániel*. Szépirodalmi K., Bp., 1986.
- Niederhauser 1977 Niederhauser Emil: *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*. Akadémiai K., Bp., 1977.
- Niedermüller 1988 Niedermüller Péter: *Élettörténet és életrajzi elbeszélés*. Ethnographia 1988. 3–4. 376–389.
- Nyáry 1995 Nyáry Krisztián: *Hagyományozhatatlan hagyományok*. Literatura 1995. 2. 146–163.

- Orosz 1980 Orosz László: *A magyar verstani eszmélkedés kezdetei*. Irodalomtörténeti Füzetek 97. Akadémiai K., Bp., 1980.
- Pál 1988 Pál József: *A neoklasszicizmus poétikája*. Akadémiai K., Bp., 1988
- Pápay 1808 Pápay Sámuel: *A magyar literatura esmérete*. Veszprém, 1808.
- Péterffy 1985 Péterffy Ida: *Horváth Ádám munkássága a "Hunniás" előtt*. Akadémiai K., Bp., 1985.
- Platón 1984 *Platón összes művei*. Európa K., 1984.
- Pléh–Terestyéni 1979 *Beszédaktus – kommunikáció – interakció*. Szerk. Pléh Csaba és Terestyéni Tamás. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadása., Bp., 1979.
- Poór 1988 Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Gondolat K., Bp., 1988.
- Révai 1787 Révai Miklós *Elegyes versei*. Loewe Antal kiad. Pozsony, 1787
- Révai 1973 Révai Miklós: *A magyar szép toll*. Sajtó alá rendezte Éder Zoltán. Akadémiai K., Bp., 1973.
- Sárközy 1994 Sárközy Péter: *La culture italienne en Hongrie durant le XVIIIe siècle*. Klaniczay emlékkönyv. Akadémiai K., 1994. 398–409.
- Sándor 1947 Sándor István: *Barcsay Ábrahám kiadatlan költeményei*. It 1947. 90–94
- Sartori 1772 Sartori Bernárd: *Magyar nyelven Filozofia*. Eger, 1772.
- Shaftesbury 1994 Shaftesbury: *Értekezés az erényről és az érdemről*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1994.
- Silagi 1961 Silagi, Denis: *Zur Geschichte der ersten Madjarischen Gelehrten Gesellschaft (1779)*. Südost-Forschungen h. n. XX. 1961. 204–214.
- Stoll 1987 Stoll Béla: *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban* Tankönyvkiadó, Bp., 1987.
- Szauder 1963 Szauder József: *A magyar szentimentalizmus problémái*. ItK 1963.4.405–421.
- Szauder 1970 Szauder József: *Felvilágosodás és romantika határán. Eszmei és irodalmi találkozások*. Bp., 1970.
- Szauder–Tarnai 1974 *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. Szauder József és Tarnai Andor. Akadémiai K. Bp. 1974.
- Szegedy–Maszák 1980 Szegedy–Maszák Mihály: *A magyar költészet főbb típusai a kései XVIII. és a korai XIX. században*. Világkép és stílus. Magvető. Budapest, 1980. 37–74.
- Szelestei 1989 Szelestei Nagy László: *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a XVIII. századi Magyarországon 1690–1790*. OSZK kiad., Bp. 1989.
- Szepes 1990 Szepes Erika: *Magyar költő – magyar vers. A magyar költészet verstani kisenciklopédiája*. Tevan Kiadó, h. n., 1990.
- Szerb 1929 Szerb Antal: *Magyar preromantika*. Minerva 1929. 1–3. 1–69.
- Szilágyi 1993 Szilágyi Márton: *Egy magyar testőr bécsi kapcsolataihoz*. ItK 1993.
- Szili 1986 Szili József: *Irodalomképzetek és irodalomfogalmak: "irodalom" szavunk és a modern magyar irodalmiság kezdete*. ItK 1986. 4. 347–358.
- Szőke Gy. 1974 [34][94] Szőke György: Barcsay Ábrahám: „A kávára”. *Egy költemény és eszmetörténeti háttere*. Irodalom és felvilágosodás. Szerk. Szauder–Tarnai. Akadémiai kiadó, Bp., 1974. 165–179

- Szuromi 1972 Szuromi Lajos: *Verselméleti kérdések a felvilágosodás korában. Mesterség és alkotás.* Bp., 1972. 103–136.
- Takáts 1904 Takáts Sándor: *Barcsay Ábrahám ismeretlen levelei.* Vasárnapi Újság 1904. 50.
- Tarnai 1959 Tarnai Andor: *A deákos klasszicizmus és a Milton-vita.* Itk 1959. 67–83.
- Tarnai 1961 Tarnai Andor: *A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása.* ItK 1961. 637–658.
- Tarnai 1984 Tarnai Andor: *Bél Mátyás és a magyar nyelv- és irodalomtudomány.* It 1984. 4. 815–831.
- Toldy 1867 Toldy Ferenc: *A magyar irodalom története.* 1867.
- Tolnai 1987 Tolnai Gábor: *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában (Teleki József utazásai 1759–1761),* Akadémiai K., Bp., 1987.
- Tompa 1967 Tompa József: *Művészi archaizálás és nyelvemlékhamisítás 1772–1873 között.* MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei 24. köt. 1967. 97–116.
- Trintsényi 1806 Trintsényi Sala Mihály: *Nagy Bartsai méltóságos Bartsai Ábrahám ur ő Nagyságának A tsászári Királyi Felség egyik nagy érdemű obesterének véletlen halálán esett Szomoru siralma az ő nagysága egyik alázatos tisztelőjének és szolgájának.* Bétsben, 1806.
- Trócsányi 1965 Trócsányi: *Az erdélyi jakobinusság kérdéséhez.* Történelmi Szemle 1965. 1. 2–13.
- Trócsányi 1973 Trócsányi Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak.* Akadémiai K., Bp., 1973.
- Varga 1977 *A kuruc küzdelmek költészete. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára.* Vál., sajtó alá rendezte Varga Imre. Akadémiai K., Bp., 1977.
- Vitkovics Vitkovich Mihály *Válogatott művei.* Sajtó alá rendezte Lőkös István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1980.
- Voigt 1985 Voigt Vilmos: *Egy nem egyszerű és nem formai kérdés: az egyszerű forma.* Bernáth–Csúri 1985. 17–26.
- Voltaire 1964 Voltaire: *Lettres philosophiques.* Préf. René Pomeau. Garnier-Flammarion, Paris, 1964.
- Vörös 1987 Vörös Imre: *Fejezetek francia-magyar fordításirodalmunk történetéből.* Modern Filológiai Füzetek 41. Akadémiai K., Bp., 1987.
- V. Windisch 1993 V. Windisch Éva: *Az értelmiség létszámának kérdéséhez.* Európa vonzásában. 119–128.
- Weöres 1982 *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból.* Összeállította Weöres Sándor. Magvető K., Bp., 1982.
- Závodszy G. 1988 Závodszy Géza: *Az Amerika-motívum és a felvilágosodás-kori Magyarország a kezdetektől 1797-ig.* Századok 1988. 3. 342–384
- Závodszy K. 1873 Závodszy Károly: *Barcsay Ábrahám kiadatlan költői levelei. Batsányi János hagyatékából.* Figyelő 1873. 135–137.
- Zombory 1895 Zombory Izidor János: *Barcsay Ábrahám élete és költészete* Bp., 1895.